IO. NICOLAI MADVIGII, PROFESSORIS HAUNIENSIS, OPUSCOLA...

Johan Nicolai Madvig

IO. NICOLAI MADVIGII,

PROFESSORIS HAUNIENSIS,

OPUSCULA ACADEMICA ALTERA.

AB IPSO

COLLECTA, EMENDATA, AUCTA.

HAUNIÆ.

SUMPTIBUS LIBRARIÆ *GYLDENDALIANÆ.*

TYPIS SCHULTZIANIS.

MDCCCXLII.

PRÆFATIO.

Octo sunt anni, ex quo opusculorum academicorum volumen edidi, confectum ex iis libellis, quos ad id tempus in coetibus sollemnibus festisque academiæ nostræ indicendis scripseram, duabusque disputationibus, quæ illis propter argumenti cognationem addi commode posse videbantur. Ei volumini hoc et nominis communione et reliquarum rerum similitudine adiungitur. Nam huius quoque longe maiorem partem explent programmata, quæ post illud tempus Latino sermone edidi; quod scribendi genus posthac raro attingam, quoniam ita nunc apud nos institutum est, ut et pauciora omnino programmata emittantur et ea fere ab omnibus professoribus per orbem scribantur; et si quando mihi extra ordinem id munus obveniet, sæpius patrio sermone utendum erit, quod iam bis feci. Programmatis addidi præfationes duas, in similium rerum quæstione et explicatione positas, et analecta quædam minora. Argumenta item, ut in superiore illo volumine, e Romanis rebus litterisque delecta sunt, Græcæ copiæ suavitatisque nihil admixtum habent, quod adhuc academiæ nostræ mos in illis solis scholas meas continuit, e quibus fere huiusmodi libelli nascuntur; posthac spero me non tacitis tantum studiis uberiorem antiquitatis partem culturum esse. Sed in ipsa Latina philologiæ parte ita cecidit, ut una tantum huius voluminis disputatio ex institutorum Romanorum explicatione desumere-

tur, reliquæ omnes aut in rebus grammaticis aut in veterum scriptorum libris emendandis difficiliumve ac dubiorum locorum enarratione versarentur; neque, quod animus tulerat, hoc tempore exsequi per alia negotia licuit, ut huic inæqualitati accessione aliqua alterius generis mederer. Grammaticas quæstiones etsi sæpe multumque in aliis libris attigi, tamen ante eam commentationem, quæ in hoc volumine secunda est, nulla mea exstabat amplioris loci continua pertractatio, in qua plane perspici posset, quemadmodum, quod sæpius breviter significavi, universæ sermonis naturæ considerationem cum Græci Latinique sermonis proprietatis investigatione coniungi vellem et liberum antiquarum quoque linguarum motum historica fide, adhibita testimoniorum æstimatione, exquiri. Ea disputatio et simul altera, qua plures minoresque loci explicantur, si cum institutionibus linguæ Latinæ, quæ a me scholis scriptæ intra paucos menses in Germania edentur, comparatæ fuerint adhibitusque libellus, quem de compluribus rebus ad grammaticam Latinam pertinentibus arti illi (ut veteres loquebantur) comitem dabo, intelligetur, et quam totius disciplinæ tradendæ formam veram putem et quemadmodum late dispersas quæstiones in summas et capita cogendas et quemadmodum summas præceptorum diligenti quæstione præparandas confirmandasque. Altius quorundam principia repetentur in iis commentationibus de omnis sermonis vi et natura atque motu, quarum patrio sermone scriptarum ante paucos menses particula aliqua festinantius, quam vellem, edenda fuit. In critico genere, quod cum grammatico coniunctissimum est, quam rationem probarem, quum in præfatione editionis librorum Ciceronis de finibus exposui, tum in ea, quæ hic octavo loco posita est. Pravitatem quorundam mixtam ex superstitione et inanibus enarrandi interpretandique artificiis, cum grammaticæ, rerum sententiarumque perturbatione, aperte ac sine ulla dissimulatione reprehendi, præsertim iactantem se insolentius in negotio, si quidem illo modo geritur, haud sane difficili et iam manantem latius. Nam Livium quoque nuper hæc

ratio attigit, industriæque et studio instrumenti critici ex optimis fontibus augendi, corrigendi, disponendi et in usum vocandi summe laudabili comitem se adiunxit non laudabilem. Mihi hoc semper propositum fuit, ut artem efficere conarer ex testimoniis verum via ac ratione exquirendi atque etiam obscurata testimonia indiciaque libero ingenii motu, monstrata et definita regione, longius persequendi, tum inventa notis certis comprehendendi. Certa ab incertis quia etiam in iis, quæ coniecturæ appellantur, discerno, critici nomen mihi tueri videor; itaque simpliciter et sine ambagibus affirmo, quæ affirmanda sunt; quæ aut in probabili suspicione relinquere cogor aut tantum adumbrare primis lineis aut aliqua ex parte informare possum, cum illis non permisceo. Auctoritatis confirmatio interdum accedere postea potest; sed tamen is est vel præcipuus emendationis coniectura nascentis campus, ubi, optimis et antiquissimis codicibus plene et diligenter excussis, ut nihil in illo genere amplius exspectari possit, et mendum coarguitur et certa veri inveniendi indicia eruuntur. Lusus pueriles inanemque imperitorum et male sedulorum temeritatem eadem ars a philologia removebit, quæ de certis et necessariis emendationibus instabilem dubitationem excludet. Soleo enim indignari (quidni enim confitear?), non solum quum sana temere tentantur aut manifesto prava contorte defenduntur, sed etiam quum in eiusmodi locis, qualis est ille, ut hoc potissimum exemplo utar, in oratione pro Sestio c. 7, 15 *(Fuerat ille annus iam in rep., iudices, quum* etc.), vulnere nudato, demonstratis codicum vestigiis, emendandi via certis notis indicata, ipsa emendatione lenissime perfecta, tamen, quod percrebruit, corruptum locum esse, convolant undique et omnis illius demonstrationis obliti temere et sine discrimine nunc hoc, nunc illud arripiunt et in omnes partes iactant.

Quæ tertio loco posita est disputatio de Ciceronis libris de legibus emendandis, eam pæne lætor ante typis repetitam fuisse, quam *Iani Bakii,* V. Cl., editio illorum librorum in manus meas

veniret. Eæ enim sunt viri clarissimi eruditionis et elegantiæ laudes, eo me iudicii verborumque honore prosecutus est, eam mihi benevolentiam re et factis præstitit, ut contra eum sæpius disputaturus sine animi molestia non fuerim; ac tamen, ne diversæ viæ ac rationes confundantur, dissimulare non possum neque debeo, aliquanto alia, atque Bakius hic et in scholicis hypomnematis usus est, formula regendam mihi artem criticam videri quum in mendis coarguendis et correctionis necessitate demonstranda tum in emendationis exquisitione intra certos fines codicum vestigiis terminatos cohibenda, postremo in veris firma ac certa nota comprehendendis. Non libenter hæc dico; sed criticæ non superstitiosæ causam mihi agendam sumpsi; nihil possum pati adiungi ei causæ, in quo libertas vel minimum ad licentiam inclinare videatur.

Vocum scribendarum rationem in hoc volumine eandem esse volui atque in superiore; (itaque etiam *scri-ptus* et similia tenui, quæ ipse reprehendo;) in eo constantia non semper servata est; nam et *adscendo* et verius *ascendo* scriptum est et *diiungo* ad antiquiorem normam pronuntiationemque et *disiungo* (quam rationem in adiectivo *disiunctivus* effugere non possumus, quoniam id ea demum ætate natum est, quum *disiungo* solum dicebatur). Hæc excusabunt benevoli; ut ne improbent, non peto.

Superest, ut, dum licet, in paucis locis aliquid corrigam addamve.

P. 83 v. 5. Eadem forma Lucretius III, 928 dixit: *Iam fuerit* (es wird bald schon gewesen seyn, vorbey seyn).

P. 96 v. 9. Ciceronis locus de rep. 1, 13, 20 non ad hoc tertium genus referendus erat, sed ad secundum (p. 95); hoc enim Philus dicit, paratam et quæ statim fieri possit, rem significans: Es soll dir gern überlassen seyn.

P. 108 v. 9. In Ciceronis loco perfectum superioris temporis significationem habere, Zumptius recte adnotat. Occurrit Cicero, si quis forte iam admiratus sit.

P. 132 im. Codex is librorum de legibus, e quo scripturæ enotatæ Hauniæ servantur, sitne Vossianus optimus bibliothecæ Lugduno-Batavæ, Bakius inquirit p. 108 sqq.

P. 193 v. 13. Martialis loco addi alter potest eiusdem poetæ, X, 12, 5: *Sed desiderium tanti est, ut messe vel una Urbano releves colla perusta iugo.*

P. 226. Comparandus idem liberior præsentis historici usus apud Græcos, cuius exempla A. Matthiæus habet Gr. Gr. § 504, 1.

Scrib. Haun. prid. Cal. Nov. a. MDCCCXLII.

Errores typographici animadversi his locis:

P. 6 *not.* 2 *v.* 1 *pro* 8 *scr.* 7.
— 22 *text. v.* 7 *ab imo pro* 16 *scr.* 15.
— 53 *not. pro* vide *scr.* vid. (*id est*, videantur).
— 87 *v.* 13 *scr.* quo *litteris non inclinatis.*
— 105 *v.* 5 *pro* dexeris *scr.* dixeris.
— 193 *v.* 12 *pro* ne *scr.* non.
— 200 *v.* 22 *pro* XII *scr.* XIII.
— 256 *v.* 10 *pro* 224 *scr.* 244.
— 301 *v.* 13 *pro* 11 *scr.* 4.

Opusculorum ordo.

I.

De emendandis Ciceronis orationibus de provinciis consularibus et pro Balbo disputatio [1]).

Annus est et paulo plus, quum significavi, me aliquot scriptionibus academicis de emendatione quinque Ciceronis orationum disputaturum esse, adhibito præter id, quod iam paratum esset, instrumentum criticum egregio subsidio codicis vetustissimi Parisiensis. Id consilium quoniam in oratione Caeliana duabus dissertationibus, in Sestiana et Vatiniana tribus exsecutus sum, supersunt duæ orationes, de provinciis consularibus et pro L. Cornelio Balbo, de quibus hoc tempore coniunctim exponere statui, maxime quidem de Corneliana, et aliquando residua illius promissi exsolvere. Avet enim, vere dicam, animus, criticarum quæstiuncularum minutiis fatigatus,

[1]) [Edita bipertito 1834 et 1835. Secuta est harum orationum, ut ceterarum, recensio Klotziana (a. 1839), quam eo minus causæ habeo, cur nunc ad disceptationem vocem, quod et alibi in hoc ipso volumine de Klotzii universa ratione dicetur neque is nostra de his orationibus disputatione usus esse videtur, quum in Sestiana, Vatiniana, Caeliana non paucas nostras emendationes secutus esset. In ea maxime, quæ pro Balbo est, non pauca corruptissimorum codicum menda revocavit, recte sublata ab aliis.]

aliorum argumentorum varietate exhilarari. Atque eam quidem disputationis partem, quæ, quum sit prorsus ad reliqua præparanda necessaria, plurimum tamen habeat molestiæ, confectam iam esse et absolutam, lætor. Nam de universo instrumento critico codicumque cognatione nihil est, quod addam iis, quæ tum exposita sunt, quum de Sestiana oratione disputatum est. Per easdem enim codicum familias eosdemque fere codices hæ ad nos orationes pervenerunt; tantum singulare illud contrahendæ orationis studium, quod in recentissimis Sestianæ codicibus versatum est, has orationes non magis quam Caelianam et Vatinianam attigit. Sed quum tres ibi codicum familias distinxerim, quarum in una duo sint codices Bernenses, huius familiæ testimonium in oratione de provinciis consularibus non sàtis plenum habemus, in oratione pro Balbo prorsus eo destituimur, nisi quod ex paucis quibusdam indiciis, quæ magis latent, quam exposita sunt in addendis vol. IV. edit. Orell. operum Cic. part. II. p. 599, intelligimus, eandem in hac atque in ceteris orationibus eorum codicum rationem esse[1]). Quod autem in Vatiniana dixi minus diligenter scriptum fuisse videri eum codicem, ex quo nostri omnes fluxerunt, quam in Sestiana, id de oratione de provinciis consularibus fere eodem modo iudicandum est, de Corneliana autem multo magis, ut postea dicam, quum ad eam ventum erit. Parisiensis quoque codicis scriptor minus diligenter in utraque hac oratione exemplar propositum reddidisse videtur.

---

[1]) [Integram scripturæ discrepantiam in oratione pro Balbo postea Orellius posuit in præfatione orationum selectarum quindecim, quas Turici a. 1836 edidit, p. XIII sqq., ne is quidem tum nostræ disputationis aut codicis Parisiensis gnarus aut memor.]

Oratio de provinciis consularibus quum esset, quemadmodum proximæ superiores et insequentes orationes, initio e malis codicibus edita, ab Hervagio, Lambino, aliis hic illic ad meliorum fidem revocata, a Grutero et, qui eum insecuti sunt, editoribus negligenter et prave tractata — nam Garatonius quoque, quum codicibus bonis destitutus esset nec recte de iis, qui collati erant, sentiret, iudicium autem nec liberum satis nec subtile in verbis sententiisque exigendis adhiberet, non multum hic profecit, — hæc, inquam, quum ita essent, Io. Casp. Orellius et antea in maiore editione nonnihil ad eam emendandam contulit et nuper, coniunctis cum I. G. Baitero studiis, eam, adhibito codicum Bernensium, Parisiensi simillimorum, subsidio, recensuit seorsumque edidit (Turici 1833. Programma est academiæ Turicensis). Cuius cura effectum est, ut mihi iam pauciora dicenda sint, quumque ea, quæ simpliciter e codicibus sumenda essent, præcepta pleraque sint, sæpius dubii et ad iudicandum difficiles loci attingendi. Vellem, vir clarissimus integram potius codicum Bernensium scripturæ discrepantiam adnotasset quam selectam. Nec possum, quin vehementer ei et Baitero auctor sim, ut in nova Ciceronis operum editione, cuius hoc specimen esse voluerunt, in singulis libris novorum codicum, quorum fidem in oratione constituenda aliqua ex parte sequendam putarint, plenas scripturas subiiciant, ubi cum contexta oratione contendi statim possint, nec eas se aliquando edituros promittant. Nam huiusmodi consilia, multa evenire possunt, quæ conturbent et impediant; et si executi fuerint, quid habebit utilitatis selecta illa scripturæ varietas? Spatio quidem opus erit ad illam rem non valde magno, quum præsertim, meliore posito totius recensionis fundamento, multa omitti possint et debeant

ex superiore apparatu, quæ antea fortasse iure commemorarentur. Sin aliter fecerint, semper, donec pleniora habebimus, verebimur, ne non ita pauca, quæ aut probanda fuerint aut veritatis vestigia et mendorum occultorum indicia habuerint, editoribus nec probanda nec commemoranda visa sint. Quod quale sit, partim in oratione Caeliana et Sestiana, ubi codicum Bernensium integras scripturas cum reliquis codd., maxime Parisiensi, comparare poteram, superioribus disputationibus sine ulla obtrectatione demonstratum esse puto, partim non una nec temeraria suspicione in hac ipsa oratione patefiet, cuius deinceps singulos locos persequar, in quibus ab illa recensione discedendum videtur. Minora, de quibus explicate dici opus non est, quoniam tamen omittere nolo, in margine ponam [1]).

C. 3, 6 minus recte editum est ex codice Erfurtensi: *Omitto iurisdictionem in liberam civitatem contra leges senatusque consulta*, ubi in reliquis codd. (PAB., Dresdensi quoque et ceteris ex tertia familia) est, ut vulgo edebatur, *in libera civitate.* Infra c. 4, 7, quo loco Orellius utitur, singulare genus commemoratur causarum inter liberos populos et cives Romanos de pecuniis creditis, de quo genere pecuniæ multa legibus et SCtis constituta fuisse scimus (vid. v. c. Ascon. in orat. pro Corn. p. 91 Hot., Cic. ad Attic. V, 21, VI, 1, 2), atque in iis causis Cicero Pisonem iniquum in cives Romanos fuisse queritur. Hoc loco crimini Pisoni dat, quod omnino in libera civitate, quæ suas leges magistratusque haberet nec ad pro-

---

[1]) Codices præcipuos brevitatis causa sic notabo, ut A intelligatur, quemadmodum apud Orellium, Bernensis prior, B secundus (nullius per se momenti), E Erfurtensis, P. Parisiensis.

vincialem proconsulis iurisdictionem pertineret (cfr. Plut. Pomp. 10), ius dixerit. [1])

Difficilior est locus initio c. 4, 6 de Byzantiis, quem sic scriptum et ceteri edunt et Orellius: *Quæ* (signa) *illi exhausti sumptibus bellisque maximis, quum Mithridaticos impetus totumque Pontum armatum effervescentem in Asiam atque erumpentem, ægre repulsum et cervicibus interclusum suis sustinerent, tum, inquam, Byzantii et postea signa illa et reliqua urbis ornamenta sanctissime custodita tenuerunt.* Sed in voce *ægre* manifesta tenetur interpolatio; nam P, Pal. 9 et duo alii, cod. C. Steph., Barb., Oxon. unus habent *ore,* pro quo in Erfurtensi, duplicata littera, scribitur *more,* in Gemblacensi, addita ista voce, *ægre ore.* [2]) Qui diligenter attenderit, reperiet, Ciceronem hoc loco et in ambiguitate vocabuli ludere et imagine ad nostrum sensum nimis audaci ac paene subabsurda uti, qualem unam et alteram in Ciceronis orationibus esse confiterentur facile philologi, si libere de veteribus et maxime de hoc scriptore iudicare auderent. [3]) Nam Pontum et regnum Mithridatis terrasque ad Euxinum mare sitas intelligit et simul ipsum mare, et illius regis impetum maris vehementi æstu *effervescentis* et *erumpentis* Asiamque inundantis imagine significat. Prorsus eiusdem est generis, quod infra in hac ipsa oratione c. 12, 31 *maris immensi fervorem non solum maritimos*

[1]) 3, 5 l. *iis præposuit* pro *his* (P).

[2]) A prima et tertia familia non discrepat profecto hoc loco secunda; sed nihil adnotatum est.

[3]) Ipsa illa, quæ sequitur, vehemens Pisonis absentis allocutio in hac senatoria deliberatione similis est multorum aliorum locorum in his orationibus, quæ post exsilium habitæ sunt, tumidius scriptorum in perpetua eorundem hominum insectatione, earundem rerum commemoratione.

cursus, sed urbes etiam et vias militares tenuisse dicit, prædones in terram quoque egressos esse viasque obsedisse significans. Eodem etiam *fervoris* nomine utitur. [1]) Nec valde est diversum, si audaciam et insolentiam imaginis spectes, quod pro Balbo c. 25, 56 accusatorem id egisse dicit, *ut aliqui sermones ad aures iudicum permanarent* (hoc quidem usu receptum est loquendi genus,) *et in iudicio ipso redundarent.* Iam quum illam imaginem in eo, unde digressi sumus, loco inesse perspexerimus, facile cetera expedientur. Scribendum est enim distinguendaque oratio hoc modo, codicum scriptura recepta: *effervescentem in Asiam atque erumpentem ore, repulsum et cervicibus interclusum suis sustinerent.* Quum ita Pontus in Asiam redundasset, ut ad Byzantium impetus converteretur, ore erupisse dicit, quod erat ad illam urbem, sitam *in Ponti ore et augustiis* (Verr. IV, 58, 129). [Sallustius apud Serv. ad Æneid. II, 312: *Se angustiæ Pontici oris illic dilatant* [2].]

---

[1]) *Maris fervore maritimos cursus teneri* si in quattuor illarum orationum aliqua scriptum fuisset, quantos Wolfius clamores excitasset! Et sane bene dictum non est; est tamen Ciceronis, et sunt alia similia. Non libenter hæc audientur, sed dicenda sunt aliquando, quoniam vera sunt et quia eorum ignoratione erratur.

[2]) [Paullo post § 8 in his verbis: *civitas libera et proximis suis beneficiis a senatu et a populo Romana liberata* neque libertatis pro præmio datæ notio ablativo exprimitur, qui omnino parum recte in hac coniunctione ponitur: *suis beneficiis ab altero liberatus*, neque pondus illud, quod orationis figura significat, accedit ex eo, quod *proxima* tempore beneficia fuerint. Scripsit Cicero: *libera et pro eximiis (PROEXIMIS) suis beneficiis a senatu — liberata.* In Livii libro II c. 47, 10 codex egregius Harleianus primus *proxima* habet, ubi scribendum erat *procximia*.]

C. 4, 8 editur inde a Grutero: *Quorum ego nihil nunc, Patres Conscripti, in hominem ipsum: de provincia disputo*, duro zeugmate *(disputo in hominem)* et figura non Ciceroniana; duo enim Ciceronis mos verba contraria postulat. Et est sic in codicibus P, S. Victoris, E, de quo falsa Grævius tradidit, aliisque: *Quorum ego nihil dico, P. C., nunc in hominem ipsum; de provincia disputo;* quum *in* excidisset, in recentissimis quibusdam interpolatio accessit ac ne ibi quidem *dico* expulit. Pal. nonus, nisi erravit Gruterus, a sua familia mendo desciscit [1]).

C. 4, 9, ubi edunt *nihil aliud actum est*, quid efficeretur ex hac codicum scriptura: *nihil aliud neque actum est*, dixi in disput. de emendat. orat. Cael., Opusc. priorum p. 396. Orellii mirifica est coniectura, *æque* legi posse putantis pro *neque*. Itane vero? Latinumne est: *nihil æque actum est nisi?* Minus vir doctus ad reliquam sententiam quam ad solos apices illius vocabuli attendit [2]). In iis, quæ adiunguntur: *quum palam populi Romani imperator, instructo exercitu, dexteram tendens, non ad laudem milites hortaretur, sed omnia sibi et empta et emenda esse clamaret*, habent sane codices (etiam P), ut Orellius edidit, *hortetur — clamet;* ac tamen imperfecta retinenda puto partim ob ipsam narrationis formam et coniunctionem *(actum est, quum — clamaret)*, tum maxime

---

[1]) De Bernensibus, qui quin cum ceteris consentiant, non dubito, iterum nihil est adnotatum.

[2]) Vellem omnino paulo esset Vir Cl. cautior in coniectando; velut paulo ante pro *posterior* fortasse scribendum putat *pestis tetrior*. Quis non videt, sic duorum adiectivorum compositionem *(posterior an infelicior)*, relatam ad duo substantiva *(fortuna cum improbitate)*, corrumpi? Et quid fiet reliquis locis, quibus, si hic corruptum est *posterior*, similis adhibenda medicina erit?

quod particula *quum* eo, quo hic, modo poni consuevit tantum cum imperfecto coniunctivi; præsentis temporis indicativum postulat. Sæpe enim in narratione, adiuncta per particulam *quum* sententia, modus ac forma rei actæ describitur, ut aut participia aut ablativi, quos appellant, consequentiæ aut voces *eo modo, ut* similesve loquendi formulæ substitui possint. Recentiores in eam partem inclinant, ut *dum* ponant (Germ. *indem).* Usus non ignoti, sed a nullo, quod sciam, satis expositi exempla afferam, quum prius dixero, eo magis in hoc loco a codd. discedere licere, quod in notis illis, quibus in codd. distinguebantur *hortetur* et *hortaretur* et similia, in his orationibus sæpius erratum est; ut in Vat. **14, 34** et **P** et E et fortasse omnes codd. *arbitretur* pro *arbitraretur* habent. Illo igitur modo Cicero in Verr. IV, **48, 106**: *quas* (faces) *sibi quum ipsa præferret* (id est, *præferentem), orbem omnem peragrasse terrarum;* pro Sestio **63, 132**: *Cæsarem sæpe accusavit, quum affirmaret &c.*, pro Cluentio **42, 119**: *animadvertisse censores in iudices quosdam, quum istam ipsam causam subscriberent;* eiusdemque generis exempla sunt pro Milone **5, 12** *(criminabatur, quum diceret)* et pro Quint. **4, 15.** Pro *quum* in multis codd. substitutum erat *ut* Tusc. **V, 27, 77.** Ad hunc igitur modum interpungenda oratio est in Cæsaris B. C. II, **44,** ut verba: *quum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur neque resistere auderet,* superioribus adiungantur, ad quæ pertinent, diiungantur ab inferioribus, ad quæ non pertinent [1]). Recte in orat. pro Balbo **27, 60,**

---

[1]) [Apud Suetonium quoque in Vitell. c. 15 sic oratio distinguenda est: *succensoque templo Iovis Opt. Max. oppressit, quum et proelium et incendium e Tiberiana prospiceret domo inter epulas. Non multo post poenitens facti etc.*]

ubi nunc ex Ursini interpolatione editur: *Ita enim contendere de re publica, ut id defendas &c.*, Abramius scribi voluit: *Etenim — quum id defendas;* codd. primum *Id enim*, deinde altera et tertia familia (EAB) *contenderem de rep., quum*, prima (P) *contendere mecum de rep. cum*, librarii culpa, primum ad *cum* aberrantis, deinde recte perscribentis. Sed coniunctivi causa ibi aliunde duplex oritur, et ex oratione infinita et ex secundæ personæ usu hypothetico; per se quidem dicitur: *Contendo sæpe cum eo de rep., quum id defendo &c.* Paullo aliam habet rationem, quod scriptum est de Fin. V, **22, 34**: *hominem e corpore animoque constare, quum* (ɔ: ita *tamen* ut) *primæ sint animi partes, secundæ corporis* (cfr. V, **14, 40**); sed tamen in recta oratione indicativus esset [1]).

C. **7, 16**, ubi edebatur: *præsertim quum in Albucio nec Pisonis libidines nec audacia Gabinii fuerit, hac tamen una plaga conciderit*, in codd. Bernenss. est *hac tamen hac*, in Erf. *hic ac tamen hac*, in Par. denique *ac tamen ac*, ex quo efficitur, quod pridem Wunderus (præf. cod. Erf. p. LIX) scribi iussit: *ac tamen hac.* Orellius edidit, quod in Bernn. erat, vitioso asyndeto non sublato, inducta asseveratione inani in sedata oratione. Paulo post (17) vox *tribunus* delenda non erat; codices recentissimi et pessimi Barberini nullum prorsus momentum est, optimis (etiam P) consentientibus. Nihil est,

[1]) C. 6, 13 delendum est *iam* (P E), et e Par. scribendum *iis ipsis præmiis* (pro *his i. p.*). Cap. 6, 15, ubi Orellius edidit, Naugerii fidem secutus, *ut imperator appelletur*, omnes tres codd. familiæ (ABPE reliquique) ostendunt, mendosum primarium codicem fuisse; isto modo scribi nequit; nam neque de modo appellationis quærebatur, et dicendum erat tum *appellatus sit.* Certam medicinam non reperio.

cur non Cicero eo nomine utatur, quo ipsum ius et facultas intercedendi significetur.

Graviter corruptus est locus in c. 8, 19, quem cum superioribus Orellius, addita tamen mendi nota, sic edidit, ut in codd. scriptus erat: *Quis plenior inimicorum fuit C. Mario? L. Crassus, M. Scaurus aliine (P. aline) inimici? omnes Metelli.* Reprehendere hanc scripturam nihil opus est, quæ defensorem non habitura est. Ernestius et Garatonius nimis facili auxilio utuntur, ille *aliine*, hic *aliine inimici* delens; Garatonius etiam nominativos pendentes efficit. Baiterus scribendum putat: — *L. Crassus, alii, inimici omnes Metelli:* qui si sic interpunxisset: *alii inimici, omnes Metelli*, effugisset nominativorum pendentium reprehensionem; in eo tamen redargueretur, quod illos *alios* inter certos homines, qui exempli causa nominantur, medios interposuisset. Nec *aliine* ex *alii* ortum esse potest. Duabus litteris transpositis efficitur, quod probem: *L. Crassus, M. Scaurus alieni; inimici omnes Metelli.* Adscendit oratio; illos dicit alieno fuisse animo, qui de rep. a Mario dissensissent, prorsus inimicos Metellos, qui odia familiæ exercuissent.

C. 9, 22, ubi editur: *utinam etiam L. Lucullus ille viveret*, præterquam quod verbum mendosum esse, codices arguunt (*desiderat* P A B E), vitiosum est etiam pronomen, quum Cicero non illustrem aliquem ex antiquitate hominem demonstret, sed eum, quem senatorem omnes vidissent, addito etiam prænomine appellet. Id unus sensit Lambinus. Ex *ille desiderat* faciendum videtur: *illic adsideret*. In *adsideret* etiam Orellius incidit [1]).

---

[1]) C. 11, 27 e codd. omnibus (PEOxx. 5, Barb., vett. edd.; de Bernn. siletur,) addendum *est* ante *supplicatio*, scribendumque (PE) *et confecto*. *Deorum* pro *dierum* in cod. archetypo

C. 13, 33, ubi Orellius e codd. Bernn. et Erf. edidit *deputaret*, codicis Parisiensis auctoritate defenditur *putaret* et usu Ciceronis, qui nunquam obsoletum illud et poeticum verbum posuit, cuius hoc loco positi, in simplicissima orationis forma, nulla causa fingi potest.

C. 14, 35, ubi editur: *Etenim si Fortunæ muneribus amplissimis ornatus sæpius eius deæ periculum facere nollet,* miror Orellium tantum ex cod. Erf. afferre *Quia si*, ut vulgata scriptura videatur esse in Bernn. Sed Par. habet, ut edidit ex simili codice Lambinus: *Qui si Fortunæ &c.* Atque huic primæ et tertiæ familiæ (Erf.) consensui cedet secunda in hac præsertim causa. Nam pro huiusmodi relativis ad sententias nectendas positis etiam aliis locis coniunctiones substitutæ sunt; cfr. pro Sest. 7, 15 (ed. Orell. min.). Paulo post non necessaria est emendatio nescio cuius viri docti ab omnibus recepta: *cum illa insigni laurea;* rectissime enim dicitur, quod omnes habent codd. (etiam P): *cum illa insigni laude*, ut sua Cæsarem laus et gloria comitari triumphantem intelligatur.

C. 15, 36, ubi editur: *simul ostendit, eam se sciscere legem, quam esse legem neget*, in P. est: *eam sentire legem*, in tertiæ familiæ codd. (Erf., Oxx.) *se scire. Sciscere* verum esse non potest; id enim ad comitia pertinet et, si transfertur ad alia, ad constituendam initio legem; hoc loco de servanda et probanda lege (Vatinia) dictum esset. Ex Parisiensis codicis scriptura, modo satis constaret, eam proxime ad archetypum accedere, de

---

fuisse, dubium non est (etiam ob P); sed mendum est; nihil erat novi et honorifici in deorum numero, sed in dierum, nec certo deorum numero supplicatio decernebatur; diversum est lectisternium.

quo constare poterat ex Bernensibus, efficeretur satis probabiliter: *eam se tenere legem.*

Manifestius mendum est paulo post, § 37, ubi nunc Orellius, reiecta superiorum interpolatione, Garatonii coniecturam secutus edidit: *Atqui mihi nihil videtur minus e dignitate disciplinaque maiorum, quam ut &c.* Sed *atqui* codd. vestigiis redarguitur (*quæ* PABE, Dresd.). Nec dicitur Latine *e dignitate* eo modo, quo *e rep.*, qua sola analogia confidere videntur. Mihi ipsa præpositio (*a*) viam ostendere videtur, mendumque esse fere in sola voce *minus* et præterea in casu relativi (*quæ*). Legendum enim esse iudico: *Quo mihi nihil videtur alienius a dignitate disciplinaque maiorum &c.* [1].)

C. 16, 39 in verbis: *ut provideamus, ne citerior Gallia nobis invitis alicui decernatur post eos consules, qui nunc erunt designati, perpetuoque posthac ab iis, qui hunc ordinem oppugnent, populari ac turbulenta ratione teneatur*, vox *decernatur* non solum in codd. (PABE) omittitur, sed ipsa non est recta; lex enim populi senatus voluntati contraria intelligitur, *decernere* autem *provinciam* senatus est; populus non *decernit*, sed *iubet* et dat. Orellius, ut omnia referantur ad id, quod sequitur, *teneatur*, scribendum putat *ab aliquo* pro *alicui*, in qua tamen coniectura minus apparet mendi origo, da-

[1]) Paulo post 16, 38 optimorum codd. mendum recipi non debebat: *Nemo unquam huic* (pro *hic*) *potuit esse princeps, qui maluerit esse popularis.* Dativus rationem prorsus nullam habet. Corruptum etiam fuit exemplar primarium in voce *dignitatem*, pro qua recte Schuetzius *indignitatem* scripsit. Duplex genus popularium orator facit; in altero Clodium et Vatinium ponit, in altero Cæsarem. *Diffidere sibi propter dignitatem* qui sic accipiunt (et cogimur sic accipere in codd. scriptura), ut sit desperare, se dignitatem consequi posse, vim verbis faciunt.

tivi præsertim. (*Aliquando*, quod præterea proponit, falsam habet sententiam, quasi id consul post multos annos eventurum credat.) Mihi *alicui* ortum esse posse visum est ex *aliquaui (vi)*. Neque tamen certum hoc puto, potiusque in eam partem inclino, ut verbum excidisse putem. Nam illa *perpetuoque posthac* videntur sic adiungi, ut præcedere debeat unius facti et temporis significatio, quod in exemplum vertere possit [1]).

In oratione pro L. Cornelio Balbo plura nobis efficienda erunt, quod eam adhuc nemo recentiore tempore ad certiorem codicum, maxime meliorum, fidem revocare est conatus. Ernestius etiam detrimenti aliquid attulit, quum incidisset in codicem depravatum et interpolatum Guelferbytanum eoque male uteretur. Caremus autem hic, ut initio dixi, tertiæ codicum familiæ testimonio, in Bernensibus codicibus posito [2]). Deinde perspicuum est, hanc orationem iam ante seculum nonum — eius est enim ætatis codex Parisiensis — sive librarii diligentia in codice eo scribendo, ex quo nostri fluxerunt, inter laboris progressum deficiente sive quod in exemplar difficile lectu et scripturæ pæne evanidæ incidisset, non solum frequentissimis levioris generis erroribus (velut in § 18 *violatur a virtute* et infinitis aliis), sed etiam gravissimis mendis manifestisque aliquot locorum interpolationibus ita inquinatam fuisse, ut nunc quoque complura pro desperatis relinquenda sint, interdum paulo liberiori suspicioni locus dandus. Illud animadverti velim, in iis etiam interdum locis, qui nullam excitent gravioris vulneris suspicionem, mirifice in

---

[1]) Exitu capitis pro *atque hoc* scr. *atque hæc* (PABE). Totam superiorem orationem et sententiam Cicero complectitur.
[2]) [Id testimonium postea accessit.]

verbis facillimis errari. Velut quod 1, 4 editur: *ut plus voluptatis ex recordatione illius orationis quam non modo ex mea sed ex cuiusquam oratione capere possitis*, videtur omnino verum esse; sed tamen in eo codice, ex quo proxime nostri orti sint, fuisse: *in mea quam ex cuiusquam*, ostendit cod. Parisiensis cum Erf. consensus et vestigia aliquorum ex iis codd., in quibus emendatum est (Cod. Steph. *sed quam ex*, Barb. et unus Oxon. *in mea* [1]). Sunt alia huiusmodi in vulgata scriptura, quæ quum ex codd. ducta putentur, et sint etiam ex codd., tamen coniectura orta esse, satis ex bonis codd. nunc demonstrari potest. Hæc, ubi recte coniectatum videbitur, non attingam; ea persequar, quæ meliora fieri poterunt, quam in editione Orelliana sunt. Atque iam in primo capite graviter interpolatus est is locus, ubi Cicero Stoicorum paradoxo utitur, ut Pompeium propter omnis virtutis possessionem etiam oratorem sine singulari eius artis exercitatione ac studio factum dicat. Editur: *ut mihi iam verum videatur illud esse, quod nonnulli, litteris ac studiis doctrinæ dediti, quasi quiddam incredibile dicere putabantur, eum, qui omnes animo virtutes penitus comprehendisset, omnia, quæ facere vellet, facillime tractare.* Sed codices non interpolati (PE) pro *eum* habent *ei* (P *ei quoi*), deinde *omnia quæ* (E *que*) *faceret, tractare.* [Eadem AB sed *ei, quo.*] Apparet dativum, qui tenendus ante omnia est, in accusativum mutatum esse, tum summa licentia addita nonnulla, ut corruptum illud *tractare* sententiam haberet. *Vellet* ne in Guelf. quidem est, ortum tum, quum, detracta lit-

---

[1]) [A (Bern. 1), si Usterius aut Orellius recte notavit, *in mea sed ex c.*]

tera, *facere* scriptum esset [1]). Sententia apparet; verba reperienda sunt apta ad facilem omnis negotii et artis tractationem significandam, tum quæ dativo illi conveniant; itaque et *tractare* et omne verbum, quod ad hominem referatur, excluditur. Relinquitur: *ei, qui — comprehendisset, omnia, quæ faceret, recte se dare.* Confusio syllabæ ultimæ vocis *faceret* et primæ proximi vocabuli locum depravavit. *Res se dare* dicitur, id est, procedere, succedere, eventum habere; citantur in lexicis Terent. Hec. III, 3, 20, poeta apud Cic. de N.D. III, 26, Cic. ad Attic. III, 23 extr. Addit Gronovius ad Livium XXXVII, 5 Senec. epist. 79 (*omnibus præterea feliciter hic locus se dedit*) et Virg. Georg. I, 217.

Paulo post § 5, quod codd. et ex iis edd. recentiores habent: *dignum rei videtur*, non solum ideo improbare cogor, quod nullum est aliud exemplum eius structuræ a Cicerone usurpatæ, sed quod, quid *reo* dignum esset, commemorari hoc loco non potuit. Nam et incipere a splendidissimo debet hæc enumeratio (sequitur Pompeii præstantissima gloria, iudicum officium, ipsa causa), nec *dignum Balbo* dici ullo modo potest, ratum haberi, quod Pompeius fecerit. Ad ipsam reipublicæ dignitatem spectabat, eius civis, cui tantum ea et deberet et tribuisset, beneficia valere. Recte igitur Garatonius *dignum rep.* scribendum putavit. Mendum est frequens.

Insignior emendatio paulo infra facienda est, ubi edunt nunc e codice Guelferbytano: *nunquam a Memmio* (Balbum) *discessisse, Karthaginem possessum isse;* olim edebant ex interpolatione recentissima *profectum esse*, inepte sane; nam proficiscendi exigua laus erat; sed nihilo alterum

---

[1]) Gruterus, quod speciminis loco de tota oratione esse potest, nihil de suis codd. (S. Vict., Pal. 9, Erf.) dixit.

melius, ortum simili emendandi conatu, quod interpretatur Ernestius, *ad eam urbem occupandam isse.* Neque *ire occupatum urbem* dicitur de eo, qui ab imperatore mittitur aliquo (alius est supini illius usus cum verbo, quod est *ire*, conjuncti, ut quum *ultum ire* dicitur), neque *possidere urbem* est *occupare*, quod miror Ernestium probare potuisse. (Garatonius comparat ex orat. pro domo 42 *forum armatis catervis possidere*, id est, in sua potestate habere). Nec Balbus, quod satis ex tota oratione apparet et ex disciplina Romanorum, eo loco in Hispaniensi bello fuit, ut Carthaginis oppugnationi, maximæ urbis, præfici posset. Ne multo quidem post in Gallia apud Cæsarem gratiosissimus legati dignitatem tenuit, ut qui magistratum nullum gessisset. Codices boni habent, P *esse possessum* (quod est etiam in uno Ox.) E *possessum esse* (cum uno item Ox.) [1]) Hinc facillima et certissima coniectura eruitur: *Karthagine esse opsessum.* Vetus scribendi ratio, quæ in cod. Par. perpetua est et fuit in archetypo, errorem obiecit librario, ut alibi sæpius. Velut II de Divin. 56, 115 pro *obsides* duo codices apud Moserum habent *possides.* Quum Karthago a Sertorianis obsideretur, Balbum ibi fuisse et obsidionem tolerasse Cicero dicit. Itaque § 5 extr. *nullius obsidionis, nullius proelii expertem fuisse* ait, quemadmodum hic obsidionis mentioni subiicit proeliorum mentionem. [2])

Sequitur (§ 6): *Hæc sunt proelia Cornelii: talis in rempublicam nostram labor, assiduitas, dimicatio, virtus digna summo imperatore, spes pro periculis præmiorum.*

---

[1]) Or. ex A profert *esse possessurum.*

[2]) Ante verba *ut Pompeius* auctoritate cod. Par. [AB] tollendum est *et*; asyndeto Cicero per totum locum utitur.

Mire *proelia Cornelii* appellantur, quibus interfuerit; nec proelia tantum enumeraverat, ac ne proximo quidem loco nominarat; interiectum est enim: *cum Pompeio ad extremum belli tempus fuisse.* Deinde, quæ adiunguntur, longe alius sunt generis, labor, assiduitas, cetera, alia etiam orationis forma (*talis*). Sed facillime, quod perspici volo, intelligitur ex iis, quæ his contraria inferuntur: *Præmia quidem ipsa non sunt in eius facto, qui adeptus est, sed in eius, qui dedit.* Itaque distinguit Cicero, quid ipsius sit Cornelii, in eius facto positum, quid non eius, sed aliorum. Iam, opinor, patet, Ciceronem scripsisse: *Hæc sunt Cornelii, talis* (qualem ostendi) *in remp. nostram labor*, cett. Eodem modo dicit statim: *Hæc sunt omnia propria Cornelii. Proelia* ineptum est supplementum hominis substantivum, a quo genitivus penderet, desiderantis. Fuit tamen in eo codice, ex quo omnes nostri ducti sunt. Proximum mendum notare et arguere possum, corrigere non possum. Nam c. 3, 6 editur: *Sic famam, sic innocentissimi hominis fortunas, præstantissimi imperatoris factum condemnari volunt.* Patet, contraria esse *fortunas, factum; fama* illa quo pertineat, non apparet, quod vocabulum illo loco positum et, repetita particula, seiunctum non magis cum verbis *innocentissimi hominis* quam cum alteris, *præstantissimi imperatoris*, cohæret, et, si cohæreret, turbaret membrorum orationis concinnitatem; nec famæ Balbi periculum erat neque existimatio eius agebatur. Itaque voces *sic famam* depravatas esse, patet. Id manifesto confirmat codex Parisiensis, in quo scribitur *si fame si innocentissimi*, idemque in tertiæ familiæ principe codice fuisse, indicio sunt Oxx. tres (*si tamen fame si, si tamen famæ si, sic famæ*, altero *sic* omisso). Erfurtensis hoc

loco interpolatus est [1]), etsi ne is quidem prorsus, ut editur, habet (*si famam sic*). [AB *poena sit nulla fame sic innocentissimi.* Orellio in mentem venit: *poena sit nulla, nisi famæ.* Concinnitas membrorum inter se relatorum hanc adiectionem vix patitur.]

Eodem cap. § 7 in hac sententia: *Qui si adductus gratia minus idoneum hominem præmio affecisset*, [*qui*] *etiam si virum bonum, sed non ita meritum, si denique aliquid* [*quod*] *non contra ac liceret, factum diceretur, sed contra atque oporteret, tamen esset omnis eiusmodi reprehensio a vobis, iudices, repudianda;* omnes codd. voces notatas tenent; et altera quidem unde orta sit (post *aliquid*), patet; pro *qui etiam* nescio an scribi debeat: *quin etiam, si* &c.

C. 4, 9 editur: *An ingenium? quum etiam ipse casus eventusque rerum non duces sed comites eius consiliorum fuerint?* Exspectabamus eandem, quæ proxime præcessit, formam refutationis per pronomen relativum adnexæ (*Ususne rerum? qui pueritiæ tempus extremum* &c. et bis præterea). Eam autem hic quoque positam fuisse, ostendit, quod sequitur: *in quo uno ita summa fortuna cum summa virtute certavit* &c.; id enim nunc prave adhæret, superiore membro aliter per *quum* coniunctionem conformato. Deinde codices idem demonstrant, apertissime P., in quo est: *Ad genium inquid etiam — fuerunt* [A B *ad ingenium inquit etiam — fuerunt*]; nec dissimiliter E: *Ad ingenium inquid — fuerunt*; Oxx. quoque quattuor (ex 5) *quin* pro *quum*, duo *fuerunt* ha-

[1]) Cfr. disput. de Sestiana in opusc. prioribus p. 423. Paucis versibus ante (*Donatus igitur est*) *est* deest in codd. (P E). Scrib. igitur: *Donatust igitur.* Cfr. opusc. prior. p. 448. [De A B siletur.]

bent. Scribendum est igitur: *An ingenium? Quoi etiam ipsi casus eventusque rerum non duces, sed comites consiliorum fuerunt. Eius* adiectum est, sententiæ initio corrupto. *Ipsi* melius tertia familia habet, quam *ipse* prima et altera (PAB, Herv.); non de casu universe loquitur, sed de singulis casibus rerum. [1])

Eodem cap. § 10 editur vulgo, codicibus non discrepantibus: *Cui senatus populusque Romanus amplissimæ dignitatis præmia dedit, non postulanti imperia verum etiam recusanti.* Nec tamen ita Cicero scribere potuit. Nam neque *præmia amplissimæ dignitatis* sunt *imperia*, et, si essent, non tamen ita Cicero locutus esset, tanquam aliam rem datam, aliam non postulatam significaret, quod fit alio substantivo subiecto, quum id ipsum, quod Pompeius non postulasset, datum dici deberet. Nec *præmia dignitatis* (consulatum, triumphos, similia) ulla Pompeius recusaverat. Accedit foedum elocutionis vitium; apertum est enim dici debuisse: *non modo non postulanti.* Nihil huc pertinent disputationes de omisso *non* in hac formula. Verissime Manutius intellexit, scribendum esse: *præmia dedit non postulanti, imperia vero etiam recusanti.* Ex concursu particularum *vero* et *etiam* librarii vulgare illud *verum etiam* effecerunt. Extrema paragrapho recte apud Camerarium est, confirmaturque a P: *vobis est?* Verbum in illa interrogatione non Ciceroniane omittitur. C. 5 initio tollenda est tertiæ familiæ codd. auctoritate (E, Oxx. 3) inanis repetitio *ille*,

---

[1]) Paulo ante restituendum *dubitare.* Extrema paragrapho, ubi ex tertiæ familiæ codicum vestigiis et *exteræ* et *ultimæ* effici posse videtur, prima tuetur *exteræ*, quod hoc loco universe dicitur, non illo modo, de quo in epist. ad Orell. p. 63 et 64 dixi.

ille vir; satis habet gravitatis hæc ipsa adiuncta appositio *ille vir.* (P mendose *ille ille*, omisso *vir*, nisi aberravit Krarupii manus in vocabulo notando [1].) Deinde (§ 12), ubi editur: *Quum Græci homines, spectati viri, noluerint religione videri potius quam veritate fidem esse constrictam: nos etiam in ipsa religione et legum et foederum conservanda qualis fuerit Cn. Pompeius, dubitabimus?* quum codd. (PABE, Ox. 1) habeant *noluerunt*, possit aliquis suspicari *quum* subditicium esse, scriptumque a Cicerone frequentissima illa enthymematis forma: *Græci — noluerunt: nos — dubitabimus?* Sæpius tamen in verborum terminationibus mendosus fuit codex archetypus. [2])

Capitis sexti initium ante multa secula labem contraxit quam nunc vix plane eluas. Editur enim: *Quasi vero levius sit, quum in tanta re publica versere et maximis negotiis præsis, facere aliquid, quod scias non licere, an omnino nescire, quid liceat.* In quo primum *an* pro *quam* nullam habet excusationem, quum præsertim non implicata et perplexa sit orationis structura, sed ordine decurrat. Deinde quæritur, quid sit *levius.* Si enim levius peccatum, et quod faciliorem habeat veniam, intelligitur, sententia exitum non invenit. Dicitur enim non levius esse *(quasi levius sit)* facere, quod non liceat, quam nescire, quid liceat. Disputat autem orator, hanc ignorantiam nihilo esse leviorem vel etiam graviorem. Itaque Lambinus, Memmii secutus coniecturam, edidit: *Quasi vero non levius sit quam* (hoc iam Pantagathus posuerat). Erunt autem, qui *levius* intelligant in malam

---

[1]) De AB siletur.

[2]) § 13 leg. cum E *scientem* — *inscientem;* vulgo inverso ordine (etiam P).

partem: non minoris esse levitatis facere, quod scias non licere, quam nescire, quid liceat. Verum nec per se *leve* ipsum dicitur huiusmodi aliquid esse, sed levium hominum, nec ita intelligi vox in hac comparatione gravitatis criminum potest, nec levitatis est facere, quod scias non licere. Itaque cogimur ad Lambini redire sententiam et in loco desperato audacem admittere medicinam. Habet aliquam excusationem Ciceronis, oratorie iudicantis et ad tempus, sententia is, qui, quum in maximis rebus et difficillimis versatur, in una aliqua re legum vinclis se exsolvit. Pro *omnino nescire* e PE [AB] restituendum est *omnino non scire*. Propter verba contrarie relata et propter adiectum *omnino* sic dicere maluit. Sed non minus graviter et tamen minus aperte mendosa est extrema pars eius, quæ sequitur, sententiæ: *Etenim utrum, qui in Hispania bellum acerrimum et maximum gesserat, quo iure Gaditana civitas esset, nesciebat, an, cuius linguam populi non nosset, interpretationem foederis non tenebat?* Multa hic offensioni sunt; primum dura nimis et hians iunctura sententiæ relativæ et demonstrativæ (*cuius populi, — interpretationem foederis);* deinde coniunctivus modus verbi *nosset;* tum ipsa linguæ peregrinæ mentio; foedus enim scriptum fuisse, ut reliqua Romanorum cum inferioribus populis, Latine, si non per se intelligeretur, appareret e cap. 16; interpretatio autem in hac scriptura intelligenda erit foederis in sermonem Latinum translatio. Verum aliter ut accipiatur, postulant, quæ sequuntur: *Id igitur quisquam Cn. Pompeium ignorasse dicere audebit, quod — librarioli scire profiteantur?* Neque illi Punice sciebant, neque ad Pompeii ignorantiam aut scientiam pertinebat usus interpretationis ab alio factæ, quum linguam tamen ipsam non nosset. In his difficultatibus nihil nos iuvat codex Parisiensis nec

vulgares tertiæ familiæ; sed insperatam affert lucem Erfurtensis (de cod. S. Vict, Pal. 9, Gembl. tacetur); in eo enim legitur: *an cui illius populi nosset*, ex quo oritur, facillima emendatione, perspicua hæc et recta sententia: *an*, *cum ius populi nosset* (sciret esse foederatum), *interpretationem foederis non tenebat?* Sic demum etiam recte hæc interrogatio superiori respondet, ut dilemma sit; quæritur enim, utrum, quo iure Gaditana civitas esset, nesciverit, an, quum hoc sciret, interpretari tamen foedus non potuerit. Interpretatio est autem iuris et verborum Latinorum priscorum. De codicibus, ne quis Erfurtensis ab Oxx. destituti testimonio fidem neget habendam, hæc tenenda sunt. Corrupta leviter in codice archetypo scriptura servata est in tertiæ familiæ antiquis codd. In Parisiensi codice (prima familia) interpolando mendum occultatum est (cfr. de Sestiana opusc. priora p. 419, 420) eaque interpolatio in recentiores tertiæ familiæ codices per ambages eas transiit, de quibus exposui disp. de Sest. p. 434. Cum Erf. consentirent, si eorum scriptura adnotata esset, tres illi tertiæ familiæ antiquiores. [1])

Proxima § (16) editur: *Nisi forte — ea Cn. Pompeium neque, quum requiesceret, litteræ, neque, quum rem gereret, res ipsæ docere potuerunt;* in quo aliquid esse falsi vel mutatio numeri (*rem*, *res*) admonere poterat; nec lepos ullus est sententiæ. Recte in codicibus (P, cod. Steph., 4 Oxx.) [etiam AB] est: *regiones ipsæ.* Ipsas dicit regiones, in quibus Pompeius præsens ades-

---

[1]) [Bern. A habet: *cuius illius linguam populi nosset*, sine *non;* nec obscurum veritatis vestigium est in *cuius illius*; sed tamen interpolatio invasit.] Paulo post leg. *studio præditi militari* (PABE).

set, commonefacere eum et docere potuisse. Qui sequitur locus, foedissime vexatus, quomodo esset sententiis, quæ coaluissent, distinctis et adhibita unius vocis emendatione restituendus, dixi in epistola ad Orell. p. 95: *Atque, ut ego sentio, iudices, causa dicta est. Temporum* (P *temporis) magis ego nunc vitio quam genere iudicii plura dicam.* Ad priorem partem sententiæ comparari potest pro Arch. 3, 8: *nihil dico amplius; causa dicta est.* [1])

In extrema huius capitis parte bis vocabulum aut exciderat aut legi non poterat in codice eo, ex quo nostri derivati sunt. Nam primum est *insingularibusque honoribus* (PE, Sanct. Vict., Pall., Oxx. 3 [AB]), id est *in* [*signibus*] vel *in* [*auditis*] *singularibusque*, et deinde: *huius atque perspecta*, ubi quum fieri posset aut *præsens atque perspecta* aut *experta atque perspecta* [quod est in B], fecerunt *præsens, experta atque perspecta*, vitiosa coniunctione. (Vid. Opusc. priora p. 335 sqq. [et ad Cic. de Fin. IV § 56]. [2])

C. 8, 22 scriptum est: *Quum aliquid populus Romanus iussit, id si est eiusmodi, ut — populis — permittendum esse videatur —, quo iure uti velint, tum, utrum*

---

[1]) [In codd. Bernn. est: *causa dicta est temporum magis ego nunc ut his inquam (B inquam in) genere.* Nuper mea emendatio recepta est, sed, ut aliquid novi esset, additum *sed* ante *temporum*, quæ particula neque ullo minimo vestigio in codicibus significatur et orationis formam evertit, qua omne pondus in *temporum* nomen et in comparationem incumbit.] Mox scrib. *quædam macula atque labes* (PABE, vett. codd. Lamb.)

[2]) Cap. 7 extr. *adiumento potius causæ* (E; vulgo *causæ potius*). C. 8 init. me, ut Pantagathum et Schuetzium, offendit vox *satis* in his: *qua lege videmus satis esse sanctum*; sed quod melius sit, non habeo.

fundi facti sint an non, quærendum esse videatur: de nostra vero re publica — fundos populos fieri noluerunt. Modus verbi *videatur* in hac orationis structura et coniunctione (*Quum iussit — tum videtur*, — *noluerunt*) ferri nequit, neque ullum orationis potentialis artificium adhiberi potest (*forsitan videri possit*); ac ne temerarium putetur reponere *videtur,* quum alioquin ipse valde improbem, sic verborum formas grammaticas contra codices simpliciter permutari, tenendum est, propter nescio quam notæ ambiguitatem in codice archetypo sæpe in hac oratione et proxima superiore pro indicativo secundæ coniugationis coniunctivum subiectum esse. Huius ipsius capitis initio omnes codd. (PABE, Oxx. omnes) pro *videmus* habent *videamus,* infra **16**, **36** *sileatur* pro *siletur* (PABE; in Oxx. correctum videtur); c. **9**, **24** *videmus* transiit in *videamus*, deinde in *videbamus* (tantum duo Oxx., recenti correctione, *videmus*); de prov. cons. **14**, **35** in codd. bonis (PE, sine dubio etiam Bern.) *debeamus* est pro *debemus.* Qui hæc recte correxerunt, nostrum locum præterire non debebant. [1]) Cap. **10**, **25** in codice tertiæ stirpis principe recte scriptum fuisse videtur, certe in Erf. est: *ut, quod iis, quos — subegimus, licet*, — *id ne liceat ipsis.* Reliqui codd. (P, etiam AB) et edd. utroque loco habent *liceat.* [2])

---

[1]) [Postea animadverti in varietate scripturæ Naugeriana apud Orellium vol. II p. 2 p. 627 esse *videtur.* Hexametri clausulam non reformido.]

[2]) Cap. 9, 22 (*in periculis atque asperis temporibus*) quum codd. (PABE) præpositionem non habeant, videtur potius scribendum: *periculosis atque asperis temporibus*, quum præsertim *pericula* proxime præcesserit. § 23 pro *ex illis* PAB *ex his.* § 24 optimi codd. (PE, etiam AB): *Etenim in populum R. grave est.* Recentiorum est, quod editur: *Est enim — grave,*

In eodem cap. 10 singulari modo propagata per codices interpolatio est. Editur enim: *Qui si suis decretis legibusve sanxissent, ne quis suorum civium castra imperatorum populi Romani iniret; ne quis se pro nostro imperio in periculum capitis atque in vitæ discrimen inferret; Gaditanorum auxiliis, quum vellemus, uti nobis non liceret, privatim vero ne quis vir et animo et virtute præcellens pro nostro imperio periculo suo dimicaret: graviter id iure ferremus &c.* Duo sunt in his ita prava, ut colorem non accipiant: prius in sententia, de Gaditanorum auxiliorum usu Romanis interdicto. Disputat Cicero, nihil interesse, utrum Gaditani præmia civibus suis bene de populo Rom. merentibus tributa rata esse nolint, an lege sanciant, ne de Romanis bene mereantur. Hoc autem totum ad eos spectat, qui privatim, sua voluntate, ut Balbus, Romanos imperatores adiuvabant; auxilia publice missa, quæ non præmiis eliciebantur, sed ex foedere imperabantur, huc non pertinent; nec fingi omnino a Cicerone poterat, Gaditanos lege sancire, ea ne darentur; nec, si id illi facerent, graviter ferrent Romani, *debilitari animos fortissimorum virorum, alienigenarum se studiis privari*, sed defectionem eam apertissimam et bellum illatum a Gaditanis omnibus putarent. Sed altera est verborum pravitas. Quæ est enim hæc coniunctio: *Gaditanorum auxiliis uti nobis non liceret, privatim* v e r o *ne quis — dimicaret?* Quasi hæc contraria sint.[1]) Manifestum est, si quid aliud, superiore sen-

---

minusque aptum *enim* in hoc transitu et adiunctione quam *etenim*.

[1]) Sensit aliquid Lambinus. Itaque *vero* alio referri volebat; id ut fieri posset, scripsit: *privatim vero si* (sanxissent), *ne* &c. Sed, ut omittam perversam structuram, *privatim* Gaditani *sancire* nihil poterant.

tentia contineri aliquid debere, non quod vetetur a Gaditanis, sed quod concedatur. Itaque et ex ipsa re et ex verbis patet, in hanc sententiam scriptum fuisse, antequam locus corrumperetur: "Si pop. Gaditanus sanxisset, ut publica (quidem) auxilia (quæ negari non possent) Romanis præberentur, privatim vero ne quis eos adiuvaret &c." Atque hæc ipsa sententia rectissime scripta exstat in cod. Ox. χ: *Gaditanorum auxiliis uti, quum vellemus, liceret, privatim vero ne quis &c.* Ac, ne dubitemus, hanc esse tertiæ familiæ scripturam, *uti* illo loco (post *auxiliis)* alii tres Oxx. habent, quos verba *uti nobis non* omittere, adnotatum non est; contra hæc præter χ etiam cod. ψ omittit, sed *uti* altero loco addi, non notatur. Et tamen Erfurtensis cum Par. [et utroque Bernensi] in vulgata scriptura consentit. Itaque hoc loco, quod haud scio an nusquam præterea factum constet, primæ familiæ interpolatio in eum cod. transiit. Ipsa interpolatio inde orta est, quod, quum non intelligeretur, quid interesset inter auxilia publica Gaditanorum et privatorum voluntariam militiam, neque concessiva orationis sententia animadverteretur, ad reliquorum membrorum formam hoc accommodandum putaverunt, addita negatione (*non liceret*). [1])

Sequitur locus, quem neque præterire possim (coarguenda enim menda sunt) neque expedire, non magis quam Ernestius. Nam in undecimo capite, § 28, primum quidem, ubi est: *non esse huius civitatis civis*, extremum

---

[1]) Initio capitis quid significet scriptura codicum (*magnis adiutoribus tuis*), non reperio. Ipsa quidem vera esse nullo modo potest nec hoc significare: *magna ex parte tuis civibus iuvantibus;* nam neque *magno adiutore* sic dicitur neque hic *tui* simpliciter Gaditani appellari possunt, in hac præsertim contrariorum relatione (*quod iis, quos — id ipsis*). In *tuis* latere opinor *illis*.

vocabulum delendum est auctoritate codicum (P A E); eodem modo Cicero locutus est paulo ante (*cuius esse se civitatis velit*) et infra **12, 29** et **13, 31**; deinde autem in iis, quæ sequuntur: *Neque solum dicatione, quod in calamitate clarissimis viris Q. Maximo, C. Lænati, Q. Philippo Nuceriæ, C. Catoni Tarracone, Q. Cæpioni, P. Rutilio Smyrnæ vidimus accidisse, ut earum civitatum fierent cives; hanc ante amittere non potuissent, quam huius solum civitatis mutatione vertissent; sed etiam postliminio potest civitatis fieri mutatio.* — in his, inquam, verba illa mediæ sententiæ interiecta: *hanc ante — vertissent*, pendere nec cum reliqua oratione cohærere, patet; nam quod Garatonius parenthesis nomen et signa adhibet, nihil agit. Nulla enim esse potest huiusmodi parenthesis, a reliqua sententia plane aliena nec ex ea orta nec alicui in ea positæ notioni adhærens, a pronomine demonstrativo incipiens non ad rem in primaria sententia positam relato, sed ad contrariam. Deinde in ipsis verbis plura reprehendenda sunt, quam Ernestius reprehendit; nam nec *civitatis solum vertere* dicitur, sed *solum vertere*, nec eæ notiones coniungi omnino possunt, quarum altera in loco, altera in hominum societate et communione iuris posita est, nec *mutatione vertere* ferendum est, in quo hæsit etiam Orellius, et prava est duplex demonstratio eiusdem rei (*hanc — huius* pro *eius*), adiuncto præsertim ad posterius pronomen substantivo, quo prius caret; ne coniunctivus quidem verbi (*potuissent*) rationem habet, qui rectus esset, si hoc modo concepta sententia esset: *amittere non potuissent, nisi ante* &c., quamquam vel sic Cicero potius *amittere non poterant* scripturus erat. Itaque quin locus perturbatus sit, dubitatio nulla est; origo mendi et tollendi ratio incerta. Mihi quidem illa verba non alia de causa a Cicerone posita

esse videntur, nisi ut rationem redderet, cur se illis civitatibus exsules dicassent; itaque sic adiungenda puto: *quum hanc ante amittere non potuissent.* In altero membro mendosum est *huius*, pro quo in Erf. est *h.*, id est, in illo codice, *hoc* aut *autem*, in edit. a. 1472 [et codd. AB] *hoc;* in Paris. quoque ambiguum compendium fuisse suspicor; nam Krarupius vocem punctis notavit, apposito superne interrogandi signo. Licet igitur scribere: *quam hoc solum civitatis mutatione vertissent;* verum num *hoc solum* in hac locutione dici possit, id est, *Romanum*, dubitari potest, quum *solum* universe poni videatur et de eo loco, qui relinquatur, et de eo, in quem veniatur; tum solum verti videri potest ipsa migratione (itaque additur interdum *exsilii causa)*, non alius civitatis susceptione. Meliora tamen non reperio, nec videtur Cicero in his disputationibus admodum religiose veram vim et usum veterum formularum servare. Sed ut hæc incerta sunt, ita illud certum, pro *vidimus*, quod est in codd. et edd., scribendum esse *videmus.* Illud significat rem oratoris et auditorum memoria factam, cuius ipsi fuerint spectatores, testes sint (ut *vidi* § 30), hoc traditam et vulgo notam, quod hic locum habet. Nam C. Cato damnatus erat septem, antequam Cicero est natus, annis, Q. Cæpio anno, Rutilius quattuordecim post annis, reliqui, ut videtur, etiam prius.

Cap. 12, 29 duæ sunt codicum, quorum aliquod est momentum, scripturæ, altera tertiæ familiæ (S. Vict., E., Pall., Oxx. plurium): *Atqui ceteræ civitates omnes non dubitarent nostros recipere in suas civitates,* altera primæ (Par. Herv., Lamb.): *Atqui ceteræ civitates non dubitarent nostros omnes* (id est, ut Gulielmus vulgarem errorem correxit, *homines) recipere in suas civi-*

tates; ex his Garatonius tertiam composuit, quam Orellius recepit: *Atqui ceteræ civitates omnes — nostros homines &c.* Verum erat, quod, Gulielmo præeunte, Schuetzius dederat; nam Romanis universe et generatim ceteri contrarii ponuntur, *omnes* addi nec opus erat et parum aptum [1]). Non possum autem, quin mirer, Ciceronem tam vitiose scripsisse — quo enim alio nomine appellem? — *civitates in suas civitates homines recipere,* idem vocabulum diverso significatu duplicantem. Et tamen sic scripsit. Satis iam est molestum, quod præcedit: *ut quæque (civitas) — maxime — est coniuncta* (PEAB; vulgo *coniuncta est), ita — communionem beneficiorum, præmiorum, civitatis continere* (recte Weiskius scribit *communione — contineri) videtur* [2]).

---

[1]) [Bernenses tamen codices videntur habere: *civitates omnes — nostros omnes,* ut ed. 1480, Garatonii coniecturam adiuvantes.]

[2]) Eadem paragrapho scrib. *ad ceteras iter civitates* (PE, tum B, non A) et extremo capite (§ 30) *in aliam se civitatem dicavit* (PE), frequenti pronominis transpositione. Utrumque est etiam in ed. 1472 et 1480, ut hæc minora postea mutata appareat. Simul ex multis indiciis illarum edd. patet, quam indiligenter codd. Oxx. collati sint. (C. 10, 26 e PEAB scr. *virtutis præmiis.*) Quod initio capitis scriptum est in omnibus codd. *civi Romano licet esse Gaditanum*, grammatici omnes citant; merito; nam (ut hoc in transcursu attingam) alium locum boni scriptoris præter hunc et Terent. Heaut. II, 4, 8 (ubi *bonis* a Bentleio est) et Quintiliani VII, 1, 19 vix reperient, si, ut par est, eos exceperint, quos codices eripiunt. Nam apud Horat. Sat. 1, 4, 39 rectius Acronis (ad I, 6, 25) auctoritate scribitur *poëtis.* Cæsaris locus (B. C. III, 1: *ei licebat esse consulem*) nil habet argumenti ob compendium scripturæ in codd. (*cons.*). In ceteris, quos nonnulli citant, locis, velut ad Attic. X, 8 (*nam medios esse iam non licebit*) dativus nullus præcedit, quod genus non satis diiunxit Heinsius ad Ovid. Heroid. XIV, 64. Maxime huc pertinere videtur Virg. Æn. X, 235: *Hanc*

Cap. 13, 31 editur: *Itaque et ex Latio multi et Tusculani et Lanuvini et ex ceteris generibus gentes universæ in civitatem sunt receptæ, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum.* Quamvis autem consentiant codices, satis tamen, opinor, manifestum est, Tusculanos et Lanuvinos, vel præcipuos Latinorum, a Latinis separari non potuisse. Scribendum esse: *ut Tusculani et L.*, vel id, quod sequitur, ostendit: *ut Sabinorum* [1]).

Sequitur initio capitis 14: *At enim quædam foedera exstant, ut Germanorum, Insubrium, Helvetiorum, Iapidum, nonnullorum item ex Gallia barbarorum, quorum in foederibus exceptum est, ne quis eorum a nobis civis recipiatur.* Primum *At enim* significare debet, hæc ex adversarii persona dici; at nimis tum stultus accusator fingitur; et sequitur: *Quodsi exceptio facit, ne liceat,* &c.; hæc autem particula *quodsi* est pergentis in sua argumentatione, non excipientis argumentationem alterius et eam refutantis. Recte igitur non solum codices [PEAB], verum etiam editiones vett. (1472, 1480), ut, quis mutarit, nesciam: *Etenim.* Novum argumentum adiungitur, confirmans idem, quod superius. Hanc vim habet *etenim*, in quo *enim* refertur non ad proximum superius argumentum, sed ad totum id, quod propositum est ad demonstrandum, ut sæpe nihil pæne sit aliud nisi *porro, præterea*, tantum quod argumentationis significatio subest. Conferri potest (nam Handius non satisfacit) huius orationis locus e codd. emendatus 9, 24, de Fin. I, 1. 3 [et quæ ibi ascripsi], Tuscul. III, 9, 20, de Nat. Deor. II,

---

genetrix faciem miserata refecit et dedit esse deas, quia ibi apertissime auditur *iis;* non est tamen expressum.

[1]) [Video, iam in varietate Naugeriana, p. 627 Or., ita scriptum esse.]

30, 77. Sed restat aliud occultius mendum. *Germanis* enim hic nihil est loci, quibuscum nec ulla omnino illa ætate erant foedera, (Ariovisto, Galliæ partem tenenti, concessum regis et socii nomen huc non pertinet,) nec unquam huius generis fuerunt, quibus illi Romanis certa condicione parerent. Nec inter eos et Romanos eiusmodi commercia erant, cavendum ut esset, ne Germani populi civibus exhaurirentur. Deinde Cicero progreditur enumerando, si Germanos hos seponimus, ab iis, qui Italiæ proximi erant antiquissimaque habebant foedera, Insubribus, ad eos, qui paulo erant remotiores, Cisalpini tamen aut proximi Cisalpinis, Helvetios et Iapides Illyrios; tum, quasi vix notos, nonnullos ex Gallia barbaros adiungit. Qui igitur primo loco nominantur Germani, et longinquiores et magis barbari? Rem non dubiam manifestiorem facit tertiæ codicum familiæ scriptura, servata in cod. Erfurtensi; nam ceteri (nisi eorum, qui contulerunt, culpa est) eodem modo, quo Parisiensis, interpolati esse videntur, notissimo nomine illato. In Erfurtensi est *Genumanhorum*. Nemo negabit, scribendum esse: *Cenomanorum*, *Insubrium*. Cenomani Insubribus vicini erant et cum iis fere coniuncti commemorantur et apud alios et apud Livium (V, 35, XXXI, 10, XXXII, 30). Veterem eorum cum Romanis societatem etiam Strabo commemorat lib. VI p. 216 Casaub. Nomen eorum eodem modo corruptum erat in omnibus Livii codicibus lib. V. 35 sed pridem correctum est.

Vellem tam certa ratione tamque facili reliqua huius capitis menda tollere liceret; sunt enim plura ita gravia, ut ne superiores quidem fugerint, quorum tamen nemo omnia accurate persecutus est neque accusando neque defendendo; si id minus licebit ob eam causam, quam antea (p. 13) attigi quæque hic vel maxime patefiet, non

mirabuntur iam periti, partimque graviorem curationem probabunt, partim satisfactum sibi putabunt, si vulnera nudarim falsorumque defensionem sustulerim. Primum igitur, ubi edunt: *Quod si exceptio facit, ne liceat, ibi necesse est licere, ubi non est exceptum*, in nullo codice, qui quidem ullius esset momenti, ac fortasse in nullo omnino reperta sunt hæc verba: *ubi non est exceptum*; omittuntur enim in editionibus ante Naugerium, in PE, Oxx. 4 (de ψ, ut iam sæpius admonui, in verbis omissis silentio credi nusquam potest); solus tacet Gruterus. (Itaque Garatonius, qui octo editis voluminibus nondum perspexerat, quibus testibus uteretur, in optimis libris inventa hæc narrat.) Iam in PE, Ox. *T* est *ubi* pro *ibi* (in Ox. χ *ubi non*). Apparet, in codice primario librarii oculum aberrasse in similitudine litterarum, et hanc fuisse veram orationis formam: *liceat, ubi [non sit exceptum, ibi] necesse est licere.* (Membra sententiæ eodem ordine posuit C. Stephanus inter sui codicis scripturas.) [1]) In proximis: *Ubi est igitur exceptum foedere Gaditano &c.*, verbum *exceptum* coniectura additum esse, non e codice archetypo per reliquos propagatum, ostendit consensus primæ et tertiæ codicum familiæ (PE Guelf.) [2]); est tamen verum supplementum. Proxima antequam attingo, totius Ciceronianæ disputationis cursus considerandus est. Negat primum Cicero, in foedere Gaditano quidquam scriptum esse, quo prohibeantur Romani Gaditanos in suam civitatem recipere. Id hic breviter positum paulo post

---

[1]) [Codex Bern. antiquior, ut PE; in recentiore scriptum est *ne liceat, ubi exceptum non est, necesse est licere*, ab emendatione.]

[2]) [Accedit nunc Bern. antiquior.]

repetit et confirmat c. 16. Deinde, si esset id in foedere scriptum, sublatum esse ait lege Gellia Cornelia. Obiicit accusator, legem Gelliam Corneliam foederi non derogare, quum in ea exceptum sit, si quid sacrosanctum sit, sacrosanctum autem sit foedus Gaditanum. (*Exceptum, inquit, est* PABE pro *est, inquit.*) Hoc negat Cicero, illud aperte confitetur; ipsa enim legis verba ponit: *si quid sacrosanctum est* (sic recte Aldus pro *esset*), omnemque vim argumentationis eo convertit, ut id in foedus Gaditanum non cadere doceat; nam et posse de foedere ad populum latum esse et tamen id non esse sacrosanctum, si certa formula desit, et de illo foedere nihil esse latum omnino (cfr. c. 17 init.). Nec erat tam ineptus accusator, ut de lege simpliciter mentiretur; nec id Cicero non multis verbis persequeretur, si negaret omnino sacrosancta excepta esse, et, etiamsi tanquam minus firmum relinqueret, significaret tamen, se dare, quod necesse non esset. Iam apparet, quam prave scribatur: *Quid fuit in rogatione ea, quæ de Pompeio a Gellio et a Lentulo consulibus lata est, in quo aliquid sacrosanctum exceptum videretur?* Hic enim per interrogationis formam negatur, quidquam esse exceptum. Sed ipsa, ut dixi, subiecta argumenta (*Primum enim* &c.) errorem produnt; pertinent enim ad definiendam sacrosancti notionem, ut ea, quoniam de legis exceptione concedatur, in foedere Gaditano desideretur. Senserant aliquid emendatores recentissimorum codicum, qui, ut de sacrosancto, non de sacrosancti exceptione ageretur, *exceptum* sustulerunt, velut in duobus Oxx. et aliis; sed in corrigendo aberrarunt; nam quid esset sacrosancti in lege Gellia Cornelia, admodum inepte quæreretur. Tollendum fuerat alterum vocabulum, antiquissimum interpretamentum, ob præcedentem sacrosancti mentionem et ob sequentia im-

perite additum. Hoc quærit Cicero: *Quid fuit in rogatione ea, quo aliquid* (eiusmodi, quale tu vis, velut foedus Gaditanum,) *exceptum videretur?* Excipit enim tantum sacrosancta; istud autem sacrosanctum non est. *Primum enim* &c.

Sequitur: *Sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus plebesve sanxisset*, adeo pravo plusquamperfecti usu, ut colorem non recipiat. Multo tamen probabilius, non solum ad sermonis legem rectius, restituetur *sanxit* quam *sanxerit.* [1]) Hanc formam nemo mutasset; illius indicativi post *si, nisi* in coniunctivum mutati in antiquissimis codicibus exempla sunt, velut in omnibus Milonianæ codd. præter palimpsestum Taurinensem c. 11, 30 (vid. Opuscul. priora p. 161 not.) et, quod aptissimum est exemplum, in omnibus Sestianæ codd., qui iidem huius Cornelianæ sunt, c. 7, 16, ubi scholia Vaticana veram scripturam præbuerunt.

Nondum satis de hoc capite diximus. Sequitur enim: *deinde sanctiones sacrandæ sunt aut genere ipso aut obtestatione [et consecratione] legis aut poena, quum caput eius, qui contra fecerit, consecratur.* Duas voces recte alii notarunt; deinde satis patet, infinitum (*genere ipso*) non recte iungi definitis (*obsecratione legis aut poena*) tanquam tertium. Garatonius, deleto priore *aut*, universe dici vult *genere ipso*, quæ verba sic nude posita nullam videntur habere certam significationem. Mihi alterum *aut* ex *atque* factum videtur, frequenti mendo, ut scribendum sit: *aut genere ipso atque obtestatione legis aut poena.* (Codices omnes habent *poenæ* et pro *fecerit* partim *facit*, partim *fecit*, ut facile videas, quam sint omnia hic mendorum plena. [2])

---

[1]) *Sanxerit* rectum esset, si præcederet *poterit.*

[2]) In E et A etiam *quem contra fecit.*

Ventum est fere ad extremum. Nam in proximis hæc verba: *neque legem neque poenam latam esse*, quæ in codicibus mediæ orationi interseruntur *(de quibus igitur, etiam si latum esset neque poenam neque legem latam esse, ne quem civem reciperemus, tamen id esset etc.)*, a Schuetzio autem, Ernestio auctore, in alium locum transposita sunt, iam damnarunt Garatonius et Orellius, quorum iudicium confirmat nunc codex Parisiensis. Sed in Addendis vol. IV p. 2 p. 599 Orellius, mutata priore sententia probataque transpositione, scribi vult, ut est in uno codice Oxoniensi, *ratam esse;* (duo alii cum Bernensi utroque et Erf. *gratam*). Verum nihil proficitur. Nam neque lex et poena, quæ est in lege, contrariæ poni possunt, et quid hoc est quamve habet sententiam, legem eam non esse *ratam*, quam Cicero negat unquam latam? *Poenam non ratam* quam vir doctus velit esse, nemini impositam, ex lege, quæ nulla fuerit, prorsus nescio. Nam poena rata si dici posset, esset ea, quæ inflicta alicui non mutaretur. Si usquam, hic tenemus partem adnotationis marginalis, quam adscriptam codici archetypo scriptor codicis Parisiensis recte omisit, ii, qui secundæ et tertiæ familiæ codd. auctores fuerunt, cum Ciceronis verbis descripserunt [1].)

---

[1]) Paulo ante A. Augustinum præpositionem *a* recte delevisse putabo, donec erit inventus, qui argumentis et aptis exemplis ostendat, recte dici *sacrosanctum esse a capitis consecratione.* [Cap. 15, 34 quamquam Parisiensi, qui habet *foedus fecisse*, non solum Oxx. duo, sed nunc etiam uterque Bernensis adjungitur, tamen ex *jecisse* (E, Oxx. 2) recte factum videtur *icisse*, quod et apud Ciceronem (in Pison. § 28 E, Oxx.) et apud Livium (XXI, 18, XXXI, 2, XL, 8) et apud Tacitum

Cap. 16, 35 verba ex foedere Gaditano excerpta sic scribunt inde ab Ernestio: *Maiestatem populi Romani comiter conservato;* et paulo post edunt post Weiskium: *Primum verbi genus hoc conservato.* Codices altero loco habent *conservandi,* priore *conservant*; in his apertum est (ex litera *n*) pluralem numerum latere, recteque Lambinum bis *conservanto* scripsisse, quod ipsa res postulat. Si enim *conservato* scriptum fuisset de uno populo Gaditano, prorsus exclusa fuisset calumnia accusatoris, *comiter* interpretantis *communiter* de utrisque. Itaque Cicero paulo post (§ 37) idem sic dicit: *caveri foedere, ut maiestatem populi Romani communiter conservent.* Altero quidem loco fieri potest, ut totum illud *conservandi* subditicium sit. Ceterum verba: *Id habet hanc vim, ut sit ille* (pop. Rom.) *in foedere inferior,* necessario interrogative pronuntianda sunt [1]).

In capite 17, 39 molestissima dubitatione implicamur. Quod enim inde a Naugerio et Hervagio editur (e codice aliquo, qui ad Parisiensis stirpem pertinuit), id nunc ita Parisiensis codicis auctoritate confirmatur, ut defendi debere videatur: *qui* (Gaditani) *a principio sui generis ac reipublicæ ab omni studio sensuque Poenorum mentes suas ad nostrum imperium nomenque flexerunt.* Sed tamen præter codicum et secundæ et tertiæ stirpis pertur-

---

(Ann. XII, 62) illo modo librarii corruperunt. Recta forma huius perfecti servata est in codice palimpsesto libr. de rep. II. c. 7. Nonius et Priscianus in ea Caelii et comicorum auctoritate utuntur.]

[1]) § 38, ubi editur: *maiestatem illi nostram conservare deberent,* PABE et edd. vett. habent *servare;* recte tamen alii tertiæ familiæ codices (Oxx.) verbum compositum, quod in hac formula proprium erat, tenere videntur; nam supra quoque 13, 31 in PABE pro *consecuti* scriptum est prave *secuti.*

batam eodem modo scripturam (quæ quamquam orta videtur vocabulo *studio* temere transposito, tamen scrupulum relinquit in *hi* aut *his*, quod interponitur) — præter eam, inquam, hæremus in ipsa sententia, quæ ridiculam exaggerationem habere videtur. Nam in ea, quæ nunc est, verborum coniunctione (*a principio sui generis ab omni studio*) verba *a principio sui generis* nisi de tempore intelligi nequeunt, frustraque Abramius aliter enarrare conatur; et tamen Gades pluribus seculis ante fuisse quam Romani in Hispaniam venissent, ne Romanis quidem ignotum erat. Itaque fieri sane potest, ut in illo *hi* aut *his* eiusmodo subsit mendum, quod si sublatum fuerit, verba *a principio sui generis* in aliam sententiam transferantur [1]). Garatonii quidem conamina non uno modo reprehendi possunt. Sed in proximis manifestum mendum est; editur enim: *quos, quum maxima bella nobis inferrent, moenibus excluserunt, classibus insecuti sunt, corporibus, copiis, opibus depulerunt.* (Scr. e PBE *opibus, copiis.*) Sed qui potest in apertissima anaphoræ figura, quum præcesserit de Gaditanis: *qui a principio*, sequatur de iisdem: *qui et veterem* et deinde: *quorum moenia*, his interponi pronomen *quos* relatum ad Carthaginienses? Ac ne nominati quidem sunt Carthaginienses; nam *Poenorum* commune est nomen (vid. **14**, **32** et, quem Garatonius citavit, Liv. XXVIII, **39**, tum de Fin. IV, **20**, **56** et fragmentum **37** libri III de rep.), quod qui hoc loco de solis Carthaginiensibus intelligunt, *sensum Poenorum* interpretari coguntur contra omnem usum loquendi

---

[1]) AB: *a principio sui generis aut studio reip. hi ab omni*; (*aut studio* etiam cod. C. Stephani). Erf. *a principio sui generis studio reip. his ab omni etc.* Oxx. 3, Barb., edd. vett. *sui generis ac studio*, Ox. 1 *studio et*, deinde duo Oxx. *his* (*iis*) *ab omni.*

de animo Carthaginiensibus dedito, quum dicatur de Poenorum communi voluntate et cogitandi ratione. Jam codices boni, mali (PABE, Oxx. duo, Barb., Guelf.) habent *qui*, quod perspicue rectum est; sed simul patet excidisse vocem, quæ hostes significaret. (Cfr. ad **14, 32** de voce *exceptum;* infra **20, 46** vox necessaria *summa* exciderat in codice archetypo, c. **20, 51** *donavit*, ut intelligitur e PAE) [1]). Passivam formam *inferrentur* codices boni et deteriorum longe plures servant (etsi habent *ferrentur*, etiam AB), ut fortasse post *nobis* nomen et præposito exciderint. Deinde editur: *ipse Hercules itinerum*, pronomine vitiose redundante et æqualitatem membrorum turbante; verum tertiæ familiæ codices (E, Oxx. T et χ. ed. 1472) habent: *Hercules itinerum*, Par. corrupte, sed ut idem subesse appareat: *Hercules ipse u. rum* (sic). [In AB, si recte adnotatum est, fuit *Hercules ipse itinerum*, interpolatione orta e mendo codicis Parisiensis.]

Insignior emendatio adhibenda est verbis iis, quibus Cicero c. 18, 41 confirmat, hospitium Gaditanos cum Balbo publice fecisse. Scribitur: *Proferam testes*, *proferam legatos: excitabo laudatores, quos ad hoc iudicium*, *summos homines ac nobilissimos*, *deprecatores huius periculi missos videtis.* Foedam vero maculam. Quis enim testes et legatos *proferre* se dixit, tanquam manibus gestaret, quum *produceret?* Nam reliqua prætermitto, verbum bis positum illepide, testes a legatis, qui optimi erant testes, seiunctos iisque præpositos, a legatis autem laudatores separatos, qui sane iidem erant. Iam codices videamus, e quibus PABE (nam Gruterus de suis tacet, ceteri

---

[1]) Pro Scauro tamen § 42 Cicero Poenos a Phoenicibus distinguit.

interpolati sunt,) habent: *proferam testeseram* (AE *testesseram* B *testesferam) legatos excito* (hoc etiam Oxx. χ, ψ, ed. 1472, 1480) *laudatores ad hoc iudicium* etc. (*quos* omittunt etiam Oxx. Hχ, edd. vett.). Hinc prodit nullo negotio elegantissima scriptura: *Proferam tesseram; legatos excito; laudatores ad hoc iudicium — missos videtis*. Hospitalem tesseram absoluta oratione prolaturum se promittit; legatos præsentes iam nunc surgere iubet, cuiusque sint dignitatis homines, ostendit. Græci vel potius Græco similis moris est tessera hospitalis non minus quam ipsa hospitii inter civitatem et privatum constitutio. Mox redundantem post ablativos consequentiæ particulam *tum* (*Re — inaudita —, gravissima tum etc.)* ferrem, si codices consentirent, quamquam nulla hic eius ponendæ causa est, quæ esset, si asseveranter diceretur *tum demum* (vid. Cic. Fin. IV, 13, 32, in Verr. Act. I, 10, 31, de Orat. II, 77, 315, Schwartz. ad Tursell. p. 879), et incommodum locum tenet; nunc, quum codd. (PABE) et edd. vett. habeant *autem*, mendum video, emendationem non video.

Paulo post (42) pusillus error omnes editores fefellit; neque enim quum, qua simus voluntate, ostendimus, *iudicium* voluntatis nostræ interponimus, sed *indicium*. Tum § 43, ubi est: *ne intersaeptum sit iis iter perpetuo*, codices (PABE, Ox. 1, vett. edd.) reponi iubent *sæptum*; ubi autem editur: *Quis enim nostrum est*, scribendum est meliore ordine: *Quis est enim nostrum* (PABE). (Ed. 1472 *Quis enim nostrum.*)

Capite 19 extremo, ne quis cum Ernestio et Schuetzio, Garatonio et Orellio non improbantibus, e codice pessimo Guelferbytano scribi malit *arbitremur*, ubi editur *arbitramur (Quos igitur prudentissimos interpretes foederum — esse arbitramur?),* aut ex Erfurtensis scriptura *arbitrabamur* efficiat *arbitrabimur*, dicendum est breviter

de re non ignota, sed cuius oblivisci videantur interdum viri docti, quod raro data opera expositum de ea est. Nam Latini quum semetipsos aut inter se interrogant, quid faciendum sit, sæpe, quemadmodum nos et Germani in familiari sermone, tanquam de re, quæ iam fiat, indicativo modo præsentis temporis utuntur; fere autem constanter id faciunt, quum aut de ea re quærunt, quam se facturos non dubitent, aut de sententia et iudicio ita interrogant, ut non tam deliberent quam aut necessarium iudicium significent et non discrepans aut ex aliis, quam sententiam se suscipere velint, quærant, qua forma utimur etiam in refellendo. Nostri homines hic sæpe aut coniunctivum requirunt aut futurum. Et tamen quæritur quodammodo de facto. Prioris generis exempla sunt apud Ciceronem in ep. ad Att. VII, **20**, **2** (*Extra Italiam quid ago?*), XIII, **40** (*Quid mi auctor es? advolone an maneo?)*, XVI, **7**, **4** (*Nunc quid respondemus?)*, apud Terentium autem in Heaut. II, **2**, **101** (*Quid ago nunc?)* Phorm. III, **3**, **7**, (*Quid ago? Quid agam?* magis est hærentis nec exitum reperientis); Eun. III, **1**, **44** (*Purgone ego me?)*. Eodem modo Ovidius Am. I, **2**, **9**: *Cedimus an subitum luctando accendimus ignem?* Iuven. III, **269**: *In qua te quæro proseucha?* Seneca Herc. Oet. **972**, **973**: *Exigam poenas tibi Reddamque vitam? Fata an extendo mea, Mortemque, coniux, ad tuas servo manus?* (ubi notanda coniunctio). Nota est victimarii solemnis interrogatio: *Agone* (Ovid. Fast. I, **32**). [Iure Wesenbergio meo (Emendatt. Cic. Epistol. p. 81) notabile visum est, quod scriptum est ad Att. XVI, **8**, **2**: *Nunc tuum consilium exquiro. Romamne venio? an hic maneo? an Arpinum — ἀσφάλειαν habet is locus — fugiam?* Mutare conanti minus adsentior, quum ipse, diligentissimus talium investigator, simillimum locum ex ora-

tionis pro Quintio cap. 17, 54 adscripserit. Utroque loco Cicero mihi videtur in hac familiaris sermonis imitatione, præcedente *quæro* aut *exquiro*, a directæ interrogationis forma in altero membro transisse ad pendentis formam: *quæro, postulemne — an denuntiem.*] Apud Ciceronem libr. 1 de Legg. 21, 56 nunc ex uno pessimo codice editur: *Quamnam igitur sententiam dicemus?* quum ante recte scriptum esset *dicimus.* Posterioris generis prior species (qua consilium non dubium faciendi significatur) est apud Cic. de orat. III, 5, 17: *Imusne sessum?* et Virgilium Æn. XI, 389: *Imus in adversos?* quod Heynius et Forbiger parum subtiliter enarrant. Secundam speciem, longe frequentiorem, hæc ostendunt: Cic. Læl. 7, 24: *Stantes plaudebant in re ficta; quid arbitramur in vera facturos fuisse?* huius orationis c. 24, 54: *Num fundos igitur factos populos Latinos arbitramur Serviliæ legi?* pro Cæc. 17, 50; de Nat. D. 1, 29, 80: *Ecquos si non tam strabones, at pætulos esse arbitramur?* ibd. III, 30, 75: *Hanc igitur tantam a diis immortalibus arbitramur malorum sementem esse factam?* Tuscul. IV, 25, 55: *Num aut egisse unquam iratum Æsopum aut scripsisse existimamus iratum Attium?* ubi, quod librarii interpolatores in paucos codd. intulerunt, *existimus*, in idem incidit Bentleius, a vetere loquendi genere aberrans; de Divin. 1, 39, 84 *(an exspectamus)*; Lucret. VI, 1105: *Nam quid Britannis coelum differre putamus Et quod in Ægypto est, qua mundi claudicat axis?* Iuven. Sat. IV, 28: *Quales tunc epulas ipsum glutisse putamus Induperatorem?* (Male Rupertius ex paucissimis codd. *putemus.*) Hæc quum considero, infra c. 24, 55, ubi in cod. archetypo fuit: *Num igitur aut fundos factos Velienses — arbitrabamur?* (PE, Oxx. 2, edd. vett.), rectius emendari puto *arbitramur* quam *arbitrabimur;* in Divinat. autem in Cæc. 14, 47 prorsus scribendum cen-

seo: *quem t‿ in ipsa pugna fore putamus?* [1]) Conjunctivus non magis hic defendi potest quam in secunda persona II de Fin. 23, 76: *quem clamorem — futurum putes?* [ubi nunc quædam adnotavi. Præsens pro futuro restitui ex optimis codicibus in Cat. Mai. 9, 29: *an ne eas quidem vires relinquimus senectuti* etc.]

Cap. 20, 47, ubi nunc legitur: *si tanta bella legisset, quanta gessit et confecit, si tot consulibus meruisset, quoties ipse consul fuisset*, primum e cod. Par. scriptura: *quanta bella et gessit et confecit* duplicem coniunctionem retinendam puto; gravius distinguuntur notiones, ut sit: non solum gessit, sed confecit; deinde iure offendunt editores in hac inæqualitate, *gessit*, *confecit*, *fuisset*. Qui autem librariorum morem novit, dubitare non potest, quin, quæ Abramii fuit coniectura, ab illis coniunctivus profectus sit, non indicativus (cfr. supra ad c. 14 p. 34). Syntaxis postulabat coniunctivum in reddenda Marii oratione; sed peritura erat contraria relatio rei fictæ et veræ, quæ esset, si ipse Marius loqueretur: *si tanta bella legissem, quanta gessi.* Itaque ut hæc servaretur, Cicero, tanquam ex sua persona, indicativos posuit etiam in obliqua oratione. Sed hæc parva sunt; illud maius, quod gravem perturbationem orationis Ciceronianæ in hoc capite accidisse in illo codice, ex quo nostri orti sunt, doceri potest. Nam § 46 Cicero dicit de Mario: *Is igitur M. Annium Appium, fortissimum virum, [summa] virtute præditum, civitate donavit, quum Camertinum foedus sanctissimum atque æquissimum sciret esse.* Nihil præterea. Qui fit igitur, ut Marius in de-

---

[1]) Diversum est, quod Cicero Tusc. 1, 32 sine particula dixit: *Credamus igitur Panætio —?* ut esset: Fierine possit, ut credamus?

fensione ficta sic loquatur, tanquam non unum istum in civitatem receperit, sed multos: *a se ex coniunctissima atque amicissima civitate fortissimum quemque esse delectum?* Ac non solum ex una civitate, sed ex duabus: *neque Fulginatium*[1] *neque Camertium foedere esse exceptum.* Itaque Garatonius alterautra civitate libenter cariturum se ait, nisi forte duarum civitatum fuerit Annius ille; quod sane paulo apertius dixisset Cicero. Sequitur: *num quis eorum* &c. Et ab his seiunguntur ii, quos Marius ex coloniis Latinis beneficio legis Apuleiæ cives fecerat. Quid igitur sibi vult hæc plurium commemoratio et Fulginatium, quum unum Camertinum initio nominarit? Nimirum ibi Cicero non de uno dixerat, sed de pluribus; sed reliquorum commemoratio in describendo omissa est. Ea ut qualis fuerit, intelligatur, attingendum est, quod legitur c. 22, 50. Ibi post Cn. Pompeii mentionem subiiciuntur hæc verba: *quid? cohortes duas universas Camertium?* quæ si ad Pompeium pertinerent, saltem scriptum esset: *quid? idem* —. Sed res certa est duplici Plutarchi testimonio, in Mario c. 28 et in apophthegm. reg. et imperat. p. 81. Tauchn., et præterea Valerii Maximi (V, 2, 8). Marii enim hoc factum erat. Iam nec isto id loco commemorari a Cicerone poterat, ubi de Mario nihil dicit, sed, quum Marium multis verbis c. 20 et 21 commemorasset, alios imperatores, qui eius exemplum secuti erant, breviter adiungit, nec tamen ullo modo hæc res, quæ argumentum omnibus aliis longe splendidius Ciceronis disputationi præberet, ab ipso

[1]) Hoc reducere malo ex Parisiensi (AB, St. Vict. *Ignatium*) quum ex aliorum corruptela *Iguinatium* (sic enim habebant Gruteri codd.) efficere *Iguvinatium*. Non magis dicitur *Iguvinas* pro *Iguvino* quam *Lanuvinas* pro *Lanuvino*; ex Antio non fit *Antinas*, sed *Antias*.

omitti tacita, quum præsertim Marii uteretur auctoritate. Et eo, quo nunc leguntur, loco illa verba expellenda esse, iure Garatonius statuit in excursu XXIII ad Planc. p. 311 edit. Orell. Verum tam reconditas rerum memorias librarii non de suo addunt. [1]) Quid multa? Hos Camertes supra § 46 Cicero commemorarat; ad eos spectant, quæ de fortissimo quoque dicuntur et Camertium foederis mentio, ut ad Annium Fulginatium. In hunc locum qui illa verba immigrarint, difficile est dictu, nisi ex nota marginali. Superiorem igitur locum mancum esse, certum esse puto, qui quibus verbis a Cicerone conceptus fuerit, frustra quærimus; forma tamen orationis huic similis esse potuit: *Is igitur M. Annium — præditum civitate donavit* [ex foederato populo Fulginatium; idem cohortes duas universas Camertium civitate donavit,] *quum Camertinum foedus* &c. [2])

Cap. 22, 50 codicis Parisiensis auctoritas [nunc etiam Bernensium] satis tuebitur scripturam, quam mendi nota insignitam Orellius posuit: *virum bonum, qui vivit, Ravennatem*, estque ea aptissima. Nam quum ceteri mortui essent aut ignoti, hunc equitem Rom. superesse, ipsum rei testem, Cicero dicit; deinde adiungit patriæ et foederis mentionem. *Vivit* in tertiæ familiæ codd. primum corruptum in *vivum* reliquos genuit errores. Ad cetera huius capitis menda in nominibus propriis tollenda parum est subsidii; sed eiusmodi ea sunt, ut, genere veræ scripturæ perspecto, ipsa nomina, quæ ne Romana quidem sunt, non admodum desideres; velut in verbis *heros novem*

---

[1]) Mirifice Orellius cohortes illas duas ex legionis vocabulo, quod subiiciatur, ortas putat. Num etiam rem ipsam et Marii factum? Sed oblitus est, cohortes illas esse in omnibus codd., *legionem* in nullo omnino.

[2]) C. 21, 48 scr. *fundum Spoletinum populum* (PABE).

latet nomen Punicum, remotius tamen, quam quod Garatonio in mentem venit, Hannonis. *Novem* illud *Gaditanum* mutavit in *Gaditanos*; ubi est *Aletrinensem*, ex codd. vestigiis et hominis et oppidi nomen eruendum est. Cavendum tantum, ne tam levibus suspicionibus indulgeamus, ut aut Pompeium (51) *Mamertinos omnes* civitate donasse putemus (id est, Messanæ civitatem sustulisse), aut vestigia corrupta nominis proprii deleamus, quod infimi codicis librarius voce non intellecta se liberarit [1]). Extremo capite gravius mendum subest; nam nec Ennius dixit: *quisquis erit*, *cuiatis siet*, modo verbi prave variato et coniunctivo soloeco, nec *cuiatis* est *cuiatiscunque*, et *omnes* pro *hoc*, quod habent omnes codd. [etiam AB], levissime substitutum est. Aut Ennii aliquot verba post *siet* fuerunt, ut Ciceronis inciperent ab *habent hoc*, aut etiam *cuiatis* Ciceronis fuit, pluraque exciderunt.

In capite **23**, **52** tollenda est interpolatio in editiones a Grutero ex aliquot codd. invecta. Editur enim: *Multi in civitatem recepti ex liberis foederatisque populis sunt liberati. Liberati* intelligendi erunt *absoluti*, quo significatu illud verbum Cicero posuit pro Cluentio **22**, **60**, quum, præcedente *absolverent*, alio verbo uti cogeretur. Mira est autem brevitas elocutionis, omissa accusationis et criminis mentione; vitiosa etiam; nam multos accusatos, absolutos omnes dici oportebat. Illud quoque rationem non habet, quod gravissimum hoc argumentum secundo loco posuit, ex iis sumptum, qui vere absoluti essent, primo autem valde dubium, ex eo, quod aliqui propter hunc iudicum animum ab accusatione destitisse putarentur. Sed, quod caput est, res tota, quæ dicitur,

---

[1]) Ibd. scrib. *Nec vero id in uno Cornelio fecit* (PABE, Steph., Lamb.).

falsa est, ipso teste Cicerone in proximis verbis: *nemo unquam est de civitate accusatus, quod aut populus fundus factus non esset aut quod foedere civitatis mutandæ ius impediretur.* Si nemo est accusatus, qui multi absoluti? At alia illi ratione accusati. Atqui tum nihil ad Balbi causam et ad hanc disputationem pertinent omnino, qua Cicero iudicum de hoc accusationis genere sententiam ostendit. Omnem hanc difficultatem tollit codex Parisiensis, qui, consentientibus Oxoniensibus, sine dubio etiam Palatinis præter nonum, et vulgaribus omnibus et editionibus ante Gruterum, omittit voces *sunt liberati.* Iam omnia recta: *Multi recepti in civitatem ex liberis foederatisque populis* (ut ampla esset accusationis huiusmodi occasio): *nemo unquam est de civitate accusatus* &c. Interpolationis duplex causa fuit; nam nec, quo spectarent illa verba, intelligebatur, quæ proximis demum adiuncta disputationem iuvant, et *sunt* nota syllepsi ex proximo *est* repetere difficile videbatur. Interpolati autem erant, si Grutero fides haberi potest, non solum codd. Erf. et Pal. 9, sed etiam Sti Victoris. Apparet, cur (Opusc. prior. p. 417) vulgares codd. non ex hoc, sed *ex hoc aut plane gemello* (hoc loco tamen discrepante) descriptos dixerim. Casui enim vix tribuerim tam iustam et opportunam discrepantiam. [Interpolati sunt etiam codices Bernenses.]

Paulo post (53) pro *ictum* in Erf. est *esse cum*, in Ox. ψ et ed. 1472 [AB] *esset cum*, in Par. (nisi manus amici mei aberravit) *esset.* Scribendum est: *esse ictum*, plene et Ciceroniane.

Deinde extrema huius capitis (54) sic Orellius edidit, probabilius profecto, quam vulgo erat: *An lingua et ingenio patefieri aditus ad civitatem potuit, manu et virtute non poterit? anne de nobis trahere spolia foederatis*

licebat, de hostibus non licebit? an, quod adipisci poterant dicendo, id eis assequi pugnando non licebit? Sed quod optimas se secutum auctoritates dicit, exigua sane ante hoc tempus, nisi quando Gruterus aliquid e bonis codd. protulerat (quod sæpe ipse erroribus corrumpebat), omnis erat in hac oratione auctoritas, nec ea ei valde favebat. Nunc constat, codices (PEAB) et bis *potuit* habere et ter *licebat*, tantum vulgares paululum aberrare. In Orelliana scriptura comparatur beneficium Latinis lege Servilia olim, quum nondum essent cives, concessum, ut accusando civitatem consequi possent, cum eo, quod accusator nunc aliis foederatis eripiat, bellica saltem virtute et periculis ad eam perveniendi. Perturbatur nonnihil meritorum comparatio adscita in comparationem temporis varietate, quæ eo magis offendit, quum omnia referantur ad unum maiorum iudicium. Codicum scripturæ hæc est verissima sententia: "An hoc dicitis (tum, quum Latini illo beneficio legis Serviliæ utebantur) lingua quidem et ingenio civitatem consequi eos potuisse, non potuisse item (eodem tempore) armis? &c. Imo, qui hoc eis tribuerunt maiores nostri, ut accusando cives fieri possent, multo magis bellicæ foederatorum virtuti eum honorem a se haberi licere putaverunt. Patet igitur, maiores ipsa illa lege Servilia, quum esset de alio modo civitatis dandæ, tamen de toto genere iudicasse [1])." Et ad superiora tempora omnem referri disputationem (quæ tamen vim ad ea, quæ post fuerint, habeat), perspicuum est ex iis, quæ subiiciuntur c. 24, 54: *dubitandum*

---

[1]) In vulgaribus cdd. primum recte retinentur duo præterita; deinde transitur subito ad futurum, nec solum in altero membro, sed in utroque, quasi etiamnum ista sit Latinorum condicio.

fuit, quin, quo in genere iudicum præmia rata essent, in eodem iudicia imperatorum valerent? Non dixit: *dubitandum est, quin — valeant.*

Capitis 24 initio Orellius merito hæret in his verbis: *neque in his est hoc reprehensum;* nam neque in suasoribus legis Serviliæ reprehendi poterat tanquam vitium, quod Latinis aliquid tribuissent, nedum lege reprehendi, neque in Latinis, quod accepissent. Verum in codd. (PABE, Oxx. H χ, ed. 1480) est: *neque his est hoc reprehensum* (ed. 1472 *neque his hoc);* scribendum est igitur: *neque ius est hoc* (quod lege Servilia constitutum erat) *reprehensum Licinia et Mucia lege.* Ex *ius* factum est *iis*, deinde *his.* In proximis: *genus ipsum accusationis et nomen eiusmodi præmium* utrum *et* ante *eiusmodi* addi debeat an gravius vulnus latere putandum sit, dubitari potest. Acquiesco tamen in Orellii coniectura [1]).

C. 25, 56 Orellius, Erfurtensem codicem secutus, Grævio et Garatonio parens, edidit: *idcirco illa in omni parte orationis suæ arte adspergi videbatis,* non animadvertens, possessivo reflexivo locum hic non esse [2]).

---

1) § 55 scrib. (PABE): *quod semper iudicio est populi.* Deinde scribendum esse cum Weiskio *proxime dico ante,* vidit Orellius in Add. vol. IV p. 2. [Et ita habent codices Bernenses.]

2) Ubi *suus* pro *eius* videtur poni, semper est *eius ipsius* (contrarium *alieno*); quo pertinet etiam, quum *sui* intelliguntur *propinqui.* Ramshornius p. 543 sq. duo habet contraria exempla, alterum ex Cic Philipp. IV, 2, 4 corruptum (recte Vatic. et ex eo Muretus, Faernus, Orellius: *si C. Cæsaris fortissimorum sui patris militum exercitus non fuisset);* alterum, ut posset perverse interpretari, ipse mutilavit. Nam apud Tac. Ann. VI, 24 legitur: *etiam sua verba centurio sævitiæ plena, tanquam egregium,* (hæc omisit Rshn.) *vocesque deficientis adiecerat.* Gloriatus erat centurio, quam sæve Drusum tractasset. Ramshornius *sua* vult esse *Drusi!*

Deinde *arte* sic nude dici nequit; nam Brut. 31, 118 est *certa methodo et regula*; (διὰ τῆς τέχνης [τῆς] λογικῆς, ut interpretatur Orellius, nullo modo esse potest; neque enim, quo auxilio, sed quomodo Stoici disserant, dicitur). Iam *sua arte*, quod et in Par. et in ceteris codd. [etiam AB] est (ut illud singulare Erfurtensis mendum esse pateat), ferri nequit; recte itaque emendatum est in uno Oxon. *summa arte* (*sũa* pro *sua*).

Extremo capite (57) prave scribi puto: *obiectum est etiam, quod in tribum Crustuminam* (vel potius *Clust.*, ut est in PABE) *venerit*; neque enim in opinione id situm erat et criminatione, sed res confessa obiiciebatur; itaque requiritur *venit*. In Parisiensi quid sit, nescio, quod amicus meus hic humani aliquid passus est; nam quum *pervenerit* esset in contextu Camerarii, id verbum notavit, sed idem in margine pro codicis scriptura posuit.

In capite 26, 58 [1]) editur: *Non modo non exsultavit in ruinis nostris vestrisque discordiis Cornelius, sed omni officio, lacrimis, opera, consolatione omnes, me absente, meos sublevavit.* In codicibus PAE est *vestris nostrisque*, in aliis aliter commutantur pronomina, in qua re exigua est codicum auctoritas. Sed *discordias* hoc loco

[1]) Initio capitis (57) in eo codice, ex quo nostri orti sunt, fuit: *in circulis idcirco vellicant* (PABE Oxx. 4), sed nihil in eo vulgata scriptura verius latere puto; deinde pro *maledico dente* in P [AB] est *maledente*, in E *maledentes* (hinc in Oxx. 4 *maledicente*). Mihi quidem *dens maledicus* non placet; nam animi affectus non inepte transferri ad dentem potest (ut *inimicus* dicatur), eius rei adiectivum, cuius ipsa imago dens carpens est, sermonis invidi, ineptissime transfertur, ut dens *dicat*. Fortasse fuit *maligno dente*. Codicem archetypum in hac extrema parte valde indiligenter scriptum fuisse, multa ostendunt; nec librarii, qui Parisiensem scripsit, ad finem perduravit diligentia.

incommode nominari, Ernestio et Garatonio assentior; nam supra Cicero, quum omnem rempublicam contrariasque etiam sibi Cæsaris et Balbi partes complectebatur, recte *in nostris discordiis* dixit; eorum, qui tum aliquantisper victi sunt, in quorum oppressione negat Balbum exsultasse, discordiæ nullæ erant; et omnes iudices Cicero tanquam suarum in illa dissensione partium alloquitur iisque Balbum ob moderationem commendat. Omnino post illa: *in me unum — incumberet*, se solum suaque commemorare potest. Sed apertius fere additamentum in proximis nemo adhuc vidit. Quam est enim ridiculum: *lacrimis meos sublevavit!* quod ne Ciceronis culpa ridiculum esse putetur, prohibet primum numeri dissimilitudo, plurali hoc uno inter tria singularia interiecto, deinde inepta et coacervationi contraria separatio notionum cognatarum; nam *officio*, *opera* necessario coniungenda sunt. Nec *omni* ad *lacrimas* aptum est, ad cetera tria aptissimum. Sed, ut dicam, quod sentio, illas lacrimas non casu pæne incredibili hic ortas, sed ex superiore versu huc delatas puto; (quemadmodum c. 21, 48 in omnibus codd. nomen *Spoletinus* ex superioribus repetitum est inter *accusaret* et *dixit*, exclusa negatione, quum ibi omissum esset errore; c. 20 autem, § 46 in secunda et tertia codicum familia ex his: *religione, æquitate. Is igitur* effectum est: *religionis igitur æquitate;)* indeque natam alteram interpolationem credo. Fuit igitur fortasse a Cicerone sic scriptum: *in ruinis nostris lacrimisque.* Quum esset *in ruinis nostrisque,* geminatum propter particulam pronomen est et substantivum adiectum [1]).

[1]) De cap. 27, 60 dixi antea p. 8. In § 61 prave additum *aliquam* (quasi una aliqua sententia moderanda esset, ac non universa sententia, id est, tota de rebus publicis sentiendi

Nisi cui magis placet, fuisse: *in ruinis nostris vestrisque lacrimis;* sed lacrimas iudicum commemorari Ciceronis casum moerentium, nimium videtur.

Extrema denique oratione (28, 63) editum est: *In prætura, in consulatu præfectum fabrum detulit*, quod interpretantur, Cæsarem Balbum in beneficiis ad ærarium detulisse. Sed negat, et iure, Manutius, Cæsarem, qui nondum provincia consulari decessisset et etiamnum Balbum præfectum fabrum haberet (64), eum iam deferre potuisse. Est alia maior difficultas. Qua enim ratione *in prætura, in consulatu* detulit? Neque prætor neque consul præfectum fabrum habuit aut detulit, ut qui nullum exercitum regeret; in provinciam demum præfectum duxit. Neminem autem fore puto, qui *in prætura* velit esse: *ex provincia, quam pro prætore rexit, in consulatu* autem: *ex consulari provincia.* Quamquam, nisi admoneam, sint fortasse, qui me doceant, prætorem dici etiam eum, qui pro prætore sit, præturam similiter scilicet accipi statuentes de proprætoris administratione, de consulatu autem non cogitent. Sed et in prætura et in consulatu Cæsar præfectum fabrum sibi delegit, quum post magistratum ad exercitum esset iturus. Hoc est, quod Ursinus e codice suo, id est, e coniectura Pantagathi, scribi vult: *præfecturam fabrum detulit. Deferre alicui legationem, præconium, accensi locum, præfecturam* (ad Attic. VI, 1) proprie dicitur. [1])

Paulo post (64), ubi enumerantur viri clarissimi, qui civitatem hominibus populorum foederatorum dederint,

---

ratio,) recte omittunt PE; nec Bernenses codd. discrepabunt, nec discrepabant S. Vict. et Pal. 9. [De Bernensibus nunc certum est.]

[1]) Etiam consules, qui pro consulibus essent, appellatos inter-

recte codd. (PE) Cn. Pompeio subiiciunt *M.* Crassum, ut erat in editionibus ante Orellium. Nam a proximis, qui etiamtum vivebant, incipit orator et ab iis ad mortuos venit. Deinde autem pro L. Crasso (P) aut D. Crasso (ABE, Oxx. 2, Barb.) substituendus est P. Crassus. [1])

Hæc habui, quæ de oratione Corneliana dissererem, quum menda aut tollerem codicum auxilio et coniectura aut arguerem saltem latentia; cuius orationis quot quamque et gravia et vetera essent vulnera, nemo adhuc perspexerat; nunc, opinor, nemo de ea re dubitabit nec mirabitur, quædam sanari non potuisse. Perventum est igitur ad finem eius disputationis, quam opportunitate codicis egregii Parisiensis adhibendi excitatus per quinque Tullii orationes ita sensim perduxi, ut certæ emendationis fructus non poenitendus colligi videretur. Nec tamen Parisiensis illius codicis bona omnia exhausimus. Nam in eo præterea (et similiter, ut ex Sinneri catalogo video, in Bernensibus, ut hinc quoque communis origo appareat,) scriptæ sunt orationes illæ, quas Marklandus et Wolfius a Cicerone abiudicarunt; quorum disputationem qui disceptare volet, is, si ratione rem aggredi cupiet, ante omnia, quod et accusatores et defensores neg-

---

dum, fuerunt, qui statuerent, Perizonius in Animadverss. Hist. c. VII p. 309, Dukerus ad Livii l. XXVI, 33, Garatonius ad Cic. Verr. III c. 91, parum illi caute oblivionem quandam scriptorum in re ipsa notanda ad usum loquendi transferentes. Consulatum pro proconsulatu dictum nemo putavit.

[1]) Extrema oratione, ubi legitur: *senatum* (reum esse), *qui persæpe hoc iudicavit, populum, qui iussit, indices, qui approbarunt*, pro *persæpe* PABE habent *se*, quod ex illo ortum non est. (Ox. 1 *per se*). Ad sententiam aptissimum esset, sed a vestigiis longe discedit: *qui licere hoc iudicavit.*

lexerunt, horum codicum ope in verbis emendandis elaborabit; perspicietur enim, non pauca studiose et accusata et defensa esse, quæ sæculo quarto aut quinto decimo nata sint.

Subiiciendæ sunt integræ scripturæ codicis Parisiensis ab Orellii editione (maiore) discrepantes in orationibus de provinciis conss. et pro L. Balbo [1]).

I. De Prov. Conss.

CAP. I.

2. explendas) *expiandas*
hac) *ac*
illos) *illo*
dicenda) *ducenda.*

CAP. II.

3. eversæ) *perversæ*
nobis sunt) *sunt nobis*
4. illa) om.
sunt) *sint*
imperatorum) *impetorum*
Thessalonicenses) *Tessal.*
munire) *munere*
Threciis) *thrætiis.*
5. ille noster) *noster ille* Camer tacente Krarupio.
interiit) *interit.*

CAP. III.

expetiisse) *expetitum esse*
consulari imperio) *consulario*
his præposuit) *iis præp.*
6. imperii nostri odium) *odium imp. n.*

CAP. IV.

Pontum) *Ponton*
ægre) *ore*
custodita) *custodia*
7. C.) om.
senatusconsulta) *senatusconsultum*
8. nihil nunc, Patres conscripti) *nihil dico, patres conscripti, nunc*
oculis vestris mentibusque) *mentibus vestris oculisque*
Lateant) *latent*
9. Semiramis) *Sameramis*
Syria) *Suria*
actum) *neque actum*
direptiones) *directiones*
hortaretur) *hortetur*
clamaret) *clamet.*

CAP. V.

10. miserum) *misero*
aut quo) *aut qui*
11. inscientia) *inscitia* C. t. K.
12. se pluris) *si pluri*
alio quodam) *aliquodam*

CAP. VI.

13. iidem) *idem*
iam) om.

---

[1]) Orthographica omisi; vide Opusc. priora p. 524 not.

erepta) *erepta esset*
his) *iis*
14. e poena) *poena*
aliquis) *aliqui*
flagitiisque) *flagitiis*
ille alter) *illi alter.*

CAP. VII.

15. anne) om.
ordinem) *hordinem*
Quod) *Quid*
ac tyrannis) *tyrannis*
16. dummodo) *non modo*
hac tamen) *ac tamen ac*
17. duobus) *duobus duobus* (sic Kr.)
succedetur) *succeditur*
18. quod) *quæ*
enim) om.
paterna) *patria*
rediisse) *redisse*
quo) *quod*
19. aliine) *aline*
hi) *ii*
20. reprehendat) *reprehendet.*

CAP. IX.

rediit) *redit*
21. rediit) *redit*
quibus cum) *quibuscum* C. t. K.
22. viveret) *desiderat*
graviores in civitate) *in civ. grav.*
Serviliorum) *Servili*
dignitasque) *dignitas quæ*
23. facitis) *factis*
C) *G.* (sic constanter in *G. Cæsare*, non in aliis, ut *C. Mario*)
24. de re publica merenti) *merenti de r. p.*

CAP. X.

25. Cæsare) *G. Cæsare.*

CAP. XI.

26. hac) *ac*
quot) *quod*
27. quo consule) *quod cos.*
dierum) *dierum est*
confectoque) *et confecto*
est supplicatio) *est supplicatio est*
dierum duodecim) *deorum duod.*
concessus) *concussus.*

Cap. XII.

29. quum in) *cum*
hominum) *ominum*
30. Nam quis) *Num quis*
ab omni) om.
31. regione de omni) om.
hostium genere) *genere host.*

CAP. XIII.

32. Pomptinus) *Pomtinus*
C. Cæsaris) *Cæsaris*
33. et barbaris) *aut barb.* C. t. K.

CAP. XIV.

34. ante) *antea*
multitudinique) *multitudineque*
licet) *licent*
efferent) *efferrent*
revirescent) *revirdescent*
35. virtuti, fidei) *fidei, virtuti*
Etenim si) *Qui si*
laurea) *laude*
ille) *illæ*
nondum satisfecerit — explere susceptum) om. (Sic

Kr. Sine dubio om. etiam *reipublicæ.*)
debemus) *debeamus.*

CAP. XV.

36. minime) *minimæ*
se sciscere) *sentire*
possit) *posset*
hanc) *an*
37. Atqui) *quæ*
magis) *minus* C. t. K.
dissidere quam) *quam ut*
esset) *est*
provincia decreta) *decreta prov.*
Proficiscetur) *proficiscitur*
38. tum) om.
mediocri in homine) *in med. hom.*
ne accidat) *cidat.*

CAP. XVI.

decrevisse) *claruisse*
honores eximios) *eximios h.*
singulares) *singulari*
grati: si) *gratis*
unquam hic) *unquam huic*
indignitatem) *dignitatem* C. t. K.
commendati esse) *esse commendati*
39. decernatur) om.
et otii) *atque otii*
pertimescendum) *pertimescendam* C. t. K.
ac novis) *aut n.*
40. Atque hoc) *Atque hæc.*

CAP. XVII.

41. munire) *munere*
aut de) *atque de* C. t. K.
decere) *dicere*
42. beneficiis) *in beneficiis*
arbitrarer) *arbitrarem.*

CAP. XVIII.

43. possum evellere) *possim evellere*
44. quod magni) *si hoc magni*
ad laudem) *laudem.*

CAP. XIX.

et incommodorum) *atque inc.*
45. Est mihi ipsi omnino) *mihi ipsi homini*
omnino) *omnium*
46. iura ea) *ea iura*
exquirunt) *exquirant.*

CAP. XX.

47. Ego) *cum ego*
inimicitiæ) om.
sed) *et.*

II. Pro L. Cornelio Balbo.

CAP. I

1. Valent) *valerent* C. t. K.
ab amplissimis) *ampl.*
tum maxima) om.
quantam) *quam*
voluntati paris) *voluntatis parens.*
2. orationis) *rationis* C. t. K.
hoc pono) *hoc oppono*
referenda) *adf.*
at) om.
videbatur) *videbantur*
nihil memoria maiore) *nihil*

de memoria maiore (*aiore* post rasuram.)
modestius) *molestius*
3. doctrinæ dediti) *doctrinis deditis*
cum, qui) *ei quoi*
facere vellet, facillime) *faceret*
qui tantum) *quantum*
4. orationi) *rationi*
illius) *illis*
ex mea, sed) *in mea quam.*

CAP. II.

fuerim) *fuerit*
5. excellentis) *excellenti*
ei) *et* C. t. K.
mendacio) *mendacione*
et ut) *ut*
possessum isse) *esse possessum*
Turiensi) *Duriensi.*

CAP. III.

6. est) om.
Sic famam, sic) *si fame si*
Pompeii) *Pompeium*
enim in) om.
his) *iis*
7. Huiuscene) *huius.*

CAP. IV.

8. sic agere — fateamur) "*Spatium hisce vacuum recentior manus supplevit.*" Kr.
9. adesset) *abesset*
hoc ei) *hæc et*
An ingenium? quum) *Ad genium inquid*
fuerint) *fuerunt*
deæ) *dede*
ultimæ) *exteræ.* C. t. K.
10. in his) *est in iis*
non vobis?) *nonne* (C. t. K.) *vobis est.*

Cap. V.

11. Audivi) *audi*
vir) om. (?)
quin) *qui*
et se) *se*
dubitasse) *dubitasset*
esset) *esse*
de) *iudicium de* C. t. K.
perpendemus) *est* (C. t. K.) *pertendimus*
12. testimonium) *et test.*
noluerint) *noluerunt*
constrictam) om.
13. regiones) *religiones*
litora) *litoraque* C. t. K.
tum animi) *animi.*

CAP. VI.

14. nescire quid) *non scire quod*
qui in) om.
militari præditi) *præditi militari*
15. exterarum) *et terrarum*
et otio) *atque otio*
Pompeio) *Pompeium*
res) *regiones*
labes atque macula) *macula atque labes*
16. Cn. Pompeius) *Pompeius*
singularibus) *insingularibusque*
vos) *nos*
præsens, experta) om.

CAP. VII.

17. reliqua) *relinquam*
18. poena) *poenæ*
videtur) *videretur*

violatura virtutem) *violatur a virtute* C. t. K.

19. puniendam) *poenitendam.*

CAP. VIII.

videmus) *videamus* C. t. K.
sanctum, uti) *sancti ut*
ii) *hi*
donarit) *donaverit* C t. K.

20. beneficiorumque) *beneficioque*
populus Romanus) *præco*
resedisset) *resedisse*

21. Heracliensium) *heraclensium*
iis) his

CAP. IX.

22. senatui) *senati*
in) om.

23. ex illis) *ex his* C. t. K.
morti) *morte*

24. Est enim) *etenim*
grave) *grave est*
usui) *usu*
fortuna) *fortunæ*
videmus) *videbamus* C. t. K.

CAP. X.

25. quos Gaditanis) *quod magnis*
armis) *tuis armis*
privatim) *privatus* C t. K.
ferremus) *feremus*

26. liceat) *liceant*
his adiutoribus) *is adiut.*
præmiis virtutis, quam) *virtutis præmiis qua*
his) *iis*
putatis) *putasti.*

CAP. XI.

27. de populis) *de populi*

28. civitatis civis) *civitatis*
dicatione) *dimicatione* C. t. K.
Smyrnæ) *Zmyrnæ*
amittere) *mittere*
huius) (Punctis notavit Kr.)
rediisset) *redisset* C. t. K.
his) *is.*

CAP. XII.

29. iter ad ceteras) *ad ceteras iter*
coniuncta est) *est coniuncta*
omnes) om. C. t. K.
homines) *omnes* C. t. K.
cuiusvis) *cuius*

30. civitatem se) *se civitatem.*

CAP. XIII.

ut ne quem) *neque*

31. civitate mutari) *civitatem mutari*
consecuti) *secuti.*

CAP. XIV.

32. At enim) *Etenim*
ibi) *ubi*
ubi non est exceptum) om.
exceptum) om.
est, inquit) *inquit est.*

33. in quo) *in qua*
poena) *poenæ*
fecerit) *facit*
neque legem — latam esse) om.
igitur, etiam) *etiam igitur*
neque) *nec.*

CAP. XV.

34. hæc) om.
Marcius) *Marius*
icisse) *fecisse*
nostra) *vestra* C. t. K

35. enim nihil) *nihil*
sancitum) *sanctum.*

CAP. XVI.

Conservato) *conservant*
36. *Conservato*) *conservandi* C. t. K.
siletur) *sileatur*
superiori) *superiore*
communiter quidem — convenit) *comiter quidem certe non communiter convenit* C. t. K.
37. velit esse salvam) *esse salvam velit*
a Gaditanis) *Gaditanis.*

CAP. XVII.

38. conservare) *servare*
uti) *ut*
39. quos) *qui*
inferrent) *ferentur*
copiis, opibus) *opibus, copiis*
ipse Hercules itinerum) *Hercules ipse u. rum* (sic)
40 fuerint) *fuerit*
sit) *sint* (ter, non quarto loco).

CAP. XVIII.

41. testes, proferam) *testeseram*
excitabo) *excito*
quos) om.
inaudita) *iam audita*
tum) *autem*
42. huius civitatis) *ius civitatis*
43. quis) *qui*
quin) *qui*
intersæptum) *septum*
Quis enim nostrum est) *Quis est enim nostrum*

CAP. XIX.

quandam) *quondam*
amore) *et amore*
ut ex) *ex*
44. eorum) *horum* C. t. K.
quo de) *quod de.*

CAP. XX.

46. summa) om. C. t. K.
47. quem) *quoniam*
quanta) *quanta bella et* C. t. K.
quin) *quin non*
a re) *re*
Iguvinatium) *Fulginatium.*

CAP. XXI.

48. Matrinius) *Macrinus* C. t. K.
non dixit) *Spoletinus dixit* C. t. K.
populum Spoletinum) *Spole tinum pop.*

CAP. XXII.

50. Heracliensem Alexam) *Heraclesimalexam*
Aletrinensem) *avennensem.*
51. Neque vero) *neque vero id*
id) om.
Gaditanum) *Gadita*
Uticenses) *Uticenes*
Fabios) *fabros*
donavit) om.
inquit, mihi erit) *erit inquit mihi*
cuiati') *cuiatis* C. t. K.
omnes) *hoc*
Itaque) *Idque.*

CAP. XXIII.

52. senatus) *etiam senatus*

præ se ferrent) *se præferrent*
Crasso) *Cassio*
civitatem recepti) *civitate repeti*
sunt liberati) om.
53. ictum) *esset*
Tiburs) *Tibur*
T. Cælio) *Caelio*
54. poterit) *potuit*
licebit) *licebat* (bis).

CAP. XXIV.

et sapientissimi) om.
in his) *his*
posset) *possit*
iudicum) *iudiciorum* C. t. K.
Serviliæ legi) *Servilia lege*
55. est iudicio) *iudicio est*
Cereris) *ceris*
semper curata sunt) *sunt semper cur.*
urbanum) *urbi*
Calliphana) *Calliphiana*
arbitrabimur) *arbitrabamur.*

CAP. XXV.

56. invidorum) *invidiosorum*
etiam ad) *ad*
orationis suæ) *orationi sua*
Vindicii) *indici*
ad alienos) *alienos*
57. Crustuminam) *Clust.*
adoptio) *adoptatio.*

CAP. XXVI.

in circulis) *in circulis idcirco*
maledico) *male*
58. amicis) *amici*
nostris vestrisque) *vestris nostrisque*
59. et ut a) *ut et*
diligitis) *diligentis*
sic) *si*
nullos) *nullus*
quidem) *quidam*
gravi) *gravis*
impari) *imperi*
avocabat) *vocabat.*

CAP. XXVII.

60. Ita enim) *Id enim*
contendere) *contendere mecum*
ut id) *cum id*
proficit) *proficitur* (bis)
61. supplicationum) *supplicatium*
novo) *novem*
[aliquam]) om.
62. in quos) *in quo.*

CAP. XXVIII.

63. adæquatus) *adæquitatus*
64. regione) *regiones*
et familiarissimum) om.
ob suam) *suam*
sed de) *sed*
P. Crassus) *M. Crassus* C. t. K.
M. Crassus) *L. Crassus* C. t. K.
si populus) *sive populus*
persæpe) *se*
cogitatote) *cogitate.*

II.

De formarum quarundam verbi Latini natura et usu disputatio. [1])

Quum ante hos duodecim menses in indicenda magistratus academici mutatione de emendandis duabus Ciceronis orationibus novam disputationem post superiores plures eiusdem generis ordiens, quæ postea absoluta est, animum criticarum quæstiuncularum minutiis fatigatum scriberem aliorum argumentorum varietate exhilarari cupere, ne ipse quidem putabam, ex grammatica potissimum disputatione, cuius eandem esse exilitatem plerique iudicabunt, me eam varietatis delectationem petiturum esse. Et tamen quum sic acciderit, ut ad scholarum mearum rationem, ad quam in hoc scribendi genere argumentorum

---

1) [Edita bipertito a. 1835 et 1836. Quæ de vetere verborum Latinorum futuri temporis forma in *so* cadenti exposui, eorum partem attigit a. 1837 A. Benary in libro de sonis linguæ Latinæ (Römische Lautlehre) p. 273. Veram rationem perspexit etiam C. O. Muellerus in adnotatione Festo addita (a. 1839) p. 167 et p. 351. Illud sane me fugerat, iam a. 1816 Boppium, V. Cel., in libro de verborum in lingua Sanscrita flexione p. 98 de *faxo* recte iudicasse, de *faxim*, quod præsens facit, non prorsus recte, de *faxem* minus bene. Summas eorum, quæ hic exponuntur, nunc ad libri scholastici brevitatem contractas et ad discipulorum captum accommodatas posui, ut debui, suis locis in grammatica Latina, quam superiore anno edidi. A. 1842.]

delectum libenter accommodo, aptissima videretur huiusmodi quæstio, non defugi eam, potiusque, quum res grammaticas antea sæpe in scribendo carptim attigissem, aliquando locum aliquem totum pertractare iucundum visum est, si huiusmodi adventicia iucunditate opus est in iis, quæ quamvis sint per se ad speciem parva, ipsa coniunctio rerum disciplinæque universæ copulatio et series postulat, ut diligenter quæramus. Constitui igitur formarum quarundam verbi Latini rationem et usum explicare, de quibus parum videbam recte et accurate tradi ab iis, qui et formarum ipsarum habitum et cognationem et earum usum diligentissime et subtilissime persecuti esse iudicantur, maxime earum, quæ ad tempus futurum exactum, quod dicitur, pertinent, et earum, quæ ab his sunt ad alia tempora significanda derivatæ. De his enim formis ne ea quidem, quæ ad communem usum præcipiuntur, satis esse perspicua et distincta sentiunt plerique, interiora et remotiora perscrutanti quinam removendi sint errores, ipsa disputatio demonstrabit. [1]) Sed ea antequam longius progredi potest, attingenda breviter est universa distributio formarum earum, quibus temporis discrimina significantur. Nam quum a Varrone et Prisciano commemoraretur divisio quædam temporum verbi orta non a contemplatione orationis ea, quæ a natura ad eloquendum proposita sunt, formis suis subsequentis, sed ex artificio quodam Stoicorum, a grammatica alieno, ea primum ab Harrisio Britanno revocata et exornata est, deinde a Fr. A. Wolfio Germanis ita commendata, ut iam nemo fere ab ea discedere audeat. Perfectæ enim et imperfectæ actionis, quam Varro infe-

---

[1]) Iam apud antiquos de his formis disputatum est. Vid. Gell. XVII, 7 et XVIII, 2.

ctam appellat, significatione tempora verbi distinguunt. Harrisius etiam inchoandam actionem addebat, nunc iam explosam. Itaque quum *γέγραφα* et *scripsi* dicatur aut *Fuit Ilium* aut *βεβίωκε ὁ δεῖνα,* præsens tempus significari volunt actionis perfectæ, apertissime rerum naturæ repugnantes et actionem cum actionis negatione et sublatione confundentes. Deinde quum ad eam verbi formam ventum est, quæ in præterito præcipua est, qua in narrando utimur (*ἔτυψα* et *scripsi* alio modo), hærent, eamque, quia includi in schema non potest, vagari patiuntur. Atqui debebat includi; nam qui narrat, quid gestum sit, sane res perfectas narrat. Sequamur igitur in temporibus dividendis naturam ducem, intelligamusque, loquenti non propositum esse, quod demonstret, discrimen perfecti et imperfecti, notionum a grammatica alienarum, sed id eum declarare, quem locum ea visa, quæ verbis concepta proferat, in ordine actionum temporis momentis discretarum teneant. Itaque quum tria sint prima et summa temporis discrimina, præsens nullam ultra divisionem admittit; sed præterquam quod actionis præteritæ duplex esse potest significatio, altera simplex, quum narramus, altera (*γέγραφα*), in qua sit expressa exclusio temporis præsentis (adeo non est præsens), quam Latina lingua non habet, omnis et præteritæ et futuræ actionis locus ita determinari potest, ut ratio habeatur alterius actionis sive præteritæ sive futuræ, in cuius tempus si animum transtulerimus, illa aut præsens (quæ imperfecto Græco et Latino significatur) aut præterita (quod in præterito plusquamperfectum appellamus) aut futura appareat; ex quo oriuntur tempora relativa, quorum eatenus aliis actiones perfectæ, aliis infectæ significantur, quatenus omne præsens et futurum

infectum est, perfectum, quod præteriit. [1]) Hanc igitur temporum descriptionem ita teneamus, ut nec omnia æque necessaria neque per se neque in omnibus linguis esse sciamus (potest enim alio modo eidem rei esse prospectum), et in singulis linguis eam accommodemus ad ea, quæ earum sint in formis fingendis propria. Tum in formarum usu a prima origine repetendo meminerimus, non ad explicatam et quasi in tabula dispositam descriptionem earum rerum, quæ significandæ essent, ortas et compositas esse formas grammaticas, cogitemusque, quam facile maxime eæ, quæ non in rationibus primariis indicandis positæ sint, propter notionum propinquitatem ad alios, quam quibus destinatæ fuerint, usus traducantur.

Actionis futuræ, quæ, quum simul mente concipiatur ulterius futuri temporis momentum, hinc spectata præterisse videatur, — præteritam in futuro appellant, — huius igitur actionis tempus in grammatica Latina futurum exactum dicimus, eiusque significandi potestatem certæ verborum formæ habent. [2]) Sed eæ vulgo omnes

---

[1]) Exemplo hoc loco ostendam, quam inscite nonnulli huiusmodi res tractent, quod, quum abstractarum, quas vocant, notionum vocabulis valde delectentur, eas tamen firmiter concipiendi et tractandi arte prorsus carent nec, quibus finibus contineantur rationes notionesque ad sermonem et grammaticam pertinentes, constituunt. Nam is, qui inter recentissimos copiosissime de grammatica Latina scripsit, in libro suo § 50 p. 91 ad hanc communem consuetudinem posuit, quod omnes intelligerent, præsens, perfectum, futurum esse tempora absoluta, simplicia, imperfectum autem, plusquamperfectum, futurum exactum relativa, composita; sed in syntaxi § 163, oblitus sui (etsi ipse ad § 50 lectores remittit) imperfectum ponit inter tempora absoluta, perfectum inter relativa, non verbo, ne quis in eo erratum putet, sed tota tractatione. Quid putamus huic absolutum esse, quid relativum?

[2]) Est aliqua in ipso nomine dubitatio. Vulgo enim omnes

confunduntur, quum sint et origine et usu aliquantum diversæ; et quum eæ formæ, quæ hinc in modum coniunctivum discendûnt, etiam ad nudum præteritum tempus significandum sensim traductæ sint, factum est, ut huc omnia grammatici referrent et in usu huius coniunctivi explicando inverso ordine a perfecto ad futurum venirent, vel potius futurum prorsus excluderent. Qui error eo usque progressus est, ut non deessent, qui vel indicativum futuri exacti ea via ortum putarent. Itaque ordine progrediamur, ut, explicatis formarum discriminibus, addamus, si quid erit subtilius de ratione syntactica disserendum. [1])

Antiquior est ex iis formis, quæ futurum exactum significant, ea, quæ in *so* exit, eodem modo derivata a verbi radice, quo apud Græcos futurum primum; itaque

---

scribunt (Ruddimannus, Seyfertus, alii), M. Varronem hac appellatione usum esse; sed unde id sciant, non addunt, opinor, ea causa, quod unum auctorem habent J. G. Vossium, qui de analog. III c. 15 a Varrone futurum exactum appellari, *ut superius ipse dixerit*, scribit. Sed superius Vossius id non dixit (neque II de arte gramm. 21 aut 31, neque III de anal. 13, ubi de hoc tempore disputat), ut valde suspicer, memoria virum eruditissimum lapsum esse. In libris quidem Varronis de lingua Lat. nullum eius nominis vestigium est; nec ceteros grammaticos veteres aut ipsos eo nomine usos aut Varronis in eo auctoritate reperio. Th. Linacer (de emend. structura Lat. serm. p. 29 ed. Lips. 1555) Pomponium huius nominis auctorem facit. Putes significari locum Pomponii, qui est l. 123 D. de verb. signific. (50, 6), ubi eadem disputatio attingitur, quæ apud Gell. XVII, 7 exposita est. Sed ne ibi quidem nomen reperio. Verum utamur pro recepto.

[1]) Inutilis est errorum pridem sublatorum exagitatio; itaque veterum grammaticorum, qui *fecero* coniunctivi futurum appellabant, ratio nulla a me habebitur.

ab initio, ut mox apparebit, apud Latinos quoque futuri simplicis, non exacti, hæc forma fuit. Sed eius duplex necessario est species. Nam in iis verbis, quæ exeunt in consonantem iisque, quæ post consonantem in præsenti addunt litteram *i* non radicalem, futurum, ut consentaneum est, simile est futuri verborum eiusdem generis Græcorum, ut *axo* respondeat ei, quod est ἄξω; ea autem verba, quæ vocali terminantur, formam sequuntur verborum Græcorum, quæ pura dicuntur, ut *levasso* fiat, quemadmodum γελάσω. Nam quod duplex est sibilans, vel apud Græcos antiquos sonum inter unam et duplicem litteram variasse, ostendit geminatio apud epicos usitata, ἐγέλασσα. Verborum in *i* exeuntium (quartæ coniugationis) nullæ reperiuntur huiusmodi formæ; verborum in *e* cadentium quædam, nullæ tamen eorum verborum, quæ *e* veræ radicis partem habent (*fleo*, cett.); atque eæ partim, ut perfectum eorundem verborum, impurorum verborum sequuntur rationem, ut *iusso*, partim, ubi perfectum iu *ui* exit, purorum, ut *habessit*. [1]) Hæc quum tam

---

[1]) Singularum formarum exempla auctoritatibus munire nihil opus est post *Struvium* (Ueber die latein. Declinat. u. Coniugat. p. 172 sqq.) et *Hjortium* (Den latinske Coniugations-lære. Hauniæ 1827 p. 128 sqq.). Tertiæ coniugationis verborum et secundæ ad tertiam accedentium hæc exempla collegerunt (primam personam pono, si ea reperitur, in ceteris aliam, quæ reperitur): *faxo, axo, ausim, capso, accepso, occepso, recepso, iusso* (huius prima persona est apud Virgil. Æneid. XI, 467, sive ab antiquo poeta sumpta sive ad veterem analogiam formata; a Virgilio sumpsit Sil. Italic. XII, 175), *effexis, respexis, excessis, dixis, induxis, taxis, sponsis, obiexis, amissis* (vel potius *amisis*), *parsis, clepsit, excussit, iniexit, exstinxit, adempsit, rapsit, serpsit, surrepsit, incensit, occisit*; addo *incepsit* apud Paulum et *surrempsit* pro *sustulerit* apud Festum, ab antiquo verbo *surrimo*; (de *ulso* vid. Struv. p. 179; de *emisim*, quod *empsim* esse debebat, idem ibd. et

sit perspicua harum formarum ratio, mirere, eam prorsus a recentioribus obscuratam esse, quum præsertim J. G. Vossius veritatem attigisset, de analog. III, 41; quamquam ipse celeriter aberrat; nam et ad paucas tantum tertiæ coniugationis formas hoc accommodat et deinde eo abripitur, ut a verbis frequentativis magnam partem commenticiis (*factare*, *actare* &c.) deducat, ad extremum autem a præteritis eadem licentia fictis (*faci* &c.) repetit *faceso*, inde *faxo*; cap. autem 42 *excessis* ab *excesseris* derivat, cum multis aliis errans. Plerique enim, ut unam haberent futuri exacti formam, *faxo* ex *faxero*, *ausim* ex *auserim* orta finxerunt, nec tantum ii, qui popularius scripserunt (ut Zumptius § 161 *ausim* pro *auserim* dictum vult), sed etiam, qui subtilius quæsiverunt. Velut Hjortius, vir doctissimus, professor Soranus, (Den latinske Conjugationslære p. 42, 75, 116, 128 sqq.) hæc omnia, quæ tertiæ coniugationis sunt, a perfectis, quæ, ubi nulla sunt, fingere licere vult, ut *axi*, *faxi*, *iaxi*, *occepsi* cett., ita deducit, ut syncopa quadam litteras *er* excidisse putet. Cuius syncopæ quam rationem sibi excogitarit, intelligere

---

Muellerus ad Fest. p. 366); *noxit* ab *noceo* in tertiam coniugationem transeunte addit Ramshornius ex Festo v. *Tama*. Primæ coniugationis exempla, quæ multo sunt plura, enumerare supersedeo; secundæ primam sequentis sunt *prohibessit*, *habessit*, *licessit*. Quod e Lucret. III, 445 additur *cohibessit*, Wakefieldius edidit *incohibessit*; neutrum verum est, ortum utrumque ex *cohiberier* in superiore versu; nam neque id verbum ad sententiam ferri potest (non *cohiberi* animam aëre, superiore versu dixerat; nunc rationem addit: qui corpore nostro magis rarus *est* v. eam *circumcludit*) nec tempus aptum est. [Id non adderem, nisi a viro perito erratum viderem, in verbis compositis tertiæ coniugationis eundem hic, atque in ceteris formis, accidere vocalis ĭ in e transitum in syllaba clausa, ut ex *perci-pio* fiat *percep-so*, quemadmodum *percep-tum*. Nam male dividimus *perce-ptum*.]

nequeo. Dissimillima est enim ea, qua ex *dixisti* fit *dixti* ob repetitam litteram sibilantem. Eodem tamen iudicio C. O. Muellerus in libro egregio de Etruscis vol. I p. 37 *axim* ab *axerim* repetit [1]). Quæ autem primæ et secundæ coniugationis sunt, ut *levasso*, *prohibesso*, Hjortius ab antiqua forma futuri verbi substantivi, *esso (eso)*, perfecto subiecta deducit, non discedens a vera origine formæ, quæ est *amavero*, sed, etiamsi posset *amasso* seiungi ab eo, quod est *faxo*, in multas tamen incidens salebras. Nam nec ullum est vestigium formæ non contractæ (*amavesso)*, nec res procedit in secunda coniugatione; debebat enim esse *prohibuesso*; itaque fingere cogitur *prohibevesso*, ut molestum illud *u* amoliatur, quod ne sic quidem exterminari se patitur; qui enim hic magis occultaretur contrahendo quam in *prohibev-essem*? Nec tamen *prohibessem* quisquam audivit. Deinde *amav-eso* sive *amavesso* prorsus erit idem atque *amavero*, ut nulla diiunctionis ortæ causa reddi possit. Atque hæc contra civem meum dicta sunto. Sed nihilo melius rem agit Struvius (Ueber lat. Declin. u. Conj. p. 177). Nam is apud antiquissimos perfectum coniunctivi (hanc enim per totum librum formam præponit futuro exacto, unde ducta est) et plusquamperfectum, futurum exactum, perfectum infinitivi ita formata scribit, ut radici adderent *sim*, *sem so*, *se*, in prima autem et secunda coniugatione litteram *s* geminarent. (Ramshornius, qui alioquin Struvium sequitur, p. 140 sqq., hæc deducit a perfectis in *si*; itaque

---

[1]) Hjortius etiam apud Ciceronem de legibus II, 9 *rapserit* defendi posse putat. Non animadvertit vir doctus, Ciceronem, etiamsi *rapsit* esset a *rapserit*, idque Cicero scivisset, tamen non etymologiam formarum exprimere sed veteris sermonis ipsas formas imitari voluisse.

is, ut Hjortius, *faxi* et *axi* fingere cogitur, deinde hanc formam ex tertia coniugatione tanquam ex alieno solo in primam et secundam receptam putare). Ex hac opinione eandem habebunt rationem hæ formæ *faxo*, *capsim*, *intellexem*, *dixe*. Multa hic virum bene de grammatica Latina meritum fefellerunt. Primum quin plusquamperfectum coniunctivi maximeque perfectum infinitivi recta via a perfecto indicativi descendant, nemo dubitare potest, quemadmodum altera et vulgaris forma futuri exacti et perfecti coniunctivi descendit.[1] Itaque *intellexem*, *intellexe* manifestum est orta esse eadem syncopa, qua ex *intellexisti* et *intellexistis* frequentissimo exemplo fit *intellexti*, *intellextis*, extrita inter duas *s* vocali et altera *s* in concursu consonantium elisa.[2] Rectius igitur hæc pridem a Vossio (III de anal. 42), quem reliqui sequuntur, coniuncta erant, quæ Struvius divellit. Quod ne quis dubitet, primum recte vulgo definiunt, hanc plusquamperfecti et infinitivi formam in iis tantummodo admitti tertiæ coniugationis verbis, quæ

---

1) Cum plusquamperfecto Latino, quod fit adiecto ad radicem in perfecti formam iam conversam imperfecto verbi substantivi (*scrips-eram*), nihil aptius comparari potest quam quod apud Arabes fieri videmus, ubi plusquamperfecti significatio efficitur, si præterito præposueris ἐκ παραλλήλου verbum substantivum (*kataba* scripsit, *kâna kataba* scripserat). Sed apud eosdem imperfectum interdum eodem modo significatur, coniuncto verbo substantivo et futuro (*kâna jaktobo*). (Vid. Ewaldii Gramm. Arab. 1 § 202 et 208). Apud Latinos imperfecti forma antiquior est nec compages tam laxa et perlucida quam plusquamperfecti. Sed eiusdem est generis *amavero*.

2) Exempla dabit, si opus est, Struvius p. 153, Hiort. p. 127, et pluralis, cuius ii nulla habent, tria saltem Ramshornius p. 139.

perfectum littera *s* notent, cui observationi duo ex permagna copia exempla plusquamperfecti incerta obstant, infinitivi nulla [1]); *capse, faxe, axe, taxe, obiexe* nemo unquam dixit. Deinde, ut has formas ex syncopa ortas longissime ab antiqua futuri forma diiungamus, vel id admonere potest, quod hac forma et coniunctivo inde derivato nemo post Terentium est usus, si *faxo*, *faxim*, *ausim* exceperis, ac ne is quidem nisi parcissime (bis omnino, nisi fallor, *excessis* Andr. IV, 5 (4) 20 et *appellassis* Phorm. IV, 6, 15), contra illa syncopa et Lucretius et Virgilius et Horatius [2]).

---

[1]) Exempla paulo plura quam Struvius (p. 177 et 178) habet Ramshornius p. 141. Repugnat *percepset* apud Pacuvium Cic. de Off. III, 26, ubi in codicibus est *percepisset*, sed alterum metrum flagitat, si initium versus recte habet. Non negem, Pacuvium semel analogia liberius abusum syncopam admisisse non præcedente *s*. Magis dubito de *faxem* apud Plautum Pseud. 1, 5, 84, quod ad inauditum *faxi* refertur. Si quis *faxim* legat, discedat a vera syntaxi sententiarum condicionalium et legitimo temporum usu (*scibam*, *si id faxim*), nec tamen longius, quam ipse discessit Plautus Captiv. III, 5, 54: *si quis hoc gnato tuo Servus faxit, qualem haberes gratiam?* et Cistell. IV, 2, 15: *Nam si nemo hac præteriit, postquam intro abii, Cistella hic iaceret.* Sed si quis diligenter attenderit, forsitan gravius mendum esse putet; neque enim sententia requirere videtur: *si id faxim*, sed: *ni id faxim* (*te expertem amoris nati habuerim*). His tertium adiungerem *taxem*, quo utitur exemplo Lindemannus ad Capt. 1, 2, 45 (ed. 1823), si usquam apud antiquos legeretur. Sed, ni fallor, vir doctus ipse hoc composuit ad similitudinem eius, quod præcedit, *faxem*. [Frustra Boppius in libro de flexione verborum Sanscrit. p. 98 *faxem* imperfectum facit, nulla omnino analogia.]

[2]) De *cohibessit* apud Lucretium supra dictum est. *Faxo* in minitando et magnifice promittendo (Virg. Æn. XII, 316) pro futuro simplici dixerunt Virgilius, Ovidius, Livius quoque semel et Virgilii imitator Silius. Pro futuro exacto Livius

Sed in hos tantos errores homines docti non incidissent, ut veteres illas formas cum recentiore forma futuri exacti confunderent aut saltem ad præteritum perfectum formasque inde derivatas adiungerent, nisi neglexissent de rebus cum hac quæstione coniunctissimis cogitare. Vulgaris enim futuri exacti forma quod a perfecto orta præteriti significationem ab initio in se continet, coniunctivi forma inde derivata transit aliquando ad solam et

---

posuit in antiquarum formularum imitatione XXII, 10, 4 (etiam *clepsit*) et XXV, 12, 10, tum in Appii oratione VI, 41. *Faxim* mansit in certis optandi formulis (etiam *auxitis* in antiqua formula precationis apud Livium XXIX, 27, 3); pro coniunctivo futuri vel præsentis Horatius posuit Sat. II, 6, 15 (*oro, ut faxit*) et Persius Sat. 1, 112 (*veto quisquam faxit oletum*). *Ausim* in dubitanter affirmando apud ceteros legi putabatur (apud Livium et Tacitum e prosæ orationis scriptoribus), apud Ciceronem non item. Sed recte Schuetzius, Ellendtius, Orellius (in ed. min.) in Brut. c. 5, 18 codicibus obsecuti *ausim* pro *ausus sim* ediderunt; nam quum neutrum alibi apud Ciceronem legatur, hoc aliam præterea habet summæ insolentiæ notam in illa forma passiva pro futuro dubitativo posita, de quo infra dicam. Ciceronem in libris de legibus et Livium in carminum et precum antiquarum imitatione inter antiquiores numero, ut par est. In legibus denique et decretis quum frequentissimus sit usus futuri exacti, veteris huius futuri nulla me vestigia memini reperire nisi in lege Thoria (anni 647 a. u. c.) fragm. 1 v. 25: *sei quis faxit, quotiens faxit*, (sed in eadem lege v. 30 est: *quisquis, quod cum ex hac lege facere oportuerit, non fecerit*), et in fragm. legis de magistris aquarum apud Hauboldium (in Monum. legal. extra libros iuris Rom. sparsis) p. 177 et 178: *faxit, iurassit, indicassit* bis (sed in eadem lege *denuntiarit, venerit, iniuraverit* (?), *indicarint*). Scrupulum mihi iniicit in hoc fragmento, quod e codice, non ex lapide, Marinius edidit, formæ alibi in inscriptionibus inauditæ repetitio, quum præsertim scribendi ratio non valde antiqua sit. Dicemusne in repetitione vetustioris legis unam et alteram formam retentam esse?

veram præteriti significationem, quod antiquæ huic formæ, quia futuri simplicis ab initio est et ad ipsum futurum exactum tantummodo traducta, nunquam accidit. Nemo enim dixit neque: *quæro, quid faxit*, pro eo, quod est *fecerit*, neque: *adeo fuit severus, ut nunquam amassit*, pro eo, quod est *amarit*. Itaque vulgo quidem, quod omnes formas coniunctivi a futuro exacto ortas satis perverse perfecto adscribunt, *faxim* quoque et *ausim* et reliqua eiusmodi perfecta coniunctivi appellant, sed qui paullo prudentius præcipiunt, addunt, præsentis significationem habere, id est, futuri. Deinde ab his futuris, quibus per se nulla inest præteriti nota, proficiscuntur futura illa infinitivi *impetrassere*, *reconciliassere*, *expugnassere*, *averruncassere*, *depeculassere*, *deargentassere*, *depoculassere*, quorum nihil simile in altera forma est. Neque tamen hos infinitivos, qui et pauci sunt (hi, quos protuli, unum *impetrassere* quater apud Plautum) et in solis primæ coniugationis verbis, ita commemoro, tanquam insitam penitus in vetere sermone et olim latius sparsam hanc formam fuisse putem; ac potius cavendum diligenter censeo, ne, quæcunque forma insolentior sive ipsius vocabuli sive flexionis in uno alterove loco veteris tragici aut comici reperta sit, eam vere usu receptam et e sermone populi petitam fuisse credamus et pro legitimo testimonio ponamus. Conabantur enim multa poetæ illi, rudi adhuc lingua cum Græcis exemplaribus certantes, analogiaque sæpe licenter et falso utebantur. Sed tamen totum systema, quod appellant, formarum pridem absolutum erat illo tempore, quo primi scriptores Romani vixerunt; nec ullam primariam formam nos nasci videmus, unam et alteram intercidere; itaque plerumque in formis ultra suos fines proferendis illa audacia versabatur et in verbis fingendis componendisque. Hoc tamen eos facile

ausos indicaverim, ut, quum *amasso* haberent ad formam simile eius, quod est *γελάσω*, siquando obiectum esset futurum infinitivi Græci, tentarent ipsi, nullo populi usu adiuti, possentne brevius dicere quam *amaturum esse* et ad versum aptius, *amassere*. Verum id non tentassent, si *amasso* quidquam in se habuisset ex præterito [1]).

Illuc igitur revertamur, *faxo* et *amasso* futura esse vetusta, nec quidquam primario usu ad præteritum perti-

---

[1]) Hoc loco breviter commemoranda videtur Fr. Lindemanni sententia, ne quid pretermisisse videar, quod ad rem pertinuerit. Sed ea minus, quam vellem, considerate proposita est (ad Captiv. 1, 2, 43 ed. 1819). Putat enim *faxis*, *adaxint*, *exstinxit*, *respexis*, *amassis*, *curassis*, *negassim* perfecta esse, quæ tamen non raro natura sua, ut omnia perfecta, præsentis notionem adsciscant. Hoc de omnibus perfectis mihi ignotum erat; nunquam enim *scripsi* pro præsente legeram, nec ignoro tamen poëtarum et quorundam inferioris ætatis scriptorum morem id, quod sæpe factum sit ſierique soleat, perfecto indicativi interdum significandi, quum rem factam pro consuetudine substituant. Deinde non *sæpe* hæ formæ præsentis (sive futuri) notionem habent, sed semper, veram præteriti, ut dixi, nunquam. Tum Lindemannus alius generis vult esse futura *amasso*, *capso*, *liberasso* (hoc est, illorum, quæ perfecta appellabat, indicativos aut primas personas), eaque comparat cum *incipesso*, quod futurum esse vult, formam etiam aliquam ipse fingens *incipessim*, quam pro *incepsim* esse dicit. At nusquam est; et obliviscitur, ad quod Hjortius p. 132 attendit, *incipessis* bis apud Plautum cum alio præsente coniungi, *incipessam* cum futuro (*instituam* Mil. glor. II, 2, 82); obliviscitur denique similis verbi *petesso* (apud Festum, Lucretium, Ciceronem ipsum) compositique *expetesso*, ne *facesso* et *capesso* commemorem. Itaque imperativum futuri, quem, quicquid dicant, priscæ linguæ vindicandum putat, non habebimus *incipesse* (Captiv. II, 1, 19). Nihil intercedam, si quis dicat, id elementum, quod in his verbis fingendis radici adiectum sit, atque id, quo vetus futurum formatum sit, cognatæ esse originis.

nere. Et tamen, quod et dicendum est per se, ne aliorsum, atque velimus, sententia nostra interpretando trahatur, et quod libenter res ad universam de formis grammaticis disputationem pertinentes attingimus, prorsus puto elementum illud, cuius adiectione a radice distat *faxo* et *incepso*, addo etiam *levasso*, idem esse atque illud, quod *scripsi* et quæ eodem modo cadunt perfecta, habent. Sed hoc *s* in formam *iusso* non venit ex *iussi*, unde sane in *iussero* venit, nec inde significationem traduxit. Quod quale sit, possum fortasse aliqua ex parte comparatione Græcarum formarum ostendere. Nam quum maxime litteræ σ adiectione a radice deflectat futurum, nihil tamen ea littera — esse autem prorsus eandem, non diversæ originis, ostendit convenientia futuri et aoristi in ea omittenda in aliis verbis — ea igitur non impedit, quo minus ἔτυψα contrarii temporis, præteriti, significationem accipiat. [1]) Nam tum, quum nondum erant formæ grammaticæ, sed fieri incipiebant, sæpe accidebat necessario, ut ad id, quod ita animum feriret, ut signandum videretur, nulla tamen statim apta et certa nota occurreret, quum præsertim homines magis obscure sentirent, singulare aliquid esse in eo viso, quod animo conciperent et eloqui vellent, quam via et ratione signa quærerent. Itaque, ut ad id, quod agimus, hoc accommodem, quum conciperentur visa actionum tempore diversarum necdum essent tempora verbi, in iis proferendis, luctante animo, ut saltem aliquid a simplicissima ratione diversi significaret, cumulabatur elocutio, adscito sæpe tali aliquo ele-

---

[1]) In Sanscrita quoque lingua futurum, quod secundum appellatur, radicis *kschip* est *kschepsjâmi*, præteritum, quod augmentatum multiforme vocarunt, quodque aoristo primo respondet, *akschaipsam*.

mento, in quo nihil esset proprii ad certum temporis genus significandum; ex quo, hoc elemento cum radice coniuncto, oriebantur formæ, quæ non tam certa temporum discrimina indicarent quam ad id aliquam haberent inclinationem; eæque deinde usu et quod, quum plures essent, aliæ ab aliis secernebantur novaque accedebant elementa (velut in aoristo augmentum, in Latinorum perfecto, quod in *si* cadit, terminationes certi generis ad personas et numeros significandos), certæ fiebant temporum notæ. Velut id elementum, quod nunc sola littera *s* constat, (verbum substantivum id esse, iam alii viderunt,) adiunctum ad radicem efficiebat formam, quæ significationem haberet aliquam actionis distinctæ ab aliis et ad certum et unum momentum relatæ, quod non fit, quum animus in præsentium contemplatione hæret; verum hæc forma significatioque nec futuri nec præteriti erat, et utrumque tamen ex ea apud Græcos ortum est. Planissime tota hæc res perspicitur in linguis stirpis Semiticæ, quod eæ in illis rudimentis formarum temporalium substiterunt, neque ex forma magis expressa et accessione elementorum aucta ulterius ad distincta tempora progressæ sunt. (Futurum olim appellabant; nunc certant, ut aptum nomen ex una aliqua certa notione ei rei inveniant, quæ tota est in incerto conatu posita.) Sed in Latina lingua aliter cecidit, atque in Græca; nam quum et *faxo* esset, id est πράξω, et *scripsi*, id est ἔγραψα, tamen neque perfectum in omnibus verbis sic est ex radice deductum, sed quum esset alter præterea conatus præteriti temporis significandi, is in aliis verbis ita est adscitus, ut in lingua iam constituta utraque forma idem valeret (in quo formarum certamine quæ fuerint causarum momenta, quid prius, quid postea acciderit, sæpe frustra quærimus), neque futurum, quod in *so* exi-

bat, mansit, cessitque potius omnino aliis formis, fortasse ob ipsam cum præteriti signo copulationem et ambiguitatem. Ac ne id quidem dico, fuisse aliquando in omnibus verbis huiusmodi futurum; multo est enim probabilius, futurum in *so* cadens proprium fuisse verborum in consonantem exeuntium, quorum in multis esset cognatum præteritum, et tum demum, quum *faxo* similiaque iam in alium usum inclinarent, ad illam analogiam facta esse *amasso*, *levasso*, cetera. Minus iam erit mirum, huiusmodi conatum cessisse levi soni repugnantiæ in iis verbis, quæ proprie exirent in *i* vocalem. [1])

Dixi iam sæpius, hoc futurum ab initio simplex fuisse, non exactum. Is tamen usus in uno remansit verbo, *faxo*, cuius ita positi apud Plautum et Terentium plus quam sexaginta sunt exempla; apud inferiores scriptores aliter positum non reperiri (nisi apud Livium in antiquitatis imitatione), superius dixi; nec difficile est ad inveniendum, cur hoc potissimum vulgatissimi usus verbum significationem antiquam servarit. [2]) Præter *faxo*

---

[1]) Ne in iis quidem verbis, quæ *u* extremam habent radicalem, ullum est vestigium huiusmodi futuri; in iis tamen, quæ ut *struxi* cadunt in præterito, poterat sine dubio esse. [Quod Muellerus in supplem. adnot. ad Fest. ad p. 351 (*bene sponsis*) hanc formam in iis verbis reperiri negat, quorum ultima radicalis liquida sit, casu factum puto, ut in *r* aut *l* nulla sint exempla; nihil enim magis huic formæ obstabat quam iis, quæ usitatæ sunt, *cursus*, *pulsus*. *M* et *n* apud Latinos mutarum naturam habent.]

[2]) Ne cui forte in mentem veniat putare, *faxo* hac persona tantum pro futuro simplici reperiri, non, ut cetera, pro exacto, indeque commenta nascantur, exempla indicabo: Menæchm. I, 2, 47 et Bacch. IV, 8, 7 (*Ni illum exanimalem faxo, si convenero, nive exheredem fecero vitæ suæ*). Sed infinita in comoediis occasio est promittentis et minantis oratione utendi;

unum apud Plautum invenio huius generis futurum simplex idque in primæ coniugationis verbo, Poenul. IV, 2, 66:

> Nunquam edepol mortalis quisquam fiet e me certior,
> Nisi hero meo uni indicasso, atque ei quoque, ut ne enunciet,
> Esse id facinus ex ted ortum.

Apertum est enim, particula *nisi*, ut sæpissime, non condicionem, sed exceptionem indicari, ut sit: *tantum hero meo indicabo*. Sed ne *faxo* quidem extra primam personam usquam sic positum legitur, et apud veteres illos singulari quadam ratione. Semper enim alteri futuro indicativi verbi ipsum effectum indicantis ex æquo adiungitur: *Faxo, scies*, ita ut reliquæ orationis structuræ interiiciatur hæc affirmatio propriæque in re efficienda operæ testatio. Sed quod semper id fieri dico, primus, ni fallor dico; est enim in editionibus Plauti et Terentii mira in hac re inconstantia, sic tamen comparata, ut facillime et certissime veritas emergat. Nam et *faxo*, *scies* et *faxo*, *scias* et *faxo*, *dices* et *faxo*, *dicas* nullo discrimine legi videtur. Nec hoc satis defenditur comparatione usus modorum in interrogationibus pendentibus nondum satis constituti; (quamquam is quidem hactenus constat, ut plane superet coniunctivus;) in tam perspicua enim diiunctione, ut aut coniungerentur duo verba iuxta posita aut alterum alteri directa ratione subiungeretur, vix videntur iidem scriptores casui permisisse, utrum *faxo, dices* an *faxo*, *dicas* ponerent, quum præsertim nunquam scripserint *faciam*, *scies*, sed constantissime: *faciam*, *ut scias*. Iam si quis locos tantum numerarit, si paucos, in

---

primæ personæ futuri exacti verbi tam generalis multo rarius locus erat.

quibus discrepat scriptura, exceperit, apud Plautum et Terentium amplius quinquaginta locis indicativum reperiet post *faxo*, coniunctivum circiter sedecim. Accedit, quod facile credas, librarios insolentiam veteris sermonis mutando traduxisse ad eam rationem, quæ et ipsa per se occurreret animo et apud Virgilium, Ovidium, Livium sola esset usitata; hi enim semper coniunctivum, sive addita sive omissa particula, subiiciunt. (Vid. Schell. et Forcell.) Nec id ab hac suspicione abhorret, quod uno omnino loco in omnibus Plauti comoediis etiam particulam librarii addiderunt. [1]) Verum hæc omnia incerta quis dicat; illud certissimum est omnemque tollit dubitationem; ubicunque enim syllabis et mensura, non sola litteræ *a* et *e* permutatione, a coniunctivo præsentis temporis distat futurum indicativi, ut neque errore librarii neque interpolatione oblitterari verum potuerit, ita constanter futurum indicativi servatur, ut ne unus quidem locus excipiatur; triginta, inquam, quattuor locis legitur *faxo, laudabitis* et similia, nusquam *faxo, amet* aut simile quidquam, bis omnino *faxo, sit*, ubi versus admittit *erit*. [2]) Cavendum tamen videtur, quoniam in novo præ-

---

[1]) Asinar. V, 2, 48 *faxo, ut scias* (in exitu versus tetram. troch catal.). Nemo editorum hæsit; nam nemo fere ex iis, qui omnes comoedias ediderunt, in diligenti observatione veteris syntaxis elaboravit; ac plerique tum vixerunt, quum totum hoc genus parum subtiliter tractabatur.

[2]) Apponam testimonia, ut inspicere, qui velit, possit. *Faxo* sequente aut præcedente indicativo his locis legitur: *Plaut.* Amphitr. I, 1, 199, III, 4, 14, V, 1, 55, Asin. I, 2, 6 (*Ibo ego ad tresviros, vestraque ibi nomina, faxo, erunt*) IV, 1, 4, Capt. V, 4, 13, Cas. II, 8, 48 (*aberit, faxo*), Epid. 1, 2, 53 (*iam, faxo, hic erit*) III, 4, 33 (*possidebit, faxo*) V, 1, 49, (*faxo, scibis*) V, 2, 47, Bacch. III, 4, 7, IV, 4, 64 (*iam hic, f., erunt*) IV, 7, 33, Menæchm. II, 2, 51 (*madebunt, f.*) III, 2, 3, IV, 1.

cepto versor, ne quis in locis quibusdam hæreat coniunctivique perfectum se repperisse putet, in quibus post *faxo* sequitur futurum exactum indicativi aut rem aliquam, altera quadam re absoluta, simul absolutam fore significans aut rei iam actæ eventum et fructum futurum demonstrans, noto loquendi genere, de quo post dicetur uberius. Huiusmodi sunt illa in Aulularia **III, 6, 42**: *Ego faxo, et operam et vinum perdiderit simul* (er soll verloren haben), et in Capt. **IV, 2, 21**: ***Qui mi in cursu obstiterit, faxo, is vitæ extemplo obstiterit suæ***, et Men. III, 5, 55: ***Faxo, haud inultum prandium comederis***, et Trinum. **1, 2, 22**: ***Faxo, haud tantillum verborum dede-***

4, IV, 2, 98, V, 2, 40 (*amabit*), V, 5, 47 (*potabis*), V, 5, 53 (*erit*), Mil. II, 5, 53 (*erit*) IV, 8, 57, Pseud. I, 1, 47, I, 3, 153, I, 3, 159 (*aderit*), II, 4, 76 (*erit*), IV, 4, 2 et 6 (*scibis, amplexabere*), V, 2, 29, Poen. I, 1, 34 (*habebit*), I, 1, 45, I, 2, 158 (*dabit*, sed versus corruptus est), II, 1, 14 (*erunt*), IV, 2, 86 (*disperibit*), ibd. 88 (*eris*), V, 3, 35 (*laudabitis*), V, 4, 18, ibd. 57 et 58 (*scibis, eris*), Pers. I, 3, 81 (*aderunt*), II, 2, 13 (*laudabis*), III, 3, 34 (*erit*), ibd. 41 (*aderit*), Rud V, 2, 64 (*exibit*), Trucul. I, 2, 21 (*erunt*), II, 4, 74 (*aderit*), IV, 2, 48 (*erit*); *Terent.* Eun. II, 2, 54 (*insultabis*), IV, 3, 21, Phorm. II, 3 (1), 78 (*aderit*), V, 8 (9) 66 (*aderit*). Coniunctivus sequitur aut præcedit his locis: *Plaut.* Amphitr. II, 1, 42, III, 3, 17 (*sit*, sed versus recipit *erit*), Asin. V, 2, 26, V, 2, 48 (vid. not. super.), Curcul. IV, 4, 31, Bachh. IV, 8, 23, Mostell. I, 1, 65, V, 2, 12, Menæch. I, 2, 4, III, 3, 16, IV, 2, 81, Pseud. IV, 1, 39, Trin. IV, 2, 40, Trucul. II, 8, 13. *Terent.* Adelph. II, 2, 1 et 2, V, 1 (3) 61 (*sit*, sed versus recipit *erit*). Unius litteræ mutatione ubique indicativus restituendus erit, idemque præferendus in his locis, ubi variat scriptura: *Plaut.* Rud. II, 7, 20 (rectius Bothius edidit *exarescent* quam Reizius *exarescant*), Trinum. I, 2, 24 (*scies* est in optimis codd. Hermannus et Lindemannus in utraque editione scripserunt e codd. interpolatis *scias*); *Terent.* Andr. V, 2, 13 (recte Bentleius e quattuor codd. *audies*, iniuria Fr. Ritter *audias* revocavit).

ris mihi. In his igitur omnibus locis, etiam sublato *faxo*, manebit futurum exactum; perfectum coniunctivi prorsus barbare poneretur. In Poenulo denique I, 2, 133: *Deferto ad me; faxo, actutum constiterit lymphaticum*, futurum exactum pro simplici ponitur adiuncta significatione rei certæ et tanquam pæne iam effectæ (gleich soll es gestillt seyn), de quo item post dicendum erit. Huic indicativi usui prorsus consentaneum est, quod semper *faxim scias* dicitur, non ut *scias* pendeat ab eo, quod est *faxim*, sed ut ea causa, quæ coniunctivum requirat, æque utrumque verbum contingat. Huius generis hæc sunt: Plaut. Amphitr. I, 3, 12 et 13: *Edepol, næ illa si istis rebus te sciat operam dare, Ego faxim, te Amphitruonem esse malis quam Jovem*, et Aulul. III, 5, 20: *Ego faxim* (hoc si fiat), *muli, pretio qui superant equos, Sint viliores Gallicis cantheriis*, (add. Trucul. I, 1, 43, Trin. I, 2, 184, Merc. IV, 6, 10) et Truc. II, 3, 27: *Ita ego illam edepol servem itaque parce victitem, ut nulla, faxim, post dies paucos siet.* In Persa igitur I, 2, 21 sola hæc ferri potest scriptura: *Si id fiat, næ isti, faxim, nusquam appareant* (quam non solum editio Aldina habet, sed Camerarius); in altera: *ne isti, faxim, usquam appareant*, a Plauti usu aliena est coniunctio *faxim, ne.*

Præter hanc futuri *faxo* cum altero futuro coniunctionem semel apud Plautum (Rud. III, 5, 2: *Ego te hodie faxo recte acceptum)*, bis apud Terentium (Heautont. II, 2, 100 et Phorm. V, 8 (9) 39) cum participio iungitur, ut apud Virgilium (Æn. XII, 316) cum adiectivo.

Dictum est de futuro simplici, ad quod has formas initio pertinuisse iudicavimus. Inde quemadmodum ad futurum exactum significandum transferri potuerint, non est multis verbis declarandum, quum in ea coniunctione, in qua frequentissimus futuri exacti est usus, et ceteras

linguas aut simplici futuro contentas esse videamus, ut, quæ ratio inter duas actiones futuras intercedat, ex ipsa coniunctione et rei natura intelligatur, aut etiam præsenti tempore uti (Græcam etiam aoristo coniunctivi), et eiusdem simplicitatis vestigia in Latino sermone reperiamus. [1]) Huc igitur traductæ hæ formæ locum aliquamdiu tenuerunt, quum priorem amisissent. Et tamen vel hic manent vestigia prioris usus. Nam ut supra dixi, coniunctivum huius futuri nunquam in præteritum transire, sic ne indicativus quidem prorsus tam longe progreditur in significanda actione in futuro præterita, quam alterum illud verum futurum exactum, quamquam ne hoc quidem quisquam adnotavit. Nam neque in re, quam simul cum altera absolutum iri putamus, neque in eventu futuro rei præteritæ, quæ duo genera paulo ante attigi, hæc forma ponitur, quod ibi apertius adiuncta futuro præteriti significatio est. Itaque pro eo, quod dicimus: *si hoc feceris (faxis), magna me cura levaris*, nemo dixit: *si hoc feceris (faxis), magna me cura levassis;* nec pro eo,

---

[1]) Exempla rei notæ sumantur Plautina: Amphitr. I, 1, 284 (*vapulabis, ni hinc abis*), Aulul. IV, 4, 17, Capt. III, 4, 55, Curc. IV, 4, 19 (*nisi mihi virgo redditur, Iam ego te, faciam, ut hic formicæ frustillatim differant)*, ibd. I, 2, 49: *Tibi næ ego, si fidem servas mecum, Vineam pro aurea statua statuam.* Futurum simplex quam tenui discrimine ab exacto in tali coniunctione interdum distet etiam apud bonos prosæ orationis scriptores, nemo ignorat. Copulati nullo discrimine futuri simplicis et exacti memorabile exemplum est in lege Rubria de Gall. Cisalp. col. 2 v. 4 sqq. *sei — confessus erit neque — solvet satisve faciet aut se — non defendet seive — non responderit neque faciet &c.* et v. 16 sqq. *quei se — non defenderit aut in iure non responderit neque id solvet satisve faciet &c.* (adde v. 36 et 37). Eodem modo Livius dixit XXXV, 35, 7: *Qui cunctatus fuerit et suum consilium meo interponet, sciat*, cett. et Virgilius Georg. I, 155-157.

quod est: *Si hoc evenerit*, *frustra laboraveris* (id est: *perierit labor iam effectus*) usquam legitur: *frustra laborassis*, neque horum similia, quum tamen utriusque coniunctionis etiam apud comicos non rara exempla sint.

Absoluta fere sunt, quæ de antiqua hac forma seorsum dicenda erant. Reliqua enim, quæ ad coniunctivum *(faxim)* pertinent, nulla est causa, cur ab iis, quæ de altera forma exponenda erunt, seiungamus, dum ibi ea teneamus, quæ supra dicta sunt de hac forma etiam in coniunctivo a præterito exclusa. Itaque id tantum addamus, ab activa hac forma deflexæ passivæ duo certa esse exempla, *iussitur* apud Catonem (de R. R. 14) et *turbassitur* apud Ciceronem in antiqui legum semonis imitatione (Legg. III, 4, 11), utrumque cum futuri exacti significatione positum. Hæc passiva forma quantopere nostram disputationem confirmet, eos autem, qui *iusso* et *turbasso* artificiose alio trahunt, refellat, non opus est pluribus exponi. [*Nancitor* quoque, quod apud Festum *nactus fuerit* exponitur, Muellerus p. 167 probabiliter pro *nanxitur* scriptum putat et hoc eodem modo dictum quo *iussitur.*]

Illud vix commemoratione dignum esset, uno Plauti loco in versu subditicio legi horribili barbarismo: *ne ut amasso*, nisi id tanquam probum editores vulgo prætermitterent. Editur enim in Casinæ scena extrema 22 sqq.

> Si unquam posthac aut amasso Casinam aut occepso modo,
> Ne ut eam amasso: si ego unquam adeo posthac tale admisero,
> Nulla causa est, quin pendentem me, uxor, virgis verberes.

Secundus versus ignavissimam habet superioris sententiæ repetitionem et præter id, quod iam dixi, alterum præter-

ea orationis vitium. Nam *ne* pro *nedum* Gronovius poni vult, *ut* nihil curans; verum requirebatur *non modo; nedum* subiungitur sententiæ affirmationem aut negationem habenti, ut ea augeatur; condicioni, ut ea amplior et laxior fiat, nunquam. Ad hæc quum accedat, ut versus in codice Palatino quarto tanquam spurius notetur, quid dubitamus Gruterum sequi et Brunckium, qui in editione Bipontina secunda insulsum additamentum sustulit?

Vulgarem futuri exacti formam ortam esse patet adiuncto ad radicem in perfecti formam conversam futuro verbi substantivi (cfr. p. 67 et p. 68 not.). Itaque quum propter originem significationem haberet ex præterito et futuro mixtam, rei in futuro præteritæ, primum quidem, quod et frequentissimum est et formæ fingendæ sine dubio causam præbuit, ea utebantur in duarum actionum futurarum commemoratione ad eam indicandam, qua demum perfecta altera futura esset, de quo genere nihil est hoc loco dicendum. Sed nescio quomodo grammatici, dum ad hanc solam coniunctionem attendunt, in qua secundaria sententia futurum exactum habet, alterius obliviscuntur, in qua aliquid dicitur certo futuri temporis momento, quum aliqua res incipiat vel etiam antequam finem habeat, absolutum iam fore. Prorsus enim legitime futuro exacto utitur Terentius Heautontim. III, 3, 23: *hic prius se indicarit, quam ego argentum effecero*, ubi poterat etiam simplex poni, quia in hac conformatione (*priusquam*) necessaria non erat rei absolutæ significatio, et Adelph. II, 2, 25: *Nunc si hoc omitto ac tum agam, ubi illinc rediero, Nihil est; refrixerit res* &c., ubi plane ineptum sit *refrigescet;* neque enim tum demum orietur frigus, sed aderit iam. Nec a lege discedit Plautus Trinum. III, 3, 17: *huic ducendi interea abscesserit Lubido;* sed paulo iam liberius est apud Terentium Andr. II, 3,

23: *interea aliquid acciderit boni*, quia, qui ibi loquitur, magis universe, quam spem habeat, significat, quam certum finem, ante quem perficiatur, ostendit; sed tamen spatium id futuri temporis comprehendit, per quod otiosus pater quiescet. Hoc modo Cicero ad Att. IX, 15 scribit: *Quum tu hæc leges, ego illum fortasse convenero*, et Livius XL, 11: *Non primus regnum fraterna cæde petiero* (Ich werde nicht der erste seyn, der — gesucht hat). Eandem formam habent Virgilii versus in Æn. lib. II, 581 et 582; nam quod libro IV v. 591 legitur: *Pro Iuppiter, ibit Hic, ait, et nostris illuserit advena regnis?* magis inclinat in eam, de qua post dicam, eventus futuri actionis præteritæ significationem. Hoc autem totum genus, quia eminet præter futurum etiam præteriti significatio, nihil ad alteram formam (*so*), quæ proprie futuri simplicis erat, pertinet. [1])

Deinde autem, quum sæpe duæ actiones futuræ sic animo concipiantur, ut simul ulterius temporis momentum

---

[1]) Unum attingendum est, ne, si pro noto tritoque omisero, postea ab imperitis alieno loco obiiciatur. Sunt enim quædam condiciones actionum futurarum, quæ non ante eas, sed simul cum iis adesse easque usque ad finem comitari debent, ut facultatis, potestatis, voluntatis. Et tamen facultas illa voluntasve hoc ipso, quod condicionem continet, præcedere alterum videtur, confusa etiam notione potestatis manentis, quæ comitatur actionem, et potestatis datæ factæque, quæ prior est. Hinc fit, ut Latini, qui alterius actionis prius tempus verbi forma notant, hic quoque ea forma uti possint, cuius generis notissimum est *si potero*, sed similia *si voluero, si licuerit, si placuerit, si otium habuero*, quæ et alii collegerunt et A. Matthiæus in disputatione de usu futuri exacti in Seebodii tabulario philol. II, 1 p. 20. Iam patet, quum ne vere præcedentis quidem actionis tempus singulari illa forma semper signetur (cfr. p. 80 not.), multo minus in hac similitudine semper id fieri, magnamque necessario in hac re liber-

obversetur, quocum si comparentur, præteritarum speciem habeant, in utraque actione notanda Latini futuro exacto utuntur. Fit autem id tum, quum rei futuræ commemorationi adiungimus alterius significationem in ea sic inclusæ, ut simul cum ea sit, aut iudicantes, qualis prior illa, quum perfecta fuerit, apparitura sit, quidve ea effectum datura sit, aut ostendentes, quid ex ea ita sequatur, ut iam simul cum ipsa existimandum sit perfectum. (*Si id feceris, recte feceris; si illud effecero, simul hoc vicero; si arcem ceperitis, totam urbem ceperitis.*) Hunc usum futuri exacti, positum in notandis actionibus futuris, quod ad finem attinet, tempore paribus, qui ex prima notione eius formæ facillime oritur et vix ab ea discedit, quum superiores minus bene tractavissent, Aug. Matthiæus (eo loco, quem paulo ante

tatem esse scriptoribus ita loquendi, ut res se animo obtulerint, nec multo Ernestii errore, ubique, ubi quidem attendisset, *si potero* substituentis, minorem esse eorum, qui hæc certa et constanti regula distincta volunt, immemores, ut sæpe multi, veterum quoque sermonem natura, non arte, natum fictumque. (Cfr. Lindem. ad Plaut. Capt II, 2, 60 in edit. trium comoed., Ellendt. ad Cic. Brut. § 21, Heinrich. ad Cic. de rep. I p. 206 et 207, qui nescio quomodo recondita et inclusa servat præcepta sua) Illud non dubium est, quin interdum hæc similitudo actionis præcedentis adeo perspicue excludatur, ut futuro exacto nullus sit locus. Nec ut *si potuero*, sic *quantum potuero* usus recepit. Sed ideo hæc dixi, ne quis, ut Lindemannus l. c., hunc usum certorum verborum in sententia secundaria ex duabus coniugatis, confunderet cum usu eiusdem formæ ad futurum simplex accedente in sententiis primariis vel secundariis, narraretque iterum, sæpe sic poni *dixero*, *videro* apud Ciceronem. *Dixero* ne altero quidem modo. Nam Goerenzium quid commemorem (ad Cic. de fin. I, 20, 79) in optativi nomine ludentem et, ut solet, quum modorum temporumque Latinam rationem expedire nequit, ad Græci sermonis, cuius mire imperitus est, nomina confugientem? qui hic semel nominatus sit, ne prorsus prætermisisse eum videar, qui etiam singularem de futuri exacti vi optativa dissertationem scripserit.

in margine nominavi) et exemplis declaravit, etiam iis, in quibus actio primaria imperativo aut ablativis participiorum aliove modo significata esset, ut putidum sit plura cumulare, quæ poterant esse infinita, etiam e comicis, et satis bene expedivit, modo paulo pressius universam rationem complexus esset [1]). Sed est in hac re error aliquis, qui ne longius serpat, statim expellendus est. Nam grammatici nonnulli celeritatis quandam notionem, quam in futuro exacto inesse volunt, ad hæc omnia accommodant (velut Zumptius § 511). Verum nec tum, quum, qualis futura sit actio, significatur, ulla celeritas indicatur, ut apud Ciceronem de Fat. § 26: *quum evenerint, fato evenerint*, id est, *facta erunt*, nec tum, quum, quem effectum in se contineat, ut quum Cicero dicit (Academic. II § 81): *quam* (rationem) *ut maxime inveneris, non tu, verum testem habere, sed eum non sine causa falsum testimonium dicere ostenderis;* (add. de rep. II § 50). Tum illa inest significatio, quum id, quod consecuturum est, tanquam simul effectum concipitur, quemadmodum supra dixi, quæ figura eo interdum progreditur, ut, futurum effectum in præsentem convertentes, perfecto utamur. (*Vicimus* Cic. Verr. III § 145 &c. Vid. Matth.) Quum autem idem sit in effectu significando usus futuri tertii Græcorum, patet, in eo positum esse discrimen Græcæ et Latinæ formæ, quod, quum Latini etiam actionem in futuro perfectam, si cum altera coniuncta com-

---

[1]) Iis exemplis, quæ Matthiæus posuit coniuncti futuri exacti (de re simul cum altera finem habitura) et simplicis (de re post consecutura aut duratura), addi hæc possunt: Cic. ad Fam. XIII, 65 (citatum ab Ramshornio), Liv. XXVI, 43, Cic. pro Rab. Post. 16, 44: *Amicissimum hominem si honestate spoliatum audierit, nec sine magno dolore feret, nec id amiserit, quod posse speret recuperari.* (De scriptura vid. Opusc. nostra priora p. 384 not.)

paretur, ea notare vulgo soleant, Græci tum demum actionem in futuro præteritam tertio illo futuri genere significent, si cum ulteriore quodam temporis momento extrinsecus adsumpto comparetur. Illa notabilis est sententiarum forma, quæ ex tali oritur rerum coniunctione, ut effectus quasi præterierit, re, quæ efficiat, manente, quum pars sive momentum aliquod eius eum effectum dederit. Eiusmodi coniunctio si ad futurum tempus transferetur, habebimus effectum in futuro præteritum, rem ipsam futuram, id est, futurum exactum sequens, præcedente futuro simplici, ut apud Ciceronem Tusc. II § 63 (quem locum citat Matthiæus): *Tibi si recta probanti placebis, tum non modo tete viceris, sed omnes et omnia*, et Epp. ad Fam. XVI, 3: *Satis cito te videro, si valebis.* Eodem modo Terentius Adelph. V, 1, 31 [1]). Ceterum ne hæc quidem ad formam in *so* pertinere, patet et dictum est ante p. 80.

Verum hæc nota sunt, quæ eorum causa attigi, quæ post dicenda erunt; ne illud quidem ignotum, et tamen minus tritum, quum sit ad primam notionem accommodatissimum, Latinos actionis præteritæ eventum futurum hac verbi forma notare. Rem significavi supra (p. 78) triaque exempla posui, in quibus omnibus additum erat *faxo*. Eodem genere Plautus utitur Rud. IV, 4, 91: *si falsa dicam, frustra dixero* (quæ hactenus dixi). Græci quoque futurum tertium ita ponunt, ut Aristopha-

---

[1]) Ennii versum apud Gell. XI, 4 (*Hæc tu etsi perverse dices, facile Achivos flexeris*) non numero, quia ibi *flexeris* pro futuro dubitativo est, non exacto. Non recte Wunderus in Ciceronis orat. pro Plancio c. 25, 60 ex uno nullius auctoritatis codice edidit: *Horum, si diligenter quæres, vix decimam partem reppereris gloria dignam.* Nihil enim prorsus ibi loci est futuro exacto in eventu quæstionis simpliciter prædicendo. Sed quod Klotzius ex optimis codicibus tenuit: *si — quæres — reperis*, ferendum non est. Recte "nescio quis" apud Orellium, id est, ut opinor, ipse Orellius *reperies* scribi vult.

nes Nub. 1439 *μάτην κεκλαύσεται.* Apud Latinos veteres etiam coniunctivus futuri exacti, ut hoc statim præcipiam ex iis, quæ post dicenda erunt, sic ponebatur, ut apud Plautum Menæchm. V, 9, 1 et 2 (*nihilo hercle ea causa magis Facietis, ut ego hodie abstulerim pallam et spinther, pessumæ)*, Bacch. IV, 4, 50 (*Emungam hercle hominem probe hodie, ne id frustra dixerit)*, Mostell. I, 3, 95, Trucul. II, 3, 9. Ex inferioris ætatis scriptoribus indicativi sic positi exempla habeo Ciceronis duo, ad Qu. Fr. 1, 4 § 3: *Omnibus meis exitio fuero*, et pro Flacco 41, 103 (*prodidero*), tum Virgilii in Æn. IX, 785: *Tantas strages impune per urbem ediderit, iuvenum primos tot miserit Orco?* a *quo* non multum discedit libri IV versus 591, et Iuvenalis initio satiræ primæ: *Impune ergo mihi recitaverit ille togatas, Hic elegos? impune diem consumpserit ingens Telephus?* (ubi Heinrichius coniunctivum pro optativo cum ἄν poni ait, mire ac pæne Goerenziano modo). Coniunctivi, quem vulgo a perfecto non distinguunt, plura exempla sunt, Ciceronis (ad Att. II, 17: *ne et opera et oleum philologiæ nostræ perierit)* et Livii (XXII, 14: *vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Romam Hannibali ac Poenis toties servaverint maiores nostri*, et XXXIII, 11: *ut dura atque aspera belli Ætoli exhauserint, pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat,* et XLIV, 22: *Affirmare audeo, me omni ope annisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis*, et in condicionali sententia VI, 14: *Tum vero ego nequicquam Capitolium arcemque servaverim, si — videam*). Addo Ovidium, ex Pont. I, 1, 6 et 66. Post præteriti temporis verbum hoc futurum exactum coniunctivi simpliciter in plusquamperfectum transit (ut in passiva forma coniunctivi perfectum pro futuro exacto est), ut apud Ciceronem ad Att. XIII, 45: *Scriptum erat, ne committeret, ut fru-*

stra properasset (dass er umsonst geeilt haben sollte) et apud Livium XXI, 33: *ne — frustra traduxisset*. Prorsus huic generi adiunctum est, quum futuro exacto exprimitur, quid futuro tempore affirmari negarive de re præterita possit, ut apud Quinctilianum V, 9, 9: *Non utique, qui vestem cruentam habuerit, homicidium fecerit* (wird einen Mord begangen haben); neque enim hoc loco vulgaris illa coniunctio futurorum exactorum est, propiusque *fecerit* accedit ad *fecit* quam ad *faciet*. De futuro in *so* idem hic, quod in superioribus, tenendum est.

Atque hi quidem primi sunt futuri exacti fines; sed liberius paulo usus evagatus est, maxime scilicet et longissime apud comicos, id est, in familiari sermone antiquo, ita tamen, ut etiam apud alios scriptores quædam vestigia eius libertatis reperiantur. De quo genere vulgo, comicis exclusis, nihil aliud docent, nisi celeritatis aliquam notionem in futuro exacto inesse, quum tamen statim ea subiiciant exempla (sunt enim ea frequentissima apud Ciceronem), in quibus in re differenda et in aliud tempus reiicienda id tempus ponatur *(Post videro* &c.)[1]. Nec qui ad comicos maxime disputationem contulit, Lindemannus (ad Plaut. Capt. II, 2, 60), quam late res pateret, perspexit exemplorumve genera et proprietatem distinxit[2]. Derivatur autem omnis hic usus ex ea si-

---

[1]) Cfr. Matthiaeus l. c. p. 25, Zumptius § 511, Grotefendius Schulgramm. p. 142, Kritzius ad Sall. Iug. 106, 4. Ramshornius (p. 602) etiam urbanitatem inesse vult, omnia alioquin permiscens. [Melius quædam ceteris Weissenbornius anno 1838 exposuit in Gramm. Lat. § 171 not.]

[2]) Quadruplicem ponit futuri exacti usum, primum vulgatissimum, secundum, in quo actionem futuram momentaneam significet; in eo genere *potuero* numerat pro *potero*, de quo supra dixi, et *videro*; tertium facit, in quo celeritatis indicium sit; quartum, quem his verbis ipse describit: "Habet futurum exactum aliquam communis opinionis aut exspectationis signi-

gnificatione ulterioris temporis momenti, quam inesse in futuro exacto diximus; eiusmodi enim momenti cogitatio non uno modo latenter animum subit.

I. Primum igitur, quum vulgo futuro exacto significaretur effectus in re, quæ commemoraretur, simul inclusus, comici omnino in eventu fructuve rei (etiam consequenti) prædicendo illa forma verbi utuntur, quod in omni huiusmodi oratione finis actionis sic respicitur, ut actio in futuro præterita menti obversetur. Sic Plautus Menaechm. II, 1, 45: *Id utrumque, argentum quando habebo, cavero, ne tu delinquas neve ego irascar tibi;* Terentius Andr. IV, 1, 17 et 18: *Atque aliquis dicat: Nil promoveris; Multum; molestus certe ei fuero atque animo morem gessero;* et Heautontim. I, 1, 34: *Crede, inquam, mihi; Aut consolando aut consilio aut re iuvero*; quibus in locis quam exiguo fine a futuro simplici distet

ficationem, quum, dum aliquid fit sive geritur, aliud diu ante fieri debuisse de communi sententia exspectatum esse significare volumus, unde postea universam traxit opinionis et cogitationis notionem, quæ alias soli coniunctivo inhæret. Veluti illud est Cic. de Fin. 1, 20: *Etenim si loca, si fana etc. — adamare solemus, quanto id in hominum consuetudine facilius fieri potuerit et iustius? Wie viel leichter wird das haben statt finden können?* vel, ut recte Goerenzius vertit: *wie viel leichter wird das, sollte man meinen, statt finden können?*" Nihil vero nec hic nec usquam exspectationis nec opinionis temporis forma significatur, sed ipsa interrogatione, manebitque ea significatio non minus, si de præterito quæretur aut de futuro. Nec ea sententia, quam Lindemannus expressit, valde illa diversa a Goerenziana (propter verbum *haben*), aut ad locum apta est, in quo de eo, quod fiat, agitur, aut ad formam verbi; nam simpliciter de præterito quærens Cicero *potuit* dixisset. Equidem nec futurum exactum illo loco positum ad Ciceronis usum ullo modo accommodare possum nec coniunctivo dubitativo locum in hac affirmantis interrogatione esse puto.

exactum, ex Hecyr. IV, 2, 23 intelligi potest: *Sic optume, ut ego opinor, omnis caussas præcidam omnibus, Et me hac suspicione exsolvam et illis morem gessero*, et ex Plauti Asinar. II, 2, 14: *Herum in obsidione linquet, inimicum animos auxerit.*

II. Deinde, ut fit, analogia trahente, transfertur futurum exactum ad significandam rem non in altera inclusam, sed quæ per se simul fieri possit; in quo præteriti notio magis iam obscuratur, nisi quod hæc alterius illius actionis et occasionis spatio absoluta fore videtur. Hoc genus frequens est in particula *eadem*, apud Plaut. Bacch. I, 1, 15: *Eadem biberis; eadem dedero tibi, ubi biberis, savium;* Mostell. IV, 3, 45: *eademque opera hæc tibi narravero;* Pseudol. I, 3, 99, Capt. II, 2, 43.

III. Proximum est, in quo apparet illa, quam solam fere grammatici sequuntur, celeritatis notatio vel rei pæne iam ad exitum perductæ, ut propter eam causam eo, quo iam dixi, modo finis actionis animo comprehendatur. Huiusmodi apud Plautum est Asin. II, 4, 40: *Iam hic me abegerit suo odio* (er wird mich bald vertrieben haben) et Mostellar. V, 2, 52: *Ego illum verberibus, ut sit quietus, subegero* (ich werde ihn bald gezwungen haben), et in eadem fabula III, 1, 62: *Molestus si sum, reddite argentum: abiero* (add. Pseudol. I, 3, 116), et apud Terentium Andr. II, 3, 7: *dictum ac factum, invenerit aliquam caussam, quamobrem eiciat oppido* (wird er gefunden haben). Itaque et promittentes et minantes hac forma utuntur, velut apud Plaut. Mercat. II, 3, 38: *verum actutum abscesserit*, sæpe addito *iam*, etiam ubi evanescit pæne rei absolutæ cogitatio, ut Cas. III, 4, 23 (*ego iam per hortum iussero Meam istuc transire uxorem*), et Bacchid. IV, 9, 143: *iam ego huc revenero* (*werde zurück seyn*, non solum: *kommen);* add. Cas. II, 4, 18 et Mil.

III, 2, 49. Interdum quidem celeritatis significatio prorsus cedit affirmationi minantis, ut apud Terent. Heautont. I, 1, 55: *set si id non facis, Ego, quod me in te sit facere dignum, invenero*, quo exemplo non optime utitur Lindemannus.

IV. Ex ea, quam initio attigi, significatione rei, quæ iam absoluta certo momento fore videatur, is oritur usus, quo futurum exactum ponitur de eo, quod quis interim, dum aliud quid fit, aliquantisper facit, etsi nulla subest significatio rei perficiendæ, sed quod tamen actionis intra temporis spatium conclusæ finis et ulterius tempus animo obversatur. Huius generis hæc sunt: Plaut. Aulul. IV, 5, 6: *Tantisper hic ego ad ianuam concessero;* Mostel. III, 1, 157: *huc concessero, Dum mihi senatum consilii in cor convoco;* Pseudol. I, 5, 160: *Tibicen vos interea hic delectaverit* [1]); Trinumm. III, 1, 24: *Huc aliquantum abscessero.* Addo Mil. II, 2, 45, Trin. IV, 2, 165, Epid. III, 4, 78 (etsi ibi non tam hoc dicit: *abibo paulisper*, quam hoc: *nunc abibo, sed post redibo;* celeritatis, quam Lindemannus inesse putat ob præcedens, opinor, *propera*, nulla est significatio;) et Terent. Heautont. I, 1, 122.

V. Paulo longius a prima origine discedit, omni fere præteriti notione sublata ac ne absolutionis quidem nisi obscure retenta, futuri exacti usus in rei dilatione significanda; differtur tamen res in unum quoddam momentum temporis futuri, quod expletura est; et hæc fere sola remanet notio seiuncti et transeuntis momenti et sæpe ab alia actione pendentis [2]). Sæpe adduntur parti-

---

[1]) Præter hoc nullum habeo exemplum nisi primæ personæ.

[2]) Non utique inest significatio momenti *celeriter* transituri, quod nonnulli videntur credere. Nam qui *Post videro* dicit, is po-

culæ *mox* et *post*. Plaut. Capt. I, 2, 91: *(Ibo intro* &c.) *Ad fratrem, quo ire dixeram, mox ivero;* Casin. III, 2, 15: *post convenero* (sed v. 18: *ubi nuptiæ Fuerint, tum istam convenibo)*; Pseudol. II, 2, 52: *at ego, quando eum esse censebo domi, rediero*, et II, 4, 31: *vobis post narravero*, et II, 4, 65: *ipsi dixero* (non tibi nunc). Add. Pers. II, 2, 3, Trucul. II, 6, 66, Terent. Hec. IV, 4, 78. Coniuncta autem cum differendi notione est curæ aut in alium aut in se transferendæ, quo simul ea cura differtur. Itaque sic dixit Terentius Andr. II, 6, 25: *Ego, istæc recte ut fiant, videro*, et Adelph. IV, 1, 22: *Fuge modo intro; ego videro;* cfr. Adelph. V, 1 (3), 59 et III, 3, 83, ubi est: *de istoc ipse viderit.* Nec ulla est causa, cur vulgo ad unum omnes grammatici hoc postremum et similia plurima apud omnes scriptores coniunctivo modo (permissivo) dicta putent, adversante primæ personæ usu. Nemo enim legit: *Ego viderim*, id est, permitte, ut ego videam. Ac ne quis dubitet, Heinsius ad Ovid. ex Pont. I, 2, 9 Græcum comparavit: *τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.*

VI. Quod dixi de notione actionis futuræ cum altera quodammodo connexæ, id maxime in iis locis confirmatur, ubi de actione alteram subsequente futurum exactum dicitur, ut iam non modo præteriti nihil in se habeat, sed ulterioris futuri loco sit. Huiusmodi hæc sunt apud Plautum: Mostell. III, 3, 18: *Vel mihi denumerato; ego illi porro denumeravero*, et V, 2, 22: *Surge; ego istic assedero*, et Menæchm. III, 3, 21: *Da sodes abs te, post ego reddidero tibi*, et Poen. V, 2, 24: *Si non* (respondebunt), *tum ad horum mores linguam vortero.*

---

tius eius rei considerationem promittit non brevissimam. (Das wird später betrachtet werden, zu betrachten seyn.)

Atque hæc, de quibus hactenus dixi, ad certa genera sic revocari poterant, ut proprietas quædam futuri exacti appareret, etsi tenendum est, adeo eam exiguam esse, ut, omissa levi illa significationis inflexione, omnibus locis poni potuerit futurum simplex, quod infinitis locis plane similibus ponitur. Ac postremum quidem genus nescio an rectius exclusurus fuerim, quoniam illi loci perparvo discrimine et fortasse casu differunt ab iis, in quibus plane pro futuro simplici ponitur exactum. Huc enim sensim licentia et oblivio significationis temporis præteriti excessit, sed, ut videtur, in prima tantum persona. Neque negari ullo modo potest, separatis iis, quos posui, locis et si qui similes sunt, magnum tamen relinqui numerum apud Plautum, nonnullos apud Terentium, in quibus nullum prorsus discrimen utriusque futuri appareat. Nec satis est in uno alterove horum locorum (quos omnes in inferiorem marginem reieci) aliquid excogitari, nisi id similitudine quadam perpetua plurium locorum confirmetur. Longe plurimi omnem conatum respuunt eorum, qui eadem, quæ nostris linguis, etiam veteribus accidere, ut interdum promiscuum formarum usum, concedere nolunt [1]). Ne id quidem (propter Mercat. III,

---

[1]) *Plaut.* Amphitr. III, 2, 49 (*Ibo egomet, comitem Pudicitiam duxero*), III, 4, 16 (*Capiam coronam mihi in caput; assimulabo esse me ebrium, atque illuc sursum escendero; inde optume aspellam virum*); Asin. II, 2, 61, Aulul. III, 6, 34, Capt. II, 2, 91 et III, 1, 35 (*Sic egero: Nunc ibo ad portum hinc, &c.* Idem est, quod apud Ciceronem in consilio declarando *Sic agam*, ut ad Fam. XIV, 4, 3: *opinor, sic agam*, ad quam formam in primo fragmento orationis contra contionem Metelli scribendum est: *Sic agam, ut opinor; insequar &c.)*; Cas. IV, 2, 2 et 7, Epid. V, 1, 50, Bacchid. IV, 6, 5, Mostell. II, 2, 93, IV, 3, 15, V, 1, 54, Mercat. II, 3, 78, II, 4, 29, III, 2, 5 (*recolam — servibo — delectavero*), Pseud. II, 2, 35,

2, 5 et similes locos) dici potest, tantum de actionibus separatis, non de perpetuis consiliis futurum exactum pro simplici poni, etsi frequentius ita ponitur. Illud in hac re memorabile est, quia hic transitus in futuri simplicis locum factus est per significationem actionis finitæ ex præterito inhærentem, (quod ita esse, vel hinc confirmatur), nunquam illis, quos enumeravi, modis positum reperiri futurum in *so*, quod quum primariam simplicis futuri significationem, retenta futuri exacti, amisisset (si *faxo* excipimus), non potuit eam illa via recuperare. Itaque, quod sæpenumero in linguarum historia persequenda accidit, videmus quasi per orbem in contrarium ductas formarum significationes esse, ut et simplex futurum suam amitteret, et id, in quo inesset præteriti adiuncta notio, futuri simplicis aliquando haberet.

Sed hactenus de comicis dixi; videndum est deinceps, quod de industria seposui, quænam huius liberioris usus vestigia apud inferioris et maxime Ciceronianæ ætatis scriptores supersint. Ac primum (1) illi, quum de futura actione sic loquuntur, ut perfectæ effectus et fructus animo maxime obversetur, rarius, sed utuntur tamen futuro exacto (quod supra primum posui), velut

---

Poen. IV, 2, 35, Pers. I, 1, 51, I, 3, 55, II, 2, 3, II, 2, 68, IV, 4, 26, Rud. II, 2, 24 (*si videro, exquisivero*), III, 5, 9, (*Quid ages? — Recessero*), Stich. II, 2, 27 (*cape — capiam*; *converre — fecero*), IV, 2, 13 et 27, Trinum. I, 2, 23, II, 4, 64, III, 2, 29 (ubi Lindemannus ait esse *statim perscribere possum*; est tantum: *vel perscribam*, id est, perscribere possum; nec in tempore verbi editores superiores hæserant), III, 2, 84; *Terent.* Heautont. III, 5 (IV, 1) 8, Phorm. IV, 3, 76 (*Inde sumam; uxori, tibi opus esse, dixero*). V, 5, (6) 42 (*rape me. Fecero*), Adelph. I, 2, 47. In primo Terentii loco tertia persona est. Plauti Epid. II, 2, 87 incertæ est scripturæ; in Mil. II, 3, 61 *deterruerit* est coniunctivus potentialis.

Cicero de Fin. III, 4, 14: *Multumque ad ea, quæ quærimus, explicatio tua ista profecerit* et ibd. IV, 15, 41: *sin est etiam corpus* (in natura), *ista explanatio naturæ nempe hoc effecerit, ut ea, quæ ante explicationem tenebamus, relinquamus*, et Livius XXII, 54: *Succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ edissertando minora vero fecero*, id est, quum edissertavero, minora fecisse reperiar, et idem VIII, 33: *Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit*, id est, consequar, ut videam, et Cæsar de Bell. Gall. IV, 25: *Ego certe meum reipublicæ atque imperatori officium præstitero*, id est, curabo, ut præstitum sit. Add. Liv. XXVIII, 44 extr., Virg. Æn. X, 334. (II) Quam supra tertio loco et celeritatis et certæ affirmationis significationem inesse dixi, ea apud Ciceronem manifesta est Tuscul. 1 § 74: *Quum vero causam iustam deus ipse dederit —, næ ille, medius fidius, vir sapiens lætus ex his tenebris in lucem illam excesserit, nec tamen — ruperit, sed — exierit*, et apud Livium XXV, 38, 17: *Clamor in portis auditus et primus impetus castra ceperit.* Eodem refero duos Ciceronis locos, in quibus affirmatio eminet, simul autem actionis cum altera connexio (vid. supra V), Tusc. II § 16: *quam quis ignominiam non pertulerit, — si decreverit* &c.? et Legg. III § 43: *Quis non studiose reip. subvenerit, hac tam præclara legis voce laudatus?* Coniunctivus esse nequit. Huc pertineret, siquidem sanum esset, *potuerit* in Cic. de Fin. 1 § 69; sed ibi nulla talis connexio est. Transeuntis momenti et actionis semel perficiendæ et abscidendæ notio cum affirmatione apparet in Ciceronis oratione pro Plancio 33, 79: *Multo citius meam salutem pro te abiecero quam Cn. Plancii salutem tradidero contentioni tuæ* (id est fere: ich werde lieber auf einmal) et ad Att. III, 19: *Nusquam facilius hanc mi-*

serrimam vitam vel sustentabo vel, quod multo est melius, abiecero, et in earundem epistolarum libr. IX, 7, 5: *quem quidem* (triumphum) *facile et libenter abiecero* (quasi dicas: der soll leicht und gern weggeworfen seyn), postremo pro Sulla c. 32, 90 (*Libenter reddiderit*). Eadem asseverandi vis transfertur ad negationem in Ciceronis ad Att. libri IV ep. 1: *quem* (complexnm tuum) *semel nactus nunquam dimisero.* Simile est apud Virgilium Æn. IX, 282: *Me nulla dies tam fortibus ausis dissimilem arguerit.* (III) Eius generis, quod supra quartum feci, quum res significaretur, quæ tantisper et ad tempus ageretur, apud Ciceronem exemplum esse videtur I de rep. 13, 20: *Libenter tibi, Lœli, ut de eo disseras, equidem concessero;* neque enim aliter intelligere possum, quam ut Philus se concessurum ostendat, dum Lælius loquatur, posteaque ipsum, si quid velit, dicturum; festinationis quidem significatio aliena est. Tum ad Attic. V, 1 § 3 sic scripsit: *Tu invita mulieres; ego accivero pueros* (ich werde unterdessen &c.). (IV) Frequentissimus deinde est apud Ciceronem et alios futuri exacti usus in differendo (quod quintum supra erat), nec tamen hæc verbi forma universe eam significationem retinuit, sed, ut fit sæpissime (quod de *faxo* vidimus ante), in uno verbo mansit, *videro*, (*videris*, *viderit*, quos frustra coniunctivos appellant). [1] Unum præterea me legere nunc memini, *fuerit*, Cic. Tuscul. V § 10: *Cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi.* (V) Illius generis, quod supra extremum et sextum posui, unum reperio exemplum apud Cicero-

---

[1] Exempla, si opus est, collegerunt Matthiæus l. c. p. 26, Ramsh. p. 603, Zumptius § 511. (*Sed videro* Cic. ad Qu. Fr. II, 15, 2, spatium sumens cogitandi et se deliberaturum promittens.)

nem ad Att. XIV, 16, 1: *post in hæc Puteolana et Cumana regna renavigaro.* Intelligent omnes, hæc ita cum iis, que de comicis disputavi, convenire, ut illa, quæ ibi posui, genera non sine causa ex promiscuo usu secreverim. Futuri exacti prorsus pro simplici positi rarissima apud poëtas optimæ ætatis exempla animadverti, apud Virgilium Æn. IX, 297 (*Namque erit ista mihi genetrix nomenque Creusæ Solum defuerit*) et X, 503 (*Tempus erit, magno quum optaverit emptum Intactum Pallanta*) et XI, 688, apud Propertium II, 5, 21 et 22: *Nec tibi periuro scindam de corpore vestem, Nec mea præclusas fregerit ira fores* &c. [1])

Quoniam de indicativo modo huius temporis et utraque forma dictum est, venimus ad coniunctivum, in cuius ratione explicanda multi sunt et magni errores, ex uno fonte promanantes, quod eum ab indicativo suo futuri temporis seiunctum ad perfectum adiunxerunt; rectam viam nemo adhuc, quod sciam, ingressus est. Primum igitur, ut a *faxo* fit *faxim*, a *levasso levassim*, eadem coniunctivi terminatione, quæ est in *sim* et *velim* et *edim*, sic ab *amavero* fit *amaverim*. Eius, quod est *amavi*, nullus est omnino coniunctivus, si de origine formæ quærimus, qui adiecto *erim* deduci nullo modo potest; adeoque erit ipsam explicationem ordine persequentibus perspicuum, formæ eius, quæ vulgo perfectum coniunctivi appellatur, varios usus a futuro sensim ortos et progressos esse, ut refutatione receptæ doctrinæ supersederi possit. Sed quum hic coniunctivus ab indicativo litteris tantum in prima persona singularis numeri distaret, quæsitum est olim, mensurane syllabæ pænultimae modi di-

---

[1]) Quod editur in Ciceronis ad Att lib. XIII ep. 21: *continuo scieris*, coniectura non recta natum est.

stinguerentur in prima et secunda persona pluralis numeri; de quo veteres grammatici quidam dissentiunt, poëtarum usus satis ostendit, nullum esse discrimen, syllaba in utroque modo ancipite.[1] Nec *edimus* coniunctivo modo

---

[1]) Tractavit hanc rem, paulo tamen levius, Fr. Ritter in Elem. Gramm. Lat. p. 45 post Vossium (Aristarch. II, 21 et 31, a quo Seyfertus, qui citari solet, sua sumpsit in Gramm. Lat. I p. 369). Sed Ritteri censor, Deubnerus (in Jahnii Ann. Philol. 1831, 3 p. 139) tempora distinguenda esse tradit veterum grammaticorum regula eamque rem diu notam fuisse. Sane Diomedes perfectum (id est, coniunctivum, quamquam veteres grammatici omnia in his formis miscent et confundunt,) brevem pænultimam, futurum longam habere scribit (p. 331); sed Probus (p. 1412) utriusque temporis syllabam longam facit; Agroctius (p. 2267) mihi videtur utrobique ancipitem esse dicere. Verum esse, quod supra positum est, hæc ostendent: *ĭmus* coniunctivo modo est apud Plaut. Bacch. V, 2, 14, Ter. Phorm. V, I (2) 7, Virgil. Æneid. VI, 514, indicativo Plaut. Poen. III, 4, 17, Rud. II, 1, 15 (*capsimus*), Lucret. I, 156; *īmus* coniunctivo apud Plaut. Trucul. I, 1, 40 (*faximus*) et Cistell. I, 1, 11, Terent. Ad. II, 4, 7, indicativo Catull. V, 10; *ĭtis* indicativo apud Plaut. Mil. glor. II, 2, 1 et 2 et 5, Ovid. Metam. II, 516, ex Ponto IV, 5, 45, coniunctivo nondum repperi; *ītis* indicativo apud Ovid. ter in vocibus, quæ aliter in versum includi non poterant (Metam. VI, 357, ex Pont. IV, 5, 6 et 16), coniunctivo apud Enn. Cic. de Offic. I, 12 (in simili voce) et Plaut. Mil. III, 2, 48. Opinor, syllabas natura breves, sed parum certa quantitate, productas esse plerumque duabus brevibus præcedentibus. Qui in Seebodii tabul. I p. 497 de hac re scripsit (a Zumptio citatus), magnum locorum numerum ad idem demonstrandum notatum habuisse videtur (equidem sero ad hanc rem attendere coepi), sed nec locos ipsos indicavit nec pluralem numerum a secunda persona singularis numeri seiunxit, ad quam veterum grammaticorum controversia non pertinet. Nec distinxit Ramshornius (p. 1048), qui *is* in coniunctivo brevem, in indicativo longam esse scripsit, deinde omnibus indistincte exemplis longæ mensuræ notam apposuit, in thesi tamen etiam brevem esse posse tradidit; quasi thesis ex longis breves facere (id

discernitur quantitate ab indicativo (Plaut. Poen. III, 1, 34).

I. Iam hæc coniunctivi forma principio plane respondet indicativo suo estque futurum exactum coniunctivi, quod nomen inauditum ad aures accidet, sed parebunt aures veritati. Sic igitur ponitur apud comicos primum in sententiis condicionalibus aut suapte natura coniunctivum habentibus aut propter implicationem orationis; suapte natura, ut Plaut. Aulul. II, 2, 51 (*Nunc si filiam locassim meam tibi, in mentem venit, Te bovem esse* etc.; refertur enim *si locassim* cogitatione ad id, quod sequitur: *iaceam ego* etc.) et Terent. Eun. V, 2, 22: *debeam, Credo, isti quicquam furcifero, si id fecerim;* etiam Plaut. Capt. III, 4, 67: *Quid, si iusserim?* [1]) Huiusmodi, sed paulo durius est apud Virgilium Æneid. XII, 40 sq.: *Quid consanguinei, quid cetera dicet Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet!) Prodiderim?* Exspectabatur enim *dicat;* sed mixta est syntaxis ex simplici interrogatione de re futura et ex interrogatione condicionali. Propter nexum orationis positus coniunctivus est apud Plaut. Mostell. III, 3, 19: *(At enim, ne quid captioni mihi sit, si dederim tibi)* et Mil. IV, 8, 52 (*Quæso, ut memineris, si forte liber fieri occeperim, Mittam nuncium ad te, ne me deseras)* et Trin. III, 3, 26, et apud Terentium Andr. I, 2, 29: *ea lege, ut, si te inde exemerim, ego pro te molam;* Andr. III, 2, 14 (ubi propter

---

est longas pro brevibus recipere) possit, quemadmodum arsis interdum longas ex brevibus.

[1]) Futurum exactum indicativi est in hac loquendi forma Asin. III, 3, 130: *quid, si optaro?* Conjunctivus, sed præsentis Capt. III, 4, 80 (*quid, si adeam hunc insanum?*) Curcul. I, 2, 57, Merc. III, 3, 17, Poen. III, 3, 95. Apparet libertas syntaxis Plautinæ.

Vossium de Anal. III, 15 addo, *metuor*, *si rescive-rim* esse: *metuor, quid facturus sim, si resciverim*, id est prope: *ne resciscam*, ut apud Tac. Ann. I, 11: *quibus unus metus, si intelligere viderentur)*, Adelph. II, 1, 17. Deinde etiam post alias particulas ob implicatæ constructionis legem hic coniunctivus reperitur, ut apud Plaut. Bacch. II, 1, 6: *venero te, ne Nicobulum me sinas — prius convenire, quam sodalem viderim Mnesilochi*, et apud eundem Mil. Glor. IV, 3, 3: *nam nullo pacto potest Prius hæc in ædes recipi, quam illum omiserim.*

Coniunctivum futuri exacti de eventu futuro rei præteritæ positi iam supra exemplis declaravi (p. 87). Nec desunt exempla coniunctivi ei futuro exacto respondentis, quod liberius ponitur, velut de re celeriter consecutura Terent. Heautont. II, 3 (2) 75: *ubi* (id est, eo modo, ut), *si paululum modo quid te fugerit, ego perierim*; recta oratione esset: *Si paululum te fugerit, periero.* Reliqua iam in indicativo tam tenui fine a futuro simplici distinguuntur, ut eosdem gradus in coniunctivo, qui multo magis eo transit, persequi inutile sit. In Pseudolo tamen I, 3, 142 (*si tu argentum attuleris, cum illo perdiderim fidem*) coniunctivus dubitanter promittens (is est enim, non condicionalis) potius, ob adiunctum futurum exactum, respondet indicativo *perdidero* quam *perdam* [1]).

---

[1]) Persecutus sum fere eos locos, qui virum egregium, Io. G. Vossium in eum errorem induxerunt, ut (III. de anal. 15) terminationes *ero* et *erim* antiquitus promiscuas fuisse putaret; ceteri enim, quos e Plauto addidit, aperte depravati sunt, Trucul. II, 7, 68 (qui versus, a pluribus tentatus, sic emendandus videtur, ut *ceperim* a superiore versu pendeat), Mostell. V, 1, 64 (ubi probabilissima est Acidalii coniectura:

Ne in inferioris quidem ætatis et prosæ orationis scriptoribus alio nomine utendum est in frequenti huius formæ usu post *si*, *quum*, *ubi* aliasque particulas aut pronomen relativum in sententiis ad futurum tempus relatis, velut apud Cic. ad Famil. I, 7, 22: *Hæc profecto vides, quanto illustriora futura sint, qùum aliquantum ex provincia atque ex imperio laudis accesserit;* aut pro Sulla 9, 27: *satis adeptum fore, si nullum in me periculum redundarit.* Neque enim quod in passivo, omissa futuri significatione, quæ assumitur ex sententia primaria, præterito utuntur saltem ad actionem perfectam notandam, id ad activum transferendum continuo est; nec quidquam ex eo efficitur, quod in oratione ex præterito suspensa plusquamperfectum fit. Destitutus enim sermo formis ad eandem seriem temporum notandam in oratione ad præteritum relata necessario utitur notis minus distinctis. In perfectum hæc forma coniunctivi tum transit, quum respondet indicativo perfecti, velut ex eo, quod est: *quum usus progrediens familiaritatem effecit, tum amor efflorescit*, fit (Cic. de Fin. I, 20, 69): *dicunt, quum — effecerit, tum — efflorescere.* Tantum intelligendum est, veteres, quum hanc formam ex futuro in præteritum transeuntem ponerent, non semper certo sensu tempora distinxisse, ut præcise ipsi dicere possent, ubi pro fu-

---

designaveris. Tibi &c.), Pseud. I, 1, 89 (vid. Both. Equidem totum versum subditicium puto, cuius sententia inest in duobus proximis, ex quibus effectus ipse est, partim iisdem verbis). Restat Pacuvii versus apud Nonium (p. 505 Merc.): *Ut, quæ egi, ago, axim, verruncent bene,* ubi *axim* dubitanter posuit de incertis futuri temporis rebus. Si id Vossius dixisset, modorum terminos non tam accurate definitos esse apud Plautum quam postea, vera dixisset, sed quæ non ad has solas formas pertinerent.

turo exacto, ubi pro perfecto ponerent[1]). Sed tamen in huiusmodi quidem exemplo orationis non aliunde suspensæ, quale est apud Ciceronem Academ. II § 81: *quam* (rationem) *ut maxime inveneris, (quod haud scio, an non possis,) non tu, verum testem habere, sed eum non sine causa falsum testimonium dicere ostenderis*, alterum futurum exactum arguit, quomodo prius ad sensum Romanorum acciderit. Nec in hoc Livio loco res dubia est (XXVIII, 43, 16): *tam, hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare*, aut in hoc (ibd. 8, 4): *nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris.* Ceterum ipse scio, Romanos interdum ad exprimendam prorsus futuri temporis notionem paulo durius in hac forma indicativo primæ personæ usus esse; certe id Cicero fecit Philipp. VII § 8: *quæro oroque vos, — ne id prius, quam, quale sit, explicaro, repudietis;* tota enim orationis cohærentia in re cogitata, quæ, si senatores repudiarint, nulla futura est, ad coniunctivum inclinat[2]).

---

[1]) Restituendum est in transcursu hoc futurum exactum Livio in libr. XXVI, 32, 4, ubi, perturbata temporum consecutione, editur: *Si ab inferis existat rex Hiero, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi posse, quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit?* Codices Drakenborchii et optimus Florentinus et mediocres et pessimi habent *respexerit.*

[2]) Alia exempla habet Ellendtius in comment. de formis enunciatorum condicionalium p. 60, sed non recte futurum exactum coniunctivo carere scribit. Eadem est ratio futuri simplicis, velut Philipp. VIII § 27: (postulat,) *tamdiu ut obtineat, dum M. Brutus, C. Cassius provincias obtinebunt.* Cfr XI § 30, de Offic. III § 121, de Invent. II § 132, ubi non recte Ernestius *administrarit;* nam futuro exacto nihil est loci.

II. A notione futuri exacti coniunctivus, ut indicativus, transit in notionem futuri coniunctivi simplicis, cum eo tamen, ut fere ibi tantum ponatur, ubi rei futuræ non per se cogitatio suscipiatur, sed inclusa in consilio, voluntate, conatu aut in hypothesi (in sententiis finalibus et condicionalibus), quo fit, ut plerumque, inferiore autem ætate semper, præsens tempus ponatur. Dixi tamen, fere tantum sic poni; nam in fragmento Accii ex Epinausimache apud Non. p. 485 Merc. (*Contra, quantum obfueris, si victus sies, considera, et quo revoces summam exerciti*) *obfueris* in interrogatione pendenti est paene pro *obfuturis sis*, ab indicativo tamen: *obfueris, si victus eris.* Sed id, quod dixi, futuri genus primum in condicionalibus sententiis reperitur, partim præcedente in condicione præsenti coniunctivi tempore, ut apud Plautum Amphitr. I, 3, 12, Casin. II, 7, 1, Epid. II, 2, 73, Mil. III, 1, 75 (*quid optassis*), Merc. IV, 6, 10, Poen. IV, 2, 64, apud Terent. Hecyr. III, 4, 10, partim sequente in re ea, quæ a condicione pendet, ut Asin. III, 3, 13 (*si licessit*), Bacchid. V, 1, 17; partim futurum exactum utrobique ponitur, ut Trucul. I, 1, 40 (*si faximus — faxim*). In uno et altero loco, si ad indicativam formam sententia redigitur, futurum exactum non solum licenter, sed magis proprie poni potest, ut Cas. II, 7, 1 de fructu rei perfectæ et Poen. IV, 2, 64 de celeritate rei consequentis. Deinde hoc futurum post *ut* et *ne* ponitur, velut Plaut. Aul. IV, 2, 4 (*quæso, ut prohibessis*), Capt. IV, 2, 11 (*eminor, nequis obstiterit*), Mil. II, 3, 65 (*Hic obsistam, ne imprudenti huc ea se surrepsit mihi*), Pers. IV, 3, 9 (*nec metuo, ne quis mihi in iure abiurassit*), Poen. I, 3, 37 (*nunc mihi cautio est, ne meamet culpa meo amori obiexim moram*). Frequentissimum est post *cave ne.* Post *ut* ultimus ex iis, quos habemus, eo usus est Horatius

Sat. II, 6, 5. Omissum est *ut* apud Plaut. Bacch. II, 3, 100: *mihi dederit velim* [1]). Prorsus eminet futuri significatio in sententia consecutiva apud Plautum Rud. III, 4, 25: *Ita hinc ego te ornatum amittam, tu ipsus te ut non noveris*, id est, cogniturus sis, et apud Lucret. II, 982: *nunquam consistere ut ausis*, id est, ita ut non ausurus sis. Ad hos duos locos mire adiungitur Sallustii in oratione Lepidi (fragm. histor. lib. I p. 188 Gerl. edit. min.): *Quorum adeo Sullam non poenitet, ut et facta in gloria numeret et, si liceat, avidius f e c e r i t.*

Iam patet, quum hæc forma pro præsenti coniunctivi tempore, sed tantum dubitativi, ut statim dicam, retenta esset, nihil aliud quam casu ad veterem loquendi formam redisse Quintilianum et Tacitum et qui alii, prolatis rursus eius coniunctivi finibus, sic ausi sunt loqui: *ut ita dixerim* (Tac. Agric. 3), *ne longius abierim* (id. Ann. VI, 22), *ut sic dixerim* (Quintil. I, 6, 1 et VIII, 3, 55; Tac. Ann. XIV, 53). [2]) Quod apud Livium legitur VIII, 18: *ne cui auctorum fidem abrogaverim*, de eventu futuro actionis intelligendum est *(ne cui fidem abrogasse videar reperiarve)*.

III. Huic, quem exposui, usui futuri exacti coniunctivi per futurum simplex in præsentis significationem transeuntis adiunctus est et finitimus usus eius in optando prohibendove, in quo semper admixta est aliqua

---

[1]) Apud Ciceronem ad Att. IX, 9, 1 (*Quare fac, ut ostendis, ne destiteris ad me, quidquid tibi in mentem venerit, scribere*) aut scribendum videtur: *neve destiteris* aut sic interpungenda oratio post *ostendit*, ut per se addatur *ne destiteris*; nam Ciceroni ex hoc uno loco illam loquendi formam tribuere non audeo.

[2]) Walchius ad Tac. Agric. p. 133 aoristi inane nomen, semper paratum, adhibet.

futuri temporis cogitatio adeo latens, ut vulgo non exprimatur. Exempla auctoritatesque in hoc genere ponere supervacaneum est. (*Di te servassint. Vos salus servassit. Id te Iupiter prohibessit. Cave excessis. Nil curassis. Ne appellassis. Nullus dexeris* &c.). Quod autem recte adnotant de inferioris ætatis scriptoribus, apud quos tantum in vetando hæc forma mansit (*ne feceris*), in iubendo eam non poni, confirmat etiam comicorum usus; nam apud Plaut. Mil. II, 6, 89 (*etiam illud, quod scies, nesciveris*) verbum negativum pro negatione est; in Pseudolo autem I, 3, 3, ubi Bothius verba *Bene curassis*, quæ corrupta esse alii senserant, Callidoro dedit satis perverse, e cod. Ambrosiano legendum est: *Nihil curassis* [1]).

---

[1]) Quod apud Livium legitur II, 40, 9: *de his videris*, is indicativus est curam differentis et transferentis, quem supra declaravi, idemque apud Cic. ad Attic. XIV, 20: *Quid credas, videris.* Vid. supra p. 92. Apud Ciceronem autem de Off. I § 59 ea orationis forma est, ut magis dicatur, quid quisque, ipsa natura duce, per se facturus sit, quam præscribatur et iubeatur, dubitativa et hypothetica futuri forma ob secundam personam fictam. Ceterum quod nonnulli, ut A. Grotefendius, quid interesset inter *ne facias* et *ne feceris*, docere conati sunt, adhibito Livii loco ex libr. XXI, 44, 6, in quo *ne transieritis* de re ad unum momentum pertinenti, *ne quid rei sit* de longioris temporis perpetuo commercio dici putant, infinitis locis id refelli potest; sed opus non est, quoniam satis constat, usum loquendi persona verbi hæc distinguere, non temporis diversa significatione, ut *ne facias* apud ipsos comicos rarissimum sit et pæne inusitatum (Plaut. Bacch. III, 3, 41, Mil. Gl. IV, 9, 1, Ter. Eun. II, 3, 97), apud Augusteæ autem ætatis poëtas (qui fere *ne fac* dicunt) etiam rarius (Hor. Sat. II, 3, 88: *ne sis patruus mihi*; Virgilius in Æneide saltem nusquam sic dixit), in prosa oratione prorsus inusitatum, nisi in secunda persona subiecti generalis loco ficta, in qua etiam affirmative præcipientes præsens coniunctivi tempus pro imperativo ponunt. (*Isto bono utare, dum adsit, quum absit, ne requiras,* Cic. Cat. M. § 33. Ad Fam. XVI, 13 Cicero non

Huic futuro coniunctivi activo notum est in passiva forma in vetando respondere ***ne commotus sis*** et similia;

---

scripsit, quod inde Ramshornius p. 614 posuit: *ad nos venias*, sed: *cura, ut — ad nos venias*.) Quod coniunctionis *ne facias* Zumptius Ciceronianum adfert exemplum [§ 586, vel potius adferebat; nam nunc in octava editione hæc mutavit, etsi nondum *ne fac* solis poëtis reddidit], sumptum e Verr. III, 94, 219, id rectius interpungendo tollitur: *Negligite præterita, si vultis; sed, ne reliquas spes turbetis atque omnes provincias evertatis, id providete, ne avaritiæ — viam patefaciatis illustrem atque latam. Negligite* et *providete* contraria sunt; priori sententiæ per *ne* pendenti, ut sæpe, altera per epexegesin superadditur. Eadem est ratio eius loci, quem Ramshornius p. 620 ex oratione pro Cluent. 2, 6 protulit; nam hæc: *deinde — ne repugnetis eamque — remittatis* pendent a verbo *postulo (primum, ut ne — deinde, ne — tum autem, ne)*. Quod ad Qu. Fr. lib. I, 4 init. scribitur: *Amabo te, mi frater, ne assignes*, ibi non per se ponitur *ne assignes*, sed in familiari sermone pendet a verbo *amabo*, quemadmodum apud Plautum et Terentium dicitur *amabo te, ut facias*. Ad Att. I, 13, 3 (*is fuit princeps, ne tu forte aliquem nostrum putes*) quomodo adiungatur *ne*, apparet ex iis, quæ dixi ad Cic. Fin. II § 77. [De loco, qui est ad Att. XIII, 49, 2 (*tibi mando, de illo nostro exquiras, de me ne labores*) sufficit admonitio Wesenbergii in Emendatt. Epistol. Cic. p. 26 not. idemque de loco corrupto ad Attic. XIII, 23 extr. exposuit.] Relinquitur ad Att. IX, 18, 3: *Tu, malum, actum ne agas*, quod habet speciem proverbialis formæ ex antiquo sermone servatæ. Hæc quum ita essent, Cicero de Divin. II § 127 non contraria posuit *facito, ne facias* (nec *ne facito*), sed *facito, ne feceris*, neque Quintilianus I, 5, 50, quum de *ne* et *non* scriberet, *facias* addidit (neque *fac*), sed *feceris*. Apud Livium nullum omnino contrarium exemplum est nisi in loco gravissime corrupto XXX, 45, 7, ubi Hannibal in vehementissima obiurgatione senatorum Carthaginiensium, ut nunc scriptum est, sic loquitur: *Nec esse in vos odio vestro ab Romanis consultum credatis*. Quæ verba ut possint hoc significare: *Nec Romanos ideo tam acerbe in vos statuisse putaveritis, ut odium suum explerent* (non possunt autem, nemo enim unquam sic dixit *consulere in aliquem odio eius*, nec Livius *odium vestrum*

(vid. Plaut. Mil. Gl. II, 2, 62, Terent. Heaut. IV, 4 (6), 22, Phorm. III, 5, 29, Cic. pro Mur. 31, 65, ad Fam. VII, 18, ad Att. II, 24, 1, ad Qu. Fr. II, 12, 5, Liv. V, 53, 3, IX, 11 extr. (*moratus sit nemo*); *neve fueris assensus*, Cic. Acad. II § 125; *ne tamen territus fueris*, Tac. Hist. I, 16; *ne pigrere* præsenti tempore semel, quod sciam, Cicero posuit, ad Att. XIV, 1). Id ne quem commoveat tanquam ad perfectum quam ad futurum activi accommodatius — (quanquam quem poterit movere, quum videat illa *curassis*, *excessis* cett., quæ perfecta nunquam fiunt?) — sed tamen ne quis admiretur saltem, tenendum est, genus hoc loquendi tum demum ortum esse, quum *fecerim* iam etiam pro perfecto coniunctivi haud dubie esset, cui quum ex hac parte responderet verbi causa *miratus sim*, eam analogiam traductam esse etiam, ut fit, ad eum usum formæ *fecerim*, cui nec illa nec ulla alia passivi forma responderet, (nam etiam *fueris assensus* nimis expressam habebat præteriti significationem), idque eo facilius, quod et pro futuro exacto coniunctivi passivi illo perfecto uti cogerentur, ut supra dictum est, nec tam

---

pro *vestri* posuit), sed ut possint, quid absurdius quam Hannibalem induci Romanos defendentem et crudelitatis crimen ab iis removentem? Itaque emendationem tentant editores. Sed parum attendunt ad ea, quæ sequuntur, in quibus hæc ratio superioris sententiæ subiicitur: *Nulla magna civitas diu quiescere potest; si foris hostem non habet, domi invenit.* Hæc cum superioribus cohærebunt, si intellectum erit, de *otio* Carthaginiensium, non de *odio* Hannibalem loqui. Erant, qui arma adempta, incensas naves, interdictum externis bellis ea opinione consolarentur, quasi eo pretio otium saltem emptum esset. Hos Hannibal refellit: *Nec est, cur vos otio vestro a Romanis consultum credatis.* (*Ne timete* Livius semel dixit, sed in asseveratione superiori sententiæ adiecta, III, 2, 9.)

esset certa et præcisa præteriti significatio in *miratus sum* quam in *feci*. Illud enim compositum est ex participio, quod initio inter præsens et præteritum medium fuisse, liquet ex *operatus* et *feriatus*, quæ præsentium locum obtinent. Quod autem dixi, hoc genus postea ortum, velim attendi, unum esse apud Plautum exemplum, idque in hoc ipso participio, *feriatus ne sis*. Apparet, totum hoc genus positum esse in analogia paulum a via deflectenti. Equidem etiam illud considerandum puto, quod Cicero non solum in vetando, sed in sententia alteri adnexa *admiratus sit* pro *admiretur* dixit (II de Offic. § 35: *Sed, ne quis sit admiratus* &c.) [1])

IV. Sequitur ipso iam ordine et loco satis explicatus frequentissimus usus huius formæ dubitativus et potentialis, in quo omnes perfecti coniunctivi nomine utuntur [1]). Quis enim non videt, quum aut fieri aliquid posse dicamus (ut Liv. IX, 24: *Hoc quidem adscensu vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint*), aut de nostro ipsorum iudicio agendive consilio dubitanter loquamur, has rerum significationes ita in futurum incidere, ut tamen, quum aut eius rei natura, quæ nunc sit, aut iudicium nostrum declaretur aut consilium in condicione positum sit, simul in præsens tempus oratio inclinet? Ceterum ex veteribus illis futuris in *so* exeuntibus hac significatione præter vocem usitatissimam apud poëtas, Livium, Tacitum, *ausim*, reperitur *faxim* (Plaut. Poen. V, 2, 131: *male faxim lubens*, coll. Cic. Tusc. V § 82: *a te impetrarim lubenter*, et Terent. Adelph. V, 3 (5) 6:

---

[1]) Perspicuum esse opinor, cur Græcorum aoristorum, qui sunt ἐγέλασα, ἐπῄνεσα, cett., comparationem nihil ad rem pertinere arbitrer.

Lubens tibi bene faxim); ex aliis verbis solum inveni apud Plaut. Asin. II, 4, 96: *Haud negassim.* Quod autem Zumptius, solus e recentioribus grammaticis, (§ 527 not. 1) rarissime perfectum coniunctivi passivum sic poni scribit, id nimirum hanc habet causam nunc apertam, quod non perfecti, sed futuri hic est usus. Et tamen, ut Velleius Paterculus sic diceret (I, 18: *neque ego hoc magis miratus sim*), eadem analogiæ fallacis illecebra factum est, quam paulo ante in consimili genere commemoravi, idque magis etiam in Livii lib. XXII, 59 apparet: *ne illi quidem — se nobis merito prætulerint gloriatique sint* &c. [1]) Idem libro XXX, 14 *gloriatus fuerim* sic dixit.

Possum, opinor, supersedere refutatione vulgaris de perfecto coniunctivi dubitativo doctrinæ, quod Zumptius (§ 527) eodem modo pro præsente positum opinatur, quo futurum exactum pro simplici positum explicare conatus est. Verum longe alius hic fingitur transitus et qui plus admirationis habeat; nec sane, quo in illa re usus erat discrimine, celeritatis et rei absolutæ significatio est in hac dubitanter dicendi forma. Alii autem, ut et, qui e perfecto præsens fieri potuerit, et quid inter *crediderim* et *credam* intersit, doceant, utuntur virgula illa divina, aoristi nomine; de quo non huius rei causa, sed totius generis aliquid dicam. Nam qui tam facile in grammatica Latina aoristi nomine utuntur, primum debent accuratius considerare, qualis in Græca lingua ea notio sit, deinde apud Latinos qualia initia et fundamenta eorum, quorum partem Græcorum comparatione explanare conantur. Nam aoristus Græcorum indi-

---

[1]) De Cic. Brut. 5, 18 (ubi erat *ausus sim*) dictum est supra p. 70 not.

cativo modo præteriti temporis est, extra indicativum et participium omnino non magis præteriti temporis quam præsentis propria forma est; caret etiam, sed in participio quoque, parte illa, quæ est nota præteriti, augmento.) Itaque comparatio reliquorum modorum aoristi nihil prorsus ad Latinum sermonem pertinet, cuius nulla est eiusmodi verbi pars; in indicativo autem quum raro et intra certos fines præteriti significatio obscuretur, nullus tamen est eiusmodi aoristi in præsens transitus, qualis hic in Latino sermone fingitur. Itaque hæc omittamus, simulque illud fateamur (quod ex comparatione passivæ formæ apertissimum fit), fines præsentis et futuri coniunctivi dubitativi nullos esse certos, nisi quod in futuro interdum (velut in secunda persona hypothetica) paulo apertius eminet imago condicionis aliquando eventuræ.

Unum illud addam, futuri dubitativi usum omnem pertinere ad sententias per se positas; quod propter Propertii locum dico, qui est in libro II (III Lachm.), 34 v. 53, ubi quod editur: *Nec* (solet quærere), *si post Stygias aliquid restaverit undas*, non solum ob formam ipsam barbaram reprehendi debet (cui qui ex supino excusationem quærunt, nec reduplicationis meminerunt, quam hoc verbum habet, nec considerant, ea ratione etiam *sonavi* similiaque defendi posse), sed quod ne *restiterit* quidem illo loco dici pro *restet* potest. Multo autem minus Propertius futurum exactum pro futuro coniunctivi in interrogatione pendenti posuit eo modo, quo Accius *obfueris* (v. p. 103). Notandus est igitur versus, quem etiam codex Neapolitanus mendi arguit [1]).

---

[1]) [Apud Ciceronem in libro II de rep. § 54 futurum dubitativum subiectum videtur particulæ *ut* in effectu significando

V. Hactenus persecutus sumus formam futuri exacti, deposita præteriti significatione, in futurum et pæne præsens coniunctivi modi transeuntem. Huic est transitui inclinatio contraria et in alteram partem primæ notionis vergens, qua, deposita futuri significatione, præteriti solam retinet fitque plane iustum perfectum coniunctivi. Sed huius conversionis progressus notare non possumus, effectum videmus; nisi quod in illis, quæ exposui de usu futuri exacti coniunctivi in notando effectu futuræ actionis, qui ad tempus præteritum et ad præteritæ actionis eventum spectaret, satis patebat unum aliquod rei vestigium. Quum enim sic dicimus: *Frustra laboravero*, in uno verbo utrumque tempus est; quum autem (vid. supr. p. 87.): *efficiam, ut frustra laboraveris*, futuri notio prope translata est in prius verbum, præteriti remanente multo maiore ex parte in altero. Hæc autem ita, ut dixi, esse, demonstrat perspicue, quod aliquoties commemoravi, discidium utriusque formæ futuri exacti, quum ea, in qua nihil esset proprie ex præterito (*so*), hinc prorsus excludatur.

Absoluta est ea quæstio, quam A. Gellius (Noct. Attic. XVIII, 2) aliquando inter Saturnaliorum hilaritatem in hominum doctorum convivio propositam narrat, "*scripserim, venerim, legerim* cuius temporis verba essent, præteriti an futuri an utriusque." Neque enim quemquam hic, ubi rei universæ non recte tractatæ rationem aperire, eaque, quæ minus nota essent, explicare propositum erat,

---

(*ut, quod proditum memoria est, X viros, qui leges scripserint, sine provocatione creatos, satis ostenderit, reliquos sine provocatione magistratus non fuisse*). Sed ipsi illi particulæ nullus ibi locus est, quum hoc, quod dicitur, nullo modo ex superioribus efficiatur. Ipsa orationis forma et argumentorum continuatio declarat, scribendum esse *et* (*itemque — et — Luciique*).

reliqua de usu perfecti coniunctivi præcepta exspectare opinor [1]).

Sed restat operæ nostræ appendix quædam. Admonent enim ea, quæ paulo ante de comparatione aoristi Græci dixi, ut de aliis quoque quibusdam perfecti Latini ponendi modis, ad quos explicandos partim recte, sæpe secus ea comparatio adhibita est, aliquid dicam, si forte unum et alterum ab inani nominum, re non intellecta, iactatione deterrere possim. Nam et vetustæ Latinorumque propriæ loquendi formæ cum recentioribus et a Græcis petitis confunduntur et id, quod et apud Græcos et apud Latinos certos definitosque terminos habet, incuriose ad ea transfertur, quæ longe distant, et res simplicissimæ artificiose perturbantur.

Ac primum de indicativi perfecto ad eas res significandas, quæ fieri solerent, posito quum multi non distinctissime dixissent [2]), nuperrime Walchius (ad Taciti Agricol. p. 104) rem non clariorem certioremque fecit, sed

---

[1]) Errorem quendam scribarum et editorum perfectum coniunctivi sive futurum exactum (nescio enim, utrum esse velint) post *si* et *quum* vocesve relativas universales (*quicunque*, cett.) perfecto indicativi substituentium notavi partim in præfatione Catonis et Lælii nuper a me editorum p. XIX, partim alibi tollam. [Consilium exsecutus sum ad Cic. de Fin. V § 41 et quædam addidi nuper in iis monitis, quæ grammaticæ meæ Latinæ adiunxi. Nam quum illam ad Ciceronis locum notam scripsi, nondum animadverteram in eiusmodi locis, qualis est in libr. IV de Fin. 74: *quid habent admirationis, quum prope accesseris?* non minus perfectum esse, sed translatum in coniunctivum propter vim secundæ personæ hypotheticæ.]

[2]) Vid. Gronov. ad Senec. Hippol. 510 et ad Senec. Epist. 114, Bentl. ad Horat. Od. III, 23, 19, Wopkensii Lect. Tull. p. 238, Buttmann. ad Quintilian. XII, 9, 4. Goerenzium, Beierum, Frotscherum, Kritzium suis locis nominabo.

rectos fines negligendo implicatiorem reddidit campumque latissimum pravis interpretationibus aperuit. Qui quod dicit, primam notionem aoristi Græci esse rei prius et nunc et in posterum præteritæ, talesque res eas esse, quæ in ætatis alicuius habitu animorum, more, usu positæ sint, id quale sit, ignorare me fateor; nam nec qualis res sit, quæ sic animo concipiatur, pæne tanquam posterior rota nunquam priorem assequens, intelligo, nec talem unquam fuisse in ulla lingua formam verbi credo, qua non temporis aliqua ratio, sed rei ipsius natura præsens et futurum excludentis notaretur; id scio, et Græci aoristi notionem primam, quod ad indicativum attineat, positam esse in simplicissima rei præteritæ significatione, in narrando, nec Græcos unquam, quum ingenium moremve ætatis alicuius commemorent, aoristo uti, nisi ubi de præterita ætate narrent. Sed confudit vir optimus *aliquam ætatem* et *omnes ætates*, proque ea re, quæ, quum et sit et fuerit et futura sit, potest et præsenti tempore verbi fieri interdum dici et præterito aliquando facta narrari, substituit mirabilem illam rem semper præteritam. Relinquitur igitur ex hac tam obscuris verbis involuta doctrina nihil aliud, nisi quod satis notum erat, in re et sæpe facta et fieri solita Græcos hoc posterius, fieri solere, significare ita, ut factam narrent. Neque alio pertinent exempla collecta a Walchio, nihilo illa iis aptiora, quæ ex libro notissimo Matthiæi peti poterant [1]). Sed ex illa confusa doctrina factum est, ut Walchius in Latina imitatione nullo fere discrimine a præsente perfectum distingueret eumque usum magis etiam, quam alii, ad alienissimos locos transferret. Positus est, ut dixi, omnis usus in eo, ut ex re facta (id enim grammatice

[1]) Grammat. Græc. § 502. 3 ed. 2.

dicitur) efficiatur sententia generalis, quum concludatur, idem alias quoque fieri; erit igitur pro ipsa hac sententia narratio idem exprimens, si addideris verbum aliquod (*sæpe, multi, plerique*), quo significetur res frequenter facta. Atque in hac omissione huiusmodi verborum posita est prima proprietas, etsi interdum illo modo significatur etiam id, quod fieri semper et perpetuo solet, longius iam usu progrediente, eaque consuetudo præsentis temporis describitur, quæ non apte narrando exprimatur [1]. Faciunt igitur prave, qui eos locos huc referunt, in quibus, eiusmodi vocibus additis, simplex est narratio; nisi forte et apud nos et apud Germanos perfectum pro præsente positum dicetur, quod generalis sententia de re nunc etiam fieri solita exprimitur addito ad vocem *Mangen en* aut ad *Mancher* præteriti temporis verbo. Nihil igitur huc facit Ciceronis locus de Fin. I § 49, quem huc trahunt Goerenzius et Ramshornius (p. 600), nihil Sallustii Catil. 51, 11 *(multi iniurias suas gravius æquo habuere)*, quosque locos ibi Kritzius citavit, Sallust. Catil. 11 (in quo ex contrario est: *quam nemo sapiens concupivit;* addas licet *unquam)*, Tac. Ann. III, 66 extr., nihil, quo Walchius utitur, Sall. Catil. c. 2 *(sed multi mortales &c.)*. Ne Horatii quidem locus Od. III, 29, 16 ad hoc genus referendus est ob additum *plerumque*. Nec minor eorum est error, qui cum hac loquendi ratione confundunt usum Latinorum in significando effectu semper redeunte, si res aliqua redierit, ubi perfectum rem præcedentem et ante peractam indicat, prorsus ad regulam (*Quocunque ad-*

---

[1]) Parum recte, si de ratione locutionis quæras, etiam Bentleius l. c., *Perpetui*, inquit, *hoc temporis est, perinde ac si dixisset:* explicant, explicabunt, explicuerunt. Relabimur pæne ad Sanctii doctrinam de perfecto infinitivi omnium temporum vice fungente.

spexisti, furiæ occurrunt &c.). Confudit tamen hæc vir egregius J. Fr. Gronovius (ad Senec. epist. 114), nuper etiam Frotscherus ad Quintil. X, 7, 14. Nam de iis locis quid dicam, in quibus certa definitæ rei narratio ab interpretibus convertitur in sententiam generalem, ut observatiunculæ de aoristo inculcandæ occasio sit? Fecit hoc Beierus ad Cic. de Off. I § 155, ubi Cicero superiorum philosophorum, quorum etiam nomina aliquot subiicit, exemplo rem conficit; idemque error Bentleii est in Hor. Od. III, 11, 15, ubi generali descriptioni subiicitur exemplum: *Cessit immanis tibi blandienti Ianitor aulæ* &c. [1]). His erroribus sublatis, apparet, Græci illius aoristi imitationem Latinam neque ad veteres prosæ orationis scriptores pertinere (nulla enim apud eos alia exempla nisi, qualia dixi, sunt,) nec ad vetustissimos poetas; nam nec Plautus nec Terentius ita locutus est, nec, si memoria non fallit, Lucretius. Ac propter hoc ipsum imitationem dixi; cuius prima vestigia demonstrare possumus apud Ciceronem in versibus ex Græco translatis; nam de Divinat. I § 14 pro Arati ἐβάψατο est *demersit* et § 15 similiter *duxere*; tum apud Catullum LXII, v. 53 et 55 et LXIV v. 148 *(Dicta nihil metuere, nihil periuria curant)*. Deinde Virgilius et Horatius sic locuti sunt (ille Georg. I, 49, IV, 213, Æn. X, 726, XI, 810 sqq., XII, 755, hic Od. I, 34, 16, Epist. I, 2, 47, A. P. 343), tum insecuti poetæ, quorum exemplis supersederi potest, imitatique poeticum lo-

---

[1]) Eodem modo Ramshornius l. c. pervertit Iuven. II, 64, non inspecto versu 36, ubi incipit narratio. Perverse idem huc trahit Virgil. Georg. II, 490 et Hor. A. Poet. 412; utrobique verum est perfectum; nec felix vocatur, qui potest rerum causas cognoscere, sed qui eam potestatem habuit eaque usus res cognovit, et, qui cursu certat, eos labores ante peregit, quibus corpus exercetur.

quendi usum prosæ orationis scriptores, primus, opinor, eorum, quos habemus, Seneca philosophus idemque sæpissime; (de Ira II, 3, de Tranquill. animi 4 § 1: *alius eloquentiæ fiducia prolabitur, alius patrimonio suo plus imperavit*; de Const. sapient. 11 § 2: *nam et pueri os parentum feriunt et crines matris turbavit laceravitque infans et sputo aspersit*; de Benefic. II, 2 § 2: *salutaris est — obtinuit*, II, 24, VI, 30 § 4, Epist. 7 § 6 et 23 § 7). Quintilianum, veteris loquendi normæ studiosum, iniuria in hac causa testem citant. Nam XII, 9, 14 ex eo, quod in superioribus oratoribus acciderit, consilium se ait cepisse rei explicandæ. Idem est igitur *fuit* ac si dixisset *fuisse video*. In decimi autem libri c. I, 2 *scivit*, si verum est, significat *didicit, scientiam consecutus est*, ut apud Livium II, 11: *et sciere perfugæ indicio*. De utroque loco eo certius iudicari potest, quod hic usus propter naturam suam, mixtam ex narratione et sententia generali, non reperitur nisi in principali et demonstrativa propositione aut summum comparativa [1]).

---

[1]) Male igitur Walchius primum, quod posuit, exemplum Græcum huc traxit, Plat. Alcibiad. I p. 103 B: κατανενόηκα, ὡς πρὸς τοὺς ἐραστὰς ἔσχες, eo manifestius, quod nullos iam, præter unum Socratem, Alcibiades amatores habere dicitur, ut non, qualis erga eos soleat esse, sed qualis fuerit, agatur. Apud Curtium III, 19 Zumpt. (III, 8, 10) (*quæ se — occuluerint*) Alexander iam latens (*delituisse* dixit, non *delitescere*) comparatur cum feris, quæ iam in latebras irrepserunt. Quid ad indicativum contra bonos codd. et sermonis legem tuendum illa observatio faciat, nescio. [Propertius tamen, durus orationis artifex, III (IV Lachm.) 5, 33 et 34 in interrogatione pendenti in commemoratione eorum, quæ fieri soleant, inter præsentia hæc posuit: *Aut cur Perrhæbi tremuere cacumina Pindi Solis et atratis luxerit orbis equis*, unius alicuius terræ motus aut defectionis solis factæ imaginem animo concipiens.]

Walchius quidem etiam in causali sententia post *quod* Quintilianum sic locutum putavit VIII, 3, 30: *quod rei studiosus non verba rebus aptavit, sed res extrinsecus arcessit, quibus hæc verba conveniant*, nec coniunctione offensus verborum *aptavit — arcessit*, et oblitus, in optimis codicibus esse *arcesset*. *Aptavit* ergo nihil est aliud nisi frequentissimi exempli scribarum error, quem et alibi homines parum tempestive docti (interdum quidem eo magis, quod non valde docti erant,) hac observatione defenderunt. Velut apud Iuvenalem III, 168 edunt nunc: *quod turpe negavit Translatus subito ad Marsos mensamque Sabellam;* verum non, quid fieri soleat, poeta significat (nec solebant sic transferri homines), sed experimentum fieri iubet: *Transfer: negabit.* Futurum habet etiam scholiastes Sangallensis (p. 97 Cram.), etsi is videri potest legisse *negabis* [1]). Taciti denique verba in initio Agricolæ adeo sunt aperta et perspicua (*Clarorum virorum facta moresque posteris tradere — ne nostris quidem temporibus quamquam incuriosa suorum ætas omisit)*, adeo abhorrent ab aoristi aut consuetudinis notione, adeo a sententia generali, ut prorsus nesciam, qui in mentem Walchio venerit perfectum plane pro præsente accipere, ne Tacito liceret dicere, quod dixisset (hat auch unseres Zeitalter nicht aufgegeben). Nec melius capite secundo verba interpretando pervertit: *At mihi nunc narraturo venia opus fuit*, ubi sequitur etiam: *quam non petissem*, non *peterem*, quod aptum esset præsentis temporis significationi præcedenti. Quamquam

---

1) Duobus aliis eiusdem poetæ locis, in quibus narratio est rei factæ (IX, 80 et X, 7) abusus est Weber ad Pers. II, 5, ubi itidem restituendum est, quod plures codices habent: *At bona pars hominum tacita libabit acerra.* Prope accedit ad condicionalem formam: *libet, videas libantem.*

ineptus mihi videor, qui hæc refellam, in quibus prima fundamenta sermonis Latini perturbantur. Agricolæ c. 9 si verum est *elegit*, de quo dubito, etsi propter additum *aliquando* potest pro vero perfecto accipi, tamen id incommode respondet superiori: *non semper errat*. Sunt in spisso illo commentario alia magno cum supercilio et valde *σεμνῶς* disputata, quæ non multo melius habent. Sed ego illud attendi velim in hoc exemplo, quemadmodum sæpe in hoc studiorum genere serpant errores; nam quum verum esset, aoristum Græcum *interdum certa ratione* ita poni, ut non multum abesset a præsentis significatione, idemque apud *nonnullos* scriptores Latinos accidere, hinc gradatim effectum est, ut inter præsens et perfectum nihil interesse videretur [1]).

---

[1]) Alia quædam, in quibus Ramshornius p. 599 perfectum Latinum comparat cum aoristo Græco tanquam non vulgari modo positum, satis erit in nota attigisse. Primum ponit locum Terentii, in quo aliquis, expositis, quæ fieri velit, concludit orationem verbo *dixi;* secundum Ciceronis, in quo timore liberatus exclamat: *Respiravi.* Deinde addit nota illa ex comicis *perii, interii* &c., quæ rei absolutæ et iam factæ significationem habent, ab aoristo longissime diiuncta, nisi *ὤλωλα* aoristum putat; tum ex Cicerone *vicimus,* positum eo modo, quo dixi p. 85, sane *νενικήκαμεν*, non *ἐνικήσαμεν*, (vid. Matthiæi Gram. Gr. § 500). Saltem, qui de aoristo loqui vellet, grammaticam aliquam Græcam inspicere debebat. Postremo eiusdem Ciceronis locum ex epistola adscribit, in quo Cicero sententiam superioris epistolæ exponit; id Ramshornius ita accipit, quasi, quid nunc velit, explicet. Unum est recte observatum in nota, Plautum Asin. II, 4, 4 *salvere iussi* eo modo dixisse, quo aoristus primæ personæ apud Græcos ponitur (vid. Matthiæi Gr. Græc. § 506, 1) de iis animis significationibus, quæ quummaxime aut verbis aut alio modo (risu, lacrimis) fiunt, quum eas quasi iam factas is, qui loquitur, indicat, ad animi præcedentem motum respiciens. Ovidii locus in A. Am. II, 593, qui simul citatur, nihil huc pertinet, in quo Ovidius post

Restat infinitivi perfectum; nam ne de eius quidem usu ad præsens accedente satis distincte traditum est, quamquam, quod ad nomen attinet, cui non dictus Hylas? Primum enim iam alii (v. c. Zumptius § 590) a ceteris ea verba locutionesque segregarunt, quibus significatur iudicium ad rem iam perfectam spectans, cautiores quam Vechnerus (Hellenolex. p. 144 ed. Goth. 1733) et Heusingerus (in notis ad eum loc.) aut Walchius (ad Agricol. p. 133), qui omnia confundunt. Post illa enim verba perfectum infinitivi, etsi ad nostras aures insolentius accidit potestque etiam Latine præsens poni, tamen minime significationem præteriti temporis amittit. Nec sane, quod ne Zumptius quidem commoravit, eodem modo apud omnia ponitur perfectum, sed in aliis (*satis est*, *contentus sum*, *satis habeo*, *operæ pretium est*, *honestum est alicui*, Liv. II, 24) propter significationis naturam etiam post præsens, in aliis (*non pigebit*, *melius erit*) tantum post futurum de promisso eventu rei futuræ; nec *pudet fecisse* pro eo, quod est *pudet facere*, apud bonæ ætatis scriptores prosæ orationis invenitur [1]). His adiungendus est notus Latinorum mos verbis, quæ voluntatem significant, sententiam infinitam passivam (aut verbi intransitivi) perfecti temporis subiiciendi, quod voluntas ad rei absolutionem spectat. (*Expetit*, quod non fere adnotatur, præter Ennium Cic. de Offic. II § 23, sic posuit Terent. Hec. IV, 5 (V, 1) 1: *me conventam esse expetit*,

---

exemplum, quo præceptum confirmarat, redit ad præceptum, quod iam ante posuerat v. 557 sqq. Non possum mirari desinere, quam sine ulla cura sententiæ et cohærentiæ orationis grammaticus ille locos scriptorum corraserit.

[1]) *Non poenitebit curasse* (Quint. I, 1, 34) etsi est: non gravabor curare, tamen tam perspicuam habet rationem, ut in numerum non referam.

et Livius XL, 10: *perisse* (me) *expetunt.*) Hæc adeo ab aoristo differunt, quocum comparantur, ut, si quid simile Græce fingere velis, perfecto necessario utendum sit ad exemplum Herodotei illius (II, 173): *ἐθέλοι κατεσπουδάσθαι* aut huius Polybiani loci (III, 62, 6): *ἐφ' ᾧ τὸν μὲν νικήσαντα τὰ προκείμενα λαμβάνειν ἆθλα, τὸν δὲ νικηθέντα τῶν παρόντων ἀπηλλάχθαι κακῶν, τελευτήσαντα τὸν βίον.* (Cfr. Bernhardyi Syntaxis lingvæ Græcæ p. 379) [1]).

Hæc igitur Latina, in quibus perfecti notio manet. Illa vere Græca figura, ut appellat Servius ad Æneid. (VI, 78) et ab Augusteæ demum ætatis poetis frequentata, in qua plane non solum post ea verba, quæ videntur aliquam significationem finitæ actionis continere, ut *pudet*, *iuvat* (Tibull. I, 1, 46: *iuvat audire — et detinuisse)*, sed post omnia verba, quæ infinitivum adsciscunt, perfectum pro præsente ponitur, nullo prorsus discrimine. Nam id, quod in Græco sermone erat inter aoristum et præsens infinitivi, tenue et ipsum, evanescebat necessario in Latino, in quo notio aoristi nullum habebat fundamentum. [2]) Apud vetustiores poetas adeo hoc rarum

---

[1]) Eadem est ratio participiorum præteriti temporis verbis *nolo, volo, cupio,* subiectorum, quæ cum locutionibus prorsus alius generis (*habeo exploratum* &c.) confundit Ramshornius p. 665. Verbi *oportet* paululum differt ratio; nam tantum præterito participium subiicitur aut perfectum infinitivi significans rem, quæ debuerit facta esse. (Cfr. *Tunc decuit flesse,* Liv. XXX, 44, 7; Virg. Æn. X, 94).

[2]) Acceleratæ actionis significationem in perfecto infinitivi inesse putat Schmidtius ad Horatii Epist. I, 17, 5, quam e Græca grammatica transtulit, non ex Latinis exemplis effecit. Exemplorum omnia plena sunt, petique possunt a Vechnero et Heusingero l. c. De verbo *posse*, quoniam Heusingeri exempla fere subtraham, hæc substituam: Virg. Æn. VI, 79, Ovid. Fast. II, 322, A. Am. II, 583.

est, ut unum Plauti locum huius generis notarim, Aulul. V, 1, 19: *non potes probasse nugas.* Apparet, id semel incuria vertentis e Græco mansisse, non genus ipsum receptum, quod postea factum est. Lucretius item, si recte attendi, semel sic dixit, III, 69: *dum se effugisse volunt longeque remosse.* Sed quum esset postea hoc genus a poetis adscitum, (e quibus poetæ elegiaci sæpe metri causa in versu pentametro perfectum ponunt, in hexametro præsens, ut Tibullus I, 1, 73 et 74, I, 8, 11 et 12, I, 10, 61 et 62), in prosam orationem rarissime irrepsit et apud eos demum scriptores, qui iam valde a vetere loquendi castitate desciscunt, ut apud Gell. III, 3: *satis potest fidei fecisse*, et Iustin. V, 4: *posuisse cupiunt*, et Palladium X, 7: *sevisse convenit* [1]. Nam Quintilianum (VIII, 6, 30), quem Zumptius citat, non ita locutum esse, optimorum codicum vestigia satis ostendunt, ex quibus tamen veram scripturam non efficio. Apud scriptorem autem dialogi de oratoribus c. 24, quum supra (c. 16) Messala se cogitationes suas aperturum esse promisisset, interiectaque deinde esset Apri in contrariam partem vehemens et elegans oratio, Maternus, quasi verens, ne *interea* Messala consilium *mutaverit*, Tuum tamen, inquit, Messala, propositum immutasse non debes. Legitimum est igitur perfectum. Plinius etiam, etsi minime poeticæ orationis colorem reformidat, tamen H. N. XXXV, 2 sic dixisse potest: *pace Messalinæ dixisse liceat*, ut maxime perfectæ rei (dicti) eventum significaret. Superest Seneca rhetor, ex cuius præfatione libr. I Controvers. Heusingerus hunc locum protulit: *Alioquin in illo atriolo, in quo duo grandes prætextatos ait secum declamare, audisse eum potui et illud ingenium,*

---

[1]) Collecta hæc sunt ab Heusingero ad Vechner. l. c.

quod solum populus Romanus par imperio habuit, cognoscere. Sunt quædam codicum discrepantiæ a Grutero notatæ, quæ tamen fere tantum ad *potui* a nonnullis prave in *potuissem* mutatum, quasi id ad condicionalem sententiam aptius esset, pertinent et ad *eum*, quod omnes codd. omittere videntur [1]). Nimis igitur audacter secuit, qui id effecit, quod in editione Bipontina reperio: *Alioquin in illo atriolo, in quo duo grandes — declamare solitos, potui illud ingenium — cognoscere.* Neque recte addidit *solitos.* Nam narrabat Cicero in epistolis, illos eo ipso tempore secum declamare (vid. Suet. de rhetor. 1). Et tamen mendum hærere, ne illud commemorem, de quo nunc controversia est, patet quum ex defectu pronominis in codicibus tum ex coniunctione *audisse et cognoscere*, quæ poetis hæc versus modulo accommodantibus concedi potest, huic scriptori nullo modo. Legendum est lenissima mutatione: *Alioquin in illo atriolo — adesse potui et — cognoscere.* Apud ipsum quoque Ciceronem perfectum infinitivi sic positum esse de Divinat. II § 73, fuerunt, qui putarent ob insolentiam aliquam orationis iuncturæ: *Tum igitur esset auspicium, si modo esset ei liberum, se ostendisse.* Sed Cicero *se ostendisse* non ad *liberum esset* rettulit, sed ad *auspicium esset* tanquam subiectum: "Avem se ostendisse (dass der Vogel sich gezeigt hätte), auspicium esset."

At multo plura exempla huius aoristi habent illi, quos commemoravi, grammatici et interpretes. Videamus

---

[1]) Quod codex Palat. 3 post *alioquin* habet *potuissem cum audivisse*, id, quum idem recto loco habeat *audisse potui*, tantum abest, ut ipsa hæc verba suspecta faciat, ut confirmet etiam. Nam librarii, nec iustum ordinem ferentes nec rectum verbi modum, ex vera hactenus scriptura suam illam interpolationem effecerunt.

igitur, qualia sint. Primum Heusingerus ex Cornelii Nepotis [1]) Eumene c. 9, 2 affert: *quod diebus quinque hostis transisse posset*, cuius est simile apud Livium XXXVII, 19: *quod* (bellum) *possumus — ante hiemem, diis volentibus, perfecisse.* Utroque loco perfectum propria significatione positum est ad indicandam rei absolutionem, eodem modo, quo apud Sallustium Iugurth. c. 106: *milites coenatos esse iubet*, et apud Ovidium Trist. IV, 2, 2: *Iam Victa potes flexo procubuisse genu* (hoc est: iam potest victoria absoluta esse), et coniunctivo modo apud Livium XXVIII, 14, 7: *Tesseram dedit, ut ante lucem pransi essent* [2]). Neque aliter dixit Varro L. L. IX p. 133 Bip.: *Quis enim potest non una* (hoc corruptum) *animadvertisse, in omni oratione cett.* (Wer kann es unbemerkt gelassen haben?)

Præter hæc unum exemplum Heusingerus, alterum Ramshornius ex alio genere protulit, quod si totum co-

---

[1]) Cornelium enim hunc esse, mihi non eripitur, in quo nec ullum vestigium inferioris ætatis rerum aut cogitandi rationis deprehendo nec ullam notam sermonis temporum Theodosianorum, in quorum cognitionem paulo diligentius vellem se insinuassent, qui nuperrime etiam de Probo tantopere adseverarunt; tum autem Cornelii simplicitatem et minus expolitum dicendi genus et quodammodo quotidiano propius non cum Ciceronis exculta elegantia comparassent, sed cum iis notis familiaris et quotidiani generis sermonis, quæ exstant apud Cæsarem, quamquam ipse multo elegantior est, et apud Varronem in rerum rusticarum libris, quatenus antiquarium non agit.

[2]) Citari etiam Sallustii video verba ex Iugurth. 31: *neque ego, Quirites, hortor, ut malitis cives vestros perperam quam recte fecisse &c.*, valde perversa sententia; non agitur de eo, quod cives faciant, sed de quæstione, quid fecerint. Optare debet populus, ut recte *fecisse* in iudicio comperiantur, non quæstionem remittere.

gnitum erit, facile intelligetur, ab illa aoristi Græci poetica imitatione longissime diiunctum esse. Ut enim hæc recens est, ita illa, de quibus dicam, ad vetustissimum sermonem pertinent et procedente tempore ex usu sublata sunt. Antiqui enim Latini verbo, quod est *volo*, sæpissime in vetando, in publica legum voce fere constanter, perfectum infinitivi subiiciebant, cuius usus inferioris quoque ætatis scriptores exempla quædam habent, tracta ex imitatione veteris loquendi generis. Primum in senatusconsulto de Bacchanalibus plus decies scriptum est: *ne quis coisse*, *ne quis habuisse velit* et id genus alia, similiterque in antiqua lege de magistris aquarum (in Hauboldii monum. legalibus p. 178): *neve cretulentum exegisse velit*, tum in vetere formula edicti consularis apud Gellium (XIII, 15): *ne quis magistratus minor de caelo servasse velit.* Itaque Livius in exponendo argumento senatusconsulti de Bacchanalibus paulo ante id, quod nunc exstat, facti veterem orationis colorem servavit, XXXIX, 14: *ne quis coisse aut convenisse caussa sacrorum velit*, et in edicto consulum ibd. 17: *ne quis quid fugæ caussa vendidisse neve emisse vellet;* servavit etiam XXXVIII, 11 in pacis cum Ætolis factæ condicionibus exponendis: *ne quem eorum Ætoli recepisse velint.* Illius senatusconsulti tempori par Cato de re rust. 5 scripsit: *ne quid* (villicus) *emisse velit*, *insciente domino*, *ne quid celavisse velit.* Catonem sequantur comici, apud quos duo tantum exempla repperi, Plauti in Poenulo IV, 2, 50: *Nolito edepol devellisse*, Terentii in Hecyra IV, 1, 48: *Interdico*, *ne extra ædis puerum extulisse velis.* His proximus est C. Gracchus (apud Gell. X, 3): *edixerunt*, *ne quis in balneis lavisse vellet;* excipiet eum M. Varro fragm. lib. XX Rerum hum. (apud Non. v. *spurcus* p. 394 Merc.): *ne quis lictorem*, *spurcum hominem*, *liberum pre-*

hendere iussisse velit, quæ verba sumpsisse potest ex vetere formula. Ex senatusconsulto certe transtulit Valerius Maximus II, 4, 2, sed inscite variavit: *ne quis in urbe subsellia posuisse sedensve ludos spectare vellet.* Contra Suetonius Iul. 80 prorsus ad vulgarem normam: *ne quis senatori novo curiam monstrare velit.* In ipso libello Cæsariani temporis utrum antiquiore forma *monstrasse* an recentiore *monstrare* fuerit, coniecturam facere nolo. Sed antiquiorem formam secuti interdum poetæ, ut Horatius Sat. II, 3, 187: *Ne quis humasse velit Aiacem, Atrida, vetas cur?* et Ovidius Am. I, 4, 38: *Oscula præcipue nulla dedisse velis.* Hunc perfecti usum translatum reperio ad sententias non vetantes, sed negantes apud Livium XXIV, 16, 11: *Priusquam omnes jure libertatis æquassem, neminem nota strenui aut ignavi militis notasse volui*, (add. XXII, 59, 10), apud Horatium Sat. I, 2, 28: *Sunt, qui nolint tetigisse nisi illas*, postremo apud Plinium Hist. Nat. X, 30 extr. (qui locus a compluribus citatus est): *quum illam* (ciconiam) *nemo velit attigisse* [1]). Livius denique in optando sine negatione dixit XXX, 14: *Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim*, et aliter XLII, 11: *plurimi annales et quibus credidisse malis*, utroque loco perfectam et absolutam actionem significans, altero, quemadmodum dicitur: *gratum mihi erit, si adieceris*, non *adiicies*, altero, quemadmodum dicitur: *non pigebit credidisse* [2]).

---

[1]) Catonis verba apud Gell. VII, 3, quæ quis ad hoc genus referre possit, scribenda hoc modo sunt: *Atque ego quidem arbitror, Rhodienses noluisse nos ita depugnare, uti depugnatum est, neque regem Persen vinci; sed non* (vulgo: *Persen vicisse, non*) *Rhodienses id modo voluere, sed multos populos ac nationes idem voluisse arbitror.*

[2]) Contra, quod libr. XXXII, 21, 32 scribitur: *Quia pepercisse*

Originem autem totius huius generis quærenti nihil probabilius occurrit, quam omne profluxisse ex illa vetandi et pæne minandi significatione, cuius antiquissima sunt exempla; ea spectabat ad rei absolutionem, quæ vetabatur, non voluntas ipsa per se. Simile est igitur hoc quodammodo eius, quod supra de infinitivo passivo post idem verbum (*velle*) et post *expetere* posito adnotatum est. Iam patet, quam incuriose Walchius in emendationibus Livianis p. 50 usus sit eo, quod barbare scriptum exstat in Livii editionibus XXIV, 18: *qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse Italiaque excessisse velle dicebantur*; in quo præterea non attendit ad soloecismum præsentis *velle* pro præterito *voluisse*. Sed verba hæc: *pugnam — excessisse* in nullo codice fide digno reperta sunt: pessimi lacunam, partim hoc modo expleverunt, partim aliter et grammaticæ convenientius: *fugæ consilium habuisse dicebantur* aut: *agitasse de Italia deserenda dic.* aut: *Italiam deserere voluisse dic.* Usus est autem hoc loco et simul alio, in quo est *expetunt perisse* (de quo ante dixi), tum Ovidii, in quo est poetica aoristi imitatio (quamquam tum Walchius ne hunc quidem, qui est, aoristum vocari volebat), ad defendendum locum corruptum in eiusdem Livii lib. II c. 24: *nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quidquam, nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede accepta, arma pro patria non cepisse, neque pa-*

---

volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur, manifestum mendum habet. Nam si parcere Romani volebant, non perituri Achæi erant. Hoc dicit Aristænus, Romanos ea ipsa de causa, quia, si quid delictum fuerit, graviter vindicaturi nec veniam daturi sint, ideo ante delictum monere, ne Achæi delinquant. Itaque scribendum est, ut infinitivi tempus postulat: *Quia pepercisse nolunt* &c.

tribus satis decorum etc. Frustra Walchius hic confugit ad rei absolutæ significationem, quæ in hunc locum nullo modo cadit, ubi non (quemadmodum in Cornelii Eumene et Liv. **37**, 19), quando quid perfectum esse possit, agitur, sid quid nunc primum faciendum sit aut fuerit. Deinde aliud est orationis vitium; nam et constans Livii mos in reddendo longiore tenore alienæ orationis (ita ut sententia non proxime pendeat a verbo finito) et huius loci forma (*curae esse patribus ostendit, ut consulatur* et mox: *nec, si sit laxamenti aliquid*) postulabat, ut scriberetur aut: *nec posse* (nunc), *quum hostes prope ad portas sint*, aut (de consilio capto, quum metus ille alteri deliberationi intervenisset): *nec potuisse, quum — essent.* Itaque et mendum esse puto et eius sedem non in *prævertisse*, quod nemo pro *præverti* suppositurus erat, sed in *posse* teneri. Eo sublato effici hæc forma poterat: *metum pro universa rep. intervenisse; nec, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quidquam, nec, si sit* etc. Sed nec subiectum (*patres*) facile e superioribus petitur [1]) nec mendi origo apparet. Itaque multo hæc præstat emendatio: *nec coss., quum — essent, b. p. q., nec* etc. Primum Servilius, quid ipse et collega, publici consilii moderatores, necessario fecerint, dicit; deinde, etiamsi exiguum a belli cura laxamenti sit, neque plebi neque patribus honestum esse, nunc alia agi [2]).

---

[1]) Video dubitari, an subiectum sit *quidquam*. Sed *res prævertit rei* Latinum non est. Ex duobus Plauti locis, quos Schellerus citat, in altero (Amphitr. V, 1, 16), ubi dativus non est, *prævertit* significat *prævalet, vincit* (cfr. Schell. 2 c et Cic. Off. III § 102), alterum Schellerus ipse melius expedivit.

[2]) In transcursu velim in Livii loco attendi ad anacoluthon: nam quum dicendum esset: *neque aut plebi honestum esse*

Unum etiam, quoniam perfecti infinitivi mentio incidit, addam. Dictum est enim nuper (a Walchio ad Tacit. Agricol. p. 141) repetitumque (a Boettichero in Lex. Tacit. p. 458), eam formam interdum pro infinitivo condicionali poni, velut apud Tac. Agricol. 4 *hausisse* pro *hausurum fuisse* et Ann. IV, 28: *non enim se cædem principis et res novas uno socio cogitasse*, apud Ciceronem quoque Philipp. II § 5: *non tam iucundum mihi videri debuit, non interfectum (me) a te, quam miserum, te id impune facere potuisse*. . Sed ut in hoc Ciceronis loco recta oratione necessario esset ex more Ciceronis: *non me interfecisti, sed tamen id impune facere potuisti* (faciendi potestatem habuisti), sic in altero Taciti loco in Agricola infinitivus respondet indicativo in notissima apud Tacitum sententiarum coniunctione: *studium philosophiæ acrius hauserat, ni prudentia matris — animum coercuisset*, qua, obscurata condicionis significatione, indicatur, iam aliquatenus hausisse. In annalium loco ne ea quidem proprietas est orationis, sed reus, crimen depellens, ut accusator conscios nominet, ita postulat, ut hoc dicat: „Non enim (id saltem concedendum est), si, quod criminaris, cædem principis et res novas cogitavi, solus id cogitavi". Perversum esset *cogitassem*. Patet igitur, in hoc loco nihil esse singulare; in altero apparere, quod, etsi nusquam adnotatum est, multos puto intellexisse, quodque multis exemplis ostendi poterat, ubi in recta oratione tolli condicionalis rationis significatio possit, ibi etiam in infinitivo tolli, aliter quidem nunquam. Ciceronis loco addi potest alter plane eiusdem generis ex oratione pro

---

— *aut patribus satis decorum*, pro altero *aut*, obversante animo altera particula *nec*, scripsit: *neque patribus*, ut *aut* particulam respondentem non habeat.

Plancio § 88: *Vinci autem improbos a bonis, fateor fuisse præclarum, si finem eum vincendi viderem.* Dicitur enim recte: *Vinci improbos a bonis præclarum erat, si etc.* Quod autem in his Livii verbis in lib. XXXV, 15: *Id enim iam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse appareret,* video *fuisse* pro *futurum fuisse* positum putari, erratur, ut sæpe, in nomine *indolis,* quasi ea pro ingenio dicatur. *Fuit* iam in adolescente indoles magni regis, quam si longior vita ali et maturari sivisset, reapse rex magnus *fuisset (futurus fuit).*

Atque hæc nunc, maxime ex commentariis scholarum, quas superiore æstate de quibusdam partibus grammaticæ Latinæ habuimus, deprompta disputasse sufficiat; unum et alterum locum alio fortasse tempore attingemus.

III.

De emendandis Ciceronis libris de legibus disputatio [1]).

Ciceronis de legibus libros ut hoc tempore mendis aliquot, quæ longa ætas et librariorum culpa invexit, liberare coner, duæ me causæ impellunt, altera domestica, altera extrinsecus adveniens. Decem prope anni sunt, ex quo, quum primum honorum academicorum gradum capessebam, de his libris et iis, qui academici inscribuntur, emendandis nonnulla conscripsi et edidi. Postea sæpius, quum ad eos libros delatus essem, cupido incessit, quoniam tenue illud opusculum tironis videretur, limatius aliquid atque exquisitius de eodem argumento scribendi. Ut enim, quæ in illo libello multis locis contra proximorum superiorum editorum alterius singularem iudicandi perversitatem et inscitiam cum sapientiæ cuiusdam affectatione coniunctam, alterius levem et ignavam et ineruditam opinationem disputaveram, fere omnia vera erant et ut minora non pauca recte exposita, vindicata, distincta, emendata, sic, quum nec alioquin satis exercitatus et eruditus essem, nec naturam codicum Ciceronianorum usumque quum universe tum proprie in his libris experiendo cognossem, raro vulnera interius laten-

[1]) [Edita a. 1836.]

tia aperire et, remedio ex vestigiis librorum non interpolatorum eruto, sanare potueram (ut Acad. II § 34), interdum tantum emendationem inchoare (ut Legg. I § 46), nonnumquam cum aliis inanem speciem interpolatæ scripturæ persequens et utcunque exornans mendi sedem non perspexeram aliove modo a vero aberraveram. Hæc quum, ut dixi, sæpius animum subissent, postquam hac æstate duos posteriores libros de legibus scholis enarrare constitui, cogitare coepi, aut nunc illud consilium exequendum esse aut fortasse abiiciendum. Deinde ad hanc animi inclinationem accessit alterius illius, quam extrinsecus allatam significavi, causæ momentum. Quum enim sciam, in Batavis novam librorum de legibus et recensionem et enarrationem quum maxime parari a viro egregie ad eam rem instructo, faciendum videtur, ut, si quid ego ad meliorem horum librorum formam conferre possim, id nunc potissimum promatur, quo is, si velit, uti possit. Malo enim, quid nunc de multis locis sentiam, scire ipsum et fortasse etiam aliis narrare, quam quid ante decem annos senserim.

Librorum de legibus codices omnes ex uno lacero et valde corrupto et negligenter scripto [1]) derivati sunt, in quo præter alia menda sæpe etiam propter compendia scribendi male intellecta erratum erat [2]) et quum hi tum alii errores non raro eatenus occultati, ut, si non sententiæ integræ, at vocum tamen efficerentur formæ Latinæ. [3])

---

[1]) Negligentiæ et festinationis insigne specimen est in eo, quod voces extrema parte (quæ compendio notata erat) truncatas cum aliis librarius conflavit, velut II § 50 *pontificum* ex *pontifices cum*, II § 57 *contractet* ex *contractam et* &c.

[2]) Vid. exempli causa, quæ dicam de II § 32 (*summos* ex *si. n. deos*, et *quod* ex *dis*). Contra II § 47 (*ergo* ex *ˊco*) pro compendio librarius accepit, quod plenum erat.

[3]) ut II § 22 *quocirca*.

Nonnunquam iam error novos errores genuerat.[1]) Unum erat singulare mendorum genus non infrequens in verbis omissis, cuius aliquot exempla postea demonstrabo, unum et alterum iam ab aliis notatum erat.[2]) Hæc quum ita sint, multo plura menda demonstrari in his libris possunt, quam probabiliter corrigi; in emendando autem paulo liberius versari iubemur quam in iis libris, quorum antiqui et probi codices supersunt, nec possumus semper sic singulorum apicum mutatorum rationem reddere. Et tamen omnis emendatio proficisci hic quoque debet ab investigatione eius scripturæ, quæ in eo fuerit codice, ex quo nostri sensim propagati sunt. In ea investigatione tollendus est mihi ante omnia error recentissimi editoris, Io. C. Orellii, V. Cl., cui, quum libros de legibus post Goerenzium et Moserum recognosceret, accidit partim aliorum partim sua culpa, ut, qui duo codices omnium, qui paulo diligentius collati sunt, fide dignissimi sunt, non quod ipsi non sint, ut ceteri, mendosissimi, sed quod fidelius id exemplum, ex quo omnes orti sunt, exprimunt, ut eos, inquam, omnino testium numero excluderet, quum tamen ego rem suspicione attigissem, sed nec perspicue demonstrassem nec usus ea admodum essem. Nam Moserus, qui primus illorum codicum scripturas edidit, nihil senserat. Ii codices sunt Hauniensis et quem brevitatis causa Victorianum nominabo, quem Moserus copiarum Victorianarum alterarum (b) nomine designat. In priore, id est, in diligentissima collatione codicis vetusti Vossiani, nunc, ut opinor, Leidensis, quæ erroris causa fuerit, alibi dixi.[3]) Nam qui Moseri causa scripturas ex-

---

[1]) Velut II § 56, quum ex adiectivo aliquo effectum esset *in eo*, pro *haud*, quod sequebatur, scriptum est *quod.*

[2]) ut I § 26 *obscuras nec satis * intelligentias inchoavit.*

[3]) Epist. crit. ad Orell. p. 4 not. Neque tamen, quod ibi scripsi,

cerpsit, duas adnotatas coniecturas a codicis scripturis non seiunxit. Procedit collatio ad lib. II c. 8 med.; extrema adnotatur scriptura *providendo* pro *providento* § 20. Ipse codex plurane contineat, quod vix credo, Bakius nos docebit. [1]) De Victoriano sic res habet. Moserus duplices copias Victorianas (sic enim appellat) habuit, Monacho subministratas. Earum priores, quas litera *A.* notavit, constant ex adnotationibus ipsius Victorii, quibus et aliarum editionum scripturæ et interdum codicum (ut II, 9 init.) continentur et coniecturæ aliorum et ipsius Victorii, locorum denique similium significationes, id genus alia. [2]) Hoc Orellius (neque enim ipse Moserus, aliter esse, intellexerat,) transtulit ad alteras, quarum diversissima est ratio. Nihil est enim in iis præter perpetuam et diligentem vetusti codicis collationem, Hauniensi illi sive Vossiano similis, omnia, ut erant in codice, cum librarii erroribus perscripta, nihil coniecturæ aut emendationis.

Sed quod hos codices ceteris integriores iudico aut saltem nullos tam integros diligenter collatos esse dico, confirmabitur ea sententia paucorum locorum documento, quos extra reliquorum ordinem præcipiam. Et primus

---

Io. Alb. Fabricius se codicem contulisse adnotavit; non Fabricii ea est manus, qui nomen suum postea libro inscripsit, sed alius, a quo ad eum liber pervenit. Collatio facta est cum editione Commelini a. 1596. Est in bibl. universitatis Haun. (non in regia) inter codd. Fabricianos moduli minoris n. 24.

[1]) Codex regius Davisii, ultra mediam partem libri secundi non progrediens, postremum testis citatur ad II, 11, 28.

[2]) Itaque scripturæ ibi adnotatæ "non ultra centum per hos tres libros loca attingunt" (Mos. p. XVIII) et "confirmant multas virorum doctorum coniecturas" (ibd. Apparet, quæ sit confirmatio).

quidem iam ante emendatus ab Oudendorpio et me est, in libro I, 4, 14, ubi soli hi, quos dico, codices et præterea duo alii Leidenses ab Oudendorpio inspecti ea vestigia servarunt, ex quibus veritas emersit; ceteri varie interpolati sunt. Alter sit locus, e quo nunc demum interpolatio tolletur, non minus memorabilis, ex libro II c. 8 § 19, ubi in ipsa legis formula vulgo sic scribitur: *Separatim nemo habessit deos, neve novos sive advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto. Constructa a patribus delubra in urbibus habento.* Tanquam duo præcepta ponuntur per *neve* coniuncta: *Separatim nemo habessit deos* et: *novos sive advenas nisi publice adscitos privatim ne colunto.* At genus est *separatim* habere deos; eorum, qui separatim haberi possunt, duæ sunt species, novorum et advenarum. Ergo in explicatione legis est c. 10, 25: *suosque deos aut novos aut alienigenas coli confusionem habet religionum.* Deinde vitiosum est *sive*, quoniam diversa hæc sunt, non eadem.[1]) Nec ita scriptum est nisi in paucissimis nullius auctoritatis codicibus; (Maffeiani libri pleni erant emendationum;) ceteri omnes habent *sed ne.* Itaque Handius vidit, quod iam Manutio in mentem venerat, legendum esse: *neve advenas.* Id non vidit, a priore *neve* non novam incipere sententiam, sed hæc superioribus sic subiungi: *Separatim nemo habessit deos, neve novos neve advenas, nisi publice adscitos.* Pendere igitur videntur extrema illa: *privatim colunto* et aliquid desiderari. Idem suspicari possumus ex interpretatione legis, ubi hæc subiiciuntur

---

[1]) Moserus Rathio, hoc saltem loco prudentiori, opponit, *sive* hanc habere sententiam: *sive etiam sint advenæ.* Neque quomodo *sive* pro *vel si* poneretur neque quid negativa diiunctio postularet, vidit.

§ 26: *Nam a patribus acceptos ita placet coli, si huic legi paruerint ipsi patres.* (Sic enim emendavit Wyttenbachius, quæ emendatio mox multo magis confirmabitur.) [1]) Erat igitur aliquod legis præceptum ad hanc rem spectans. Sed sequitur: *Constructa a patribus delubra in urbibus habento.* [2]) Ridiculam legem! Qui enim præcipi id potest, quod totum non in ipsius, cui præcipitur, potestate positum sit, sed in patrum facto? Si enim nulla delubra patres construxerunt, nulla posteri habere ab iis constructa possunt; ipsi possunt et exstruere et habere. Atque hoc præcipere volebat Cicero; nam ex interpretatione legis apparet, animo scribentis obversatam esse contrariam Persarum sententiam, qui nulla esse templa deorum volebant. (Itaque *Patrum delubra*, quod ibi scribitur, in eadem perversitate est, a Wyttenbachio ob aliam causam correctum, quod *patrum delubra* ea, quæ patres exstruxissent, non recte dicerentur. Poterat addere, necessarium esse *ipsi patres.*) Atque hæc tam perversa sententia in ceteris codicibus est omnibus; in iis duobus, quos dixi, totus locus sic scriptus est: *privatim colunto quos rite a patribus delubra habento.* Iam aperta res est. Quum in eo codice, ex quo nostri descripti sunt, vocabulum unum aut etiam plura excidissent, emendator sententiam superiorem in *colunto* finivit, *quos rite* mutavit in *constructa*, salva grammatica

---

1) Superioris sententiæ et initii huius "palmaris emendatio" non Goerenzio debetur, sed Ursino aliisque.

2) Voces *in urbibus* nullus habet codex, nec iis opus est, quamquam in legis explicatione adduntur, quod templa fere in urbibus erant. Generaliter dicitur: *delubra habento;* deinde speciatim additur de lucis in agris ceterisque, ut ne contrarii quidem causa (oppositionem appellant) necessarium additamentum sit.

et specie sententiæ, ipsa sententia pessumdata. Ea emendatio in solos illos duos codices non pervenit, ex quibus apparet, Ciceronem hac forma sententiam legis concepisse: *Separatim nemo habessit deos neve novos neve advenas, nisi publice adscitos. Privatim colunto, quos rite a patribus* [cultos acceperint] [1]). *Delubra habento.*

Quod in codicibus veræ scripturæ proximum est, veteris mendi manifesta conservatio, id hoc loco uterque habet codex, contra libro I c. 11, 31 solus Hauniensis; quem locum eo magis commemoro, quod eadem eius ratio est atque huius, quem nuper tractavi atque lacunam habere ostendi. Nam quum ex omnium codicum vestigiis facile intelligatur, Ciceronem non id scripsisse, quod nunc, planissima sane sententia, editur: *lævitate enim et suavitate delectans sic ab errore mentis, tanquam salutare aliquid, asciscitur*, tamen, quod genus mendi lateat, unus demonstrat codex Hauniensis, hac scriptura: *lævitatis est enim et suavitatis* . . . . (lacuna est trium verborum) *delectans sic.* &c. Genitivos, qui pendebant a vocabulo, quod excidit, ceteri etiam codices servarunt; lacunæ indicium sustulerunt. Frustra igitur, quum pars sententiæ exciderit, editores ex iis, quæ supersunt, integri aliquid efficere conantur.

Sed hæc in locis defectu laborantibus. Adiungam alia exempla ex diversa scriptura. Libr. I c. 13, 36 editur: *Verum philosophorum more, non veterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ, quæ fuse olim disputabantur ac libere, ea nunc*

---

[1]) Hoc est, in quibus colendis ipsi patres legi paruerint, ut est in explicatione legis. Seiungitur a separato cultu privatus familiarum cultus a maioribus acceptus. In supplemento nihil præter sententiam præsto.

articulatim distincteque dicuntur. Cicero hic, ut alibi, cum veterum philosophorum, id est, et superiorum et Platonis maxime et qui circa illum erant, ratione comparat eorum, qui postea in scholis unumquemque doctrinæ locum argumentando rationibusque concludendis exponebant, idque ita facit, ut, quamquam hos fere solos in scribendo vere sequebatur et sequi cogebatur, quod flumini illi profundo Platonicæ meditationis aut Aristoteliæ exiguam et invalidam cymbam committere non audebat, illos tamen, ut semper, verbo tenus præferat et extollat, hactenus quidem etiam ex animi sententia, quod et obscura quadam cogitatorum admiratione afficiebatur et orationis, Platonicæ certe, splendorem et vim rhetoricam ut orator magni faciebat. Itaque iam illud de *officinis* sapientiæ cum ironia quadam et contemptu dicitur. Tum superiores *fuse ac libere* disputasse dicit; sed huic non recte contrarium ponitur *articulatim distincteque.* Nam *distincte* semper in laude ponitur; neque veteres illos distincte disputasse negare poterat, etsi minute disputasse negabat. Aliud igitur requiritur vocabulum, quod magis in reprehensionem putidae divisionis et minute concisæ disputationis inclinet. Id latet in eorundem codicum scriptura *detecta*, pro qua ex simili codice Victorius *desecta* edidit, sive ea coniectura est ex illa ducta. Debebat effici *articulatim dissecta. Dissecandi* potius quam *concidendi* verbo Cicero usus est propter eam imaginem, quæ est in *articulatim.*

Lib. II c. 5, 12 editur nunc: *M. Lege autem carens civitas anne ob id ipsum habenda nullo loco? Q. Dici aliter non potest.* Auctores habet hæc scriptura in voce *anne*, de qua quæro, quattuor Goerenzii codices, unum Moseri, Monacensem. Ceteri fere *ne* habent, ut tres Goerenzii, Davisii omnes, Moseri duo. Fefellit igitur

non solum Gruterum et, qui in philosophis libris minus attendebat, Ernestium, sed Goerenzium, Moserum, Orellium pravus usus particulæ *anne* in interrogatione simplici et directa; quamquam nonnullos animadverto esse, qui, particulæ *an* quis sit usus apud antiquiores scriptores, sciant, de *anne* idem valere nesciant. Quod unum fert Ciceronis loquendi usus (nam ne verbum quidem omitti in huiusmodi interrogatione potest), habet codex Hauniensis: *estne*, hoc est, *nonne est*, quemadmodum præcessit: *id estne numerandum in bonis?* eamque scripturam et Iunta et R. Stephanus olim reppererant, Lambinus et Davisius probarant. At exoritur Goerenzius, "nusquam Ciceronem *estne* in enunciato negationem innuente ponere" affirmans, idque sapienter, etsi minus Latine, dixisse Mosero videtur. Ergone ad negationem inclinat hæc interrogatio? Negat igitur Cicero, civitatem lege carentem nullo loco habendam esse? Immo nihil affirmat magis et in eo tota disputatio versatur. Itaque respondetur: *Dici aliter non potest.* Scilicet nec Goerenzius nec Moserus interrogationem affirmativam de prædicato negativo (*nullo loco habenda*) ab interrogatione negativa distinxit. [1]) Vera igitur scriptura ex iis codicibus, de quibus certi aliquid constat, in uno reperta est Hauniensi; ea quum esset in plerisque codicibus corrupta, omisso *est*, extremo loco infelix emendator vitiosum illud *anne*

---

[1]) Goerenzius, ut solet, quum incredibiliter in notissimis rebus errat, valde *σεμνῶς* addit: "Cum vulgata sæpissime Cicero." Non nimis scit, quid dicat, quum oracula fundit, quæ tamen per aliquot annos auctoritatem habuerunt. Itaque non contendam, hoc eum sensisse, sæpissime Ciceronem in interrogatione simplici non adnexa *an* et *anne* ponere. Nihil sensisse potius dicam. Et tamen idem vitium orationis omnes editores fugit alio horum librorum loco, de quo post dicam.

invexit, quod quum tres Goerenzii codices obsideat, quos ille meliores appellare consuevit, iam ex hoc specimine de illa bonitate coniectura fieri potest.

Puto ex his exemplis præiudicium aliquod factum esse tale, quale volui, de horum codicum auctoritate, quibus non tantum tribuo, ut tanquam certos duces sequar, sed ut tanquam paulo plerumque ceteris certiores. [1]) Ceterum Victoriano Hauniensem præstare videri, ex iis ipsis, quos tractavimus, locis patet, si modo Victoriani scripturæ æque diligenter enotatæ et editæ sunt. Illud simul patefactum est, veteres quosdam editores, Iuntam, Victorium ipsum, Stephanum codices habuisse horum similes. De Gruteri codicibus in his libris, ubi non magna aliqua et perpetua diiunctio est, difficile est iudicare. Ex Davisii Parisiensis et regius digni erant diligentiore usu, quamquam minime ab interpolationibus liberi sunt (ut in I, 4, 14). Oxonienses tres pessimæ notæ sunt. Goerenzius suos in duas familias descripsit, quorum quos meliores credidit, quantum ex iis, quæ parum plene excerpsit, iudicari potest, quamquam non tam negligenter et mendose quam ceteri eius scripti erant, tamen neque perpetuo discrimine ab iis distinguebantur et, ut ex iis locis, de quibus dixi, apparet, multas iam interpolationes et correctiones susceperant. Ex Moseri codicibus Monacensis, longe mendosissime scriptus, interdum vestigia veri alibi obscurata servavit.

Hæc universe explicanda putavi; reliquam disputationem per seriem locorum, quibus medicinam afferre

---

[1]) Uno loco (I, 23, 61) additamento depravati sunt, ubi alii nonnulli integram scripturam servant. Sed id additamentum non ex interpolatione ortum est, sed ex adnotatione marginali casu in orationem contextam recepta.

posse videor, deducam. Nec faciam, quod adolescens feci, ut aut errores singulos editorum castigem et mendorum iam ab aliis animadversorum pravas defensiones refellam (velut I § 4, ubi Goerenzius Orellio persuasit, rectissime interrogationem simplicem sine particula subnecti dicique, *quæro, factum sit* pro *factumne sit*) [1]) aut aliorum neglectas emendationes commendem aut minutas discrepantias persequar (velut I § 24, ubi pro *ista*, quod pronomen alienum est, restitui debet *ita*, aut III § 18, ubi grammatica ratio, contra ac creditum est, *quemquam* postulat, *quempiam* repudiat; est enim generalis reprehensio universæ rei). Nec ea attingam, in quibus alios refellere possum, nihil ipse, quod satisfaciat, afferre (velut II § 22, ubi Orellius non attendit ad vim excludendi, quæ est in formula *quod fiat sine re aliqua*, et notam et pluribus post alios a me olim expositam). Eos seligam locos, in quibus et vulneris naturam perspexisse et remedium repperisse videor.

Lib. I cap. 12 § 33 editur omnium consensu: *Sequitur igitur, ad participandum alium ab alio communicandumque inter omnes ius homines* (rectior altera Davisii coniectura: *ius nos*) *natura esse factos.* Nec tamen structuræ ratio facile expeditur. Turnebum video sic inter-

---

[1]) Nonnulli post priores nostras curas accesserunt in hoc genere Orellii errores, totam rem paulo festinantius administrantis, interdum mira fingentis, quale est III § 24, quod hæc verba: *Ti. Gracchum non solum neglectus sed etiam sublatus intercessor servaverat* sic enarrat: *intercessor, quem neglexit et sustulit, servare potuisset, si non neglexisset et sustulisset.* Et in hac interpretatione non dubitat comparare nota illa *æquum fuerat*, *melius fuerat*, similia. Ceterum velim scire, ex quo malo servandus fuerit Gracchus, si nihil seditiose fecisset.

pretari, ut hoc dicatur, homines natos esse, ut participent alius ab alio. Quid participent, non exprimitur, quod exprimi debebat. Vereor autem, ut legitime ponatur accusativus *alium*, grammatice ita ad *homines* (s. *nos*) accommodatus, ut simul subiecti locum teneat verbi, quod est *participandum*. Schellerus contra *ad participandum alium* intelligit *ad alium participem reddendum*, in quo itidem desideratur res communicata; tum prorsus vitiosa est coniunctio *ad participandum alium ab alio* pro eo quod est, *ut alius ab alio participetur*, quoniam adiecta illa *ab alio* postulant ut *alius* subiecti locum teneat; tenet autem *nos* s. *homines*, quum sic dicitur, *nos natos esse ad alium participandum*. Itaque efficitur, *a nobis participari alium ab alio*, quod nugatorium est, pro eo, quod esse debebat, *nos alium ab alio participari*. Hæc quum sint vulgaris scripturæ incommoda, sequendi sine dubio sunt, quos Iunta et Victorius pluresque veteres editores secuti sunt, codices; in iis (Moseri saltem omnibus; nam Gruterus, Davisius, Goerenzius silent) scriptum est: *ad participandum alium alio*, id est, ad alium alio bono et commodo, si quo possimus, impertiendum. Huic apte adiungitur, ut ius communicetur *inter omnes*. Nam officia paucioribus præstari possunt nec eadem omnibus; et tamen illa benevolentia et caritas comprehenditur summa iustitiæ notione. Legitima est autem hæc antiqui illius vocabuli cum ablativo constructio et ex ipsa notione derivata, recteque statuunt, qui etiam apud Plautum Mil. Gl. II, 2, 109 *sermoni* ablativum putant. [1])

---

[1]) C. 13, 37, ne quid turbæ oriatur ex errore in adnotatione Moseri commisso, sciri velim, in Vossiano cod. esse: *sed iter huius sermonis quod si tu id est*. una extrema litera redun-

De loco difficili, qui est lib. 1 c. 17 initio, ita olim disputavi, ut extremam partem recte constituerem et orationis formam explicarem; (in Orellii editione gravi errore excidit *non* in verbis *An ea non aliter*, ut nulla omnino sententia supersit;) priorem partem minus bene tractavi. Nam et verbum *iudicamus* incerta ignotorum codicum auctoritate adscivi et *aliter* ante *iudicabuntur* contra optimos codices delevi (nam in Vict. non esse, nihil est, quod credere iubeat,) et prave initio affirmationem (*Nos — iudicamus*) pro interrogatione effeci. Eodem modo hic locus corruptus est, quo alios corruptos vidimus, verborum aliquot omissione. Ex integrorum codicum scriptura (exempli loco Hauniensis ponam: — *probauit. Nos ingenia iuvenum non item at ingenuo natura virtutes et uilia quæ existunt ab ingeniis aliter iudicabuntur* &c.) primum efficitur hæc interrogationis coniunctio: *an ingenia natura, virtutes et vitia, quæ existunt ab ingeniis, aliter iudicabuntur?* Deinde præcessisse eandem conformationem sententiæ apparet, sed tantum alteram partem superesse: — *ingenia iuvenum non item?* Excidit prius membrum coniunctæ interrogationis, isque defectus proxima perturbavit; nam nec *nos* locum habet et pro *probabitur*, quod superior sententia requirit, in omnibus codicibus est aut *probauit* aut *probabit*. Locus igitur sic edi debet: *itemque inconstantia, quod est vitium, sua natura [iudicabitur. An arboris aut eculei ingenium natura] probabimus, ingenia iuvenum non item?* &c. Ex *probabitnos* effeci *probabimus* et potius post lacunam quam ante eam hoc verbum positum indicavi;

dante. In iis, quæ sequuntur, bis posita præpositio hanc maxime scripturam commendare videtur: *ad resp. firmandas, ad stabiliendos iure et sanandos populos.*

incommodissime enim dicitur, inconstantiam, quod sit vitium, sua natura *probari.*

Lib. I, 19, 50 editur: *Innocentes ergo et verecundi sunt, ut bene audiant et ut rumorem bonum colligant? Erubescunt pudici etiam loqui de pudicitia.* Poterat hæc scriptura satis copiose accusari. Nam nec tenellus hic pudor de pudicitia loquendi Romani est ingenii nec, quod caput est, ullo modo eius rei commemoratio ad hunc locum pertinet, ubi quæritur, præmii spe et poenæ metu modesti homines et verecundi sint, an ipsius virtutis causa, nec cum iis, quæ proxime antecedunt, coniungitur, ubi ficta boni rumoris causa modestia significata est. Sed accusatione opus non est, quod codicum auctoritate dubitatio omnis eximitur. Nam si Turnebi librum et S. Victoris apud Gruterum excipias, in nullo codice scriptum est *pudici*, sed *pudet iam* aut, geminata syllaba, *pudet etiam.* Rectissime igitur iam veteres editores sententias separaverant, quarum prior hæc est: *Innocentes ergo et verecundi sunt, ut bene audiant, et, ut rumorem bonum colligant, erubescunt.* Aptissime ipse rubor ingenuus in ista ratione captatio famæ fieri dicitur. (Ceterum affirmative hæc per conclusionem et demonstrationem pravitatis dicuntur, non interrogative.) Tum non minus recte additur: *Pudet iam* (si hæc vera sunt) *loqui de pudicitia* (quæ dissimulatio est impudicitiæ). Itaque hæc mihi nullam habere dubitationem videntur, quæ adeo difficilia et obscura visa sunt, ut Turnebus librarii adnotationem de lacuna codicis in his verbis deprehendisse sibi videretur. Sed difficiliora sunt, quæ sequuntur: Ac *nimis istorum philosophorum pudet, qui nullum vitium vitare nisi iudicio ipso notatum putant;* in quibus (ut hoc primum transigam) pro *nimis istorum* e codicum optimorum vestigiis (Haun. et Victor. *mystorum*) et e cod. S[ti]

Victoris apud Gruterum scribendum est, ut Iunta, Victorius, Rob. Stephanus ediderant, *me istorum*, sublato comico illo *nimis pudet* pro eo, quod est *valde pudet*. Sed hoc parvum; deinde autem *vitare*, quod Davisius satis prave defendere conatus est, comparata constructione verbi, quod est *censeo*, apud Horatium et inferioris ætatis scriptores (qui *censeo facere* ut *iubeo* dicunt), Wyttenbachius in *vitandum* mutabat, Goerenzius, assentientibus Beiero et Orellio, delet. Nemo quidquam dixit de pronomine *ipso*, quod incommode et perverse ponitur; quæritur enim, utrum *vitium ipsum* per se fugiendum sit an metu iudicii (non *iudicii ipsius*, tanquam aliud sit adiunctum). Sed codices considerantibus aliæ et maiores oriuntur dubitationes. Nam in codice Haun. est: *que* (sic) *ullum inditium vitare nisi vitio ipso mutatum putant.* Atque, quod nemo commemoratione dignum putavit, hunc ordinem et hos casus verborum *iudicium — vitio,* omnes aut longe plurimi codices habuerunt, certe omnes Davisii, qui ipse eius rei testis est, et apud Moserum præter Victorianum etiam infimi, Creuzerianus et Wyttenbachianus; de quarto, Monacensi, tacetur. Goerenzius, ut solet, tacet de iis, quibus uti nescivit. [1]) Idem in veterum

---

[1]) Orellium hoc et infinita similia in selectæ varietatis adnotatione prætermisisse, non tam seorsum reprehendo, quam intelligi volo, quam nullius utilitatis sit totum illud excerpendi genus, quo celeriter, dum librum aliquem festinanter recognoscimus, defungi possumus. Quæ sit enim memorabilis scriptura, tum demum intelligi potest, quum et universi apparatus critici natura perspecta est et in singulis locis omnia momenta exquisita vel potius iam veritas inventa. Damnum autem ista selectio habet non leve, quod homines ea confidunt omniaque in tuto posita putant, ubi nihil adscriptum est. Uno modo recte fieri delectus potest in varietatis adnotatione, ut aut codicum certorum et probatorum aut dilige-

editorum libris fuisse, perspicitur ex iis, quæ Moserus de Cratandro et Hervagio adnotavit. (Ipse ut in hac scriptione veteres editiones compararem, nec temporis brevitas permisit nec utilitatis inde proventuræ spes incitavit.) Iam hunc ordinem verum esse, perspicue demonstrat, de quo ante dixi, pronomen. Tum autem pro *notatum*, quod interpolando ad *vitium* accommodatum est, ceteri quoque meliores (Victorianus et Davisii) habent *mutatum*, deteriores (Davisii et Moseri) *multatum*. Quod autem ad veritatem ducit, *ullum* aut in uno est Hauniensi aut ex eo uno enotatum. Efficitur enim ex eius scriptura hæc loci forma: *qui ullum iudicium pertinacius vitio ipso vitandum putant.* In verbis *vitare nisi* comparativum adverbii latere, ex cuius terminatione ortum sit *nisi*, certum est; ipsumne adverbium reppererim, nescio. *Vitandum*, ut sæpissime, transiit in *vitatum*, deinde in *matatum*. Hæc demum vera est et ad ea, quæ sequuntur, accommodata sententia, non iudicia, sed ipsa vitia esse timenda; ea contra, quæ in vulgata scriptura erat, falsa. Neque enim Epicurei vitium tum demum, si iudicio iam notatum esset, fugiendum putabant, sed eo esse vitium, quod metum et periculum iudicii futuri afferret. [1])

---

ter collatorum scripturæ perscribantur aut editionum, comparationis causa. Cetera specie ludunt lectores criticam omni modo adhibere volentes, quid sit critica, nescientes.

[1]) Ex minoribus rebus in extrema parte huius libri unum attingam, c. 22, 59 non recte editum esse ab Ernestio, Goerenzio, Mosero, Orellio e paucissimis et malis codd. (Vindob. Goerenzii et Monac. Moseri): *principia rerum omnium, quasi adumbratas intelligentias*, pro eo, quod ex ceteris Lambinus et Davisius tenuerunt, *principio*. Scientiæ ista principia sunt, rerum omnium principia prorsus contra Ciceronis mentem dicuntur. Longe alia sunt in ethicis *principia naturæ*, id est,

Lib. II c. 2, 5 Cicero ad ea, quæ de civium Romanorum, qui ex municipiis orti erant, patria disputat, comparationem adiungit veteris Atticorum status; verba autem, quibus hunc significat, corrupta sunt, quæ sic Orellius edidit: *vestri Attici, priusquam Theseus eos demigrare ex agris et in astu, quod appellatur, omnes se conferre iussit, symphrantidem et Attici*, recte nullam ex infinitis pæne coniecturis superiorum probans. Ipsa quidem comparatio qua in re posita sit, obscurum esse recte attendenti non potest, a qua quidam ita aberrarunt, ut, mutato *priusquam* in *postquam*, ad instituta Thesei comparationem spectare putarent; alii autem rem a similitudine municipiorum et urbis Romanæ longe abhorrentem induxerunt, *φρατρίας*, et de ea subabsurdi aliquid effinxerunt, quasi quis dicat eosdem et Romanos esse et tribules aut curiales. Proprietas eius rei, de qua Cicero loquitur, in eo posita erat, quod extra communem civitatem eamque urbem, quæ eius caput erat, — nam civitatem Romani, antiqua notione retenta, re mutata, ad urbem, non tantum ad rempublicam Romanam cogitatione referebant, — alia erant oppida et coetus eorum, qui illius communis civitatis et urbis et reipublicæ participes erant. Huius similem dicit fuisse, non eum statum, qui post Theseum et Athenarum *συνοικισμόν* fuerit, (nam quum ex agris demigrassent et in astu se contulissent, nulli erant extra Athenas coetus, qui municipiorum similes essent [1]), sed eum, qui ante Theseum fuisset,

---

a natura data et commendata. *Principio* refertur ad id, quod adiicitur de iis intelligentiis illustrandis.

[1]) Cicero quidem etiam paulo plus dicit, quam veritas fert, tanquam hominum omnis multitudo postea in urbe perpetuo vixerit; nimis enim pressit notionem *τοῦ συνοικισμοῦ* et narrationis de Theseo vulgarem colorem reddidit.

quum omnes quidem Atticæ incolæ uni imperio parerent unamque rempublicam haberent, (sic enim Cicero rem animo proponebat eamque rationem sequuntur narrationes de Ægeo et ipso Theseo), caput etiam quoddam et sedem imperii Athenas, sed tamen sua quique oppida, duodecim illa Cecropia, suos coetus, suas quasdam minores respublicas tenerent (*πρυτανεῖα καὶ βουλευτήρια καὶ ἀρχάς*, quæ sublata dicit Plutarchus Thes. 24). Eo igitur tempore iidem homines et communiter Attici erant (non Athenienses; nam hoc dissimile, quod Athenæ non omnes sua civitate comprehendebant,) et separatim suam quique minorem patriam habebant, quemadmodum Cicero et Romanus erat et Arpinas. Hoc a Cicerone dictum esse apparet; et forma quidem orationis non obscura est in his *iidem et Attici;* priora insunt in literis *symphrantidem*, nisi quod *iidem* iam inde dissolutum est. Facile tamen expeditur verbum prorsus necessarium, cuius prima tantum littera deest, *erant;* in codice quidem Hauniensi plane perscriptum est, quod quale sit, intelliget, qui animadverterit, in aliis codd. scribi *symfrantidem*, littera F; ea quum esset orta ex E, prius illud *sym*, quod Græce sonare videbatur, Græcam litteram et monstrum vocabuli genuit. Restat ea appellatio, quæ contraria esse debet communi Atticorum nomini, pro qua codices habent *sym*, *sim*, alia, Hauniensis *sinis* (ut videtur). Ac Turnebi quidem coniectura, qui *Sunii* scripsit, non solum formam nominis pravam habet (Sunienses enim erant), sed sententiam; neque enim omnes Attici simul Sunienses erant, sed alii Marathonii et sic porro. Quod quum intelligeret Orellius, nullam tamen probabilitatis speciem sequens, sic fere scribi posse putavit: *et Eleusinii et Rhamnusii*, ac præterea in idem vitium sententiæ aperte incidit; falsa enim hæc quoque erunt, nisi omnia nomina

oppidorum enumeraveris. Nullum igitur nomen certi loci positum erat a Cicerone, sed generis significatio. Equidem neque ex litterarum ductibus neque ex copia vocabulorum rei aptorum quidquam aliud exsculpo nisi: *et sui erant iidem et Attici*, id est, suorum seorsum oppidorum homines.

C. 9 init. legis formula in recentioribus editionibus hæc est: *Foederum, pacis, belli, induciarum oratores fetiales iudicesve sunto: bella disceptanto*, ducta in voce *iudicesve* scriptura e coniectura Schefferi et e codice Bruxiano Goerenzii; qui cuius aut unde fuerit, ignoratur; sed sæpius ex eo Goerenzius eas scripturas protulit, quas coniectura non ante multa secula inventas constat.[1]) Hoc quidem loco satis patet, disiunctivam particulam ab affirmativo præcepto alienam esse; nec aptum erit *que*, quod in hac legis simplicitate male inter verba coniuncta interponetur *fetiales*. Codices pro *ve* habent *non*, præter Victorianum, in quo ob imperativum scriptum est *ne*. Equidem, etsi erroris originem non intelligo, prorsus tollendam particulam puto, eo magis, quod in omnibus codicibus est *oratorum*, quod vix ex *oratores* ortum est; et pæne adducor, ut illud ipsum verum putem, intelligamque res per alios legatos et oratores actas et ad fetialium iudicium revocatas. Illud mihi certius videtur, inter nomina *foederum, pacis, induciarum* male *belli* nomen medium interiici, quum præsertim separatim sequatur: *bella disceptanto*. In interpretatione huius legis (c. 14, 34) editur: *in quo (bello) et suscipiendo et gerendo et deponendo ius ut plurimum valet et fides, horumque ut publici interpretes essent, lege sanximus*. Ine-

---

[1]) Huiusmodi est, quod nunc inde editur in libro II § 14: *quamquam quidem illi;* Cicero scripsisset: *quamquam illi quidem*.

ptum in hac scriptura esse *ut plurimum* (quod prætere apud Plinium non *plerumque* sed *quum plurimum* significat), a multis intellectum est; sed in codicibus aliquot (Victor., Monac., Oxon. E) est: *valeret ut fides*, tum in omnibus (saltem Moseri et Oxx.) *forumque*; scribendum est igitur: *ius ut plurimum valeret et fides eorumque* (E pro F) *ut publici interpretes essent, lege sanximus.*

C. 11, 28 in magno codicum dissensu editur nunc: *Araque, quæ vetustissima est in Palatio, Febris, et altera Esquiliis, Malæ Fortunæ, detestataque omnia eiusmodi repudianda sunt.* Pro *araque, quæ* omnes codices habent *ara quæ* aut *ara que* (quod idem est); pro *vetustissima est* plures et meliores *vetus stat*, quod ortum est ex *vetusta.* Itaque, sublata inutili circumlocutione, primum scribendum est: *araque vetusta in Palatio Febris et altera Esquiliis Malæ Fortunæ.* Deinde autem et incommode post *detestataque omnia* additur *eiusmodi*, quod iam inest in *detestataque*, et perversissime dicuntur *detestata omnia esse repudianda*, quasi quisquam, quæ detestetur, ea non repudiet; nec erant illæ aræ detestatæ, quæ colebantur; rerum erant detestandarum. In codicibus non paucis, duobus quidem melioribus, Parisiensi et regio Davisii, est *detestataeque.* Legendum igitur videtur, eadem participiorum mutatione facta, quam supra iam commemoravi (ad I, 19, 50): *detestandæ, atque omnia eiusmodi repudianda.* Recte ei, quod de aris singulatim dictum erat, additur de toto genere præceptum.

Cap. 13, 32 editur: *Egone? divinationem, quam Græci μαντικήν appellant, esse censeo et huius hanc ipsam partem, quæ est in avibus ceterisque signis disciplinæ nostræ: quod, quum summos deos esse concedamus, eorumque mente mundum regi, et eorundem benignitatem hominum consulere generi, et posse nobis signa rerum fu-*

turarum ostendere, non video, cur esse divinationem negem. Ante *disciplinæ* in codicibus additur *quod* aut *quos* aut *quo;* quod ne quem turbet, ortum est ex eo, quod scriba codicis eius, ex quo nostri derivati sunt, primum non intellexerat compendium, quo notabatur syllaba *dis* (ex quo in cod. Erf. in oratione de provinciis consularibus scribitur *quod serui* pro *disserui* et *quod sensi* pro *dissensi* et (18, 43) *cupi quod simos* pro *cupidissimos*), deinde autem *disciplinæ* recte ille quidem perscripsit, sed *quod* non delevit. Verum voces *quod quum* et *deos* ab omnibus omnino codicibus et veteribus editionibus absunt; nec *concedamus* scribitur, sed *concedimus.* Relinquuntur igitur hæc fragmenta, ex quibus sententia efficiatur: *summos esse concedimus, eorumque mente* &c. Ea autem sententia non causalis esse debet, ut in vulgata interpolatione, sed condicionalis; sequitur enim assumptio, comprobans id, quod hic pro condicione positum est: *Sunt autem ea, quæ posui* &c. Omnia, quæ desideramus, insunt nec valde involuta latent in voce *summos;* scriptum enim erat: *si .n. deos,* hoc est: *Si enim deos esse concedimus, eorumque* &c. Nulli sunt in hoc Stoicorum de divinatione loco summi et imi dii, sed generatim, si dii sint, divinationem esse, concluditur. Vid. de Divinat. 1, 38 &c.

C. 16, 40 et 41: *Quod et nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia deposuisse apud Solos* (scrib. e vestigiis codd. *Solenses*) *in delubro pecuniam dicitur et Atheniensis Clisthenes Iunoni Samiæ, civis egregius, quum rebus timeret suis, filiarum dotes credidit.* Attigi hunc locum in emendationum libello p. 75, dixique, etiamsi defendatur *et nunc* pro *etiam nunc*, tamen nullo modo sic sine coniunctione subiici posse superioris temporis exempla, itaque scribendum esse: *Quod et nunc multis*

fit in fanis et Alexander &c. Nec nunc ab eo iudicio discedo. Neque enim video, quid obstet, quod Orellius obiicit, sequens *et Atheniensis*, quasi plus quam duo membra coniungi sic nequeant. Sed aliud est mendum gravius. Cur enim de Alexandro Cicero scribit: *deposuisse dicitur*, de Clisthene, cuius ætas remotior, res minus notæ erant, *credidit?* Sequitur: *Sed iam de periuriis, de incesto, nihil sane hoc quidem loco disputandum est.* Nemo, opinor, non sentiet, prave positum esse *sed*, quasi contrarii aliquid inferatur, quum transeatur ad novum et diversum legis caput, in quo una apta est particula *iam*. Lenissima adhibenda correctio est, ut fiat: *credidisse. Iam* &c. Non ita raro hæc terminatio infinitivi et *sed* confunduntur. Itaque infra 25, 62 omnes iure edunt, Manutium sequentes: *vides. Sed —;* in codicibus est *vidisse.*

C. 16, 41 et c. 17, 42, ubi Cicero deorum iudicium de violatis religionibus in suo casu apparuisse dicit, quum sic scriberetur: *velimque hoc, quod loquar, diis immortalibus gratum potius videri quam grave. Omnia tum perditorum civium scelere, discessu meo, religionum iura polluta sunt, vexati nostri Lares familiares, in eorum sedibus exaedificatum templum Licentiæ, pulsus a delubris is, qui illa servarat. Circumspicite celeriter animo, (nihil enim attinet, quemquam nominari) qui sint rerum exitus consecuti* — quum sic, inquam, scriberetur, Victorius et alii lacunæ notam post *grave* posuerunt; eam Goerenzius et Schuetzius sustulerunt, quod nihil deesset; Wyttenbachius unum vocabulum *hominibus* desiderari indicavit; in quo hoc sensit, *grave* ad deos non recte referri, qui supra contentionem evecti essent, ad homines pertinere, qui superbe se extollentem vix ferrent. Sed quam veteres illi iudicii sui causam habuis-

sent, nemo videtur animadvertisse, nisi quod Wagnerus hæsit in particula *tum.* Ea enim sic ponitur, tanquam Cicero certum tempus iam significaverit. Atqui præparatione usus est, dicturus de se ipse gloriosius; nullamdum rem gestam casumve commemoravit. Itaque Victorius et alii temporis illius, quo expulsus esset, significationem aliquam præcessisse putabant; nec potest aliter statui, si *tum* rectum est. [1]) Et tamen si sic statuitur, abundat *discessu meo.* Sed qui attenderit ad orationis formam, præterea, ut nunc est, post *Circumspicite* in initio novæ sententiæ, ubi post primam narrationis partem iubentur, qui audiunt, animos transferre ad id, quod deinde consecutum sit, desiderabit aut *iam* aut *nunc.* Scilicet hæc Cicero coniunxerat hoc modo: *Quum perditorum civium scelere, discessu meo religionum iura polluta sunt,* — *pulsus a delubris is, qui illa servarat, circumspicite* &c. Hæc si ita sunt, *omnia* ferri non potest. [2]) Sed aut fallor aut in eo inest illud ipsum, quod Wyttenbachius desiderabat, *hominibus*, quod male diiunctum a superioribus et compendio scriptum in hanc formam transiit. Pro *animo* Davisius recte e codicum vestigiis *(animus) animis* scribendum coniecit.

Eodem capite § 44 olim edebatur e codicibus: *Reprimam iam, et non insequar longius;* nunc editur, *iam me*, quod apud primum est Stephanum, necessaria sane adiectione; sed *et non* hoc loco ferendum non est. Unam

---

[1]) Lepide Moserus, "*Tum*, inquit, universe continuandæ narrationi inservit." Atqui narrare nondum coeperat.

[2]) Ferent, qui huiusmodi verborum traiectiones in prosa oratione admitti putant, qualis est: *Falsam quum in hoc ἔμφασιν inesse videret acutissimus Wolfius* &c. Verum talia scribi a Ciceronis editore, quum præsertim de ordine vocabulorum quæreret, non debebant.

litteram geminatam, alteram sublatam oportuit: *Reprimam iam me; non insequar longius.* Quod hic abundabat, in proximis superioribus deesse, recte Lambinus sensit; sed mutanda simul distinctio verborum: *iudicia perrupta ab iisdem et corrupta; hominum, non deorum.* Sic hæc adiecta eandem vim habent, quam Goerenzius efficere studebat addito *at.*

[C. 18, 45, ubi exponitur, quæ rerum genera Plato et ipse Cicero diis consecrari posse velint, codices et editiones consentiunt in hac scriptura: *Hæc illi* (Platoni) *placent. Sed ego cetera non tam restricte præfinio, vel hominum vitiis vel subsidiis temporum victus. Terræ cultum segniorem suspicor fore, si ad eam utendam ferroque subiiciendam superstitionis aliquid accesserit.* Sed ego, quæ hic *subsidia temporum* dicantur, prorsus non intelligo; videntur enim ea esse aut quibus sublevati gravia et periculosa tempora feramus, quod ab hoc loco alienissimum est, aut quibus temporum opportunitas nos ad aliquid efficiendum adiuvent; quamquam num sic *subsidia* pro præsidiis et *tempora* de opportunitate et felici temporis condicione dicantur, merito dubitari potest; verum ut sic dicatur, neque de re efficienda hic agitur neque subsidiis *vincimur*, sed iuvamur. Wyttenbachius enarrat: "quia homines nunc plus pecuniæ possident quam temporibus Platonis", *subsidia* fere eo modo accipiens, quo Gallice dicuntur *ressources;* verum ne id quidem usu sermonis confirmatur et vehementissime repugnat vocabulum *victus* et alterius membri dissimilitudo. Cicero scripsisse videtur: *vel hominum vitiis vel i n s i d i i s temporum victus.* Hanc ætatem, quæ nunc sit, et hos mores sic quasi insidiari sibi philosophorumque iudicio dicit, ut veterem Platonis severitatem retinere non possit.

Iam aptissime, ut *homines* et *tempora*, sic *vitia* et *insidiæ* componuntur.]

Cap. 19, 47, ubi Cicero de pontificum cognitione iuris agit, sic scribitur: *Totumne? Quid ita? Quid enim ad pontificem de iure parietum aut aquarum aut ullo omnino? Ergo, quod cum religione coniunctum est.* Plus dicitur multo, quam Cicero vult, de *nullo omnino* iure civili pontifici quærendum esse.[1] Itaque mitigare alii student *aut tali ullo omnino* scribentes ex vestigiis codicum minime perspicuis et parum Ciceroniane (*talis ullus*), alii expellunt, substituto *aut luminum.* Batavus tamen quidam (in Observatt. Miscell., ex quibus tot inutilia Creuzerus excerpsit) attendit ad codices, qui magno consensu *si* addunt ante *ergo*, ex quo recte effecit *nisi;* sed *ergo* iniuria delevit, quod ex *eo* ortum est; quam facile, sciunt, qui compendia scribendi norunt. Scribendum est igitur: *aut ullo omnino nisi eo, quod cum religione coniunctum est?*

Paulo post, hac et proxima sectione (48), miror latuisse adnotationem grammatici alicuius in Ciceronis orationem illatam, quam ut nunc deprehensam convincam, paulo plura verba describenda sunt: *Cur igitur hæc tanta facimus, quum cetera perparva sint, de sacris autem, qui locus patet latius, hæc sit una sententia, ut conserventur semper et deinceps familiis prodantur, et, ut in lege posui, perpetua sint sacra? Hoc posito, hæc iura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut, ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret, iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia pervenerit. Hoc uno*

---

[1]) Neque enim iuvat effugia tentantes, quod addidi ipse, *civili;* nam quæ sequuntur, non ex pontificio iure sunt, sed ex civili, quæ cum religione coniuncta sunt.

posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iurisconsultorum libri. Quæruntur enim, qui adstringantur sacris &c. Offendit iam alios repetitum illud *Hoc posito;* verum gravior in sententiæ quam in verbi repetitione et perturbatione offensio est. Ea enim, quæ inferius posita sunt, ex superiore tanquam capite et fonte derivantur. Sed priora illa: *hæc iura pontificum auctoritate* &c. ipsa deducta sunt a primo illo capite et summo, quo sacra perpetua esse et familiis deinceps prodi iubentur, nec quidquam continent, quod non ab eodem initio distinctius deinde iterum explicetur. Itaque alterum quoque *Hoc uno posito* refertur sententia non ad proxime præcedentia, sed eodem, quo illa, ut, circumscripta et sublata hac sententia: *Hoc posito hæc iura — pervenerit,* non solum nihil desideretur, sed omnia tum demum ordine procedant. In ipsis autem his verbis primum non recte *iura* plurali numero dicuntur, quum unum ponatur, ut sacra iis sint adiuncta, qui pecuniam acceperint; deinde ipsum hoc, sacra *adiungi* hominibus, non nimis placet, valde autem displicet prava consecutio temporum: *consecuta sunt, ut — essent, ad quos pervenerit;* debebat enim esse *pervenisset.* Tum si quis superiorem sententiam consideraverit, facile sentiet, extremum vocabulum *sacra* vitiose redundare et trahi post illa: *de sacris autem.* Simul autem velim attendi, non optime dici: *pontificum auctoritate hac iura consecuta sunt* pro eo, quod est *constituta*, contra recte: *sacra pontificum auctoritate hæc iura consecuta sunt.* Iam in codicibus pro verbis *hoc posito* scribitur fere *hæc posita*, in paucis aliter, *hic posita*, *hoc ponite.* (Victorianus habuerat *hæc posita,* sed deleta hæc in eo erant.) Hæc omnia qui animo comprehenderit, non negabit, a Cicerone hæc sic perscripta fuisse: — *et, ut in lege posui,*

perpetua sint. Hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iurisconsultorum libri. Ad hæc adscripta est adnotatio, ea, quæ deinceps explicantur, in brevius contrahens: *Sacra hæc iura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut —pervenerit.* Ea in codice eo, ex quo nostri derivati sunt, sic verbis Ciceronis inserta est, ut prima verba proximæ sententiæ Ciceronianæ (*hoc posito* &c.) intermiscerentur et depravarentur. Prorsus eiusdem generis adnotatio, quæ rem a Cicerone tractatam breviter indicat, Ciceronis verbis adiuncta est in plerisque codicibus libr. II, 2, 5: *Habet civitates duas, sed illas unam civitatem putat.*

Cap. 20, 50 scriptum est: *Videtis igitur, omnia pendere ex uno illo, quod pontifices pecuniam sacris coniungi volunt; iisdemque ferias et caerimonias adscribendas putant.* Satis perverse pecunia sacris coniungi dicitur, tanquam sacra ad certos homines perveniant eaque sequantur hereditates, non iam civili iure et testamentis ordinatæ, sed pontificum decretis. Heredes pecuniæ etiam sacra suscipere pontifices volebant. Videamus nunc codices; quamquam eorum testimonium prope obscuravit non solum superiorum pravum institutum, sed Goerenzii socordia; omnes enim tacent; sed Moseri codices, nullo excepto, et vetustissima quæque editio habent: *quod pontificum pecuniam sacro coniungi volunt*, ex quo efficitur nullo negotio: *quod pontifices cum pecunia sacra coniungi volunt.* In proximis verbis editores, indigne neglecta facillima et verissima Davisii correctione: *quom est partitio* pro *quod e. p.*, mendi notam apponere maluerunt; contrarium mox refertur: *in donatione.*

Cap. 22, 56 Orellius "in loco alioqui desperato" recepisse se ait "egregiam Moseri correctionem", sic scribentis: *Eodemque ritu in eo sepulcro, quo haud procul a*

Fonti ara regem nostrum Numam conditum accepimus: gentemque Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse usam. Egregiam vero! in qua quivis grammaticam orationis structuram perturbatam animadvertat, quoniam ad illa: *Eodemque ritu in eo sepulcro* post relativam sententiam interpositam nihil redditur, idque, quod Cicero dicere volebat, eodem ritu Numam sepultum esse, scite occultetur. Itaque quod vere egregium Wagneri inventum de Fonti ara Moserus ad vocem *procul* et ad codices accommodavit, *a Fonti ara* scribens, id accipiamus; in ceteris aliam viam ingredi cogimur. In codicibus (ut ea omittam, quæ ad verba *a Fonti ara* pertinent, recte restituta) est: *Eodemque ritu in eo sepulcro quod procul a Fonti ara regem nostrum Numam conditum accepimus.* Tota loci demonstrandi ratio postulat *haud*; relativum oratio nullo modo recipit; ipsa enim verba *regem nostrum*, ne alia dicam, ostendunt, hanc esse primariam sententiam, qua id contineatur, quod rei a Xenophonte de Cyro traditæ simile sit. *Quod* igitur commutandum est cum altera particula litteris non ita multum distante; voces autem *in eo* ortæ sunt ex adiectivo, quo significata erat materia sepulcri, quæ nisi nominata esset, prorsus abundaret ipsum *sepulcri* vocabulum. Id adiectivum nec vetus fabula satis demonstrat (Liv. 40, 29, Plin. Hist. Nat. XIII, 27, Plut. Numa 22) nec vestigia codicum. Lapideas arcas fuisse, Livius et Plutarchus dicunt.

C. 22, 57 ab instituto meo paululum discedens alienam coniecturam commendabo, ut simul errores nuper commissos tollam. Scribunt enim editores, Mercerium in nonnullis corrigendis sequentes: *Itaque in eo, qui in navi necatus, deinde in mare proiectus esset, decrevit P. Mucius, familiam puram, quod os supra terram non exsta-*

ret; porcam heredi esse contractam; habendas triduum ferias et porco femina piaculum pati: si in mari mortuus esset, eadem, præter piaculum et ferias. Mercerius tamen et editores ante Goerenzium recte *et* ante *habendas* addebant; nam ex *contractam et* ortum est in codicibus *contractet.* Sed Orellius hæc prorsus perversa esse putat, quod, detracto piaculo et feriis, nihil remaneat in altera parte. Itaque, non sane leniter, corrigit, primum: *porcam heredi non esse contractam*, tum: *eadem, piaculum et ferias;* efficit autem, ut prorsus perverse P. Mucius, positis duobus diversis, ad quæ exspectentur diversa præcepta (si in navi quis necatus esset et si in mari), idem in utraque re decernat. Cur igitur diversitatem rei significarat? Verum omnia bene habent, quod ad ipsa præcepta attinet. Ipse enim Orellius intellexit, in codicum scriptura, dempto piaculo et feriis, remanere, quod maximum est, *porcam contractam* (id est, sacrum quotannis porca faciendum et fortasse alia) [1]); sed id unum negat in altero membro significari posse voce *eadem.* Scilicet ea pertinet ad totum Mucii decretum, familiam puram esse, quod os non exstaret, sed porcam contractam esse. Quod autem paulo levior expiatio constituitur in eo, qui in mari mortuus sit, quam in eo, qui in navi necatus et proiectus, hæc sine dubio causa est, quod in hoc occasio fuisset ossis excipiendi, quod terra operiretur. Itaque hæc, quæ recta sunt, ne moveamus; illud ne feramus, quod superiores aliquot recte non tulerunt, *piaculum pati porco* dici, qui piaculare sacrum faciat; multo autem minus hæc coniungi: *habendas triduum ferias et piaculum pati* pro *patiendum.* Tum vero animum attendamus

---

[1]) Vid. Marius Victorin. lib. II p. 2470 Putsch. et Ciceronis verba § 55 posita: *quæ in porca contracta iura sint.*

ad deficientem in verbis *si in mari* &c. sententiarum coniunctionem. Legemus, opinor, non dubitanter: *et porco femina piandum; at si* &c. Davisii hoc est inventum, nisi quod *atqui* posuit, particulam hinc prorsus alienam.

C. 23, 58: *Sed in urbe sepeliri lex vetat. Sic decretum a pontificum collegio, non esse ius, in loco publico fieri sepulcrum.* Neque cur in priore sententia per adversativam particulam repetatur, quod iam dictum erat, apparet, neque quo spectet in altera sententia particula *sic.* Utrumque perspicuum erit, retractis duabus litteris, quæ post *Set* exciderunt: *Set ut in urbe sepeliri lex vetat, sic decretum* &c. Iam repetitur, quid sit in lege, ut similitudinis significatione transitus fiat. Paulo ante in codicibus est: *Quid post XII in urbe sepulti sunt clari viri?* Suppletum est: *Quid? qui post XII in urbe sepulti sunt, clari viri?* non recte. Sic enim significatur, ante de hominibus esse dictum, et de hominibus quaeritur. Dictum autem erat de re, et de ea Atticus interrogat, qui accommodari ad legem id possit, quod post eam latam factum constet. Itaque scribendum erat: *Quid, quod — sepulti sunt clari viri* [1]*?*

C. 25, 62: *Nostræ quidem legis interpretes, quo capite iubemur sumptus et luctum removere a deorum manium iure, hoc intelligunt in primis, sepulcrorum magnificentiam esse minuendam.* Sic Orellius edidit, in *iubentur*, quod est in codicibus, mutando multorum secutus iudicium, non recte tamen. Sed alius est prior et ad omnes pervagatus error. Neque enim, ut putaverunt,

---

[1]) Mirum est, mox § 59 silentio præteriri necessariam prorsus Davisii correctionem: *lamentationisque funebris* pro *lam. funeris.* Non dicitur usitate *lamentatio funeris* de genere (recte contra dicetur *inter ipsam lamentationem funeris*), multo minus *minuendæ lamentationis funeris.*

Cicero hic de lege aliqua Romana einsque interpretibus loquitur. Nam nec ulla erat huiusmodi lex tam universe scripta, nec quid iurisconsulti intelligerent, Cicero quærebat, nec illi sic exponebant legum sententias, ut docerent tanquam magistri et morum correctores, sepulcrorum magnificentiam esse minuendam. *Nostram legem* quum dicit, suam intelligit, supra positam § 22 *(sumptum in ollos luctumque minuunto)*, et in ea se scribenda vel maxime nimiam sepulcrorum magnificentiam notasse dicit. Itaque non *intelligunt* Cicero scripsit, sed, quod est in Moseri codice Victoriano et Monacensi et Oxon. duobus quodque in multis aliis editores repperissent, si attendissent, *intelligant*. Explicat ipse, quid intelligi velit. Inepte igitur de sua lege *iubemur* dicit, recte *iubentur*. Nam etsi ad omnes lex pertinebat, tamen, quia ceteri nominati non erant, verbum rettulit ad *interpretes*, qui ipsi eadem lege tenebantur.

Cap. 25, 63: *Sequebantur epulæ, quas inibant propinqui coronati, apud quas de mortui laude quum quid veri erat prædicatum (nam mentiri nefas habebatur), iusta confecta erant.* Mirere, neminem editorem sensisse, quam barbare diceretur, *apud epulas* de laude mortuorum prædicatum esse, quod Latine est *in epulis, inter epulas.* Sed ut hic facilis emendatio est *(apud quos)*, sic de reliqua parte sententiæ hoc tantum dicere possum, partitivam loquendi formam *(quid veri)* tantum ad condicionalem sententiam aptam esse *(si quid veri)* aut ad relativam indefinitam *(quicquid veri)*; neque enim *aliquid veri* prædicandum erat, sed *vera* aut si quid veri poterat. Eodem codicum vestigia ducunt. [1])

---

[1]) Paulo ante, ubi in codicibus scribitur *mos . . . . . hoc ius terra humandi, quam quum proximi fecerant, obductaque terra*

Venio ad librum tertium, in quo parcior emendationum copia est. In eius capite quarto extremo legis formula hæc ponitur: *Censores fide leges custodiunto;* in qua *fide custodire*, sive ablativus sive adverbium (ipsum usu non frequentatum) intelligetur, æque inusitate dictum erit; et, si esset usitate dictum, aliam haberet vim *fide leges custodire*, non eam, quæ hic requiritur, legum tabulas servare, ne corrumpantur. Eo diligentius consideranda codicum scriptura, in quibus est fere *fidem legem;* (in Fabr., S. Vict., Pal. 3, 4 apud Gruterum, plerisque Davisii, quinque Goerenzii, duo Moseri). Ex hoc fit, quod unum ad rem aptum est: *Censores fidem legum custodiunto*, hoc est, operam danto, ut certis et incorruptis monumentis testatum sit, quæ sint leges quidque in iis sit. Sequitur statim: *Discedite, et tabellam iubebo dari.* Sic enim Orellius edens, Quid, inquit, impedit, quo minus pessimæ Ascensii coniecturæ *(disce rem)* optimam Davisii substituamus, *discedite*? Libet paulo longius interrogando progredi: Quid impedit, quo minus codicum scripturam restituamus, *discedere?* Nam quod adiungitur activo infinitivo simplici accusativus cum infinitivo passivæ formæ, nihil prorsus offensionis aut insolentiæ habet, quum posterior infinitivus ad idem, quo prior, subiectum referri nequeat. Est autem, quod postulet, ut *discedere* scribatur. Qui enim sic loquitur: *discedite*, *et iubebo*, hoc

---

erat, quum duplex esset corrigendi via, ut aut pronomen mutaretur (*quod*) aut verbum (*iniecerant*), editores hanc posteriorem iniuria prætulerunt, ex qua foedissima efficitur tautologia: *quum terram iniecerant obductaque terra erat.* In nominativo et accusativo singulari pronominis relativi compendiis notato late patet corrigendi libertas. *Ocius* pro *hoc ius* vix verum est; nec festinandi significatio, quæ inest, apta videtur, nec *humandi* recte accusativo caret.

posterius quodammodo priori tanquam condicioni præcedenti adiungit, quod ab hoc loco alienum est, ubi Cicero simpliciter, quid mox fieri velit, significat. Quamquam ne illo quidem modo Cicero loquitur; is enim semper in eventu imperatæ actionis significando imperativo futurum sine coniunctione subiicit; inferioris ætatis scriptores *et* interponunt, estque hoc perpetuum discrimen, ut hunc sumam, Senecæ et Ciceronis, a nullo, quod sciam, adnotatum. [1])

Cap. 11, 26 oratio sic inter personas distribuitur et scribitur: M. *Perseveras tu quidem et in tua vetere sententia permanes.* Q. *Nunc mehercule.* At. *Ego sane a Quinto nostro dissentio. Sed ea, quæ restant, audiamus.* Mire in respondendo et adfirmando Quintus temporis particula utitur, quasi verens, ne postea a sententia desciscat, quod ipsum, si significare vellet, aliter dicendum erat (*Ego vero, nunc quidem)* [2]); ceterum ipsum responsum valde superfluum est, quoniam proxime dixit satis perspicue: *Haud equidem assentior; tu tamen ad reliqua pergas velim.* Mire etiam Atticus abrupte et pæne rustice dissensus sui nihil ad rem pertinentis declarationem interponit, in qua Lambinus saltem contrariæ sententiæ et cum reliqua oratione nexus notam aliquam requirebat *(At ego)*. Sed caput illud est. Hic enim Atticus a

---

[1]) Ciceronis est: *Genus animadversionis videte: quæretis* &c. (Verr. Act. II, 1, 17, 45) et: *Attendite: iam intelligetis* (ibd. II, 23, 57); Senecæ: *Recognosce et intelliges* (ep. 4 § 6); *considera et intelliges* (ep. 13 § 15; cfr. ep. 16 § 6, 20 § 6, de Benef. IV, 18 § 3). Erratum vidi apud Ciceronem in hoc genere ab editoribus.

[2]) Hoc incommodum sensit Rauius in Variarum Lectionum libro ad Cic. orationes pertinenti (Lugd. Bat. 1834) p. 60, qui *nam mehercule* scribi volebat.

Quinti sententia tribunorum plebis potestatem improbantis graviter dissentit, mox c. 17 init. idem, nihil sibi unquam populare placuisse, dicit; itaque sine dubio cum Quinto ei conveniebat. Patet, hæc male divulsa esse et unum vocabulum commutatione non infrequenti vitiatum. Attico enim omnia tribuenda sunt sic scripta: *Nec mehercule ego sane a Quinto nostro dissentio.* Optime, quum Marcus Quinti se veterem dissensum agnoscere dixisset, Atticus suam sententiam Quinti adiungit. Ad coniunctionem vocum *mehercule sane* conferri potest lib. II, 4, 8: *sane quidem hercule;* alia ex Terentio habet Schellerus p. 9715, Forcellinus etiam Plaut. Trin. III, 3, 53.

C. 15, 33: *Nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius; sed, obtineri an possit, videndum est.* Hunc locum significabam supra p. 138 in nota. Quem enim, ubi admonitus erit, fallet, contra vetustiorum usum dici: *videndum est, an obtineri possit?* Subvenit unus codex Monacensis; nam de ceteris siletur; rectene de omnibus, nescio; in illo est: *sed optimum etiam possunt*, id est: *sed optinerine iam possit.* Aptissimum est *iam.* Quærit enim, num his temporibus fieri possit, quod antea facile fuerit. Mirum est, in re nec ignota nec difficili etiamnum peccari. Velut de nat. deor. lib. II, 18, 48, ubi optimus quisque codex habet: *ne hoc quidem physici intelligere potuistis* &c., editores, ne scilicet interrogationis index desideraretur, e pessimis arripuerunt: *an ne hoc quidem* &c. Et tamen nihil eos offendit in eadem orationis forma (apodosi interrogativa a *ne — quidem* incipienti) I de nat. deor. 44, 122 aut II de fin. bon. 24, 79. De divinat. I, 39, 84 post Hottingerum male sic interpungunt, ut hæc sit interrogatio: *Si ratio mecum facit, si eventa, — si sapientissimi viri, qui — urbes condide-*

runt, an, dum bestiæ loquantur, exspectamus? Ferri *an* nequit. Rectum est: *Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quæ disputavi, verissima, si ratio mecum facit, si — condiderunt? An — exspectamus?* Iam *an* adnectitur superiori sententiæ, contrarium inferens. In loco corrupto Verr. IV, 12, 27 (qui locus in bonis codicibus excidit) Orellius nuper (in orationibus selectis) miro usus est artificio. Ipse enim disiunctionem nescio quam excogitavit, cuius prius membrum verbis significatum non est. Ceterum, quum alter dixisset: *Petivit a me, ut mitterem*, simpliciter interrogandus erat: *Misistine igitur?* non disiunctive. Apud scriptorem rhetoricorum ad Herennium lib. II, 15, 22 ex hac codicum prope omnium scriptura: *deinde spectandum est, æque magnum sit illud peccatum* effici debebit *æquene*, non *an æque.* In libro I de invent. 53, 101 etiam in disiunctivæ interrogationis initio ponitur *an;* recte tamen improbatum est a Lambino. Apud Livium duo sunt in hoc genere mendosi loci, alter in libro XXXI (quæ pars Livii non valde a bonis codicibus instructa est) c. 48: *Magna pars senatus nihil præter res gestas et, an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant senatum spectare;* ubi legendum videtur: *et, easne in magistratu* &c., alter XLIV, 19: *nihil interesse, an Pellæ pecunia esset,* ubi sententia manifesto disiunctionem flagitat; hoc enim dicitur, non satis esse, pecuniam Samothracæ poni; nihilo enim minus, quam si Pellæ esset, in Persei potestate fore. Recte igitur ad sensum Crevierius: *ibi an Pellæ.* Contra XLV, 20 (*consulti ab Iunio consule patres, stantibus in comitio legatis, an locum, lautia senatumque darent*) particula, ut post dubitandi verba, ponitur cum levi ad affirmationem inclinatione, qui usus translatus ad deliberandi et consulendi verba et sensim longius progressus, obscurata paulatim

illa significatione, novam effecit proximæ ætatis consuetudinem. Referebat enim Iunius rem consuetam, quam concessum iri putabat.

C. 16, 36: *Ac nostro quidem, quum res esset ad se delata, Scaurus consul, Utinam, inquit, M. Cicero, isto animo atque virtute in summa re publica nobiscum versari, quam in municipali, maluisses.* Ex *qui*, quod omnes codices addunt ante *quum*, Lambinus recte *avo* effecisse videtur; certe *noster* sic absolute non dicitur Ciceroniano more. Sed aliud me offendit, pronomen reflexivum pro demonstrativo sic positum, ut excusationem non habeat (vid. Opusc. priora p. 189), quod subiectum, ad quod referatur, in altera demum sententia sequitur; nec ipsum demonstrativum ferri eo loco posset. Itaque vereor, ne *se* ortum sit ex compendio aliquo vocis *senatum.*

C. 19, 44 in codicibus scriptum est: *quo quid iniustius* (quam leges ferri in privos homines), *quum legis hæc vis sit, scitum est iussum in omnes.* Quæ debeat esse sententia, constat; verba restituere editores varie conati sunt; nuper probata est Rathii coniectura: *ut sit scitum et iussum in omnes.* Ea tamen in eo reprehendenda mihi videtur, quod minus apta ad hunc locum est legis definitio, huiusmodi præsertim, quæ tantum hoc ipsum contineat, non ferri in privos homines; magis enim, quid esset legi propositum, qui eius effectus, dicendum erat, ut inde natura eius perspiceretur. Tum vereor, ut satis Ciceroniane dicatur *iussum in omnes.* Mihi ex codicum vestigiis hoc potius effici videtur: *ut unum sit ius in omnes.* [Eodem capite paulo post (§ 45) additamento depravata Ciceronis oratio est; editur enim: *L. Cotta dicebat, nihil omnino actum esse de nobis; præter enim quam quod comitia illa essent armis gesta servilibus, præterea neque*

tributa capitis comitia rata esse posse neque ulla privilegii. Sed comitia *geri* armis neque dixit quisquam neque dicere potuit. Cotta primum universam illam rem de Cicerone eiiciendo vi gestam dixerat (*præterquam quod illa essent armis gesta*), deinde comitia reprehenderat contra leges habita. Librarius aliquis, qui omnis huius loci disputationem de comitiis esse videbat, etiam ad pronomen *illa* eam vocem addendam putavit. Abest ea a cod. Oxon. ψ. Vocabulum *præterquam* num Cicero hoc uno loco diviserit interposito *enim*, valde dubium est; nam tres Goerenzii codices, tres item Moseri (Vict. B) *nam* omittunt, quod non prorsus necessarium est.]

IV.

De locis aliquot Iuvenalis explicandis disputatio altera[1]).

Anniversarium hoc scribendi munus eiusmodi est, ut, quum ex præsentis temporis occasione ducatur et cum futuri spe coniunctum sit, magnam tamen habeat vim ad præteritorum memoriam scriptori saltem renovandam. Sive enim ea, propter quæ ad scribendum vocatur, animo contemplatur, aut optimi regis non tam annos computare in mentem venit quam res singulis annis pro salute civium gestas recordari et nullam vitæ partem a rei publicæ cura vacuam, aut litterarum, studiorum, institutorum academicorum vicissitudines hominumque res mutabiles obversantur, sive ab hac imagine retro ad semetipsum animum revocavit (quis est enim, cui non in maximarum rerum cogitatione suarum quoque rerum memoria subinde intercurrat?) continuum illud, in quo versatur, studiorum curriculum quasi quibusdam notis distinctum conspicatur, ut et progressiones et flexiones anfractusque facilius animadvertat. In quo spectaculo quam in varias partes animus trahatur, quum alia, si non absoluta, at aucta tamen et longius provecta, alia ac fortasse plura inchoata ac deinde intermissa aut prorsus

---

[1]) [Edita a. 1837 mense Ianuario. Prior disputatio exstat in Opusculis prioribus a p. 29 ad 63.]

relicta, nonnulla etiam non recte instituta et pæne a se damnata videat, non opus est dici. Nec in eorum studiorum memoria animus consistit, ad quæ proxime opusculorum argumenta pertinent; cetera quoque occurrunt, quæ, spe consiliisque agitata, maximam partem non ulterius progressa iacent. Atque hæc omnia eo magis fiunt, si ad idem argumentum simili occasione tractandum sive quis casus sive deliberata quædam ratio scribentem deduxit; quod mihi hoc tempore accidit. Septem enim ipsi sunt anni, quum primum hoc coetus academicos indicendi munere tanquam meo ac proprio functus sum; extra ordinem iam antea executus eram. Enarrabam tum Iuvenalis satiras quasdam selectas studioseque id agebam, ut et eos locos, qui minus recte a superioribus interpretibus tractati essent, perspicue explicarem et incertam quandam et instabilem interpretandi rationem ad severiores leges revocandam esse ostenderem. Itaque ex his ipsis scholis scribendi mihi materia nata est, commentationemque de locis aliquot Iuvenalis interpretandis edidi; quæ quum duos fere abhinc annos typis repeteretur inter opuscula mea academica et ad Iuvenalem animum paulisper convertisset, renovassetque memoriam eorum, quæ in eius satirarum vulgatis enarrationibus desiderarentur, et materiam mihi alterius disputationis collectam esse significavi et me eam fortasse aliquando conscripturum. [1]) Id promissum ut nunc potissimum exsolvam, eadem suadet, quæ primum de hac re scribendi initium dedit, scholarum mearum ratio, in quibus Iuvenalem quum maxime tracto. Nec tenuitas huius argumenti in dispersa, ut ita dicam, locorum decerptorum tractatione positi, quæ mihi ipsi nunc fortasse maior

---

[1]) P. 63 not.

videtur, quam ante septem annos blandiente novitate visa est, etsi ne tunc quidem me fugiebat, ab hoc consilio me demovet, quum præsertim in toto hoc sollemnium academicorum genere, nisi quid singulare inciderit, splendorem rerum ad diem festum aptarum oratori reservare omnes consueverint, programmatum materiam ex uniuscuiusque studiorum recessibus petere. Itaque compressa nunc intra animum ea, quam dixi, temporis interiecti recordatione et consideratione, hæc, quæ nunc scribemus, sic iis, quæ ante septem annos scripsimus, coniungemus et continuabimus, ut etiam eos, si qui, quid universe de superiorum interpretum opera in Iuvenalis satiris posita iudicemus et in quo novo enarratori maxime elaborandum putemus, cognoscere cupient, ad illa ablegemus statimque ad singula veniamus, non utique ordinem satirarum sequentes, sed ut quæque se obtulerint, expedientes et interdum ea, quæ in disputandi errorisque tollendi genere similitudinem aliquam habebunt, connectentes. Et primum, quoniam tum unum et alterum locum attigimus, cuius mala verborum interpunctione sensus obscuratus esset, alios quosdam locos simili ac nonnullos paulo notabiliore errore liberemus.

In satira undecima, quo loco Iuvenalis omnia antiquis temporibus, quum homines frugaliter viverent, luxuriæ et elegantiæ ignari, meliora fuisse ostendit, hæc ponit (v. 111 sqq.):

> Templorum quoque maiestas præsentior, et vox
> Nocte fere media mediamque audita per urbem,
> Litore ab Oceani Gallis venientibus et dis
> Officium vatis peragentibus, his monuit nos.
> Hanc rebus Latiis curam præstare solebat
> Fictilis et nullo violatus Iuppiter auro.

Non fugit editores, vocem *his* in v. 114 parum commodam esse ac potius plane alienam. Quibus enim aliis rebus nisi suo ipsa sono vox illa, quam Aio Locutio tribuerunt, Romanos monuit? Et ubi eæ significatæ sunt, ut illo pronomine demonstrari possint? Itaque Marshallus *hos* scribi voluit, barbaro loquendi genere, Rupertius *hic*, quasi cavendum poetæ fuerit, ne vox missa *mediam per urbem* alibi Romanos monuisse crederetur. [1]). Omnia perspicua erunt oratione sic distributa:

et vox
Nocte fere media mediamque audita (*est*) per urbem,
Litore ab Oceani Gallis venientibus et dis
Officium vatis peragentibus. His (*hac voce et huiusmodi signis*) monuit nos,
Hanc rebus Latiis curam præstare solebat
Fictilis et nullo violatus Iuppiter auro.

Ipsa anaphora pronominis veram distinctionem ostendit, quam obscuravit omissio verbi substantivi et versus inter duas sententias divisus. Hoc quidem non hoc uno loco poetæ nocuit. Nam in satira secunda, quo loco Iuvenalis dicit, veterum illorum Romanorum umbras apud inferos indignari, quoties foeda et maculosa talis hominis, quales nunc multi sint, umbra ad eos veniat, et deinde adiungit, fines quidem imperii prolatos, sed victos tamen et barbaros moribus castioribus esse quam Romanos, quorum urbs scelerum domicilium sit, hi leguntur versus (157 sqq.):

Cuperent lustrari, si qua darentur
Sulphura cum tædis et si foret humida laurus.

---

[1]) [Nihilo melius Heinrichius *hinc* legi vult; G. E. Weber *hic* mire interpretatur *dabei*, bei diesen einfachen Sitten.]

Illuc, heu, miseri traducimur. Arma quidem ultra
Litora Iuvernæ promovimus etc.

Nemo facile dixerit, quo pertineat interiecta illa de necessitate moriendi et ad inferos veniendi querela. Itaque Rupertius aliam excogitavit interpretationem, ut *illuc traducimur* esset: *eo turpitudinis venimus* (quasi hoc sit *traduci aliquo*), hoc autem *eo* ad ea, quæ sequuntur, referatur, nulla orationis structura. [1]) Quanto præstitisset Valesium sequi, a codicibus præsertim adiutum, qui sic verba distinxit et scripsit:

et si foret humida laurus
Illic. Heu! miseri traducimur. Arma etc.

ut *traducimur* sit: ludibrio sumus.

Gravius perturbatus est nec sola mala verborum distinctione, sed tamen hac quoque et quidem sæpius locus, qui in satira duodecima legitur inde a versu 17, ubi poeta describit, quæ pericula Catullus amicus in mari superaverit:

Nam præter pelagi casus et fulguris ictum
Evasi densæ coelum abscondere tenebræ
Nube una subitusque antennas impulit ignis,
Quum se quisque illo percussum crederet et mox
Attonitus nullum conferri posse putaret
Naufragium velis ardentibus. Omnia fiunt
Talia, tam graviter, si quando poetica surgit
Tempestas. Genus ecce aliud discriminis: audi
Et miserere iterum, quamquam sint cetera sortis
Eiusdem: pars dira quidem, sed cognita multis
Et quam votiva testantur fana tabella
Plurima.

[1]) [Heinrichius enarrat: *A pristina virtute ad hanc infamiam duci nos patimur.* Nec *illuc* est *huc* neque *traducimur* sic dici potuit.]

In his quam essent multa prava, iam ab aliis intellectum est, duoque, quæ præcipua erant, ab E. G. Webero recte expedita. Quis enim primum non videt, perverse *præter fulmen* commemorari ignem alium et huic incendium tribui? deinde quæ ista est coniunctio et rerum consecutio: *Antennas impulit ignis, quum se quisque illo percussum crederet?* Ac prius illud incommodum Carolus Schmidtius, qui *Iuvenalis satirarum delectum* Bielefeldæ a. 1835 edidit [1]), sic evitare studet, ut versus 18 initio (*evasi*) versum 24 (*genus ecce aliud* etc.) continuet, cetera omnia parenthesi concludat. In quo, ut non dicam, mirifice parenthesin induci, ubi nullum minimum insistentis et convertentis se alio orationis vestigium sit, quale tandem illud est, quod post parenthesin, quæ ipsa duas periodos maxima interpunctione diiunctas contineat, ita continuatur oratio, quasi nihil interiectum fuerit: *Præter pelagi casus et fulminis ictum ecce aliud genus discriminis?* Tum participium *evasi* frustra excusat, quod recte Weberus barbarum et inauditum dixerat; neque enim solum ab usu loquendi respuitur, sed ab analogia, quoniam huiusmodi verba, qualia sunt *evado, excedo, invado, pervado*, quamquam cum accusativo coniunguntur, tamen passive apud bonos scriptores non dicuntur; apud Palladium *invasus*, apud Ammianum *pervasus* legas, apud Tertullianum *excessus*. Sed ut sit bonum vocabulum, ineptissime tamen dicitur *ictus fulminis evasi*, quum ictus evitatus significetur, quasi *ictum sagittæ vitatæ* pro *vitato ictu* dixeris. Verissime igitur iam Pithoeus et nuper is, quem nominavi, Weberus ex uno Pithoei codice reponi voluerunt:

---

[1]) Hunc quum sæpius reprehensurus sim, æquum est non dissimulare, unum et alterum locum, de quo eram dicturus, ab eo occupatum esse; velut sat. V v. 141 sqq. breviter, sed recte enarravit.

> Nam præter pelagi casus et fulminis ictum
> evasit.

Fefellit *et* pro *etiam* inter duos accusativos positum. Deinde recte Weberus et Schmidtius descriptionem ictus (*Densæ coelum abscondere tenebræ Nube una, subitusque antennas impulit ignis*) puncto diiungunt ab iis, quæ pertinent ad eius effectum demonstrandum, ut hæc nova sit sententia:

> Quum se quisque illo percussum crederet et mox
> Attonitus nullum conferri posse putaret
> Naufragium velis ardentibus, omnia fiunt
> Talia, tam graviter, si quando poetica surgit
> Tempestas.

Sed facile omnes sentient, extrema hæc exitum non habere, quum et comparationis, verbis *talia* et *tam* significatæ, alterum membrum desit, et illud *si quando*, quo referatur, non habeat. Lepide hæc, quæ sensu carent, excusat Schmidtius. Nam et apud Ciceronem ad *tum* particulam ut hic ad *tam* referri *siquando (utinam tum essem natus, si quando Romani dona accipere coepissent*, de Off. II, 21). Itaque ex eo, quod Latini particulæ demonstrativæ definitæ subiiciunt relativam non definitam, prorsus ut dicunt *is, si quis*, sequitur, dici etiam *tam-si* pro *tam-quam!* Deinde addit interpretationem Germanicam huiusmodi: *Und als sie nun in Todesfurcht schweben, da geschieht alles in gleicher Weise so fort, mit solcher Heftigkeit, wenn einmal ein Stürm sich bey den Poeten erhebt!* Sunt enim, qui putent, se, quum Latinis absurdis absurda Germanica adiecerint, illa præclare defendisse, quod genus criticæ etiam in Ciceronis scriptis nunc ipsum strenue a nonnullis exerceri video. Sententia orietur, si addideris *als (als wenn)*. Sed hoc quoque mendum

pridem sublatum erat a Schurzfleischio, qui intellexit ante *quando* ob litterarum, in compendiis præsertim, summam similitudinem excidisse *quam*:

omnia fiunt
Talia, tam graviter, quam quando poetica surgit
Tempestas.

Atque hoc quoque Weberus recte probarat.[1] Sed hærent in proximis:

. audi
Et miserere iterum, quamquam sint cetera sortis
Eiusdem.

Sortis eiusdem Rupertius vult esse *non minus tristia;* atqui tum non contraria hæc sunt, ut *quamquam* poni debuerit, sed confirmant superiora. Schmidtii interpretationem omittere malo. Miror sane, non attendisse editores ad eam vocem, quæ sequitur, prorsus mire et nude posita, *pars.* Apparet enim, hæc sic continuari debere:

quamquam sint cetera sortis
Eiusdem pars dira quidem, sed cognita multis etc.

Poeta, tanquam nimis graviter *miserere iterum* dixerit, hæc, quæ additurus est, de bonorum iactura, dira illa quidem ait esse, sed tamen partem et quasi appendicem

[1]) O. Iahnius (Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft, a. 1837, 112 p. 850) comparationem eo modo inversam putat in hoc loco, quo ego olim (Opusc. pr. p. 56) in sat. III v. 194 inversam esse ostendi, ut demonstrative ponatur res ad comparandum adscita. Verum ipse animadvertit, obstare protasin, cui reddenda est apodosis, quæ, quid tum ipsum factum sit, declaret. Itaque anacolutho quodam primariam apodosis sententiam suppressam putat, ut sic fere expleri debeat: *tum — omitto ortam tempestatem describere; prorsus eam exprimunt poëtarum gravissimæ descriptiones.* Sed huiusmodi ἀποσιώπησιν et conversionem orationis sententiæque nullo indicio significatam non puto ferri posse.

eiusdem sortis, naufragii et periculi maritimi, multis notam. Sed nescio quomodo hæc tempestatis descriptio non minus interpretes exercet, quam ipsa Catullum exercuit. Statim enim se non expediunt ex his verbis v. 30 sqq.:

> Quum plenus fluctu medius foret alveus et iam,
> Alternum puppis latus evertentibus undis
> Arboris incertæ, nullam prudentia cani
> Rectoris conferret opem, decidere iactu
> Coepit etc.

Nam *puppis* et *arboris incertæ* nullo modo coëunt, ne commemorem, *arborem incertam* pro navi instabili sine exemplo dici. [1]) Quamquam ipsius navis instabilitas satis exprimitur toto versu, ut vel propterea eo referri *arbor incerta* nequeat. Et distinctionem quidem veram Schmidtius repperit, incidens post *et* et post *undis*, in interpretando labitur; vult enim puppim, id est, navim per appositionem sic appellari; sed et ignavissima illa appositio est nec *arbor*, ut dixi, sic poni potest. Coniungenda hæc sunt in hunc modum: *Quum alveus medius fluctu plenus foret et arboris incertæ*, id est, mali instabilis et iamiam casuri, quod efficiebatur ex gravissima iactatione *(alternum puppis latus evertentibus undis)*, *nullam* (id est, omissa in vehementi et celeriter decurrente oratione particula, *et nullam*) *prudentia cani rectoris conferret opem* etc. Arborem pro malo non solum Virgilius et Paulus Ictus dixerunt, quos Schellerus, et Lucanus ac Silius, quos Forcellinus laudat, sed Plinius quoque Epist. IX, 26: *stridunt funes, curvatur arbor, gubernacula*

---

[1]) *Arbor*, quæ stans et erecta cogitatur, non potest sic pro materia et deinde pro navi dici, ut navis iactata arbor incerta appelletur; aliter Ovidius Heroid. XII, 8 *arborem Peliada* Argo dixit, originem navis significans (Pelischer Stamm); aliter etiam Virgilius de remis.

gemunt. Ac malum hic intelligendum esse, Schurzfleischius vidit, nec aliter vetus scholiastes accepit. [1])

Sed de hoc genere satis dictum est; nam illud vix admonitione dignum, male in satira VII v. 36 sqq. sic distingui verba:

> Accipe nunc artes, ne quid tibi conferat iste,
> Quem colis, et Musarum et Apollinis æde relicta.

Nam in hac coniunctione *ne* pertinere debebat ad *accipe* (accipe artes eius eo consilio, ne); quod quum sententiæ repugnet, sic exponunt, supplementum a se, non a Iuvenale sumentes: "audi artes, quibus ille utitur, ne" etc. Scribendum erat:

> Accipe nunc artes. Ne quid tibi conferat iste,
> Quem colis et Musarum et Apollinis æde relicta,
> Ipse facit versus etc.

Placet his subnectere locum, in quo syntaxis forma interpretes fefellit. In satira prima versu 155 sqq. hæc leguntur:

> Pone Tigellinum: tæda lucebis in illa,
> Qua stantes ardent, qui fixo gutture fumant,
> Et latum media sulcum diducis arena.

Sic enim Rupertius in secunda editione scripsit, *diducis;* Gesnerus et alii *deducis* scribi malunt, hominem unco per arenam tractum intelligentes; quos omnes redarguit non tam codicum auctoritas, tertiam huius verbi personam tuentium, quam grammatica ratio simplex et

---

[1]) [Heinrichius *marmoris incerti* legi vult, coniectura et inutili et infelici. Omnino vix dici potest, quantum commentarii Heinrichiani infra famam et exspectationem reperti sint, quamque pravo acumine sæpe sana perverterit, aperta et perspicua inanibus suspicionibus et opinionibus obscuraverit.]

aperta; quam enim excusationem habet, quem, ut cum rhetoribus loquar, colorem recipit præsens illud cum futuro coniunctum, hoc quidem sententiarum nexu, ubi, posito imperativo, quid actionem aut conatum secuturum sit, ostenditur? Nec eos nunc refellendos puto, qui, hoc animadverso incommodo, obliti, quid esset *ponere aliquem* et quid postularet secunda verbi, quod est *pone*, persona, eversa denique omni loci sententia, *lucebis* mutatum ierunt in *lucebit*, ut *diducet* altero loco scribi posset, quoniam *diduces* metrum excludit. Defendendum igitur erit *deducit*, quod codices habent, et defendendum accommodate ad rem. Consentiunt enim, significari crudelissimum illud supplicii genus, quo Nero in Christianis, alii in aliis usi sunt, ut miseri, stipite per guttur adacto, tunicam induti ignis alimentis illitam, ad palum deligati et defossi destituerentur, igne circumdato. (Vid., quos interpretes hic citant et ad VIII, 235.) Defensio autem inventa erit, invento subiecto verbi, quod est *deducit*. Id repetendum est ex *qua* ea ratione, qua frequenter et apud Græcos et apud Latinos relativum semel positum ad alterum orationis membrum alio casu auditur, nec raro ea, qua hic, forma, ut nominativus ex casu obliquo eruatur. Sic hoc dicitur: *et quæ sulcum deducit media arena*. Hunc sulcum ducebat tæda illa, quum plures homines continua serie defossi ardebant. De orationis paulo negligentioris forma, quod ad Græcos attinet, satis erit ac potius plus quam satis Matthiæum citasse testem in gramm. Græc. § 428 p. 792 ed. 2; de Latinis exempla aliquot addenda sunt paucis iis, quæ Ruddimannus Tom. II. p. 27 Lips. posuit. Sic igitur Cicero in Tuscul. 1 § 72: *quibusque fuisset minima cum corporibus contagio seseque ab iis semper sevocassent*; de Orat. II § 43: *quod et a Crasso tactum est et ille ipse Aristoles ad-*

iunxit; in Vatin § **24**: *M Bibulum, cuius inclusione contentus non eras, interficere volueras, spoliaras consulatu, patria privare cupiebas;* eodemque modo Quintilianus X, 3, 11: *Sunt autem, quibus nihil sit satis, omnia aliter dicere, quam occurrit, velint*, ubi coniunctivus ostendit, hæc extrema non per se poni, sed relativo adhærere. [Hirt. Bell. Alex. **56**: *quibus pecunias imperasset neque contulissent;* Bell. Afr. **64**, **97**. Cautionem de casibus pronominis addidi ad Cic. de Fin. lib. V § **26** p. **659**.] Atque hæc omissio quum interdum durior videatur et tamen priore loco relativum quasi commune duorum membrorum positum sit (velut significata aliqua divisione hoc modo: *qui nec — nec, et — et*), ut novum relativum non commode in orationem includi possit, (quoniam inconcinne diceretur: *ii, qui nec extra urbem vixerant* n e c q u o s *peregrinitas infecerat*), novum oritur σχῆμα λέξεως, substituto demonstrativo pro altero relativo, de quo genere post Wopkensium (Lectt. Tull. p. **105**) et Heindorfium (ad Cic. de N. D. p. **246**) dictum est ab Ellendtio ad Ciceronis Brut. c. **74**, **158** et Kritzio ad Sall. Iugurth. **101**, **5**, qui prius illud genus non satis distinguunt. Itaque apud Cic. in Verr. IV § **9**: *Mancipium, quo et omnes utimur et non præbetur a populo*, subiectum verbi *præbetur* inest illud quidem in *quo*, sed tamen, si quis explicatius et plenius facere volet, non dicendum erit *et quod*, quoniam hoc non coibit cum superiore *quo et*, sed: *nec id præbetur a populo.* [1])

Deinceps locos aliquot attingam, in quibus a vera verborum significatione et sententiarum consecutione aber-

---

[1]) Heinrichius *diducis* tuetur, præsens cum futuro recte coniungi affirm s; sed ipsum per se præsens omnino excluditur. Deinde, ut duo supplicii genera efficiat, pro *et* scribit *aut*.]

ratum est. Quorum primus sit, qui in septima satira legitur inde a versu 106, ubi poeta oratorum præmia non minus exigua esse dicit, quam quæ ceteri consequantur, qui artibus et litteris operam dent:

> Dic igitur, quid causidicis civilia præstent
> Officia et magno comites in fasce libelli.
> Ipsi magna sonant, sed tunc, quum creditor audit,
> Præcipue, vel si tetigit latus acrior illo,
> Qui venit ad dubium magno cum codice nomen.
> Tunc immensa cavi spirant mendacia folles
> Conspuiturque sinus. Veram deprendere messem
> Si libet, hinc centum patrimonia causidicorum,
> Parte alia solum russati pone Lacernæ.

In hoc loco quod initium erat rectæ interpretationis, Heineckius vidit. Quum enim vulgo verba *Ipsi magna sonant* etc. de causidicis in foro dicentibus intelligerent, ad quam interpretationem Schmidtius, Heineckio reprehenso, rediit et eam varietate aliqua exornavit, Heineckius vidit, quod et ex verbis ipsis intelligitur (*magna sonant)* et ex versus 112 initio (*Conspuiturque sinus*, quæ verba vetus scholiastes recte interpretatus est) et ex commemoratione creditoris et alterius illius, qui acrius latus tangit, postremo autem perspicue ex his contrarie relatis: *Ipsi magna sonant* et *Veram deprehendere messem si libet* etc., Iuvenalem primum causidicorum suas mercedes verbis exaggerantium mendacia et vanitatem ridere. In singulis partibus nonnihil lapsus est. Hæc est igitur, ut, omissa refutatione, veriora exponamus, sententiarum progressio: Ipsi quidem omnia magna loquuntur, magnas sibi mercedes solvi solere dicunt *(magna sonant)*; sed quando hoc dicunt? tum præcipue, quum ii audiunt, quos causidicorum interest bene de

illorum reditibus sentire et magnas illis mercedes venire putare.[1]) Quinam hi sunt? Primum creditor causidici ipsius; nam ut hic fidem suam tueatur et spem creditori faciat facilis solutionis, reditus suos exaggerat; deinde id fit, quum acrior etiam creditore latus tetigit et magis hominem excitavit litigator et litigator dives et dubiam causam afferens, dubium nomen petens; nam ab hoc eo maior merces exprimetur, quo plus vulgo causidicum accipere solere crediderit.[2]) Tum igitur mendacia spirant folles: tum adeo præclare sua negotia geri causidici prædicant, ut invidiæ ex nimia fortuna detestandæ et fascini avertendi causa vetere superstitione in sinum despuant. (Nam hoc est *conspuiturque sinus*, quod mire de vehementia et celeritate loquendi intelligunt, quasi vulgo causidici Romani hoc laborarlnt vitio in mediis verbis sputum et spumam emittendi.[3]) Hæc igitur ipsi causidici; vera eorum messis adeo ab hac verborum iactantia distat, ut unus de circo auriga plus possideat quam centum causidici.

---

[1]) Mirifice Schmidtius coniungit: *quum præcipue*, commate deleto, ut ordo sit *præcipue quum*, et de illo positu etiam disputat. Quid perspicuum est, si hoc non est: *præcipue tum sonant*, *quum? Præcipue* pertinet ad *tum*, prorsusque hoc, quod temporale est, discernendum est a *præsertim quum*, quod semper causam specialem adiungit et coniunctivum habet; non expedit se Schmidius ad Hor. Epist. II, 1, 262.

[2]) *Latus tangere*, quod in elegia de obitu Mæcenatis v. 30 de eo, qui ferro vulnerat, ponitur, ubi ex contexta oratione id patet, per se non minus generaliter dicitur quam *latus fodicare.* Hoc loco intelligitur causidicus quasi stimulo quodam excitatus ad mentiendum. Dives litigator intelligitur ex magni codicis commemoratione, multa nomina continentis.

[3]) De superstitionis genere satis erit inspexisse Plin. Hist N. XXVIII, 7, Interpp. ad Theocr. Idyll. VI, 39, Iacobs. Animadv. in Antholog. Tom. II p. 2. p. 346, ne alios excitem.

In satira octava quo loco poeta nobilium foeditatem, operam suam scenæ et amphitheatro locantium, exagitat, magnæ sunt interpretum turbæ, etiam recentissimorum, in his versibus, qui ponuntur, postquam scenam et mimos a nobilibus et patriciis actos commemoravit (192 sqq.):

> Quanti sua funera vendant,
> Quid refert? Vendunt nullo cogente Nerone,
> Nec dubitant celsi prætoris vendere ludis.
> Finge tamen gladios inde atque hinc pulpita poni;[1])
> Quid satius? Mortem sic quisqam exhorruit, ut sit
> Zelotypus Thymeles, stupidi collega Corinthi?
> Res haud mira tamen citharoedo principe mimus
> Nobilis. Hæc ultra quid erit nisi ludus? Et illic
> Dedecus urbis habes &c.

Prima verba accipiunt de nobilibus se ad gladiatoriam pugnam auctorantibus. Itaque merito, qui paullo attentiore animo hæc legunt, mirantur, unde hæc subito interiiciatur interrogatio, quum de gladiatoribus omnino nihil poeta dixerit, sed de scena tantum. Et redit ad scenam versu 196 (nam qui in illo versu de gladiatoribus quoque cogitaverunt, quantopere errent, et patet et mox exponetur), ac postea demum quærit, quid post hæc restet et supersit turpitudinis, nisi ut gladiatores etiam fiant; nam hanc esse versus 199 sententiam, paulo post defendam, si defensione opus est.[2]) Itaque tanta hæc perturbatio

---

[1]) Recte sic Rupertius pro *pone*, quod nullo modo (rem ipsam et veram significans) respondet alteri *finge*. Immo iubet poeta fingi, ab altera parte gladios ostendi, ab altera pulpita.

[2]) Rupertius in eo quoque hærebat, quod in gladiatorio munere commemoraretur prætor, quum Claudius prætores gladiatores

videtur esse, ut maior nulla esse possit; quam qui poetæ ipsi imputat, Schmidtius, versum 199, ex quo apparet poetæ sententiarum ordo et progressio, corrumpere coactus est. Verum salva res est. Nam *funera vendere* ad gladiatoriam pugnam ne propter ipsam quidem locutionis vim pertinere potest; nam nec omnibus gladiatoribus certa mors erat, nec, qui morti se spondent, *mortem* vendunt, sed *vitam*. Apparet igitur, figurate illud a Iuvenale dictum esse. Nam Fabios, Mamercos Æmilios, ceteros patricios et nobilissimos homines, quum scenæ operam locent, non se vendere dicit, qui iam nulli sint, exstincta hoc scelere nobilitate illa, sublato genere, nomine pæne deleto, ut potius funus suum et reliquias mortuas tanti generis vendere videantur.[1]) Hoc expedito cetera facile decurrunt. Operam illi scenæ locabant pretio et gratia fortasse adducti; negat poeta hoc referre, si modo non coacti faciant; verum non cogi nec imperatori crudeli sed prætori hoc præstare.[2]) Deinde sic

---

dare vetuisset; itaque quum de gladiatoribus non dubitaret, versum 194, in quo prætoris mentio fieret, damnabat. Hoc de prætoribus Weberus verum esse negat, nec tamen valde perite disputat. Nam Dio 60, 5 sane sine exceptione dicit τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁπλομάχους prætores facere vetitos; quod autem Fabricius de ceteris ludis adscripsit, oblitus erat vir egregius, in iis ludis, quos, olim liberæ reipublicæ tempore ab ædilibus factos, postea prætores edere consueverant, nullos fuisse gladiatores, scenicos et circenses omnes fuisse. Weberus quidem ludorum genera prorsus non distinguit, qui argumentum ducat ex Sat. XI, 193 sqq., ubi Megalenses, qui circenses erant, nominantur, de gladiatoribus nihil dicitur.

[1]) [Mire Heinrichius *funera sua*, nullo addito verbo, *vitam* interpretatur. G. E. Weber etsi recte intellexit, operam scenæ locatam etiam hic significari, tamen verba ipsa *sua funera* contortissime enarrat.]

[2]) *Celsum prætorem* plerique P. Iuventium Celsum iurisconsultum intelligunt, quem, nescio unde (nam ego nullam prorsus

pergit et urget: "Finge tamen, a sævo tyranno ab altera parte mortis supplicium *(gladios)*, ab altera scenam poni, ut inter hæc detur optio; utrum melius erit? Estne quisquam, qui dubitet? adeo mortis timidus, ut eius vitandæ causa se in scena, ridicula suscepta persona, traducat?" Patet, ut dixi, nihil alienius esse a mente poetæ et verbis quam eorum sententiam, qui optionem honestae mortis aut foedi obsequii in optionem gladiatoriæ aut scenicæ operæ sic mutant, ut etiam Iuvenalis homines hortetur ad arenam ingrediendam. *Quid* Iuvenalis pro *utrum* dixit, non plane sine exemplo, etsi ex iis, quæ citant Ruddimannus II p. 86 et Ramshornius p. 565 ed. 2, alia corrupta sunt, ut Cæs. B. G. V, 44, ubi optimi codices habent *uter alteri*, alia perversa interpretatione huc tracta, ut Cic. pro Rosc. Comoed. 7, ubi *quis quem* universe dicitur *(qualis qualem)*, aut incredibili errore, ut Liv. XXVII, 40, quem locum satis erit inspexisse; et tamen Ramshornius, ne videretur hunc locum non inspectum transcripsisse a Ruddimanno, ipse addidit Cæs. B. C.

---

auctoritatem reperio eius rei nec in Plinii epist. VI, 5 ullam video temporis notam), a. 855 (102 p. Ch.) præturam gessisse statuunt, eundemque sat. VI, 245 nominatum putant, scholiastam sequentes; nam poetæ verba (*principium* et *loci*) multo magis oratorem quam iurisperitum significant. Equidem, quum non solum nihil de huius Celsi ludis et nobilibus tum in scenam productis traditum sit, sed perverse prorsus in ista interpretatione communis temporum macula in unum annum coniiciatur, recte Rupertium sensisse credo, *celsum* adiectivum esse. Aptissime amplitudo prætoris in sella curuli sedentis significatur, ut eo acerbius foeditas nobilium hominum huic se inter vilem histrionum gregem offerentium notetur. [Sic etiam Heinrichius. Contra G. E. Weber ex Celsi præturæ anno, quem nullo testimonio confirmat, concludit, hanc satiram non scriptam esse ante a. 101 post Ch., quod sane meliore argumento pridem constabat e versu 120.]

1, 66, eadem interrogativi et relativi confusione. Restat Virgilii (Æn. XII, 719 et 727), Persii, Phædri auctoritas ex meliore ætate, quibus præter Iuvenalem addendus est Tacitus Ann. I, 47: *quos igitur anteferret* (Germaniæ an Pannoniæ milites)? Nam apud Livium III, 39, 9 *(cuius illi partis essent?)* Horatius sic loquitur, ut quærat, num forte præter populares et optimates tertia aliqua sit pars in republica. [1]) Sed redimus ad Iuvenalis sententiam explicandam; qui negat, mirum esse mimum nobilem, quum princeps citharoedus sit. "Quid ultra hæc restare, nisi ludum lanistæ et arenam? Nec id deesse; Gracchum pugnasse, ac ne ea quidem armatura, qua facies absconderetur". Quid apertius? quid magis coagmentatum, ut dissolvi non queat? Et tamen hoc ex recentioribus soli intellexerunt, scholiastam secuti, Galli Achaintrius et Dusaultius. Nam Rupertius aliique sic enarrant: "Post hæc quid videbimus in urbe præter ludos?" quasi hoc sit *ultra* illa, quæ dixit, ac non illa ipsa, aut sic quidquam sit, quo referatur id, quod sequitur: *Et illic* (sic codd. et editores recentissimi pro *illud*) *dedecus* etc. [2]) At occurrit Rupertius et, si illud poeta voluisset, quod nos dicimus, saltem *munus* dicturum fuisse, non *ludum*, docet; nam *ludum* semper ad scenam spectare, *munus* ad gladiatores. Errat non leviter; nam *ludi* sunt *scenici*, plurali numero, nunquam *ludus*, ut vel hoc argumento ipsius evertatur interpretatio; contra *ludus* erat *gladiatorius*, in quo lanista magistro artem discebant; vid. Cic. Catil. II, 5, Cæsar B. C. I, 14, Sueton. Cæs. 31; nec aliter Horatium

---

[1]) Cicero ad Att. XVI, 14, 1 (*ut, quem velis, nescias*), quoniam etiam *velis*, non *malis* posuit, universe loqui videtur et significare, neminem omnino esse, quem quis velit.]

[2]) [Eodem modo Heinrichius.]

vocabulum posuisse Epist. I, 1, 3, ipsum *includendi*, quo utitur, verbum ostendit; nam de arena, quo fere trahunt, nunquam, mihi crede, dicitur. Iam mihi videat aliquis, quomodo hæc Schmidtius corruperit. Primum illa: *citharoedo principe, mimus nobilis*, negat probari posse, nisi satira Nerone imperante scripta sit; esse autem scriptam, ut omnes sciant, Traiano. Mire profecto. Quid est enim magis perspicuum, quam sæpe Iuvenalem sic in vitia invehi, ut ea, quibus ipse recitaverit, tempora ab superioribus, ex quibus vitiorum exempla sumat, non diligenter distinguat, ac sæpe se in hæc transferat scribendi figura, quoniam universa foeditas, in uno exemplo eminens, ad omnem illam ætatem pertineat? Ista quidem ratione perfacile Schmidtio ipsi persuadebo, valde scilicet admiraturo, hanc satiram vere Neronis ætate scriptam esse. Quid enim? Nonne v. 170 poeta dicit: *Præstare Neronem securum valet hæc ætas?* Eodem imperante etiam prima scripta erit ob v. 155. Sed iocari desinamus. Propter hanc igitur inexplicabilem difficultatem et quod ne is quidem, quid *ludus* esset, tenebat, totum locum, a Rigaltio nescio unde et a Pithoeo ex eius codice omnium longe optimo, confirmante scholiasta [1]), constitutum, vulgares codices secutus sic edidit:

> Res haud mira tamen; citharoedo principe natus
> Nobilis hæc ultra quid erit nisi ludus?

hac, ut vult, sententia: Quid mirum illud esse? [quæras fortasse, quid? nam nihil præcessit, quo illud referatur;] nonne eos, qui Nerone citharoedo principe nati sint, eo perversitatis progredi debere, ut gladiatores fiant? Addit, nobiles, qui, quum hæc satira scriberetur, ista scelera

---

[1]) "Non est turpe, nobilem mimum agere, quum ipse imperator citharoedus sit et in scena cantaverit."

per ætatem committere possent, re vera Neronis tempore natos esse debuisse. In qua sententia novitatem saltem amabimus; nam didiceramus, regis ad exemplum totum componi agmen, idque lepide Iuvenalis significasse videbatur; nunc autem, quali quisque principe, tanquam astro aliquo, natus sit, talem fieri ac peiorem etiam, audimus. Deinde autem scire cupiemus, qui hæc e verbis efficiantur et quid sit hoc: *nobilis quid erit nisi ludus?* Videlicet "*ludus* hic dicitur pro *ludio* sive *ludione*, quo nomine sæpe venit gladiator. Ut hic *ludus* pro *ludio*, ita *regna* pro *regibus* (?), ita *coena* pro *coenantibus* 2, 120, *convivia* pro *convivis* 5, 82, et *pugna* pro *pugnantibus* supra v. 132 et alia multa." O magnam confusionem! Quid est enim aliud, ex eo, quod *convivium* de omni numero convivarum dicatur, efficere, dici etiam: *ego fio convivium*, ut sit *conviva*, et *regnum*, ut sit *rex?* Verum cur hæc ego tam multis commemoro? Nisi quod ægre fero eos ipsos, qui grammaticam subtilitatem Iuvenali interpretando adhibere et superiorum rationem emendare conantur, ad eandem licentiam revolvi et, collectis undique observationibus, ipsam naturam sermonis negligere. Idem, quem hic notavi in nomine *ludi* gladiatorii error, ad alium quoque Iuvenalis locum manavit, sat. XI v. 20, ubi homines nequam et luxuriosos, postquam bona comederint, ab illa coenarum magnificentia ad vilem gladiatorum artem et alimenta redigi dicit: *sic veniunt ad miscellanea ludi*. Nam Salmasius (ad Treb. Pollionis Claud. c. 5, tom. II p. 362) *ludi* pro *ludii*, nominativo casu, esse putat, grammaticam non curans, ut *ludii* sint gladiatores, Rupertius *ludi* item pro *ludii* accipit, sed genitivo casu; verum parum apte diceretur: *veniunt* (plur. numero) ad miscellanea *gladiatoris; lanistæ* recte diceretur. Tum, quo uterque nititur quodque Schmidtius etiam

in satira octava certissimum putat, in eo falluntur; neque enim gladiator *ludii* appellatione proprie significari poterat, quam plerique histrionibus tribuunt, Iuvenalis semel pro communi generis nomine sic posuit, ut Hippiam, gladiatoris amore captam, ludiam diceret. Glossarum auctoritas, usui loquendi repugnans, nulla est. Alio modo labuntur, qui *ludos* miscellos intelligunt, spreta scholiastæ explicatione vocis, quæ est *miscellanea.* [1])

Subiungam locum, cuius quum universa sententia dubia esse nequeat, tamen ipsa verba interpretes non expediunt, errore locutionis non infrequentis, sed parum perspectæ et alibi quoque apud Iuvenalem non intellectæ labentes. Nam in satira XIII, ubi aliquis se pecuniæ et lucri causa quidvis facturum et passurum dicit, edunt (v. 95 et 96):

> Et phthisis et vomicæ putres et dimidium crus
> Sunt tanti?

Enarrat Rupertius: "Sunt tanti æstimanda, ut non eligantur cum opibus et patienter ferantur?" Mirum vero *tanti æstimanda* de phthisi et vomicis. Delenda est interrogationis nota, ut hæc sit sententia: "Et phthisin et cetera ea condicione (ut lucrum faciam) subire operæ pretium est." Verum hoc ut a multis intelligatur, paulo plura dicenda sunt. Video enim plerosque in hoc loquendi genere, ambiguo sane et ancipiti, coniectura magis singulorum locorum sententiam utcunque assequi, quam certa ratione naturam eius et usum tenere, prorsusque confundere significationes non solum diversas, sed contrarias, quas qui unus, quem sciam, paulo dilucidius explicavit, Spaldingius (ad Quintilianum 1, 6, 38 in notis criticis), non satis auditus est a ceteris nec ipse satis significatio-

---

[1]) [De hoc loco satiræ XI Heinrichius recte iudicavit.]

num flexus transitusque et omnes recessus congestis exemplis persecutus est. [1]) Id ego eo studiosius facere conabor, quod minus, quam par erat, in hoc genere a philologis elaborari puto, ut mobilitas veteris sermonis et inclinationes atque inde ortæ discrepantiæ ei repugnantiæ cognoscantur. Quin sunt, qui actum putent de his studiis, si percrebruerit, eadem veteribus linguis accidere atque nostris, id est, vere eas aliquando in vita et ore hominum versatas esse. Primum igitur quum *tanti esse* aut *non esse* aliquid dicimus, sequente *ut*, simpliciter significamus, tantum rei pretium esse aut non esse, ut hoc vel hoc momentum habeat, hoc et hoc propter eam fieri debeat. Exempla, si opus est, sumi possunt ex Ciceronis his locis: III de Off. 20, 82 (*Est ergo ulla res tanti aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni splendorem et nomen amittas?*), pro Rosc. Comoed. § 22, pro Cæc. § 18, pro Milone § 63, ad Atticum XI, 16 (*non adducor, quemquam bonum ullam salutem putare mihi tanti fuisse, ut eam peterem ab illo*), ibd. XII, 3 et 5 extr.; addique dialogi de oratoribus c. 40 extr. et quæ, hoc unum genus persequens, e Propertio citat Burmannus

---

[1]) Quemadmodum vulgo hæc dicendi formula tractetur, perspici potest e Schelleri lexico col. 11155, qui, positis duabus significationibus contrariis, neutrius ratione explicata, utramque æque bene in omnibus fere locis adhiberi posse putat. Forcellinus alteram significationem prorsus omisit, ut plus dimidia pars locorum eius interpretationi repugnet. Idem accidit Beneckio in nota ad Cic. Catil. 1, 9, 22, qui tamen recte ridiculam aliorum interpretationem e gestu oratoris repetitam refutavit. [Ut Forcellinus, ita Freundius solam primam et simplicissimam significationem ponit; cetera omnia omittit, nisi quod inter exempla adscribit Ciceronis locum ex secundæ orationis Catilinariæ cap. 7 et Ovidii ex secundo libro Metamorphoseon, utrumque interpretationi propositæ repugnantem.]

ad III, 18, 4 p. 669. Propertius *ne* subiecit IV, 12, 3 et 4: *Tantine ulla fuit spoliati gloria Parthi, ne faceres Galla multa rogante tua?* Unum illud animadversione dignum, quod in sententia subiecta nudum rei suspiciendæ subeundæve nomen ponitur, non, quod nostri sermonis consuetudo postulat, id verbum formave verbi, qua officium voluntasve significetur, velut apertissime in Cic. epist. ad Att. XI, 16; neque enim Cicero putat optimates negare, se salutem *petisse*, sed, ne sibi *petendam fuisse* negent, veretur. Itaque ad hunc modum dixit Claudianus in Rufin. II v. 249: *Non est victoria tanti, ut videar vicisse mihi*, id est, ut hanc speciem sustinere velim, quasi mihi vicerim. Non cepit hunc locum Gesnerus. Hac perspecta brevitate, facile intelligetur, huc pertinere Iuvenalis locum parum recte ab interpretibus tractatum in satira X, versu 97 et 98: *Sed quæ præclara et prospera tanti, ut rebus lætis par sit mensura malorum?* Hoc enim dicit: tantum habent pretium, ut propter ea parem quis esse velit mensuram malorum? sive: ut parem aliquis simul malorum summam suscipere velit? Negat poeta optandam esse eam felicitatem, quam sequatur periculum et calamitas, eamque sententiam multis exequitur. Deinde, manente eadem huius locutionis significatione, subiecti locum tenet infinitivus; itaque hoc dicitur, tanti esse æstimandam æstimarive hanc actionem, ut, dummodo illa fiat, aliquid faciendum subeundumve sit, aut non esse tanti æstimandam æstimarive. Idque, ut superius, aut absolute dicitur aut, addito dativo, de certa persona. Huius generis hæc sunt exempla: Coel. in Cic. Epp. ad Famil. VIII, 14: *Tanti non fuit Arsacem capere, ut earum rerum, quæ hic gestæ sunt, spectaculo careres*; Ovid. Amor. I, 10, 49 et 50: *Non fuit armillas tanti pepigisse Sabinas, Ut premerent sacræ virginis arma*

caput; (cfr. ibd. II, 5, 1 et 2: *Nullus amor tanti est —, ut mihi sint toties maxima vota mori);* Lucan. Pharsal. III, 51: *nec vincere tanti, ut bellum differret, erat* (viro).[1] Hinc porro, omisso *ut* et certæ rei significatione, quæ suscipi propter aliquid debuerit, nec expressa ea re, propter quam suscipi debuerit, nude *tanti est* dicitur, quum significamus, id, de quo loquamur, facere operæ pretium esse, tanti esse rem, ut agenda sit, velut apud Ciceronem in Verr. IV, 11, 28: *Fuit tanti, mihi crede: haberes, quod defenderes.* Operæ pretium ait futurum fuisse in tabulas rem referre et utilitatem id ad defensionem habiturum fuisse. Apparet hic iam transitus in aliam significationem et pæne iam factus est, nisi quod obscurum est verbi subiectum. Nam quum dici proprie deberet, *effectum actionis* tanti esse, ut *actio* propter eum suscipienda esset, dicitur fere *actio ipsa* esse tanti; nam in illa brevitate facilius id subiectum suppletur. *(Fuit tanti id facere,* non: *defensionem habere, ut propterea facere debueris.)* Contra manet magis in prima significatione, quod simili brevitate dicitur: *Nihil est tanti,* hoc est, nihil habet tantum pretium, ut curandum et aliquid agendum sit, non curo, nihil ita mea refert, ut agere aliquid velim. Minus recte Tursellinus vult esse: "non expedit"; paulo melius: "non tanti faciendum est". Ter hoc Cicero in familiari sermone posuit, ad Atticum II, 13: *Iuratus tibi possum dicere, nihil esse tanti*; V, 8 extr.: *Nihil nobis fuerat tanti;*[2]) XIII, 42: *Nunc nihil mihi tanti est. Faciam, quod volunt.* (Verba sunt Quinti Cice-

---

[1]) Huius usus inflexio quædam est apud Virgilium in Æn. III, 453, de rei incommodæ vi et momento ad retardandum: *Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti, quin adeas vatem.*

[2]) Male Grævius et Orellius *fuerit*. Hoc Cicero dicit: Tum, quum res acta ast, totum negotium non curaveram nec animadverteram.

ronis adolescentis, qui antehac se matris et avuncul sententiæ adversatum dixit.) Eodem significatu ad Attic XV, 26, 3, dixit: *nec mihi quidquam esse tanti.* Sed deinde prorsus perficitur ille, quem dixi, transitus. Nam quum eo redacta esset quotidiano usu hæc locutio, ut nihil in ea audienda sentiretur, nisi universe, agendi causam esse, nec satis animo occurreret, quemadmodum ea significatio inesset, inversa omnino ratione, subiecti loco poni coepta est, non, ut antea, res pretium habens, propter quam fieri aliquid deberet (merx emenda), sed res ea, quam quis alius rei consequendæ causa suscipere fierive pati vellet deberetve (pretium solvendum), sive substantivo sive infinitivo sive accusativo cum infinitivo comprehensa sive in sententiarum cohærentia sic latens, ut facile erueretur; per *ut* particulam aut *dum modo* aut *dum* adnectebatur rei consequendæ significatio, quæ tamen non raro omittebatur. Iam igitur *tanti est* quum dicitur, hanc habet vim, ferendum aliquid esse rei alicuius causa, subeundum, negligendum; paratum aliquem esse ad aliquid, facile pati, non nolle, interdum, omni evanescente rei molestæ significatione, operæ pretium esse. Exemplorum copia rem certam et perspicuam reddet. Sic igitur Cicero in Catil. II, 7, 15: *Est mihi tanti, Quirites, huius invidiæ tempestatem subire, dummodo a vobis huius belli periculum depellatur* [1]; idem ibd. I, 9, 22: *Sed est mihi tanti* (non *exilium tuum*, sed, quod præcessit, *invidiam istam suscipere*), *dummodo ista privata*

[1]) "Die Formel *est tanti* wird immer gebraucht, wenn angezeigt werden soll, dass etwas von solcher Wichtigkeit sey, weshalb etwas gethan oder unternommen werden kann." Beneckius ad loc. proximum. *Subire invidiam* sane non erat res expetenda, propter quam aliquid fieret; sed pretium hoc erat belli depellendi.

sit calamitas et a reipublicæ periculis seiungatur; id. ad Attic. V, **20**, **6**: *Quid quæris? Fuit tanti* (provinciæ molestiam subire); idem in Verr. IV, **20**, **43**: *Est tanti* (te isto crimine liberari, *dum ego tabulas aspicere possim)*; Seneca de Benefic. VI, **34**: *Qui optat amico aliquam necessitatem, quam adiutorio suo fideque discutiat, quod est ingrati, se illi præfert et tanti æstimat illum miserum esse, ut ipse gratus sit, ob hoc ipsum ingratus; (æstimat tanti* idem est ac si dixisset: *ei tanti est)*; idem ibd. VI, **22**: *Est tanti, ut tu coarguaris, ista concidere?* idem ibd. III, **23**: *Tanti iudicaverunt, ne domina occideretur, videri dominam occidisse* (id est: sustinuerunt videri); id. epist. **68**, **10**: *Tanti est ab hominibus vinci, dum a me fortuna vincatur*; idem de Benef. IV, **39**: *Fuit tanti, non revocare promissum suum* (id est, tolerabile et subeundum damnum); Quintilianus VII, **2**, **42**: *an etiam tanti putaverit poenam subire;* [1]) dialog. de oratoribus c. **37**: *non quia tanti fuit* (opinor, *fuerit*) *rei publicæ malos cives ferre, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent*; Plin. Panegyr. **6**: *Si tamen hæc sola erat ratio, quæ te publicæ salutis gubernaculis admoveret, prope est, ut exclamem, tanti fuisse* (foedus illas prætorianorum turbas videre, ut te acciperemus); Martial. VIII, **69**, **4**: *Tanti non est, ut placeam tibi, perire* (quem locum qui sollicitarunt, ut primam illam formam efficerent: *ut peream, tibi placere*, refutavit iam Spaldingius l. c.); id X, **12**, **5**: *Sed desiderium tanti est* (id est: *feram meum desiderium tui*), *ut messe vel una Urbano releves colla perusta iugo;* Plinius Mai. Hist. Nat. IX, **79**: *Postea visum tanti in extremam*

---

[1]) Eiusdem Quintiliani locus alter, qui est 1, 6, 38, non minus mihi incertus est quam Spaldingio; in formula ipsa nulla est difficultas, quam rectissime Spaldingius ibi hanc alteram significationem habere animadvertit.

Italiam petere Brundusium ostreas; idem XXII, 42: *Silybum ne in Cilicia quidem aut Syria aut Phoenicia, ubi nascitur, coquere tanti est* (id est prosus: operæ pretium est). Longissime deflectitur ab origine, quum substantivum subiecti loco in hac significatione ponitur et rei, cuius causa aliquid fiat, mentio omittitur, sæpe etiam cogitatio obscuratur, quomodo Ovidius dixit Metamorph. II, 424: *Aut si rescierit, sunt, o, sunt iurgia tanti,* id est: *subeantur iurgia, non recuso in hac causa;* imperite nonnulli ibi quoque interrogandi signum addiderunt; Martialis I, 13, 11: *Nunc et damna iuvant, sunt ipsa pericula tanti; Stantia ne poterant tecta probare deos;* quo loco etiam de re præterita dicitur; Plinius VIII, 4: *circumventi* (elephanti) *a venantibus primos constituunt, quibus* (dentes) *sunt minimi, ne tanti proelium putetur* (id est: ut venatores operæ pretium ne putent tantillæ prædæ spe proelium inire). Horum locorum prorsus similis est Iuvenalis ille, a quo profecti sumus.

Restat illud. Quemadmodum hæc forma Romanos sensim in alium usum transiens fefellerat, sic, quum esset aliquid commune in utroque usu, causæ, cur ageretur, significatio, sed alio ac contrario modo expressa, ubi interdum utrumque usum coniungebant, vix ipsi diversitatem sentiebant, saltem non perspicue animadvertebant, velut Ovidius in Remediis Amoris v. 750 et 751: *Non tamen hoc tanti est, pauper ut esse velis; At tibi sit tanti non indulgere theatris, Dum bene de vacuo pectore cedat amor.* Apparet, in priore versu mercis non tanto pretio emendæ, in altero rei propter talem causam suscipiendæ significationem inesse. Quin in unum utraque significatio coaluit loco aliquo Senecæ mira quadam dicendi brevitate, tali posito subiecto, in quo rei expetendæ et rei ferendæ notio coniungeretur; nam de

Providentia 5, 9 Phaëton sic loquitur: *Placet via; escendo; est tanti per ista ire casuro.* Expetendum est *per ista ire (Tanti est per ista ire, ut cadam,* priore significatione), ferendus casus et mors ob talem causam *(Tanti est cadere, ut per ista eam,* secunda significatione).

Non usus sum in hac disputatione aliquot locis, quibus forsitan putet quis utendum fuisse. Primum in epist. 16 ad Brutum, quæ sub falso Ciceronis nomine fertur, est: *Nihil fuit tanti, quo venderemus fidem nostram et libertatem,* quod sane abhorret a scriptorum usu, etsi potuisse sic dici non negem. Citari etiam solet Ovidii Heroid. IX, 9 et 10: *At non ille velit, cui nox, si creditur, una Non tanti, ut tantus conciperere, fuit;* verum is locus ad ceterorum similitudinem nullo modo accedit. Nam, si priore significatione uti velis, quid hoc est, noluisse Iovem unam noctem accipere ea condicione, ut tantus fieret Hercules? sin altera, non minus absurdum erit, noluisse Iovem unam noctem subire, ut Hercules tantus efficeretur. Præterea utraque ratione Iuppiter dicitur noluisse Herculem magnum fieri, quum sententia poetæ sit, voluisse. Recte igitur probatur altera scriptura *tanta.* In Ciceronis Tusculanarum libro secundo extremo Bentleii aliorumque scriptura: *urgentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti non sit, ut ferendi sint, quo sit confugiendum, vides,* omnino aberrat ab usu huius formæ; neque enim absolute dicitur *tanti est, ut aliquid fieri debeat,* sed *hoc est tanti, ut* (propter id) *a. f. d.* Deinde sententia nulla est. Verum idem cadit in codicum scripturæ enarrationem nuper paullo gloriosius propositam: "wenn auf die Schmerzen so viel ankommt, dass man sie aus moralischen Gründen, was natürlich oft vorkommt, ertragen muss." Quod est enim illud *pretium* dolorum, propter quod ferendi sint? Quid

istud ipsum: Es kommt so viel auf die Schmerzen an, dass man sie ertragen muss? Vereor, ne sit hoc ex eo genere, quod attigi supra p. 173. Laudo Manutii et Lambini simplex et rectum iudicium.

Sed redeundum est aliquando ad Iuvenalem, a quo nimis pæne longe nos abduxit huius loquendi generis pervestigatio, et, omissis, quæ similia adnotari de vera verborum vi non ubique perspecta poterant [1]), dicendum de paucis locis, in quibus non tam explicatio quam emendatio poetæ verbis adhibenda est, quod genus nondum attigimus.

In satira sexta hi leguntur versus inde a 461:

> Interea foeda adspectu ridendaque multo
> Pane tumet facies, aut pinguia Poppæana
> Spirat, et hinc miseri viscantur labra mariti.
> Ad moechum veniet lota cute; quando videri
> Vult formosa domi? Moechis foliata parantur;
> His emitur, quidquid graciles huc mittitis Indi.
> Tandem aperit vultum et tectoria prima reponit;
> Incipit agnosci &c.

In his aliquid esse turbati, iam Gonsalus ad Petronium senserat et post eum Dusaultius et Rupertius. Incommode enim prorsus ab incepta descriptione faciei obductæ

---

[1]) Exempli causa unum ponam. XIII, 136 *decies lectos diversa parte libellos* Rupertius intelligit tabulas lectas "variis in locis coramque testibus, qui singuli eas signarint," quasi id ad rem pertineat, per quot loca circumlatæ sint, aut quasi sic dicatur *diversus* et *pars*. *Diversa parte* est *a parte contraria adversarii*, quemadmodum *ex diverso* apud Tacitum (Hist. II, 75, III, 5, III, 73) et Suetonium (Octav. 27). Sæpe sic Quintilianus (vid. Bonnelli. Lex.). Suetonius Iul. 29 *consules e parte diversa* dixit, hoc est, contrariæ factionis. Eodem modo scripsit Iuvenalis VII, 156: *quæ veniant diversa parte sagittæ*, quod Schmidtius non intellexit.

divelli illa: *Tandem aperit vultum* &c. Itaque ea, quæ interposita sunt, reiici volunt aut post versum **470** aut post v. **473.** Priore loco nexum non minus turbabunt hæc interiecta, posteriore languide adhærebunt post gravissimam clausulam: *facies dicetur an ulcus?* Præterea non omnia illi incommoda viderunt. Quo enim refertur illud *Interea*, quod initio v. **461** legitur? Præcessit enim: *Intolerabilius nihil est quam femina dives.* [1]) Atque hoc ipsum vocabulum, quæ sit hoc loco facta transpositio et quis verus versuum ordo sit, apertissime demonstrat. Sic enim decurrere oratio debet, ternis versibus sedem permutantibus:

> Ad moechum veniet lota cute. Quando videri
> Vult formosa domi? Moechis foliata parantur;
> His emitur, quidquid graciles huc mittitis Indi.
> Interea foeda aspectu ridendaque multo
> Pane tumet facies, aut pinguia Poppæana
> Spirat, et hinc miseri viscantur labra mariti.
> Tandem aperit vultum &c.

Iam recta omnia sunt: Moecho se ornat, non domi munda est; moechi causa pretiosa aromata emit; interea domi foedo aspectu, vultu obducto est; tandem &c. Similem versuum transpositionem, sed duorum, animadverterunt editores et correxerunt supra in hac satira. Nam v. **306, 307, 308** in codicibus sic ponuntur:

> I nunc et dubita, qua sorbeat aëra sanna
> Tullia, quid dicat notæ collactea Mauræ,
> Maura Pudicitiæ veterem quum præterit aram.

Recte Achaintrius et Rupertius duos posteriores sedem permutare iusserunt; contra quos qui disputavit, E. G. We-

---

[1]) [Nescio quid ad hanc difficultatem, quæ summa est, removendam Heinrichius dicturus fuerit, qui ceteras "genere quodam parenthesis" expedire sibi videtur.]

berus, ut sæpe, quid quærendum esset, non intellexit. Quid enim agat Maura in vulgata scriptura, ubi una Tullia Pudicitiam rideat, non dicit, nec cur, quod maxime perversum est, tum Tullia rideat, quum Maura aram prætereat, non quum ipsa; ac ne id quidem sentit, sic hæc poni: *quid dicat notæ collactea Mauræ*, nova interrogatione, ut prorsus diversæ fiant Tullia et collactea Mauræ ἀνώνυμος. Deinde quum Mauram plebeiam, Tulliam patriciam facit, atque illam a patricia ara removet, non videt, primum Tulliam tota descriptione adiungi tanquam appendicem notæ Mauræ; deinde, in isto versuum ordine, Maura aliquid tamen cum ara habet rationis, Tullia nihil; postremo, ut condonetur, quod oblitus est, Plebeiæ quoque Pudicitiæ aram fuisse (quod poterat discere, si inspexisset locos a Rupertio citatos, quorum numeros transcripsit)', poeta nihil de mulieribus ad aram sacra facientibus dicit (quæ sine dubio multis seculis nulla erant), sed de prætereuntibus et, quum oculi in Pudicitiæ consecrationem inciderunt, gestu et oratione illudentibus. Scripsit igitur poeta:

qua sorbeat aëra sanna
Maura, Pudicitiæ veterem quum præterit aram,
Tullia quid dicat, notæ collactea Mauræ.

Iam utraque præterire aram, utraque irridere dicitur. [1])

In eadem sexta satira, quo loco poeta de superstitione et studio futura ex vatibus exquirendi agit, postquam de divitibus feminis dictum est, quæ augurem Phrygem et Indum conductum et astrologos consulant, hi subiiciuntur versus (v. 588 sqq.):

Plebeium in circo positum est et in aggere fatum.
Quæ nudis longum ostendit cervicibus aurum,

---

[1]) [Heinrichius Achaintrio obloquitur; difficultates non sentit nec removet.]

Consulit ante phalas delphinorumque columnas,
An saga vendenti nubat, caupone relicto.

Offendit multos in muliere de vulgo, quæ a poeta *divitibus*, quas v. 585 nominavit, contraria ponitur, *longi auri* mentio alienissima; nam ut meretrix intelligatur (quæ intelligi non debet, quum poeta satis significarit feminam nuptam de tenui plebe, cauponis uxorem, sed, ut tum erant mores, de divortio cogitantem), verum ut intelligatur, nihilo aptior erit hæc non frivoli ornatus sed solidarum divitiarum significatio. Non urgebo igitur ea dicendo, quæ de ipsa *longi auri* appellatione dici iure possunt. Itaque Salmasius et alii *nudis*, quod apte ponitur de huiusmodi femina decoris et modestiæ parum curiosa, mutant in *nullis*, nec tamen consequuntur, quod volunt; nam perverse dicitur *nullis cervicibus*, *nullo collo* aurum ostendere, quasi una femina plura colla habeat. Hoc Rupertius animadverso, mavult legere *nullum longis*, mutatione violentissima; et præterea *longum collum* recte dicitur, in cervicibus longitudo eminere et conspici non solet. Non in his verbis mendum latet, sed in ipso auri nomine, quod pro aptiore sed minus noto vocabulo duabus litteris mutatis substitutum esse, certum mihi videtur. Scripsit enim sine dubio Iuvenalis:

Quæ nudis longum ostendit cervicibus *armum*.

Robustam de plebe mulierem describit et inornatam, nudis cervicibus longum humerum ostendentem; eum, rem augens, appellat vocabulo a bestiis traducto, quemadmodum Virgilius (Æneid. XI, 644) in homine corporis ingentis. Lucanus etiam sine hac significatione posuit Pharsal. IX, 831, ubi Murius manum veneno corruptam sibi amputat (*totoque simul demittit ab armo*). Est hic Iuvenalis locus inter paucos illos, ubi in omnibus codicibus non solum paullulum inflexa aliqua vox est, sed

verum verbum prorsus oblitteratum. Id ex scholiis novimus accidisse in satira IV v. 43, ubi pro *torrentis* inepte substitutum est *torpentis*; (palus enim Mæotica torpebat, non Ponti ostia, ac ne palus quidem nunc, *rupta solibus glacie*;) et in sat. VIII v. 155, ubi quum poeta vocabulo e re sacra petito *robum* iuvencum commemorasset, *torvus* subiectus est. Utroque loco verum Orellius restituit (in eclogis poet. Lat.). Atque hoe loco vocabulum oblitteratum longe, ut ita dicam, arcessendum erat; faciliore negotio expedietur octavæ satiræ locus, ubi Iuvenalis, comparatis Nerone et Oresta matricidis, quum Orestem et aliis multis rebus a Neronis scelere seiungendum docuisset et quod nec in scena cantasset nec Troica scripsisset, harum artium principe indignarum foeditatem vehementissime augens in hæc erumpit verba (v. 221 sqq.):

Quid enim Verginius armis
Debuit ulcisci magis aut cum Vindice Galba?
Quid Nero tam sæva crudaque tyrannide fecit?

Optima priora; hæc posterior interrogatio quid sibi vult? cuius nulla alia esse potest sententia, nisi Neronem nihil mali fecisse in principatu; quod et per se absurdum est nec cohæret cum iis, quæ sequuntur, ad artes ludicras Neronis spectantia: *Hæc opera atque hae sunt generosi principis artes, Gaudentis foedo peregrina ad pulpita saltu Prostitui* &c. Nam quod illa verba in hanc sententiam interpretantur: *Quid maxime fuit indignum, quod in omni sua tyrannide admisit Nero?* id in verbis non est. Itaque iure hæret Rupertius. Schmidtius autem mira narrat. Nam versum 223 sic exponit: "Quid fecit Nero intra tot longæ crudelisque dominationis annos, propter quod iure libereque præferri possit Senecæ ignobili"? Valde de suo liberalis est; nam non solum addit,

quæ non dixit poeta, sed quæ vix videatur dicere voluisse. Nemo enim facile in his: *Quid fecit tam sæva tyrannide?* putet de bene factis et meritis quæri. Quod autem hæc verba negat pertinere ad priorem sententiam, sed poetam, absoluta digressione de Neronis vitiis, redire ad id, quod inde a versu 211 tractare instituerit, id vix cuiquam persuadebit, qui viderit, prorsus de iisdem Neronis vitiis et scenicis artibus agi proximis versibus. Quod non difficile erat videre, venit etiam Rupertio in mentem (in comment. not. 73), sed firmiter comprehensum non est, versum 223 non per se legendum esse, ex quo efficitur absurdissima sententia, sed superiori coniungendum, nulla prope mutatione; difficillime enim sæpe in codicibus distinguas compendia vocum *quid* et *quod* estque earum perpetua confusio. Scribendum est igitur:

Quid enim Virginius armis
Debuit ulcisci magis aut cum Vindice Galba,
Quod Nero tam sæva crudaque tyrannide fecit?

hoc est, quid ex omnibus eius factis? Prorsus idem mendum in eadem orationis forma irrepsit in verba M. Antonii, quæ ex eius litteris profert Cicero in oratione Philipp. XII § 34, ubi editur: *Denique quid non aut probavistis aut fecistis? Quid faciat, si reviviscat Cn. Pompeius ipse?* Ridicule utrumque interrogatur; nam nec omnia omnino senatores probarant aut fecerant, nec illos urgebat inanis quæstio de voluntate Pompeii, si reviviseeret. Illa eos interrogatio premebat, qua arguebantur, quum Cæsaris acta se servaturos iurassent, omnia ea ipsi fecisse, quæ Pompeius facturus fuisset, si viveret: *Denique quid non aut probavistis aut fecistis*, *q u o d faciat, si reviviscat, Cn. Pompeius ipse?*

Uni præterea loco coniectura subvenire conabor; is in satira decima est, versu 55. Nam exposito, quam

prava vota homines concipiant, quam stultis precibus deos fatigent, sic poeta hanc partem concludit:

Ergo supervacua aut perniciosa petuntur,
Propter quæ fas est genua incerare deorum.

Velim scire, quomodo hæc tot editores et interpretes toleraverint ac tam facilia putarint, ut verbum nullum de sententia facerent. Nam dicere, fas esse genua deorum incerare propter ea, quæ supervacua et perniciosa sint, quæ est amentia? Ironia autem, quo non dubito quin confugiatur [1]), qualis hæc est, ut simplicissimæ veritatis professioni *(supervacua aut perniciosa)* per relativum adiungatur contrarium? Laudo igitur Rupertium, atque eo magis, quod sæpe iam grammatice interpretandi aut certa ratione et firmiter veri investigandi artem ei defuisse questus sum, laudo, inquam, quod hic et alibi saltem sensit difficultatem et ingenue professus est; quod autem *fas* mutat, ut sit *mos*, non possum laudare; nimis enim absurdam tautologiam hoc habet: "perniciosa petuntur, propter quæ mos est deos precari" id est, quæ mos est petere. Mihi non dubium est, quin propter hoc *fas est* librarii, non animadversa interpunctione, infinitivum unius litteræ mutatione effecerint ex imperativo. Iuvenalis enim, postquam, quid vulgo fieret, exposuit, gravem addit admonitionem, hoc modo eos compellans, quos sibi adesse et se audire fingit:

Propter quæ fas est, genua *i n c e r a t e* *deorum.*

Locis coniectura emendatis unum subiungam, in quo novam et veram scripturam e codice nondum inspecto proferre licet, aliis prope accedentibus et fortasse sola eorum culpa, qui eos contulerunt, non prorsus confirmantibus. Nam in sat. XIV, postquam Iuvenalis populi iudicium

[1]) [Confugit ad eam Heinrichius.]

avarum hominem tanquam frugi laudantis notavit, ad hoc iudicium patres in filiorum ingeniis formandis se accommodare ostendit his versibus (119 sqq.):

> Et pater ergo animi felices credit avaros,
> Qui miratur opes, qui nulla exempla beati
> Pauperis esse putat; iuvenes hortatur, ut illam
> Ire viam pergant et eidem incumbere sectæ.

Perverse idem dicit in relativa sententia, quod in primaria; ferendum esset, si poeta rem verbis amplificans hæc ita coniunxisset: "Avaros felices credit, opes miratur, pauperem beatum neminem putat"; nunc quasi definiturus, qualis pater avaros felices putet, nihil aliud dicit, nisi eum id iudicare, qui ita iudicet. Atque hæc sane scriptura Pithoeani codicis auctoritate videtur confirmari et veteris scholii (in quo hæc verba: *qui miratur opes* sic enarrantur: *qui patrimonio et divitiis gaudet*); sed reliqui fere codices, Parisienses quidem omnes [etiam duo Haun. in bibl. reg. n. 2030 et 2033], habere dicuntur *mirantur — putant — hortantur*; et hoc quidem postremum falsum est; illa duo rectissima, ut avari describantur, quos felices pater credat, quorum sectam filios sequi velit. Et sic prorsus scribitur in codice membranaceo bibliothecæ regiæ Hauniensis (n. 2032):

> Felices credit avaros,
> Qui mirantur opes, qui nulla exempla beati
> Pauperis esse putant; iuvenes hortatur etc.

Ad extremum rem levem per se attingam, sed in qua tamen errores et inconstantiam quandam enarratorum et editorum non unius Iuvenalis tollere, si fieri possit, operæ pretium sit. Sæpius enim in summis divitiis significandis apud huius ætatis scriptores Licinus sive Licinius quidam sic appellatur, ut unius noti hominis

nomine pro exemplo scriptores uti appareat. De eo homine quum alia non satis constanter traduntur, tum nomen ei, ut dixi, alibi Licino, alibi Licinio est, videnturque nonnulli atque adeo plerique utrumque nomen promiscue poni putare, quod rationi et consuetudini Latinæ prorsus repugnat. Iuvenalis duo sunt loci, prior in sat. I v. **109**, ubi libertinus superbiens

> Ego, *inquit*, possideo plus
> Pallante et Licinis;

alter in satira XIV v. **305** et **306**:

> Dispositis prædives hamis vigilare cohortem
> Servorum noctu Licinus iubet. [1])

Eundem Persius nominat in sat. secundæ v. **36**:

> Nunc Licini in campos, nunc Crassi mittit in agros;

ubi mire Casaubonus de vetere illo tribuno Licinio Stolone cogitat, quasi eius agrorum mensura, quamvis sua ipse lege damnatus sit, huic ætati optabilis et cum Crassi ædibus comparanda visa sit.

Ad Persii locum scholiastes profert epigramma Varronis, ut ait, quod omisso auctoris nomine scholia Crucquiana ad Horatii A. P. v. **301** adscribunt:

> Marmoreo Licinus tumulo iacet, at Cato parvo,
> Pompeius nullo; quis putet esse deos?

Ac Varronis quidem nomen valde est dubium, quoniam is homo, de cuius monumento *pretiosi operis via Salaria prope urbem ad secundum lapidem* epigramma compositum esse scholiastes tradit, bonum ceteroquin, ut apparet, et copiosum auctorem sequens, M. Varronis super-

---

[1]) Utroque loco Rupertius de gente Licinia et Licinio Augusti liberto ita loquitur, ut diversa esse nomina obliviscatur.

stes fuit.[1]) Nam et Persii scholiastes et Iuvenalis (ad sat. I, l. c., ubi in initio scholii propter Pallantis nomen prave etiam Licinus Claudii libertus dicitur, mox omnia copiose explicantur), Licinum, C. Iulii Cæsaris servum et dispensatorem, Gallum, ab ipso C. Cæsare aut ab Augusto manumissum, deinde Galliæ procuratorem, intelligunt; estque ea persona aptissima. Eundem Licini tumulum Martialis significare videtur VIII, 3, 6: *Altaque quum Licini marmora pulvis erunt.* Illud dubium videri potest, rectene Horatii scholiastes eundem esse putet Licinum tonsorem in A. P. v. 301 nominatum; quamquam neque incredibile est, illam operam ante manumissionem Licinum dominis præstitisse satisque id Horatio fuisse ad eum tonsoris nomine et munere ornandum, et Persii quoque scholiastes *tonsorem ac libertum* Augusti Cæsaris appellat. Augustum tamen dicat aliquis vix eo homine in tali ministerio abusum, quem procurationi idoneum iudicaret, et Horatium tonsorem artem vulgo exercentem significare. Ergo hoc incertum. Sed illum Augusti libertum et procuratorem prosæ orationis scriptores fere *Licinium* appellant eoque nomine illi in divitiarum exemplo utuntur. De procuratione rapacissima notus Dionis est locus in libro LIV, 21,[2]) eoque spectant Senecæ, si Senecæ sunt, verba in ludo de morte Claudii cap. 6: *Lugduni Licinius multos annos regnavit.* Patronum Augustum et ingentes divitias Macrobius Saturn. II, 4 commemorat. *Licinum* tamen appellare videtur Seneca in epistola 119, 10 *(quorum nomina cum Crasso*

[1]) Galliæ præerat libertus is Augusti, de quo agitur, procurator a. 16 et 15 a. Chr. n. (vid. Dio Cass. loco mox citando); post procurationem Romæ præda usum, Macrobii narratio significare videtur; Iuvenalis scholiastes Tiberio imperante obisse dicit.

[2]) Etiam Xiphilino *Λικίνιος* est.

Licinoque numerantur) et 120, 20 *(Licinum divitiis, Apicium coenis, Mæcenatem deliciis provocant)*, qui Augustum non nominat, sed, prorsus ut Iuvenalis et Persius, pro ditissimo homine hoc nomen ponit; sed Schweighauserus utroque loco ex omnibus codicibus, quos habuit præstantissimos, *Licinio* et *Licinium* scripsit. [1]) Restant Suetonius, apud quem in capite 67 vitæ Octaviani, ubi libertos eius gratiosos commemorat, editur fere: *Licinium Enceladum aliosque,* sed e codicum vestigiis Oudendorpius restituit: *Licinum, Eunum, Celadum,* quamquam *Licinum Liciniumne* propius accedat, non dicas, et Sidonius Apollinaris, a quo lib. V epist. 7 permixti enumerantur potentes Cæsarum liberti et delatores, *Narcissus, Asiaticus, Massa, Marcellus, Carus, Parthenius, Licinus, Pallas;* nam sic ibi editur, *Licinus.* Quid igitur censebimus? Opinor, primum non dubitanter unum hominem in omnibus his locis, Horatii fortasse excepto, intelligendum esse putabimus; deinde eius verum nomen *Licinus* apud poetas, metro defendente, servatum esse, extra poetas in celeberrimum Liciniorum nomen mutatum, qui quam proclivis fuerit error, vel inde perspicuum est, quod aut ipsi Persii et Iuvenalis scholiastæ, quum aliud nomen in poetæ versu haberent, falsum posuerunt aut corrupta eorum scriptura a librariis est. Ubìque igitur apud Latinos *Licinum* restitui iubebo; nam Dionem, non intercedam, si quis dicat Græcum plus duobus seculis post Augustum ipsum aberrasse a vera, sed rara nominis forma, quo cognomine et Porcii et Fabii usi sunt.

---

[1]) In paucorum manibus illa Schweighauseri editio esse videtur; quamquam pauci omnino istas epistolas legunt; sed tanta est illorum codicum præstantia, ut, qui illinc testimonia sumere velit, satis tuto non sumat nisi Schweighausero adhibito. [Video nunc eius editionis præstantiam intellectam esse a Fickerto. 1812.]

V.

De locis aliquot grammaticæ Latinæ admonitiones et observationes. [1])

Neminem arbitror iure mirari posse, eum, cui Latinæ linguæ Latinarumque litterarum docendarum munus mandatum sit, de grammatica Latina scribere. Itaque nulla excusatione opus esse puto, quod iam iterum huiusmodi materiam scriptionis academicæ deligo, dummodo ea afferam, quæ novitate aliqua et rerum dubiarum aut ignoratarum explicatione hunc locum mereri videantur. Sed tamen quoniam antea unum quendam locum late patentem continua disputatione persecutus sum [2]), nunc miscellas obseruationes et admonitiones propono, dicam breviter, qui me casus et ad hoc argumenti genus et ad hanc scribendi formam hoc tempore detulerit. Carolus Zumptius, professor Berolinensis, vir clarissimus, quum grammaticam suam Latinam septimum edidisset (a. 1834), petiit a me, ut, si quid forte mihi librum evolventi occurrisset, quod mutandum augendumve putarem, ei significarem. Accidit, ut paulo post, æstate a. 1835,

---

[1]) [Editæ a. 1837. Harum quoque admonitionum summas nunc brevissime contractas in grammaticæ Latinæ institutionibus scholarum usui scriptis posui.]

[2]) De formarum quarundam uerbi Latini natura et usu. A. 1835 et 1836. [Supra p. 60 sqq.]

de selectis quibusdam locis grammaticæ Latinæ scholas academicas haberem; quarum quamquam tota ratio alia quædam esse debebat quam quæ iis libris convenit, qui scholasticæ institutionis causa scribuntur (qualis autem fuerit, ex illa de usu et natura formarum quarundam verbi Latini disputatione, intelligi fere potest), tamen, quum compararem, quid quaque de re vulgo in probatissimis libris traderetur, et in eo negotio vel præcipue Zumptii librum adhiberem quum propter bona eius tum propter usum late pervagatum, subnascebatur materia aliqua observationum et adnotationum de eiusmodi rebus, quæ non in hoc vel illo libro, sed communi quodam errore non recte tradi viderentur, et quæ separatim particulatimque corrigi possent. Itaque quum scirem, Zumptium octavam libri sui editionem parare, decrevi ex his quædam seligere eorumque ei copiam facere, si uti vellet. Simul autem, quod ea aut a communibus opinionibus abhorrebant aut interdum attingebant veterum scriptorum locos non recte aut scriptos aut intellectos, rationes et causas iudiciorum, quæ in eiusmodi libro explicari non possent, plenius perscribendas putabam, ut, quum eæ alibi editæ essent, tuto summæ ipsæ sententiarum illic poni possent. Itaque feci. Sed quum tarde rem agerem, tum demum chartæ illæ Berolinum venerunt, quum Zumptii liber iam typis descriptus esset, ut iis uti non posset, nisi in uno folio typis reddito. Ego autem, quum hoc tempore aliquid edendum mihi sit, omne autem tempus, quod a muneris publici negotiis superest, alius labor pridem susceptus vindicet, paratis utendum ratus, quoniam nova institui et perfici non possunt, maiorem partem illorum, quæ tum plenius perscripseram, nonnullis demptis aut additis, hic edo. Nec quum hac sim usus præfatione, quæsitum iri credo, cur, omissa omni disputa-

tione de via ac ratione ampliores grammaticæ Latinæ locos tradendi, singularum quarundam rerum veram formam demonstrandam susceperim. Ac quibusdam, maxime scholarum magistris, hæc ipsa magis placitura credo, quod facilius et quasi recta via in usum converti possunt.

I. De forma sententiarum interrogativarum in oratione obliqua.

Qua lege sententiæ interrogativæ, quum oratio cogitatiove aliena narrando (oblique) redderetur, quod genus apud historicos frequentissimum est, aliæ in infinitivum transirent, aliæ coniunctivum modum haberent, quum superiores parum diligenter quæsissent nec ullam certam regulam constituissent, aliquot abhinc annos Kruegerus eam rem investigandam suscepit [1]), eiusque præcepta, qui postea de grammatica Latina scripserunt, sequuntur [2]). Putat autem is, eas interrogationes, quæ tantum formam rhetoricam habeant interrogandi, significationem aut aientem aut negantem, in infinitivum transire, ceteras finito tempore coniunctivi modi efferri. Sed primum vir doctus in materia colligenda perverse multos locos scriptorum veterum immiscuit huic quæstioni, qui ab ea essent alieni, quum interrogativa sententia initio posita penderet ab ipso verbo, orationque postea demum in obliquam formam dicta aliena reddendi transiret; velut (nam uno et altero exemplo defungi licet) in voce *quisnam* adscripsit Livii verba ex libri III c. 4: *quonam fato accidisset, mirari*

---

[1]) Ueber den Accus. c. infin. nach Fragewörtern, dem Pronomen relat. so wie nach Coniunctionen in der oratio obliqua. Fasciculus primus est libri, quem inscripsit: Untersuchungen aus dem Gebiete der lat. Sprachlehre, editus Brunsuici 1820.

[2]) Cfr. Zumpt. § 603, Billroth. § 338 not., Ramshorn. § 186, II, 3 *b* p. 799 sqq., ne alios citem.

se dictitans, et in voce *ne* hæc ex libr. XXXVI, 3: *ad collegium fetialium rettulit, ipsine Antiocho utique bellum indiceretur* [1]). Deinde in re ipsa a vero aberravit non uno modo. Primum enim, ut interrogationes ad nudam affirmationis aut negationis significationem redigeret, aliquoties non solum contorte, sed prorsus falso verba scriptorum interpretari coactus est; velut Taciti in Annal. XIII, 43: *Cur enim neminem alium delectum esse*? Significari vult: *alium deligendum fuisse.* Iam hoc ipsum tale est, ut eo modo quidvis ad affirmationem redigi possit, quum non quæras, quid dicatur, sed eam animi sententiam substituas, a qua oratio orta sit. Verum ne significatur quidem ab accusatoribus, quorum ibi oratio redditur, alium deligendum fuisse; hoc dicunt, mirari se, cur, si vere Suilius a Messalina coactus sit, neminem alium idem facere coegerit, eaque interrogatione id, quod Suilius de se dixerat, falsum esse arguunt. Causam igitur requirunt rei incredibilis, quæ Suilii defensione contineatur. Deinde alii loci omne illud artificium respuunt, apertissime quidem disiunctivæ interrogationes, qualis est apud Tacitum in Hist. I, 50: *Nunc pro Othone an pro Vitellio in templa ituros?* Homines miseri in dubitatione

[1]) Apud Liv III, 7 (*ut, totis passim castris fremitu orto, quid in vasto ac deserto agro — tempus tererent? —, signa repente convellerent*) interrogandi significatio inest in verbis *fremitu orto.* Libro VI, c. 36 extr., quod nihil oblique refertur præter interrogationes, non solum in prima sententia, sed etiam in secunda retinetur forma interrogationis pendentis (ne quis *placere* scribi malit). Lib. XXXVII, 15, 1 interpositæ in initio orationis alienæ voces *Quid tandem?* non prohibent, quo minus prima sententia pendeat. [Etiam apud Tacitum II, 74 prima hæc interrogatio: *quis ille dies foret* etc. prorsus subnectitur verbo *reputabat,]*

inexplicabili consilium exquirunt. Tum in genere interrogationis perfrequenti, pro eo, quod recta oratione est: *quid fecisti?* quum negatur, alterum quicquam fecisse, non dicitur, quod præcepta illa postulant: *quid fecisse?* sed, ut paulo post ostendam, constanter: *Quid fecisset?* Postremo Kruegerus nihil separatim dixit de iis interrogationibus, quæ finita oratione coniunctivum habent, quasi hæc quoque forma: *Quid facerem?* in infinitivum converti possit; nam ea quoque negationem aliquam continet. Sed, quod caput est, totum illud discrimen sententiarum, quo utitur Kruegerus, nullum est. Nam finitam orationis formam et coniunctivum modum retineri putat in iis interrogationibus, in quibus is, qui interrogat, vere responsum requirat; verum, quum continuæ et perpetuæ alius hominis orationis argumentum et series refertur, quod proprium est orationis obliquæ, nullæ omnino sunt tales interrogationes, quas is, cuius refertur oratio, sic proposuerit, ut, facta dicendi intermissione responsum exspectaret; omnes ex rhetorico illo genere sunt, per quas quærendo affirmamus, negamus, refutamus adversarios, reprehendimus homines aut laudamus, conquerimur, quæque sunt similia. Itaque hinc nulla regula ad genera discernenda sumi potest; nec id obscurum erit ea exempla, quibus Kruegerus et alii utuntur, intuenti, velut illud, quo Billrothius, ex Cæsaris Bello Gall. I, 40, ubi putat veram esse interrogationem, quod coniunctivo Cæsar utitur. Quæsivitne igitur Cæsar, cuius est oratio, quicquam e militibus, ad quod sibi responderi vellet? Immo is non minus interrogando argumentatur quam in eo exemplo, quod contrarium statim ex Livii lib. I c. 50 ponitur, Turnus: *An quicquam superbius esse &c.?* Et quod Billrothius illic adscribit: *et quæsivit*, quid eum

prohibuit hic quoque adscribere: *et quæsivit, num quicquam* &c.? [1])

Confitendum est igitur, nihil adhuc de hoc genere orationis traditum esse, quod veritatem attingeret. Et tamen res certis et facillimis regulis comprehendi potest hoc modo:

A. Omnis interrogatio, quæ recta oratione fit simpliciter per modum indicativum *primæ et tertiæ personæ*, in oratione obliqua transit in accusativum cum infinitivo, Quum enim interrogatio nihil aliud sit nisi declaratio aut universe ad affirmandum negandumve proposita aut cuius pars aliqua ignoratur et quæritur, quumque infinita sententiarum forma in perpetua oratione obliqua non ad certam aliquam et proximam declarandi sentiendive significationem, sed ad generalem et remotam referatur, etiam interrogativæ sententiæ ei interpositæ, quoniam nulli certo verbo subnectuntur, deposita sua nota, communem illam alienæ declarationis formam subeunt. [2])

---

[1]) Omnino errant, qui obliviscuntur (obliviscuntur autem multi et sæpe), grammaticam versari in ipsa forma sententiarum atque ex ea omnia pendere, et grammaticam proprietatem ex eo explicant, quod eadem *res* alio modo concipi et proponi potuerit. Cuius generis exemplum est, quum, ne cogantur rectius de pronominibus *quisquam* et *ullus* præcipere, hanc sententiam: *Titus maior est quam quisquam alius*, negativam dicunt. Itaque qui nuper de his vocabulis egit, Stuerenburgius (post Ciceronis libros de off.), quod ab illa falsa negationis notione profectus erat, omnes, quos norat, certi generis locos, in quibus vel maxime eminet natura pronominis, *generalem* affirmationem significantis, quum sic dicitur: *mihi accidere potest, quod cuiquam potest*, corrupit; corrupisset plures, si collectos habuisset; sed de his alias.

[2]) [Sic nunc rem verbis complecti conatus sum, ut satisfacerem benevolentissimæ admonitioni et dubitationi L. C. M. Aubertii, professoris Christianiensis, quam in epistola ad me data et typis exscripta a. 1839 exposuit.]

Ergo: *Quid merui? (Hoc merui)* fit: *Quid se meruisse? (Hoc se meruisse).* Pronomen *se* tamen non ita raro omittitur.

B. Omnis interrogatio indicativi modi *secundæ personæ* transit in coniunctivum, mutato, quod narratur interrogatum ante esse, tempore verbi. *Quid fecisti?* fit: *Quid fecisset?* Causa retenti contra superiorem regulam, quæ hoc quoque genus complecti debebat, verbi finiti formæque eius, quæ interrogationis pendentis propria est, non solum orta videtur ex studio quodam personas verbi etiam in obliqua orationis forma significandi (quod discrimen tolleretur, si hic quoque esset: *quid fecisse?* nam primam personam ostendit additum plerumque *se)*, sed etiam ex eo, quod, quum aliena oratio refertur, in iis, quæ quis ex eo ipso, quocum locutus est, interrogavit, magis ipsa interrogandi notio oboritur, ut quasi ex hac latenti notione sententia nexa et apta procedat.

C. Omnis interrogatio, quæ recta oratione coniunctivum habet, eum modum in oratione obliqua retinet, mutato tantum, ubi opus est, tempore. *Quid facerem?* fit: *Quid faceret? Quis credat?* fit: *Quis crederet?* [1]) Alioquin enim ea, quæ in coniunctivo est, significatio periret nec quicquam interesset inter simplicem interrogationem et dubitativam.

Hæc præcepta, ut perspicua sunt, ita vera esse, his exemplis confirmabitur, quæ e Livii, Cæsaris, Taciti libris collegi; apud solos historicos cur hoc genus frequens sit, satis apertum est.

A. 1. Primæ personæ: E *Livio*: VII, 18: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri, si* &c. (hoc est:

---

[1]) Quia, ut paulo post ostendam, Latine dicitur: *Quid facturus fuit, si hoc accidisset?* non: *quid facturus fuisset?* obliqua etiam oratione fiet: *Quid facturum fuisse?*

quid vivimus?); XXVI, 35: *Nam unde paraturos navales socios? (parabimus?)* XXVIII, 24: *quid sese inter pacatos facere? cur in Italiam non revehi? (quid facimus? cur non revehimur?)* XXXIV, 11: *quo enim se — ituros? (ibimus?)* ibd. 33: *quibus aliis copiis — bellum gesturos? (geremus?* si *geretis* significaretur, esset, saltem ad regulam, *gesturi essent?* de omisso reflexivo cfr. XXVI, 35). E *Cæsare:* Bell. Gall. I, 14: *Quod si veteres contumelias oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum memoriam deponere posse? (si volo, — possum?* Reflexivum omissum est.) *E Tacito:* Hist. I, 50: *Nunc pro Othone an pro Vitellio in templa ituros? (ibimus?)* II, 20: *an oppugnationem inchoaturos adempto omni prospectu? (inchoabimus?)* Ann. I, 17: *quando ausuros exposcere remedia? (audebimus?* quamquam de hoc loco dubitari potest, de quo dicam inferius).

2. Tertiæ personæ tot sunt exempla, ut notare putidum sit; sufficiant ex septem *Livii* libris hæc: I, 50 (bis); II, 41; III, 9, 39, 56, 64, 72; IV, 2 (*Quot quantasque res Canuleium aggressum?* et sæpius) 43 (*Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi?* ubi notanda est omissio particulæ interrogativæ, quæ ferri hic et huiusmodi locis potest, in interrogatione vehementer urgente;) 57, 60; V, 24, 45; VI, 17 (sæpius) 23; VII, 4 (*utrum — an*), 6, 11, 18, 32, 38, 39; e *Cæsare* B. G. V, 28, B. C. I, 9, e *Tacito* Ann. I, 17, 26 (bis), 46; II, 70; III, 34, 44, 58, 69; per reliquos libros progredi operæ pretium non est. Potius adnotandum, nonnullis locis non recte pro interrogatione accipi, quæ alia forma dicantur, ut apud Livium XXI, 30 (*Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Poenus desperet*). Hannibal narrando turpitudinem rei ostendit; interrogando sententia pervertitur, quasi negari possit,

Gallos ea loca cepisse; dicendum tum erat: *num desperare Poenum, adiri posse, quæ Galli ceperint?* Etiam libro XXVI, 8 *(Qui — ausus non esset, — spem cepisse)* exclamatio indignantis est (*Is — cepit!*), non interrogatio, quæ hæc esset: *eumne cepisse?* [1]).

B. E *Livio*: III, 72: *Scaptione hoc assignaturos putarent finitimos populos? (putatis?)* V, 2: *Quam putarent continuatæ militiæ causam esse (putatis?)* V, 20: *Quid de præda faciendum censerent?* (*censetis?*) X, 13: *Quid se iam senem sollicitarent?* (*sollicitatis?*) Add. X, 24 et 35, XXVII, 34, XXXIV, 43, XXXVI, 40 (*utro tandem modo credat?* id est, *credis, P. Semproni?*). Bis Livius sic extulit interrogationem hortativam, particula *quin* notatam, IV, 43 (*Quin illi copularent concordiam?* id est: *Quin copulatis?*) et XXXIX, 32 *(Quin ille — sederet?* id est: *Quin — sedes?)* [2]). E *Cæsare:* B. G. I, 40: *Quid tandem vererentur? aut cur — desperarent? (veremini?)* ibd. I, 44: *Quid sibi uellet? cur in suas possessiones veniret? (tibi vis? — venis?)* IV, 16: *cur postularet?* E *Tacito:* Ann. I, 19: *si tenderent, — cur meditentur (meditamini?)* ibd. 26: *cur venisset?* 40: *cur haberet?* XIII, 49: *cur enim — consectaretur? quin suaderet dissuaderetve?* Hist. III, 70: *cur enim — petisset?*

C. E *Livio:* VII, 20: *Eane meritos crederet quisquam hostes repente sine causa factos?* (hoc est: *credat*

---

[1]) Peius in oratione recta apud Livium VII, 40 pro ironica dehortatione (*ne destiteritis*) substituunt interrogationem, quasi sit: *non desistetis?*

[2]) *Quin se facere?* pro eo, quod est: *Quin facimus?* non reperio, nec dictum puto, quod particula illa infinitivum respueret.

quisquam?) ibd. 38: *cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum quam victor exercitus haberet? (cur potius — habeat?)* XLV, 19: *Attalum vero, quia* (ineptum hoc; scrib. *qui) ætate proximus sit, quis non pro rege habeat?* (Retinuit *habeat* ex imitatione rectæ orationis; poterat dicere *haberet.*) E *Cæsare:* B. G. I, 40: *cur hunc — quisquam iudicaret? (cur hunc — quisquam iudicet?)* ibd. 43: *quis pati posset? (quis pati possit?* Licebat, neglecta significatione potentiali, dicere *potest?* quod obliqua oratione esset: *quem posse?)* V, 29: *Quis sibi hoc persuaderet? (persuadeat?)* VII, 37: *Cur enim potius Ædui ad Cæsarem disceptatum quam Romani ad Æduos veniant?* (Retinuit præsens ex recta oratione, ut Livius XLV, 19); B. C. I, 72: *cur etiam secundo proelio aliquos ex suos amitteret? — periclitaretur? (cur — amittam? — pericliter?)* [1]).

Apparet, quam aperte et facile hæc distinguantur. Et tamen, si id genus excipias, quod postremum posui, quod nunquam in infinitivum transit, pauca quædam exempla sunt, quæ exiguum, quo genera separantur, finem transgrediuntur et in alienam formam incidunt. Primum enim pro infinitivo in interrogatione primæ et tertiæ personæ rarissime omnino, sed tamen non plane nunquam coniunctivus ponitur, occurrente animo notione verbi interrogationem significantis, ut inde pendere sententia videatur, quemadmodum supra de secunda persona dixi. Fit id aliquoties, ubi in interrogando reprehensio et accusatio quædam inest (cuiusmodi tamen interrogationes

[1]) Extra hanc disputationem est forma vehementer et cum indignatione interrogandi per *ne ut*, quam Livius bis in oratione obliqua retinuit, IV, 2 et, mutato verbi tempore, V, 25 init.

longe plurimæ regulam sequuntur). Exempla ponam ex tribus illis scriptoribus non, ut ante, selecta, sed omnia, ut appareat, quam sint pauca. Livius igitur VII, 15 scripsit: *Ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint?* Regula postulabat: *ecquem sequi?* Sed hærebat animo proxime præcedens *rogitans*. Cæsar B. C. I, 32 dixit: *cur ferri passus esset?* pro: *passum esse?* Tacitus Ann. XI, 19: *cur hostem conciret?* (In huiusmodi, qualis hoc loco est, brevissima significatione sermonis hominum reprehendentium, nulla continuatione orationis, nullo posito alienæ orationis indicio, omnino vix locum habet infinitivus; nimis enim aperte animo obversatur ad orationem vinciendam non generale declarandi, sed speciale quærendi verbum, cui accommodetur sententia.) Idem XIII, 42: *qua sapientia — ter millies sestertium paravisset?* Hist. IV, 4: *si privatus esset, cur publice loqueretur?* et ibd. 62: *Quale illud iter? quis dux viæ?* (Ad hos duos locos eadem pertinent, quæ de Ann. XI, 19 dixi.) Singulare est in prima persona exemplum apud Tacitum Hist. IV, 28: *quin potius — exsolverent* (*quin — exsolvimus?*) [1]). In Hist. IV, 69 (*quod caput bello? unde ius auspiciumque peteretur? quam sedem imperio legerent?*) similiter, ut supra interrogandi, sic hic deliberandi notio occurrebat, nulla præcedente orationis alienæ per infinitivum relatæ parte. Prorsus a regula deflectit, quod est apud Livium V, 2: *Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent?* Debebat scribere: *Quidnam illos — facturos esse?* Comparetur modo apud ipsum VIII, 31: *Quid illum facturum fuisse?* et c. 33 extr. sæpius. [2]) Hæc igitur exempla a prima forma aberrant.

---

[1]) Videantur, quæ paulo ante de particula *quin* dicta sunt.

[2]) [Apud Livium IV, 15. 4 hæc verba: *Et quis homo?* non scor-

Deinde autem rarissime etiam in secunda persona primæ et tertiæ regula servatur, ut infinitivus ponatur. Sic Livius XLV, 19: *Utrum enim partem regni petiturum esse an totum erepturum?* (id est: *petiturus es?*) et VI, 39: *Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos?* (id est, *æstimabitis?*) In libro IV c. 43 ambiguum est, *propulsaturos* utrum *propulsabimus* an *propulsabitis* significet. [1]) Apud Tacitum quoque Ann. I, 17 *quando ausuros?* potest esse: *quando audebitis?*

Errores leviculos librariorum et interpretum non operose colligam. Apud Cæsarem B. G. V, 29, ubi editur: *Cottæ consilium quem haberet exitum?* patet, scribendum esse *habere*. Recte etiam I. F. Gronovius apud Livium IV, 44, 10 corrigit: *Quidnam id rei esse?* Neque enim in hunc locum cadit ulla eiusmodi excusatio, qualem reperiebamus in iis, qui paulo ante positi sunt. Contra idem Gronovius, cui, quum nullam huius generis regulam sequeretur, exquisiti aliquid et elegans infinitivus habere videbatur, corruptum ibat Livii locum, qui est in lib. X, 13, 10: *quid ergo attineret leges ferri, rogitans;* malebat is *attinere*, neque Dukerus et Drakenborchius dissentiebant. Idem maluerunt librarii et pervicerunt in libro IV, 58, 13, ubi editur; *quid iam integri esse in corpore loci &c., — rogitantes;* scribendum esse necessario *esset*, ut pendeat a participio subiecto, vix opus est dici. [2])

---

sum sententiam faciunt, sed continuatione et appositione adiunguntur ad præcedens Mælii nomen. Ciceronem notum est fere *at quis* dicere.]

[1]) [Addit Aubertius III, 39, 9: *Quid enim eos per populum egisse?*]

[2]) Nullo loco gravius erratum in hoc genere vidi, quam a recentissimis Taciti editoribus (I. Bekkerum excipio, multum

II. Discrimen formarum *amatus sum* et *amatus fui* a veteribus et bonis scriptoribus constantissime servatum. Præsens pro perfecto durius a poetis positum.

Multum interesse, utrum *amatum* aliquem *esse* an *fuisse* dicamus, omnes docent [1]); contra *amatus fui*, indicativo modo, ab eo, quod est *amatus sum*, alii grammatici sic disiungunt, ut discrimen perpetuum esse negent, velut Billrothius p. 293, alii prorsus illud pro hoc dici statuunt, ut Zumptius § 168 et § 495; nec aliter veterum scriptorum editores indicant, partim apertis verbis, velut Heindorfius ad Horatii Satir. I, 6, 13, partim silentio, eiusmodi scripturam tolerantes, in qua ita statui necesse sit. Apud eos quoque, qui, ut Latine scribant, operam

reliquorum dissimilem) in Histor. II, 18, ubi, reductis veteribus sordibus, edunt: *Providentiam ducis laudari? quin prodi Othonem et accitum Cæcinam clamitabant.* Neque omitti hic interrogandi particula poterat, nec quisquam ab huiusmodi interrogatione orsus est, quum proxime infinitivum et verbum regens (*clamitabant*) subiiceret, nec, qui negarent, laudandam esse ducis providentiam, sic interrogarent: *Laudaturne* (id est enim: *laudari?*) sed: *Laudetne quisquam?* nec, quod caput est, quicquam ad sententiam absurdius quam hic aut tribunos centurionesque providentiam ducis laudantes induci aut milites eam laudem non ferentes. Ruebant milites in hostem, retinentemque ducem proditorem appellabant. Contra ubi describitur poenitentia militum suo incommodo admonitorum, ibi vero recte illa providentiæ laudatio commemoratur. [Prorsus perverse hac forma abutuntur quidam in Ciceronis Bruto § 196, ut defendant librorum scripturam: *quam captiosum esse populo* etc. Non oratio ipsa et verba Scævolæ ibi redduntur, sed indicatur, de quibus rebus dixerit, quibusque argumentis usus sit.]

[1]) [velut in noto loco orationis Ciceronianæ de imp. Pompeii § 20: *copias ornatas fuisse — urbem obsessam esse.* Non

dant, non pauca reperias ad hanc formam scripta. Et tamen hæc duo apud antiquos et natura et usu adeo sunt discreta, ut nunquam ante cadentem orationis veteris castitatem commutentur nisi mendo scripturæ aut interpretandi inscitia. Quum enim Latine dicimus, verbi causa, *fixum est*, utrumque significari potest, et fixisse aliquem, participio et verbo substantivo in unam notionem perfecti passivi coalescentibus, et nunc illud fixum manere, ut participium statum aliquem rei significet, verbum, eum statum nunc esse. Nec enim Latinus sermo præteritum tempus rei gestæ et præsens rei agendo effectæ et manentis nota ulla distinguit. Quum autem *fixum fuit* dicitur, unum significatur, præteritum tempus rei effectæ et in statu aliquo manentis, ut participio status, verbo, eum fuisse, declaretur. Itaque Cicero pro Sestio 25, 55 quum dicit: *leges quum quæ latæ sunt, tum vero, quæ promulgatæ fuerunt*, alias narrat latas esse, alias aliquamdiu promulgatas pependisse, eodemque modo pro Sulla 23, 65 dicit: *lex dies fuit proposita paucos;* et in oratione prima in Cat. 7, 16 *(qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt)*, *habuisse* Catilinam senatores ad cædem *constitutos* (non *constituisse* tantum) significat, et in eadem oratione § 24 *(constitutum fuit)* non solum constitutum esse sacrarium dicit, sed, quum esset semel constitutum, aliquamdiu mansisse. Non minus huius formæ proprietas eminet in orat. pro Balbo § 20: *Totum hoc in ea fuit positum semper ratione atque sententia*, aut in

---

recte Haasius ad Reisigii scholas de gramm. Lat. not. 447 negat discrimen apparere apud Cic. de N. D. II § 11: *vitio sibi tabernaculum captum fuisse*. Apparebit magis, si active dixeris: *vitio se tabernaculum captum habuisse*, h. e., *usum esse* (in comitiis habendis) *tabernaculo vitio capto* (ante comitia).

oratione pro domo, modo ea Ciceronis sit, c. 43, 111: *Eius non longe a Tanagris simulacrum è marmore in sepulcro positum fuit*; neque enim narrat signum positum esse, sed ibi fuisse (positum fuisse). Livii verba, quæ sunt libri I c. 19 (*Bis deinde — clausus fuit Ianus*) plures citant et recte sic intelligunt, ut bis accidisse narretur, ut aliquamdiu Ianus clausus maneret. Sed quam certum sit formarum discrimen, ex illis Livii locis apparet, in quibus hoc altero modo de monumentis operibusque loquitur, quæ (prorsus ut in illo orationis pro domo loco) hac una nota significat aliquando alicubi fuisse, sua ætate non superesse, velut VII, 3 (*fixa fuit* (lex) *dextro lateri ædis Iovis*) et VI, 29, ubi, quum sic dicit: *Dedicatum e s t* (signum Iovis Imperatoris) *inter cellam Iovis ac Minervæ, tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa litteris f u i t*, aperte rei factæ narrationem a commemoratione monumenti, quod olim aliquamdiu illo loco fuisset, ipsa verbi forma distinguit. Eadem ratio est libr. XXIII, 19 extr. (*Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis f u i t subiectus*; præcedit: *Statua eius indicio fuit* (non *est*), *Præneste in foro posita)*, tum libr. XXXVIII, 56, 3: *Nam et Literni monumentum monumentoque statua superimposita f u i t, quam tempestate deiectam nuper vidimus ipsi*, quo loco nihil potest esse apertius. Nec obscura erit vis huius formæ recte attendenti in libro XXXVIII, 36, 4: *supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis*; neque enim Livium simpliciter narrare *imperatam esse* supplicationem, satis patet ex adiectis verbis *in compitis*; hoc dicit, supplicationem, quam decemviri imperassent, fuisse in omnibus compitis. At legitur tamen apud eundem Livium libro XXX, 26, 9: *Cautior tamen quam promptior hic habitus fuit.* Sed

codex Florentinus, post Puteaneum, de quo nihil adnotatur et qui parum diligenter collatus est, longe optimus, recte omittit *fuit*. Libro III, 24, 10, ubi editur: *Fuerunt censa civium capita* &c., ipse verborum ordo (ineptissime enim verbum substantivum primo loco ponitur,) mendum arguit, codices permulti, detracta una littera, tollunt: *idque lustrum ab origine urbis decimum conditum ferunt. Censa civium capita* &c. Perpetuus Livii usus in huiusmodi numeris notandis postulat, ut primo loco ponatur *Censa*. Libro XXI, 50 editur: *Mille et septingenti fuere in navibus capti, milites nautæque*; sed codex Puteani, Florentinus, Lovaniensis quintus recte scriptum habent: *Mille et septingenti fuere in navibus captis milites nautæque*. Restat locus in extrema parte Livii, quæ ab uno codice Laurishamensi pendet, nondum satis diligenter explorato, [1]) libr. XLV, 22, 6: *sed a vobis prohibiti præstare fuimus*, ubi non *sumus* restituendum est, (manebit enim, qua non minus mendum arguitur, vitiosa verborum collocatio: *prohibiti præstare sumus*), sed scribendum: *sed a vobis prohibiti præstare nequivimus*. Et hæc quidem de Livio. [2]) Zumptius autem aliique etiam Ciceroniano testimonio utuntur ad utriusque formæ promiscuum usum ostendendum. Verum in eo, quem is citat, loco, pro Plancio c. 20, 50, codex optimus, Erfurtensis, non *repudiata fuit*, sed *repudiata est* scriptum habet, ut nunc Klotzius edidit: valde vereor, ut recte codex Bavaricus inspectus sit. Idem mendum hæret in Philippica V, 17, 47, ubi codices vulgares habent *extincta fuit*,

[1]) Plurima egregie ex eo Kreyssigius emendavit, sed ipsa codicis testimonia nondum edidit, ex quibus nonnulla præterea emendari poterunt, alia, si non emendari, at coargui.

[2]) [Apud Livium XXVI c. 27, 4 *continuatum* non conflatur cum *est*, sed pro adiectivo est.]

Vaticanus *extincta sunt,* id est, *extinctast;* nam ex hac scriptura menda illa orta sunt, quum *est* partim transiret in *sunt*, partim, quia hoc ferri non poterat, omitteretur, deinde *fuit* subiiceretur. [Ex eodem erroris fonte manavit, quod in oratione II de leg. agr. § 92 editur: *colonia deducta fuit*, pro quo quum in codice Erfurtensi esset *deducta sit*, scribendum esse *deductast*, non fugit Wesenbergium meum, Observv. Critt. in orat. pro Sest. p. 45. [1])] Itaque etiam in oratione pro Font. 16, 34, quum codices haberent: *ut illa* (Macedonia) *per hunc a Thracum adventu ac depopulatione defensa, sic* &c., iam Faernus et Lambinus viderant, scribendum esse *defensast*, quos Orellius secutus est; ceteri hic quoque pravum illud *defensa fuit* effecerant. Apud Cæsarem unum huius generis exemplum est, in corruptissimis Belli Civilis libris. (Adeo enim, quod multi in testimoniis rerum grammaticarum colligendis aut ignorare aut non curare videntur, depravati hi libri ad nos pervenerunt, ut nullum historici Latini, quod quidem exstet, opus tam malam habuerit fortunam, e Ciceronis operibus prope soli legum libri.) Is locus in libro tertio est c. 101: *Sed opportunissime nuntiis allatis*, *oppidum f u i t d e f e n s u m Cassiusque ad*

---

[1]) Dixi de hoc genere mendi in Opusc. prioribus p. 184; in Catone § 63 codex regius habet *morata sunt* pro *moratast;* ceteri verbum omittunt. De Nat. Deor. 1 § 95 alii codicis habent *dicenda sunt*, alii *dicenda sit* pro *dicendast*. [Multo plura exempla substituti *sit* pro *st* collegi ad lib. III de Fin. § 58 p. 448, nec desunt, quæ addantur; velut apud Festum in prima codicis pagina (p. 167 Lind.) scribitur: *Mamiliorum familia progenita sit a Mamilia Telegoni filia* pro *progenitast;* prave editur *progenita fuit*. Apud Varr. L. L. V p. 9 Bip. pro eo, quod editur etiam a Spengelio et Muellero: *et quod terra sit humus*, *ideo is humatus*, *mortuus qui terra sit obrutus*, scribendum est bis *terra st*.]

Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, ubi manifestum est, quum scriptum esset *oppidum defensum*, ut unum *est* ad duo participia communiter pertineret, librario alicui verbum addendum visum esse. Suetonii item unus huiusmodi est locus vel potius Augusti, in Claudio c. 4: *quid est, quod dubitemus, quin per eosdem articulos et gradus producendus sit, per quos frater eius productus fuit.* Sed codex omnium præstantissimus, Memmianus Salmasii, et sex alii apud Oudendorpium habent *productus sit*, estque coniunctivus aptus ad obliquam orationis formam. Apud Valerium Maximum VII, 4, 2 Pighius edidit: *quoniam decepti magis quam victi fuimus.* Sed Torrenius adnotavit "editiones ante Pighium exhibere cum omnibus fere MSS. *quam victi sumus*", idque recte is restituit. Non habeo quod addam e prosæ orationis scriptoribus nisi Cornelii Nepotis locum in Epamin. c. 8 (*ausus fuit*), ubi sententiæ plusquamperfectum accommodatius esset. Equidem, qui has vitas ipsius Cornelii esse iudico, aut *fuerat* scribendum puto aut ex *ausust* factum esse *ausus fuit.* In poetarum melioris ætatis libris neque ipse quicquam huiusmodi notavi neque ab aliis adnotatum video præter unum Propertii duosque aut tres Ovidii locos, qui diligentius inspecti prorsus eripiuntur. Nam Propertius his verbis (II, 32, 2): *Porticus a magno Cæsare aperta fuit*, non hoc dicit: *Buegangen blev aabnet (ward geoeffnet)*, sed hoc: *var aabnet, stod aabnet af C. (stand v. C. geoeffnet).* Ovidius Fast. 1, 42 (*Quæ sequitur, numero turba notata fuit*), si vera est scriptura, dicit, quemadmodum Romulus notatos menses habuerit ante quam duo a Numa adderentur; sed tamen unus perbonus codex (apud Merkelium) habet: *notata suo est*, duo alii *notata suo.* Eiusdem libri versus 238 in plurimis et optimis codicibus et in plerisque exemplis editis recte sic scribitur: *Dicta quoque est Latium terra*,

latente deo, ut mirer pro testimonio proferri depravatam hanc scripturam: *Dicta fuit Latium.* Postremo ex Pont. III, 5, 23 *fuit solitus* significat: *wie ich gewohnt gewesen bin*, ut *solitus* pro adiectivo sit (*assuetus*) [1]. Apparet, opinor, eum loquendi modum, quo *occisus fuit* pro *occisus est* ponitur, relinquendum esse ultimæ ætatis scriptoribus, velut ei, qui epitomas Livianorum librorum composuit (vid. epit. 27), et similibus. Excipio, quæ apud Plautum in tribus deponentibus inveniuntur, *sciui et miratus fui* (Poenul. V, 6, 10) et *opinatus fui* (Amphitr. I, I, 31) et *vectus fui* (Mil. Gl. II, 1, 40), et si quod est simile aliud eiusdem ætatis exemplum. Videntur enim in antiquo sermone interdum participia quædam deponentium et passivorum sic potuisse poni, ut magis absolute condicionem et statum significarent, pæne in adiectivi notionem transeuntia, deinde verbum adiungeretur per se præteriti forma, ut *miratus fui* non tam hoc esset: *jeg har forundret mig*, quam: *jeg har været forundret.* Simile est, quod accidit in *feriandi* et *operandi* verbis, ut *feriatus sum* et *operatus sum* pro præsentibus sint.

Pæne oblitus sum Horatii, apud quem in Sat. I, 6, 13 multi scribendum putarunt: *Valeri genus, unde Superbus Tarquinius regnò pulsus fuit*, eadem sententia ac si esset: *pulsus est*, ut evitarent præsens nimis, ut credebant, ab illo loco abhorrens, *fugit.* Verum quoniam ostendi,

---

[1] [Pauca quædam hoc loco in hac altera editione addita non distinxi a ceteris, quia incommodum et molestum erat. Tetigit nuper hanc rem Haasius ad Reisigii scholas de gramm. Lat. not. 447 parum feliciter. Nam *factus fui* et *factus sum* prorsus eandem rationem habere putavit, atque *factus fueram* et *factus eram*, quod longe est secus propter naturam et usum formæ illius *fueram*; tum incaute testimoniis usus est.]

Horatium *pulsus fuit* ea significatione scribere non potuisse, utemur vera et certa scriptura ad aliam litem dirimendam. Patet enim, Horatium liberius præsenti historico uti, non in continua et incitata narratione, sed in brevi rei præteritæ significatione, per pronomen relativum interiecta. Idem Virgilius facit non raro, quum in relativa sententia (Æn. II, 275, VIII, 141, ubi *tollit* est *sustulit et nunc sustinet*, IX, 266, 361, 362, XI, 172, quibus locis pro plusquamperfecto præsens est, frustraque a Wagnero ad certorum substantivorum proprietatem hic usus adstringitur), tum in demonstratione certi puncti præteriti temporis (Æn. II, 665, IV, 549). Imitati alii poetæ, ut Persius in satira quarta v. 2: *Barbatum hoc crede magistrum Dicere, sorbitio tollit quem dira cicutæ.* [1]) Non dubitabimus igitur, quin idem Horatius ausus sit post coniunctionem *quum*, præsentisque sit temporis *donat* in Sat. I, 2, 56 (*amator Originis ille, qui patrium mimæ donat fundumque laremque*) et *dormit* in Sat. II, 3, 61 (*quam Fufius ebrius olim, Quum Ilionam edormit*), quibus locis utitur Zumptius § 160 not. ad syncopam præteriti defendendam; neque, quum illi, quos posui, Virgilii loci omne huiusmodi artificium respuant, id adhibebimus in aliis locis prorsus eiusdem formæ (Georg. I, 379 *creat*, Æn. IV, 228 *promisit* — *vindicat*, X, 518 *quos educat Ufens)*. Illam syncopam ego in quarta coniugatione, in qua facilem explicatum habet geminatæ eiusdem vocalis contractio, certam video esse apud poetas post Augustum, apud Augusteæ ætatis poetas incertissimam, et propter exemplorum in tertia persona summam paucitatem (nam

---

[1]) Fingi poeta vult Socratem adesse et hoc dicere; Socratem ipsum significat commemoratione rei præteritæ, quæ in eo acciderit; ne quis imperitus hoc dici putet, nunc eum tolli.

apud Virgilium Æneid. IX, 9 ultima in *petit*, etiamsi præsens est, recte illo versus loco producitur,) et quod *redi* et similia in prima persona, quæ apud Persium et in Senecæ tragoediis leguntur, illi non habent; in prima autem et secunda coniugatione prorsus nego locum habere (cfr. F. Ritteri Element. Gramm. Lat. p. 142), maximeque miror eam probari potuisse in prima persona pluralis numeri, ubi omne formarum præsentis et præteriti discrimen tollitur, ne mora quidem vocalis discrepante. Terentii quidem, qui citatur, locum (Adelph. III, 3, 10: *omnem rem modo seni, quo pacto haberet, enarramus ordine*) certissimum habere præsens, intelligitur comparato simili particulæ *modo* usu in Hecyr. III, 5, 8: *advenis modo?* et in Adelph. III, 1, 2: *modo dolores occipiunt primulum*, ex quibus locis olim efficiebant, *modo* esse *nunc*. (Vid. disputat. mea de Asconio p. 136 not. 4.) Concedendus est igitur poetis liberior hic et audacior usus præsentis historici, quem intra fines paulo arctiores ne prosæ quidem orationis scriptoribus eripimus, fatendumque, eandem rationem habere *flemus* apud Propertium II, 7, 2; expellenda vero monstra illa, quæ finguntur, perfectorum *irritat* (apud Lucretium I, 71), *conturbat*, cett. [1])

---

[1]) Grammaticorum veterum in hac re, ubi quæritur de forma sermonis longe antiquioris, quæ ex scriptura intelligi non poterat, nulla potest esse auctoritas. Nomen formæ dabant ex vulgari syntaxis regula. Dixi initio, non dubitari, quin aliud sit *amatum esse*, aliud *fuisse*. Apud Livium igitur III, 39, 9 sic verba interpungemus: *Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus, creatos postea — plebeios.* Vulgo est: *Fuisse creatos.*

III. In condicionali sententia semper dicitur *Facturus fui (eram), si scissem,* nunquam *facturus fuissem.* [1])

Hoc ita esse, scripsi iam in opusculis prioribus p. 199, (coll. præfat. p. VI) causamque addidi, quod condicionalis significatio inesset in ipso participio tanquam actionis fieri paratæ. Sed tamen, quoniam et vulgo aliter traditur et vel eos, qui Mureti et Ruhnkenii scriptis notas addunt, video, si quod se iis veræ formæ exemplum obtulerit, adscribere, eam pro altera, quam ego inveniri apud bonos scriptores nego, positam esse, conabor rem dubitationi eximere. Dixi ibi, maxime inde hoc præceptum confirmari, quod in condicionali sententia pendenti *fuerim facturus* constanter diceretur, non *facturus fuissem.* Ubicunque enim sententia condicionalis (condicionis non factæ) temporis præteriti simul aliam habet coniunctivi ponendi causam, quod aut interrogative pendet aut consecutiva est aut causalis *(quum)*, ibi, ne obscuretur condicionalis significatio, si sic v. c. dicatur: *nescio, num fecissem*, altera illa forma substituitur, quæ condicionis significationem in participio inclusam habet. [2])

---

[1]) Hoc est, quod supra dixi nunc a Zumptio § 498 maximam partem ad meam mentem correctum esse. Sed tamen confirmationem omittendam non putavi.

[2]) [Retenti in huiusmodi sententiis plusquamperfecti coniunctivi simplicis paucissima sunt exempla; apud Ciceronem quidem, quod certum sit, non habeo nunc nisi unum, in Brut. 33, 126: *Eloquentia quidem nescio an habuisset parem neminem*, ubi puto aliquid valuisse proprietatem vocum *nescio an*, quæ pæne pro uno adverbio sunt. In Philipp. II § 88 verbo *quæro*, ut alibi, subiecta esse potest interrogatio recta, non pendens: *quæro: quid tum tu egisses?* etsi non pro certo dixerim, sic accipienda illa verba esse. Livius plus-

Itaque huiusmodi sententiarum condicionalium, quæ hanc necessario formam habent, multo maior est numerus quam earum, in quibus indicativus ponitur (*facturus fui*) cum levi significationis inclinatione. Huius formæ exempla Ciceroniana ad ea, quæ in opusculis prioribus adscripta sunt, hæc accedant: Ad Attic. II epist. 16 (*quid futurum fuerit, si Bibulus in forum descendisset, se divinare non potuisse*), pro Planc. 20, 50, in Pison. 7, 14. Notabilis est locus ad constantiam perspiciendam pro Sulla 15, 44 (*quum indicatus tuus inimicus esset, et esset eius rei frequens senatus testis, tibi prius etiam edituri fuerint indicium scribæ mei, si voluisses, quam in codicem rettulissent, cur tacuisti?*). Indicativæ formæ ceteris exemplis addi potest ad Attic. XIV, 14. (Ovid. ex Pont. I, 7, 42.) Deinde autem Livii usum persequamur, apud quem indicativæ formæ aliquot, coniunctivæ permulti loci sunt. Is enim absolute sic loquitur: V, 53, 9: *et quod singuli facturi fuimus, hoc — recusamus facere?* XXXVIII, 47, 2: *quos ego, si — prohiberent, citaturus fui.* In libro XL, 40 extr. hunc indicativum cum plusquamperfecto coniunctivi compositum non ferentes sive librarii sive editores, quum difficile esset plusquamperfectum coniunctivi efficere, prorsus barbare perfectum coniunctivi substituerunt: *quo modo — fefellissent? quo*

---

quamperfectum simplex retinuit II, 33: *ut, nisi foedus cum Latinis monumento esset, Postumium Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset.* Contra imperfectum coniunctivi condicionale minus illud quidem sæpe quam pro nostri aut Græci sermonis more (*ὥστε οὐκ ἂν ἐποίουν*), sed tamen aliquando simul interrogative pendet aut in consecutiva sententia ponitur particulæve causali *quum* subiicitur. (Cic. pro Rosc. Am. 41, 119, pro Sulla 20, 58 (*putaret*), de prov. conss. 4, 7, pro Marc. 6, 17, de Finib. II, 15, 49.)]

modo autem — ipsi evasuri fuerint? (scr. *fuerunt!*) In subiuncta ac pendenti sententia sic scribit: IV, 38 extr.: *quin, si — possent, daturi fuerint*; V, 51: *ut — non si me — revocaretis, rediturus fuerim*; eiusdemmodi sunt hi loci: IX, 17, 2, XXII, 32, 2, XXIV, 26, 12, XXVI, 10, 7, XXVI, 26, 7, XXVIII, 16, 2, XXXI, 7, 3, XXXV, 1, 3, XXXVIII, 31, 3, XL, 56, 7. Nemo non videt in libro XLI, 24, 4, ubi editur: *divinat etiam, quæ futura fuerant, si Philippus vixisset*, æque pravum esse tempus ac modum verbi, legendumque *futura fuerint*, quemadmodum paulo post Kreyssigius, codici, opinor, obsequens, edidit: *nec* (scimus), *quid Philippus, si vixisset, facturus f u e r i t*, pro eo, quod edebatur, *fuerat.* [1]) Plusquamperfectum ibi demum locum habet, ubi sententia interrogativa pendet a præteriti temporis verbo; ibi enim propter communem legem hæc forma: *scio, quid facturus fuerit*, transit in hanc: *sciebam, quid facturus* (antea) *fuisset*; vid. Liv. XXVIII, 24, 2 et XXXVIII, 46, 6 (ubi in *admonente* latet *admonebat*). Libro XXXVI, 56 plusquamperfectum dicitur suo sensu, non condicionali: *fuerant* (ante) *accepturi*, coniunctivus propter orationis universam formam hypotheticam ponitur. Apud Ciceronem erratum est in hac forma in oratione pro Ligario 12, 34, ubi quum recte ederetur: *An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt*, nuper ex aliis codicibus, quorum maior solet esse auctoritas, scriptum est: *fuisset futurus*; sed

[1]) Apud Lucretium V, 1342 Wakefieldius et Forbigerus ediderunt: sed vix adducor, ut ante

Non quierint animo præsentire atque videre,
Quam commune malum fieret foedumque futurum.

Monstrum est *fit futurum*; scribendum autem: *Quam commune malum fuerit foedumque futurum.*

illam auctoritatem in hac oratione sæpe manifestis mendis interpolationibusque minui, alibi exponam uberius. (Quod in libro II de Invent. § 73 et 76 scribitur: *quum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit amittere milites an ad hanc condicionem venire*, ibi *essent* accommodatum est ad præteritum tempus sententiæ primariæ in verbo *fuerit.*) Patet, opinor, verum esse, quod initio posui; nec dubitabo in uno, qui obstat, Ciceronis loco (de Divinat. II, 8, 21: *aut, si fato, etiamsi obtemperasset auspiciis, idem eventurum fuisset,)* librariorum temeritatem accusare scriptúmque a Cicerone putare *fuit.* [1])

IV. Particula *num* non ponitur in priore membro interrogationis disiunctivæ.

Vetus est error, quod *num* quemadmodum *utrum*, rarius tamen aut cum levi significationis inclinatione, in priore membro interrogationis disiunctivæ poni traditur, [2]) tollendus aliquando. Nam illa particula tota natura sua in una et simplici interrogatione sedem habet; sed fefellit eos, qui primum ita præceperunt, quod simplici interrogationi per *num* positæ uno et altero loco adnectitur tanquam contraria nova interrogatio, priorem corrigens et longius progrediens responsum certa coniectura præcipiendo, prorsus ut quum dicimus (Cic. Tusc. II § 42): *unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam?* aut (id.

---

[1]) [Non longe remotum est ab hac quæstione, quod in oratione Miloniana c. 18, 48 legitur in sententia condicionem continente: *Siquidem exiturus ad cædem e villa non fuisset.* Hæc enim condicio contraria est non huic affirmationi: *Sed exiit,* verum huic: *sed exiturus fuit,* et hoc significat: *Siquidem non constitutum habuisset exire.*]

[2]) Velut apud Zumptium § 354, Ramshorn. p. 717, cett.

de Divin. II § 31): *quid est, quod declarari possit habitu extorum et colore? an hoc eiusdemmodi est, quale Pherecydeum illud* &c., quæque alia et attuli et expedivi in Epistola ad Orellium p. 77 et afferre plura poteram (Cat. Mai. § 15, de Divinat. II § 117, Verrin. III § 60); nam Handius in Tursellino vol. II p. 345 et 353 hæc divellit nec prorsus recte tractavit. Itaque ipse, ut ceteri, et hic et p. 334 disiunctivam interrogationem esse putat in his Ciceronis verbis de Orat. I, 58, 249: *Num igitur, si cui fundus inspiciendus aut imperandum villico sit* (scr. necessario *villicost*), *Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi, an hac communi intelligentia contenti esse possumus?* Verum Antonius non, tanquam dubitet, disiunctive quærit, sed simpliciter, ita ut negandi vim interrogatio obtineat (— *perdiscendi?*), deinde ipse alteram interrogationem in eandem sententiam addit. Similis est ratio in Cic. libro II de legg. § 5: *Numquid duas habetis patrias?* (hoc Atticus quærit admirans; tum subiicit:) *án est una illa patria communis?* Tertium testimonium addit Ramshornius p. 717 ex Ciceronis Lælio 8, 25, ubi sane aperta est disiunctio; verum pridem ex optimis codicibus restitutum est *utrum.* Quartum ipse adiiciam et subtraham idem. Nam in oratione Ciceronis pro Rosc. Com. 9, 25 editur: *Nihil hunc in societatem fraudis fecisse ostendisti. Fecit pactionem. Num tabulas habet an non?* Verum qui codicum scripturas inspexerit (standum est autem fere Oxoniensium testimonio, quoniam alii collati non sunt), de ceteris dubitabit, de eo non dubitabit, quin hæc verba: *ostendisti fecit pactionem num* ex temeraria interpolatione veteris alicuius editoris orta sint. E codicum vestigiis efficitur, pro *ostendisti* scriptum fuisse *iudicasti* sive quis *indicasti* mavult, deinde verba quædam intercidisse, tum recte positum: *Tabulas habet an*

non? Non igitur Latine scripserit, qui pro eo, quod apud Ciceronem est (ad Fam. II, 5): *unum illud nescio, gratulerne tibi an timeam*, substituerit: *num gratuler an timeam,* quod eodem loco habet Handius, Tursell. vol. I p. 334. [1])

V. *Quod* pro accusativo cum infinitivo apud quos scriptores positum reperiatur.

Quæ sententia iam olim patronos habuerat, vel optimæ ætatis scriptores, raro omnino, sed tamen aliquando *quod* particulam subiicere eiusmodi verbis, quæ propter sentiendi aut declarandi significationem accusativum cum infinitivo requirerent, ea quum nostri quoque temporis grammaticis (velut Zumptio § 629, Ramshornio p. 743 ed. 2) se probaverit, operæ pretium erit, antequam novas radices agat latiusque propagetur, exquirere quam sit vera. Locorum, qui testimonii causa adscribuntur, magnam partem collegerat vir egregius P. Manutius ad Cic. Epist. ad Fam. VII, 28, qui quod minus subtiliter genera quædam loquendi aliquantum diversa secrevit nonnullaque exempla prorsus ad rem non pertinentia adiecit (ut XIII ad Fam. 40: *quod scio multas valuisse,* de quo genere dixit ipse alibi recte), facilis est venia ac parata et propter tempus et propter cetera merita. Et tamen multo minus apud hunc erroris et confusionis esse quam apud eos, qui postea testimoniorum copiam augere voluerunt auctoresque sententiæ et defensores citari solent, intelliget,

---

[1]) [Quod in Rhet. ad Herenn. II, 16, 23 legitur: *num culpa ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit*, corruptum esse, non solum particula arguit, in utroque disiunctionis membro posita, sed alterius partis verba sensu carentia sive *culpam veniendi* sive *veniendi necessitudo* coniungitur.]

qui illam adnotationem comparaverit cum Scioppii Auctario Mariang. Ep. VI, Vossii de arte grammatc. libri VII c. 20 et 62, Vorstii lib. de Latinitate falso susp. c. 24, Perizonii denique nota ad Sanctii Minerv. lib. III c. 14 § de coniunctione *quod.* [1]) Itaque hoc est in hac re molestiæ, quod, quum magna pars argumentorum illorum testimoniorumque refelli nostra ætate non debeat (ut comparatio illa verborum, in quibus et materiam affectus sententia infinita et causam particula *quod* significare licet), tamen nescias, quid tuto omitti possit. Præstabit, opinor, in partem tutiorem peccare. Primum igitur, etiam a Zumptio, Cicero citatur testis, qui de Offic.

---

[1]) Recte dici *scio*, *quod*, *dico*, *quod* Perizonius, qui superiorum copias in unum coegit, ex eo efficit, quod dicitur *queror*, *lætor*, *quod*, *gratum est mihi*, *quod*, *excepto quod*, *multa in nostro collegio præclara*, *sed hoc in primis*, *quod*. Tum in Ciceronis Læl. 2, 8: *ego id respondeo, quod animadverti, te* &c. non videt *quod* relativum esse, nec in Suetonii Aug. 43 (*tantum ut ostenderet*, *quod erat bipedali minor*) *quod* causalem significationem habere. Omnino nusquam minus Perizonium agnoscas quam in illo opere, communi illius ætatis vitio, quod, neglecta sermonis in ore hominum viventis contemplatione, adeo communem eius naturam ignorabant, ut, si ultra exemplorum collectionem progredi vellent, omnia confunderent. Alia ratione et ad speciem multo subtiliore idem multi nunc faciunt. Ceterum qui præter eos, quos nominavi, de hac quæstione dixerunt, enumerat Ruddimannus Institutt. II p. 12 not. et Drakenborchius ad Liv. III, 52, 2. [Sed si ipsos libros inspexeris, nihil reperias, nisi superiorum eiusdem sententiæ defensorum nomina (ne apud Dukerum quidem ad Flor. I, 23) unumve et alterum pravum testimonium inde repetitum (ut apud Noltenium in partic. *quod*). Nuper in Reisigii scholis de gramm. Latina (§ 331) veteri acervo novum accessit exemplum, locus Ciceronis in libro V de Fin. 11, 30, a Goerenzio foedissime interpolatus, ubi verborum *potest quod* nullum minimum est in codicibus vestigium. Adeo incuriose res agitur.]

II, 20, 70 scripsit: *Videndumque illud est, quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in uno illo manet gratia;* in quo loco quum ad pronomen *illud* attendendus erat animus tum ad indicativum verbi modum, quod modi discrimen mirum est fere ab iis, qui hanc rem tractant, negligi; ex utroque enim patet, longe aliter sententiam a Cicerone animo comprehensam esse, ac si dixisset: *sciendum est, manere gratiam;* non enim hoc a se promit Cicero aliosque ita esse docet, sed rem notam et concessam (*factum* nunc dicimus) considerari iubet. Itaque orta est orationis forma ex communi usu particulæ *quod,* quum sic res facta ponitur, ut de ea aliquid dicatur. Prorsus igitur eodem modo scripsit ad Fam. III, 8, 6: *An mihi de te nihil esse dictum unquam putas? ne hoc quidem, quod, quum me Laodiceam venire voluisses, Taurum ipse transisti?* Non indicatum sibi hoc ignoranti significat, sed rem notam et confessam commemoratam esse apud se. Eademque est ratio alius Ciceronis loci in libro I de Legibus c. 11, 32: *illud extremum est, quod recte vivendi ratio meliores facit;* neque enim hoc ex ante dictis concluditur, sed aliunde sumptum adnectitur. [1]) Et tamen animadverti in his Ciceronis locis debet, esse, ubi in huiusmodi etiam verbis particulæ *quod* usus propinquitate aliqua accusativum cum infinitivo attingat, quum id, quod declaretur sentiaturve, etiam per se poni positumque commemorari deve eo iudicari possit. Huius generis Horatii quoque illud est, quod quidam proferunt ex epist. II, 2, 147: *Quod quanto plura parasti, Tanto plura cupis, nulline faterier audes?* (id est: *hunc morbum fateri*

---

[1]) Goerenzius, ne nihil diceret, *quod* statuit esse: *quod attinet ad id quod,* et sequitur Moserus. Bellam sententiam: *extremum est illud, quod attinet ad id quod recte vivendi ratio meliores facit*

non audes? et contraria hæc rei veræ declaratio est fictæ condicioni). Eodem modo dixit Tacitus Ann. III, 54: *At Hercule nemo refert, quod Italia externis opibus indiget, quod vita populi Romani per incerta maris quotidie volvitur.* (Vertas: *Den Umstand aber berührt Niemand.*) Et de Cicerone satis dictum est; nam de Ep. ad Att. X, 4, 11 satis erit Orellii notam inspexisse, ut intelligas, nihil in illo loco testimonii esse. Livium libro III, 52, alii certum esse putant, Zumptius saltem verisimile, ad hanc formam scripsisse: *scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant*; ego, etiamsi concederem, Livium dixisse *scio quod*, tamen certissimum esse iudicarem, sic ab eo scriptum hoc loco non esse. Quæ est enim ista barbaria: *sine restituta potestate* pro eo, quod Latine dicitur: *nisi restituta potestate?* Editores enim et grammatici, ut sæpe, dum de una parte loci, qua regulam stabiliri infirmarive putant, affirmando et negando digladiantur, ad reliqua, quibus lis decerni poterat, non attenderunt. Itaque quum codices habeant *sciturosque sine*, aptumque sit *que*, neque *quod* scribemus, ut plerique, neque *quam*, ut Gronovius volebat, parum sane apte, sed aliam exspectabimus reliquorum verborum emendationem, interea hoc loco pro testimonio non utemur. [1]) Sed prorsus certum putant alterum Livii locum, in libro XLV c. 41, qui non melius habet, nisi quod emendatio non dubia est. Scribitur: *quamquam, et quam feliciter rempublicam administraverim et quod duo fulmina domum meam per hos dies percule-*

[1]) Non sine causa in eo quoque Gronovius et Couterius hæserunt, quod omittitur *tribunicia;* neque enim, quod Livius Duilium tribunum fuisse dixerat, ideo illud recte in Duilii oratione audiendum relinquitur, quum nihil ab eo de tribunatu actum esse antea dictum sit.

rint, non ignorare vos arbitror. Postulat necessario orationis æqualitas, ut utraque sententia *(et quam — et quod)* eandem formam habeat; nec id tantum cives sciebant, duo fulmina domum Æmilii perculisse, sed quæ et quam gravia perculissent. Recte igitur Gronovius, quod in unico codice scriptum est, si modo ita ibi scriptum est, *quod* mutavit in *quæ*. Et quantulum hæc distant in codicibus! [1]) Apud Cæsarem B. C. I c. 23 *(pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit)* patet *quod* adiungi ad *pauca*, ut ostendatur, de qua re pauca illa dicta sint, non ad *loquitur;* neque enim Cæsar dicere poterat: *loquitur, gratiam sibi non relatam.* Habet igitur hic quoque locus exemplum sententiæ legitime a *quod* incipientis sed paulo rariore forma subnexæ ad notionem aliquam distinctius explicandam, quomodo libr. 1 B. G. c. 19 Cæsar dixit: *quum certissimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset,* cett., et eodem libro c. 43: *Cæsar sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa.* Recta hæc; illud dicere non potuit: *Cæsar commemoravit, quod rex appellatus esset.* Eandem explicationis per *quod* particulam adiunctionem nunc habet Varronis locus de R. R. I, 7, 9, quo non recte scripto Manutius utebatur, quum interponeretur *et* ante *quod.* In altero Varronis ex eodem opere loco II, 10, 6 (ubi editur: *Quod ad foeturam humanam pertinet pastorum, qui in fundo perpetuo manent, facile est, quod habeant conservam in villa*) ipsa sententia requirit, ut scribatur *quom;* neque enim facile esse dicitur,

---

[1]) De Livii libri XLII c. 33 satisfaciet Drakenborchius. Miror, etiam Kreyssigium mendum reliquisse.

pastores conservam habere, sed facilis foeturæ ratio, quod habeant. E libris de L. L. in tali re propter codicum depravationem difficile est testimonia aut sumere aut sumpta refellere. Indicabo tamen ibi libr. X p. **170** Bip. edi nunc e codicibus: *sed dicunt, quod ab similibus nonnumquam rationes habet implicatas duas;* sententia quidem neque in verbis *sed dicunt* recte cum superioribus coniungitur neque subiectum ullum habet, ut de mendo nulla sit dubitatio. In eiusdem operis libro VIII p. **123** sic scribendum puto: *Quod ad vocabulorum huius generis exempla pertinet, multa sunt reliqua, sed ea, quæ dicta, ad iudicandum satis sunt [quod analogias in collatione verborum sequi non debemus]. Magnitudinis vocabula* &c. Neque enim dubito, quin ea, quæ notavi, verba aliena manu addita sint ad explendam orationem satis perspicuam. [1]) Apud Phædrum denique V, **2**, **11** *(Scio, quod virtuti non sit credendum tuæ)* quod Gronovius ex consuetudine sermonis scribendum esse intellexerat: *quam*

[1]) Cum corruptissimo Varronis opere coniunguntur similitudine huius condicionis M. Senecæ controversiarum libri, e quorum secundo, controv. 13(5), hæc verba (p. 182 Bip.) Vorstius profert: *apparet, quod non oportuit, si ne licuit quidem.* Quum id in iudicium veniat, utrum hoc uno loco in facillima orationis forma et apertissima Seneca *apparet quod* posuerit an eum cum mille aliis misera operis fortuna depravaverit, dubium non est, utrum sequamur. In libr. 1 contr. 2 p. 89 Bip. (*novissime, quod non sit pudica*), quo loco idem Vorstius utitur, perspicua est causalis significatio. L. Senecæ locus in epist. 108 § 14 a multis annis rectius scriptus optimorum codicum auctoritate editur. Ovidii locus, qui est in Trist. V, 6, 27, quemadmodum e codicibus emendari deberet, dixi ad Cic. de Fin. V § 32 p. 671. In Virgilii Æn. IX v. 289 (quo loco miror neminem usum esse) *quod* causali significatione refertur ad superiora; Euryalus insalutatam matrem se relinquere dicit, quod lacrimas perferre non possit, et hanc unam esse causam, deos testatur.

— *non*, Orellius e codice Perottino edidit. Itaque donec meliora proferantur testimonia, quod vix unquam puto futurum, sic de hac re tradendum prorsus censeo, fortasse antiquiores semel et iterum *quod* sic posuisse cum coniunctivo; (nam in Plauti Asin. I, 1, 37 Gronovii mutatio incommoda est [1]), nec Catonis fragmentum apud Plin. Hist. N. lib. XXIX, I, 7 correctionem recipit probabilem); tum autem post Augustum primum ex iis, quorum scripta exstant, Celsum aliquoties (ut I, 3 p. 26 Alm. et ibd. p. 32) *quod* posuisse, ubi infinitivum exspectares, nunquam tamen nisi præmisso *illud* pronomine, cui adiungitur *quod*, et sequente infinitivo, ut hunc usum ab illa inclinatione, quam ante in Ciceronis et aliorum locis aliquot animadvertimus, ortum esse appareat, quem etiam Paulus Ictus secutus est in Dig. XXXVII, 4, 4 *(Illud notandum, quod bonorum possessio contra tabulas, quæ liberis promittitur, locum habet, sive quis heres exstiterit sive non)* et Martialis libr. XI epigr. 64 (65): *Hoc scio, quod scribit nulla puella tibi*; deinde vero ab Hadriani fere tempore invaluisse, ut *quod*, sequente coniunctivo, initio tamen rarissime, prorsus pro infinita sententia poneretur. Prima enim certa testimonia sunt Suetonii (Tit. 8) et Flori (1, 23). Plinius Minor in epist. II, 11 *quod* cum indicativo, nec tamen præcedente *illud*, notabiliter posuit; sed tamen veteris usus proprietas non oblitterata est; neque enim qui scripsit: *adnotatumque experimentis, quod favor et misericordia acres primos impetus habent*, id est, *adnotata res illa nota et sæpe dicta*, idem continuo scripturus erat etiam: *video, quod ita sit*.

[1]) In Poenulo III, 1, 44 prorsus scribendum est: *Scitis; rem narravi vobis, quo* (pro *quod*) *vestra opera mihi opus siet* Hoc Agorastocles dicit, non ignorare illos, ad quam rem eorum operam expetiverit.

Suetonio et Floro adiunguntur Ulpianus Dig. XXV, 3, 1 § 3, Iustinus VIII, 2 (ubi notabilis est indicativus), scriptor belli Hispaniensis c. 36 (*renuntiarunt, quod Pompeium in potestatem haberent*) et fortasse c. 10, Apuleius X p. 228 Pric. (*qui puellæ nuntiaret, quod eam iuvenis vocaret ad se;* nam alterum locum VI p. 124 Oudendorpii codices aliter scribendum esse ostendunt), postremo, quæ post Vossium Forcellinus (cautius ille quam multi alii in hoc loco versatus) e Palladio protulit. Huic generi ex antiqua et recta orationis forma sensim nato occurrit apud scriptores ecclesiasticos alterum simile et tamen ex origine longe diversa tractum, quum *quia* cum indicativo ponunt pro sententia infinita; apparet enim, hanc dicendi formam apud eos natam esse, qui libros sacros veteris et novi codicis ita transferrent, ut verba singula annumerantes neque ὅτι Græcum neque, quæ ei respondet, Hebræam particulam excluderent. Exemplorum copiam collegit Buenemannus ad Lactantii Instit. IV, 12, 18, V, 17, 30, VI, 22, 3. Orti autem ex diverso rivuli quemadmodum ad extremum, barbaria superante, mixti sint, ad hanc nostram quæstionem nihil attinet persequi. [1])

VI. De formis imperativi passivi.

Ad extremum, ut ipsas formas verborum attingam, non meum inventum proponam, sed alienum confirmabo et amplificabo. Duodecim enim anni sunt, quum Krarupius, amicus meus, formam eam, quæ in omnibus grammaticis secundæ personæ plurali futuri imperativi passivi

---

[1]) [In hac quinta admonitione plura nunc addidi supplevique, quæ notari et a primæ editionis forma separari commode non potuerunt. A. 1842.]

adscribitur (*amaminor*, *hortaminor*, *vereminor*), negavit ullam habere auctoritatem. Nec tamen postea quisquam aut eam formam sustulit aut exemplum veteris scriptoris addidit; nam duo illa Plautina, quæ Ruddimannus et antiquiores habent, summo iure Krarupius reiecit, alterum ex Epidico V, 2, 30, ubi pluralis ferri nullo modo potest, codices autem habent *arbitrare nunc*, ex quo fit *arbitramino*, alterum ex Pseudolo III, 2, 70, ubi hæc leguntur: *Si quo hic spectabit, eo tu spectato simul; si quo hic gradietur, pariter progrediminor.* Et habent codices, quem sententia requirit, singularem *progredimino*. Atque sic hos locos scribendos esse, vidit etiam Ramshornius p. 143, sed quid inde sequeretur, non vidit. Illud addo, ipsam formam ratione carere; neque enim usquam in Latino sermone littera *r* pluralitatis index est. Qui etymologiam sequi volet, sic imperativum passivum ordinabit:

	Singul.	Plural.
Prior forma	pers. 2: *hortare*	
	pers. 2 et 3: *hortator*	pers. 3: *hortantor*
Sec. forma —	pers. 2 et 3: *hortamino* [1]	pers. 2: *hortamini.*

Nam *hortamino* cum *hortamini* coniunctum esse, eandemque habere terminationis miræ et in cognatis linguis abolitæ originem, certum est, etsi illud secundæ et tertiæ, hoc tantum secundæ personæ est et in indicativo respondet singulari *hortaris*. Eadem personarum perturbatio est in *hortator*, cuius plurale tantum tertiæ proprium est, ipsum etiam secundam complectitur; et tamen patet, coniunctum id esse cum tertia indicativi persona, ut *hortare* cum secunda cognatum est vel potius idem. Ceterum usu *hortare* præsentis esse dicemus, *hortator*,

---

[1]) Hæc forma præter eos locos, quos Struvius et alii citant, quater legitur in tabula Heracleensi (Haubold. Monum. leg. iur. Rom. p. 100).

hortamino, *hortantor* futuri (hoc est imperii certum tempus et condicionem definientis), *hortamini* et præsentis et futuri. Rarissime hoc in linguis fit, ut personarum notæ commutentur; sed in causa fuit infrequens harum formarum usus, quæ fere in solis deponentibus, nec in iis sæpe, audiebantur. Nec alia est causa, cur aliquanto, quam putatur, sæpius veteres Latini in *hortator* et *hortantor* passivi notam abiecerint dixerintque *hortato*, *hortanto*, ex quo, siquando animadversum est, non recte concluditur, etiam *horto* eosdem dicturos fuisse; neque enim hoc ad totius verbi, sed ad solam imperativi formam pertinet. *Utito* bis dixit Cato (vid. Schellerus et Ramshorn. p. 205), *utunto* est in vetere plebiscito de Thermensibus p. 146 Orell. (Inscriptt. Lat.), *nitito* et *amplexato* Cicero scripsit (Fragm. de rep. apud Diomedem p. 330, pro Cluent. 44, 124), idemque *tuento* et *patiunto* (Legg. III, 3, 7 et 4, 11); pro *arbitrator* de Nat. Deor. II, 29, 74 optimorum codicum auctoritas postulat *arbitrato;* in lege Servilia etiam *censento* pro *censentor* scriptum est (c. 23 p. 66 Haubold.).

VI.

De tribunis ærariis disputatio [1]).

Tribunorum ærariorum nomen nemo fere est, qui litteras et instituta Romanorum vel leviter attigit, quin et audierit et legerit atque illud etiam cognoverit, eos aliquo tempore cum senatoribus et equitibus Romanis tertia ex parte res iudicasse, nec eam reipublicæ partem eos in remotissima antiquitate tenuisse, cuius exigua supersit memoria, sed ea ætate, quæ suis ipsa monumentis notitiam sui ad nos propagarit. Ipsi tamen illi homines qui fuerint et quam id nomen rationem habeat, ne docti quidem viri scire aut satis quæsisse videntur, neque philologi neque qui ius Romanum interpretantur (utrorumque enim communis hic est locus), sed eiusmodi sententia contenti fuisse, quæ et rem ipsam obscuram ac dubitatione implicatam relinquat et, si propius adspexeris et tentaveris, perspicue falsa reperiatur. Itaque iuvat certiora et veriora exquirere, quum præsertim hæc quæstio et ad universam formam veterum institutorum iudicialium

---

[1]) [Edita a. 1838 ineunte. Sententias de tribunis ærariis a me expositas fere omnes, qui hanc rem nuper attigerunt, secuti sunt. Easdem me non nominato Goettlingius posuit in historia institutorum reip. Rom. (Geschichte der römischen Staatsverfassung) p. 367 et p. 475, nisi quod priore loco quædam de patriciorum et plebeiorum discrimine sine ullo testimonio addidit.]

populi Romani cognoscendam non inutilis videatur et simul memorabili exemplo patefactura, quas turbas et dubitationes interdum pariant in historia et antiquitate perscrutanda vetera nomina rerum ex usu sublatarum longo intervallo ad nova instituta similitudine aliqua traducta. Sed ut rem ordine persequamur, primum notarum quarundam rerum memoria repetenda est.

L. Sulla, victa populari factione, ad optimatum auctoritatem stabiliendam etiam iudicia, quæ post C. Gracchum fere penes equites fuerant, senatoribus reddidit, ut ex illo ordine seligeretur et scriberetur omnis iudicum numerus, ex quo et ad singulas publicas causas tot, quot lex iuberet, sorte ducerentur et in litibus causisque privatis iudices darentur [1]). Ea lege et nimis auctam senatus potentiam populares homines ægre ferebant, et ipsi senatores turbulento et malo tempore iudicia libidinose et inique et parum severe administrasse traduntur. Itaque quo anno popularis partis opes, quæ sensim convaluerant, restituta potestate tribunorum plebis, confirmatæ sunt, Crasso et Pompeio coss. (a. 70 a. C. n.), L. Aurelius Cotta prætor legem tulit, ut iudicia inter senatores equitesque Romanos et tribunos ærarios communicarentur, id est, ut ex his tribus ordinibus iudices seligerentur iique causas communiter æqua ex parte iudicarent [2]).

[1]) Privatas etiam causas liberæ reip. tempore eosdem iudicasse, qui publicas iudicarent, nunc omnes fore consentiunt, quam rem præter certum Polybii testimonium maxime illud confirmat, quod nullum est omnino horum iudiciorum separatorum indicium apud veteres scriptores, qui omnes universe de iudiciis loquuntur.

[2]) Testimonia veterum de lege Aurelia collegerunt præter alios Dukerus ad Liv. epit. 97 et Baiterus in indice legum apud Ciceronem commemoratarum (in Orellii onomastico Tulliano). Scholiastes Gronovianus ad Act. I in Verr. c. I (p. 386 Or.)

Ordines enim hos tres Asconius vocat ad orat. Cornel. p. 98 Hot., ad tribunos etiam ærarios eam appellationem accommodans, quod facit etiam personatus Sallustius in epistola sive declamatione altera de ordinanda re publ. c. 3. Hæc tria iudicum genera servavit Cn. Pompeius, quum iterum consul (a. 55) legem tulit de iudiciis, quam Cicero in oratione in Pisonem c. 39, 94 commemorat et

---

falso narrat, perlatam esse "assistente Quinctio, tribuno plebis, vel Palicano," quorum ille a. 74, hic a. 71 tribunus fuerat (vid. de Palicano disput. nostra de Asconio p. 116 et Zumptius ad Verr. I, 47, 122). Cicero, qui alibi tribunos ærarios hac lege iudicantes commemorat (ad Qu. Fr. II, 6, 6, II, 16, 3, ad Att. I, 16), pro Cluent. 47, 130 *iudicia cum equestri ordine communicata* dicit, tribunos ærarios omittens. Eosdem omittit Velleius II, 32 (*Cotta iudicandi munus æqualiter inter utrumque ordinem*, senatum et equites, *partitus est*) et Plutarchus Pomp. 22, qui equitibus reddita iudicia scribit (τὰς δίκας περιεῖδεν αὖθις εἰς τοὺς ἱππέας νόμῳ μεταφερομένας. Ernestius in ind. legum mire hæc verba ad eam legem refert, quam Pompeius in secundo consulatu tulit). Asconium suppositicium ad init. Act. I in Verr. (p. 127 Or. *Cotta legem promulgarat de restituendis iudiciis equestri ordini*) et scholiastam Gronovianum ad Act. I, I (p. 386 Or.), qui paucis post versibus tribunos addit, non curo, ne Tacitum quidem, qui Ann. XI, 22 rem leviter attingens, equites iudicia recuperasse, parum diligenter scribit, tanquam soli, ut ante Sullam, tenuerint, aut epitomen Livii libri XCVII. Verum Cicero etiam in Verrinis, quæ partim tum dictæ sunt, quum lex Cottæ exspectabatur, partim tum dictæ finguntur, quum lex promulgata esset, non solum, ubi universe, quid populus cupiat, significat (Divinat. 3, 8: *ordo quoque alius*, et Act. I, 16, 49: *alium omnino ordinem*), sed etiam ubi ipsius legis argumentum, ita loquitur, tamquam de solis equitibus agatur, non de tertio illo genere tribunorum (lib. II, 71, 174, V, 69, 177, maxime autem III, 96, 223: *rem publicam sistere negat posse, nisi ad equestrem ordinem iudicia referantur*). Hæc quam explicationem habeant, paulo post dicetur.

ad eum locum Asconius [1]), qui ostendunt eam maxime eo spectasse, ut diligentius et certiore ratione ex his tribus ordinibus homines in album iudicum selectorum referrentur, quum antea in ea re libera prætoris urbani, iurati tamen, potestas fuisse videatur et ambitioni et gratiæ sæpe locus datus esse aut ad homines recipiendos aut ad eos molesto munere liberandos [2]). Itaque his

---

[1]) Ciceronis hæc verba sunt: *Ecquid vides, ecquid sentis, lege iudiciaria lata, quos posthac iudices simus habituri? Non æque* (leg. *Neque*) *legetur, quisquis voluerit, nec, quisquis voluerit, non legetur. Nulli coniicientur in illum ordinem, nulli eximentur; non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad simulationem coniicietur.* (Hæc corrupta esse apparet; emendatio probabilis nondum reperta est.) *Iudices iudicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit.* Asconius autem, *Pompeius,* inquit, *promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter atque ante lecti iudices, æque tamen ex illis tribus ordinibus, res iudicarent.* Qua ratione *ex centuriis* lecti sint, non liquet.

[2]) Cic. pro Cluent. 43, 121. Erat tamen legibus exceptum, de quibus causis iudicem legi non liceret (ibd. § 120), cuius generis exempla sunt in lege Seruilia c. 6 et 7. Sed dubitationem et difficultatem affert Dio Cassius, qui libr. XXXIX, 7 duobus ante alterum Pompeii consulatum annis Milonem narrat Clodio accusationem minatum esse, nondum accusasse: *οὔτε γὰρ οἱ ταμίαι, δι᾽ ὧν τὴν ἀποκλήρωσιν τῶν δικαστῶν γενέσθαι ἐχρῆν, ᾕρηντο καὶ ὁ Νέπως* (consul) *ἀπεῖπε τῷ στρατηγῷ μηδεμίαν πρὸ τῆς κληρώσεως αὐτῶν δίκην προσέσθαι.* Hæc ad sortitionem iudicum, qui in hac causa sederent, referri non possunt, etsi nomine ea significari videtur. Nam, ne dicam a prætoribus, qui quæstionibus præessent, hanc ad quæstores transferri nullo modo potuisse, qui poterat prætori interdici, ne reum reciperet, antequam sortitio facta esset iudicum, quum tum demum sortitio fieri deberet, si reus receptus esset, de quo iudicaretur? Sed quum in singulos annos iudicum selectorum album conficeretur, id autem hoc anno nondum factum esset, prohibuit Nepos, ne prætor iudices ex superioris anni albo sortiretur et cum iis iudicaret, sed exspectaret novam lectionem. Itaque nisi multo plura Dio quam *ἀποκληρώ-*

temporibus iudicum consessus ex tribus illis generibus æqualiter coniunctos videmus, ut in M. Scauri causa, quæ anno proximo post alterum Pompeii consulatum acta est, apud Asconium extremo commentario et in iis, quas Cicero commemorat in epist. ad Q. Fr. II, 6, 6, quæ scripta est anno ante Pompeii legem, et II, 16, 3, quæ anno post legem scripta est. Atque hæc est lex Pompeia de iudicibus, quæ a Cicerone nominatur Philipp. I, 8, 20 (cfr. Ps. Sallust. de rep. ord. II, 3). Nec quicquam de iudicum generibus mutatum est iis legibus, quas Pompeius tertium et solus consul tulit (a. 52), quamquam multa tum in iudiciis novata sunt. Negant tamen plerique, ut nuper Baiterus (ind. leg. p. 247) a Klenzio (Prolegom. ad leg. Serv. p. IV not. 5, p. XVI not. 77) dissentiens, Pompeium tum de iudiciis universe tulisse, sed ea, quæ constituta narrantur, capita fuisse legum de ambitu et de vi. Id verum esse, ostendere videtur Asconius in argumento orationis Milonianæ p. 145, duas tantum has leges a Pompeio promulgatas commemorans et in iis ea de breviore iudiciorum forma sancta esse narrans, quæ alii in generali de iudiciis lege posita fuisse putant. Sed ut hoc prorsus ita esse existimo, nullam tum a Pompeio separatim latam esse legem de iudiciis, ita, si hoc statuimus, illud certissimum est, legem, quæ de ambitu lata est, simul novam formam præscri-

---

σεως nomen perturbavit, illo tempore quæstorum partes erant in albo iudicum conficiendo. Neque id prorsus incredibile est, quoniam videri possunt sub eorum custodia in ærario tabulæ servatæ esse; sed eos solos tantam rem et cum prætorum magistratu tam coniunctam tractasse, numquam credam. Miror hunc Dionis locum prorsus silentio prætermitti a rei iudicialis scriptoribus. Quæ Fabricius de quæstoribus centumviros cogentibus adscribit, alienissima sunt; nec quæstores id fecisse Suetonius dicit (Octavian. 36), sed *quæstura functos*.

psisse omnibus quæstionibus et iudiciis, ut ex generali et speciali mixta fuerit, quod in illa perturbatione rerum et festinandi necessitate non mirum est et multo minus abhorret a more Romanorum, etsi abhorret, quam consul sine collega creatus [1]). Legis enim Pompeiæ vim in iudiciorum forma mutanda non solum universe significant scriptores, Cicero in Bruto c. 94, 324 (*lege Pompeia*) et (quem locum Baiterus non animadvertit) de Finibus IV c. 1, 1 *(hac nova lege)* et auctor dialogi de oràtoribus c. 38, sed apertissimis verbis id, quod posui, dicit Dio Cassius XL, 52, qui, expositis, quæ Pompeius tulisset de tempore iudiciorum, de patronorum numero, de laudatoribus, addit: *Καὶ ταῦτα μὲν ἄλλα τέ τινα κατὰ πάντων ὁμοίως τῶν δικαστηρίων ἐτάχθη· τοῖς δὲ δὴ τὰς ἀρχὰς δεκάζουσι κ. τ. ἑ.* Sequuntur, quæ ad ambitum pertinent. Itaque hac lege id quoque Pompeio datum est, ut ipse, quod prætor urbanus solebat facere, iudices legeret [2]). Trecentos sexaginta tum lectos esse,

---

[1]) Altera lex, de vi, certioribus terminis continebatur, quæ etiam nominatim duo facinora comprehenderet, domum Lepidi interregis oppugnatam et cædem Clodii. Scriptores ambitus legem et iudicia severe et frequenter ex ea facta præcipue commemorant, Cicero ad Att. X, 4, 8 (*qui lege Pompeia condemnati essent*), Cæsar B. Civ. III, 1, Plutarchus Pomp. c. 55 (*Ἔπειτα δὲ ταῖς δίκαις τῶν δωροδοκιῶν καὶ δεκασμῶν ἐπιστὰς καὶ νόμους γράψας, καθ᾽ οὓς αἱ κρίσεις ἐγίνοντο, κ. τ. ἕτερα*), Appianus Civ. II, 23, maximeque Dio Cassius. Itaque Cicero formam breviorem iudiciorum non ad *leges* Pompeii sed ad *legem* refert.

[2]) Cic. pro Mil. extrema oratione (*is, qui in indicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque delegit*), ad Fam. VII, 2 (*contra tantas opes eius, a quo ipsi lecti iudices erant*), Dio Cass. l. c. *Πάντας τε γὰρ τοὺς ἄνδρας, ἐξ ὧν τοὺς δικάσοντας ἀποκληροῦσθαι ἐδόκει* (immo *ἔδει*), *αὐτὸς ἐπελέγετο.* Recte hic Dio iudices selectos et eorum decurias scriptas a sortitione iudicum in singulis causis distinguit.

Velleius dicit II, 76, et confirmatur numerus a Plutarcho (Pomp. 55), quem apertum est omnes iudices, ex quibus sortitio fieret, illo numero comprehendisse. Sed ut in hac iudicum lectione permulta dubia et obscura sunt [1])

---

[1]) Generalem hanc fuisse iudicum lectionem, non ad solas illas de ambitu et vi causas, ostendit Dio, nec quicquam fuisse videtur, cur Pompeius, quemadmodum olim Servilius Glaucia fecit in lege repetundarum, alios suæ legi atque ceteris iudices constitueret; nec id aut Velleius aut Plutarchus significant. Et quum illo anno omnia comitia sic tracta essent, ut nulli prætores essent, quo tempore Pompeius consulatum iniit (Ascon. argum. Mil. p. 140), ut iudicia exerceri possent, necesse erat, ipse iudices legeret. Numerum alium, atque ante fuisset, tum constitutum, apparet ex eo, quod tam diligenter notatur, et sine dubio minorem. (Ps. Sallust. de ord. rep. II, 7 vult, *omnes primæ classis iudicare, sed numero plures, quam* (Pompeia lege) *iudicent.*) Eundem numerum latere in Caelii epist. ad Cic. (ad Fam. VIII) 8 (a. 51 scripta) et in Ciceronis ep. ad Att. VIII, 16 (a. 49), multi iam suspicati sunt. Sed difficultatem habent, quæ Asconius in argum. Milon. p. 148 Hot. scribit, primum testes per triduum auditos et tum demum sortitionem LXXXI iudicum factam; itaque in testibus audiendis omnes iudices lecti adfuisse videntur, quod quoniam in iis iudicibus, qui ad omnia iudicia lecti essent, fieri non videtur potuisse, ut in causis omnibus omnes testibus audiendis operam darent, suspicor in illa de vi quæstione, quæ extra ordinem habita est, aliquid singulare fuisse, ut Pompeius iudices ad eam separatim legerit. [Difficultatem non sustulit Osenbrueggenius ad Cic. orat. pro Mil. p. 47 neque Goettlingius in historia institutorum reip. Rom. p. 482 et 483. Coniunctum cum inusitata hac forma aliquo modo videtur, quod Cæsar B. C. III, 1 queritur, homines lege Pompeia ambitus damnatos esse, *aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus;* nisi hoc pertinet ad reiectionem XV iudicum post orationes accusatorum et patronorum factam (vid. Ascon. p. 148), ad quam referenda est etiam Plutarchi de Planci causa et Catonis facto narratio Pomp. 55, Cat. Min. 48. Quod Asconius p. 147 iudices a Pompeio *propositos* dicit, recte Osenbrueggenius ad Cic. pro Mil. p. 46

neque, quæ huius rei forma postea servata sit, novimus, ita satis certum est, quod dixi, trium illorum generum æqualem coniunctionem retentam esse, quum id Asconius in argumento Milonianæ et ubi reiectionem iudicum commemorat, significet [1]) et in extremo commentario quatter (p. 158 et 159 Hot) in causa Milonis et aliis, quæ eadem lege actæ sunt, sententias senatorum, equitum, tribunorum ærariorum diligenter distinguat et dinumeret. Sed C. Cæsarem "iudicia ad duo genera iudicum redegisse, tribunos ærarios, quod esset tertium, sustulisse," Suetonius narrat (Iul. c. 41); quod a. 46 a. Ch. factum esse, Dio Cassius ostendit (XLIII, 25), qui antea *ἐκ τοῦ ὁμίλου τινάς* simul iudicasse scribit, tribunos ærarios significans. Hanc legem Iuliam Cicero nominat Philipp. I, 8, 20. Nec post eam ulla in ulla re mentio fit tribunorum ærariorum, ut, sublato illo iudicandi munere, nullum eos in republica huius ætatis locum habuisse, iure credas, eo magis, quod ne ante legem Aureliam quidem usquam commemorantur nisi semel in unius scriptoris, ipsius perantiqui, Catonem dico, explicatione vetustissimi iuris et apud eos, qui intermorientia vetustæ ætatis nomina et instituta interpretati sunt, Varronem et Festum [2]).

---

intelligere videtur de nominibus lectorum in albo et tabula propositis. Manet molestus usus genitivi in his verbis: *Aliorum quoque iudicum — Pompeius tales proposuit.*]

[1]) p. 148 Hot. *ut quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiiceret;* omnes reiectos esse ostendit XXX, ut ex LXXXI manerent LI. Indiligenter Dio Cass. omnino *quinque* pro quinis ex singulis ordinibus ponit.

[2]) Catonis verba sunt ex primo epistolicarum quæstionum apud Gellium VII, 10: *Pignoriscapio ob æs militare, quod æs a tribuno ærario miles accipere debebat, vocabulum seorsum fit.* Varro de L. L. V (IV) p. 49 Bip. (180 Speng.): *ab hoc* (tri-

Iure igitur quærimus, qui sint hi homines, ex quo genere et ordine quave condicione a Cotta ad iudicandum excitati. Et vulgo quidem apud eos, qui antiquitatem Romanam enarrant aut scriptores Latinos interpretantur, rem tamquam apertam perbreviter expositam videas, sed sic ut nihilo prudentior discedas. Tradunt enim, homines quosdam hos fuisse, qui stipendium militi dissolverent et pecuniam publicam aliqua ex parte tractarent, adscribuntque Catonis, Varronis, Festi, Asconii subditicii, quos in margine posui, locos. Velut Sigonius (de ant. iure civium II, 8), Tribunos ærarios, inquit, ordinem quendam apparet fuisse eorum, quibus, ut ait Varro, attributa erat pecunia, ut militi redderent. Similia Gruchius tradit (de Comit. II, 2) et, ut recentiorem aliquem sumam, Adamus [1]), nec discedunt Ciceronis enarratores,

---

buto) *ea* (pecunia), *quæ assignata erat, attributum dictum; ab eo quoque, quibus attributa erat pecunia, ut militi reddant, tribuni ærarii dicti, id, quod attributum erat, æs militare.* Fest. v. *ærarii*: *Ærarii tribuni a tribuendo ære sunt appellati.* (Apud eundem Festum in epit. v. *Primanus tribunus* legitur: *Primanus tribunus erat, qui primæ legioni tributum scribebat;* apud ipsum Festum posito nomine *primanus tribunus* ex Catonis oratione contra Thermum, explicatio excidit.) Postremo Verrinus ille Asconius, a quo non unus error ortus est, ad Lib 1 in Verr. 13, 34 hæc confusionis plenissima scripsit: (Pecunia attributa) *quæ in stipendium militum de ærario a tribunis ærariis quæstori adnumerari solet.* De nominis forma hoc addo, *tribunos æris* appellari a verborum novatore Plinio H. N. XXXIII s. 7 (rectius XXXIV, 1); *tribunos ærarii* (quasi ab ærario, non ab ære appellentur) effecit librarius in Cic. epist. ad Q. Fr. II, 16, 3, quem nonnulli recentiores imperite sequuntur.

[1]) Handbuch der röm. Alterth. I. p. 350 interpr. Germ.: Die letzten (tribuni ærarii) waren Beamte aus den Plebeiern und hatten die Einnahme des Geldes zur Unterhaltung der Armee zu besorgen.

ut Ernestius (in clavi Cic.), Beneckius [1]), Klotzius [2]), ut nuperrimos nominem. Et tamen veteres illi, Sigonius et Gruchius, hoc saltem viderant, tertium illud genus iudicum, qui senatoribus et equitibus adiungerentur, non potuisse ex magistratu aliquo sumi, sed ex ordine quodam et genere perpetuo civium; itaque magistratus fuisse tribunos ærarios negaverant [3]). Sed tota illa pecuniæ publicæ tractatio et stipendii numeratio tam est ab iis tribunis ærariis, quos, Cotta ferente, populus iudicare iussit, aliena, ut vix sciam, unde refellere incipiam. Primum quæro, in commemoratione rerum ad ærarium et ad pecuniam publicam pertinentium, quæ infinita et multiplex est apud plurimos scriptores, ubi hac ætate et omnino post illam vetustissimi instituti apud Catonem ex superiore ætate repetitam memoriam ulla sit mentio, ullum vestigium horum tribunorum. Deinde, qui potuerit omnino eis locus esse, quæro, aut quod eorum munus. Nam quod Sigonius (l. cit.) eos pecuniam ex ærario quæstori proconsulis et exercitui erogasse dicit, aliquid ex confusis Asconii subditicii verbis elicere studens, debuerunt id Romæ facere, ubi ærarium erat; (et ibi iudicabant;) at exercitus illa ætate in provinciis erant et ibi

---

[1]) Ad Catil. IV, 7, 15. Hic etiam addit: Die Tribuni ærarii wurden zur gerichtlichen Entscheidung *über* die Plebeier bestimmt. Ernestius enim *de plebe*, hoc est, ex plebe, hos iudicasse dixerat.

[2]) Ad orat. pro Planc. 8, 21: Diese waren Zahlmeister bei dem Heere. Et hoc adscribit ad eum locum, ubi commemorantur tribuni ærarii ex præfectura Atinati, qui in Plancii iudicio aderant!

[3]) Gruchius l. c. Ut ergo, inquit, in senatorum ordinem atque equitum non suffragiis populi perveniebatur, sed vel legibus censorumque adscriptione vel generis successione, ita in ordinem tribunorum ærarii (*sic scribit vitiose*) non suffragiis populi sed altero ex iis modo perveniebatur.

stipendia accipiebant. Omninoque hæc omnia per quæstores gesta esse, quis nescit? Illi olim, ut consules comitarentur, creati sunt; illi in bello prædam tractabant; illi stipendia numerabant et rationes cum militibus conficiebant (Polyb. VI, 39, 15); et quum postea alii urbani essent, alii provinciarum rectores et exercituum duces comitarentur, urbani ex ærario pecunias, ut ad omnia alia (Polyb. VI, 13, 2, etsi infinitum est hic testimonia adscribere), sic ad rem militarem quæstoribus imperatorum, non minutatim, sed grandes summas numerabant (cfr. Cic. Verr. Lib. 1, 4, 11), hi eas administrabant et rationes referebant pecuniæ quum in alias res tum in stipendium erogatæ (vid. Verr. Lib. I. c. 14 etc.), et, qua egebant opera inferiorum ministrorum, eam scribæ quæstorii dabant. Sed ut fingamus tales fuisse pecuniæ publicæ tractandæ ministros, eosque Romæ stipendia numerasse, ubi nulli milites erant, quot fuisse eos putamus? Permultos profecto fuisse oportet, quum ex iis numerus iudicum senatoribus et equitibus, qui iudicabant, æqualis seligi potuerit; neque enim omnes promiscue sumebantur, ne senatores quidem. Vel tum, quum Pompeius pauciores fecisset iudices, 120 tribuni ærarii selecti ei rei vacare debebant. Verum illud gravius. Negat, ut dixi, Gruchius magistratus fuisse; at pecuniam publicam sub quæstorum auctoritate illa ætate nulli tractare poterant nisi aut suffragiis delecti aut mercede conducti, ut scribæ. Quis igitur, qui aut de institutis Romanis universe aut de illa forma iudicum ex certo ordine et censu selectorum cogitaverit paulo diligentius, persuadere sibi poterit, L. Cottam, quum etiam infra equites populum iudicandi participem facere vellet, pro hominibus ex plebe Romana quadam æstimatione selectis subiecisse aut magistratus nescio quos, quum præsertim magistratus omnes vaca-

tionem iudicandi haberent, necessaria de causa, ut negotiis suis operam dare possent (in Verr. Act. I, c. 10), aut homines mercede conductos, hoc est, partem non honestissimam plebis? Quomodo denique Pompeius ferre potuit, ut tulit secundo consulatu, ut omnes iudices, etiam tribuni ærarii, amplissimo ex censu *ex centuriis* legerentur, si illi eiusmodi quidam magistratus et ministri publici fuissent, quum huiusmodi ministerium omnino a civium in centurias distributione seiunctum esset, ut centuriatim seligi non possent? Sed longus esse nolo, quum hæc, quæ proxime significavi, non solum falsam opinionem evertant, sed verum demonstrent. Gradum enim aliquem et distinctionem civium universorum certa aliqua norma factam, quemadmodum equites censu separabantur, illud nomen tribunorum ærariorum notare debet; idque declarant apertissime tres Ciceronis loci. Nam primum in oratione IV in Catil. c. 7, 15, ubi omnium ordinum consensum in republica defendenda commemorat, equitibus Romanis proxime subiicit tribunos ærarios; et si cui hic locus dubius videtur, quod deinde etiam scribas nominat, nullam habet dubitationem, quod in oratione pro C. Rabirio ad Quir. 9, 27 dicitur, ubi Cicero ex omni populo equites et tribunos ærarios seorsum nominat, tamquam eodem modo supra reliquam plebem evectos. [1]) Illud vero manifestissimum, quod ex oratione pro Plancio c. 8 § 21 videmus, non solum in urbe, sed in municipiis et præfecturis illo tempore, ut equites Romanos, sic tribunos ærarios a reliqua plebe tamquam

---

[1]) *Quid de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equitibus Romanis, dicemus, qui tum una cum senatu salutem reipublicæ defenderunt? quid de tribunis ærariis ceterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt?*

honestiores separatos fuisse, et simul in una præfectura Atinati non ita paucos fuisse tribunos ærarios. [1])

Cuiusmodi igitur hunc finem fuisse dicemus, qui aliquot cives ab ima plebe seiunxerit et equitibus propiores fecerit, et a qua re sumptum? Nimirum ab ea, cuius vis ad hominum ordines distinguendos insita erat in omnibus reipublicæ Romanæ institutis, quæ ipsos equites discernebat a plebe, quæ etiam in senatoribus spectabatur, a censu. [2]) Id præter hanc, quam dixi, institutorum similitudinem alia testimonia minime obscure indicant. Census præcipuam in iudicibus legendis rationem habitam fuisse his ipsis legibus, quibus tribunis ærariis pars iudicandi dabatur, primum de Pompeia lege testatur clare Asconius; [3]) deinde et de Aurelia et de Pompeia Cicero Philipp. I, 8, de Antonii lege dicens, qua is, spreto omni more, centuriones et manipulares ex legione Alaudarum ad iudicandum vocabat et ex iis tertiam decuriam constituebat, quæ pro tribunis ærariis, quos Cæsar sustulerat, senatoribus et equitibus adiiceretur [4]). Quod autem Ci-

---

[1]) Municipes Plancii ei faventes Cicero commemorat. *Hi tot equites Romani, tot tribuni ærarii (nam plebem a iudicio dimisimus, quæ cuncta comitiis adfuit,) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt?*

[2]) Cfr de census senatorii antiquitate Opusc. nostra priora p. 78 et 79.

[3]) Ad Pisonianam 39, 94; vid supra p. 245 not. 1.

[4]) *At quæ est ista tertia decuria? — Centurionum, inquit. — Quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? — Census præfiniebatur, inquit. — Non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et iudicant et iudicaverunt.* Quod etiam lege Iulia, qua soli senatores et equites relicti iudices erant, centuriones iudicare dicit, intelliguntur centuriones, qui censu equestri erant. Hoc enim, non equo publico in his legibus equestre nomen defi-

cero in iudice et fortunam spectari debere et dignitatem dicit, dignitas ea est, quæ a prætore legente fama et moribus æstimari debebat. Ne is quidem, qui epistolas ad Cæsarem de republica ordinanda composuit, alia re, nisi censu, aditum ad iudicia definit, cui omnes primæ classis iudicare placet (c. 7 et 12). Sed clarissimum de lege Aurelia, id est, de tribunis ærariis testimonium ante aliquot annos inventum est, Ciceronis, in verbis aliquot, quæ ex oratione in Clodium et Curionem scholiastes Ambrosianus servavit et enarravit. [1]) Atque hæc egregie confirmat Augusti institutum, qui quum aucto iudicum numero opus esset, "ad tres iudicum decurias quartam addidit *ex inferiore censu*, quæ ducenariorum vocaretur iudicaretque de levioribus summis." (Suet. Octav. 32).

---

niebatur; idque apertissime declarat Plinius H. N. XXXIII, 7, turmas equorum publicorum separans ab ea equitum multitudine, quæ in iudiciis lege Sempronia et postea aliis versaretur, tamquam latius fusa; etsi ipse graviter et manifesto errat, equitum nomen in turmis equorum publicorum substitisse, ceteros tantum iudices appellatos scribens. Quis enim nescit, equites communi antiquitatis consensu Sempronia lege iudicasse narrari, nullos alios? Sed abripuit Plinium, ut sæpissime, studium veteris simplicitatis laudandæ, sui temporis arrogantiæ reprehendendæ.

[1]) Ciceronis hæc sunt (p. 339 Or.): *Ut posthac lege Aurelia iudex esse non possit*, ad quæ scholiastes: *Id hic negat Tullius, indices illos pecuniam, quam acceperint, reddituros, ne postea in numero iudicum lege Aurelia esse non possint, sive quod se, pecuniam reddendo, faterentur esse corruptos*, (hoc ineptum; nam ad eam rem pecuniæ redditione opus non erat;) *sive quod, amissis trecenis vel quadragenis, quæ a reo acceperant, in egestatem revolverentur ac propterea in numerum* (iudicum legi non possent). Ne quis de solis equitibus hoc interpretetur, primum minime solos equites a Clodio corruptos Cicero dicebat (cfr. ad Att. I, 16, 3), deinde hac ipsa de causa ita locutus est, ut omnes complecteretur; alioquin equestrem dignitatem amissuros dixisset.

Sed neque vetustum nomen, quo Cotta usus erat, Augustus reduxit, et, quum Cotta olim, in libera republica populares partes sectans, tribunos suos ærarios senatoribus et equitibus in omnibus iudiciis æqua ex parte adiunxisset, Augustus ducenarios suos intra leves et privates lites continuit. [1])

Exposito, tribunos ærarios eos, quos lex Cornelia ad iudicia vocavit, censu a reliqua plebe distinctos fuisse, illud quoque explicari commodius, quam adhuc factum est, posse videtur, quod, ut ante dixi (p. 224 not.), et alii et maxime Cicero in legis Aureliæ commemoratione tribunos ærarios omittunt. Nam quod Ruhnkenius (ad Vell. II, 32) et Klenzius (Prolegom. ad leg. Seruil.

---

[1]) *Ducenarios* a ducentorum sestertiorum censu, dimidio equestris census, appellatos recte docent et centenarium libertum ex iure comparant. Nam Tigerstroemii, qui de iudicibus Romanis ante aliquot annos mirum librum scripsit, neque in hac neque in aliis rebus errores attingere operæ pretium est. Sed iure quæritur, quamquam id ad nostram rem non pertinet, quomodo tribus decuriis Augustus quartam addiderit, quum duas tantum Cæsarem reliquisse, non solum duo iudicum genera, appareat ex iis, quæ Cicero de Antonii lege dicit Phil. I, 8, V, 5, XIII, 2. Nam Antonium legem non pertulisse, probabile est, et, si pertulit, cum ceteris eius consulatus actis sublata est, nec is post bellum Mutinense huiusmodi ullas res attigit. Et eius tertia decuria nullum omnino censum præfiniebat, ut quarta ex inferiore censu ei addi non posset. Walter (Gesch. des röm. Rechts I p. 243) Augustum primum tertiam decuriam restituisse, deinde quartam addidisse scribit. Eam quidem tertiam, quæ fuerat, tribunorum ærariorum, non restituit, eique potius quarta nova respondet. Sed, ut opinor, duos ordines, senatores et equites, commodioris usus causa, in tres decurias diviserat. Nec poterant senatores decuriam explere, si recte Plinius illo tempore singula milia in singulis decuriis fuisse scribit. Sed ex quo gravissimæ causæ publicæ in ipso senatu cognosci coeptæ sunt, sensim senatores in decuriis iudicum esse desisse opinor.

p. XVI not. 76) totum potiore parte significatum dicunt, neque potiores partes erant equitum quam tribunorum, sed æquæ utrorumque, neque hæc excusatio sufficit in Cicerone, qui (in orat. pro Cluent.) sic loquitur apud illud ipsum consilium, quod tertia ex parte ex tribunis constabat. Vera erat Augustini sententia, quam illi repudiarunt, equitum nomine et genere comprehendi quodammodo tribunos ærarios. Itaque eos Cicero similiter in orat. pro Flacco 38, 96 omittit, sic dicens, tamquam senatores tantum et equites iudices habeat. Res ita se habet. Olim lege Sempronia a senatoribus, quorum locus in republica non censu potissimum nitebatur, etsi census præfinitus erat, sed gesto magistratu, quo in senatum venerant, et summi consilii gubernatione, iudicia ad equites translata erant. Quum igitur L. Cotta senatoribus in iudicando adiungeret homines eos, quos census solus a plebe distingueret, quamquam horum duo erant gradus, tamen hoc discrimen, quod longe minus erat, obscurabatur animusque ad equites senatui, quemadmodum Gracchano tempore, oppositos sic ferebatur, ut illo genere et nomine interdum etiam tribuni includerentur. Hoc ipsum significare videtur scholiastes Ambrosianus ad orat. pro Flacco 2, 4, eiusdem ordinis faciens equites et tribunos ærarios. [1]) Velleius tamen et Plutarchus illam quoque

---

[1]) *Lex enim Aurelia iudiciaria ita cavebat, ut ex parte tertia senatores iudicarent, ex partibus duabus tribuni ærarii et equites Romani, eiusdem scilicet ordinis viri.* Cicero dicit: *iudicabitis principes eius ordinis* (equestris) *quinquaginta.* Si eo usque tribunos Cicero equitibus æquavit, ut hoc numero utrosque comprehenderet, sederunt in Flacci causa 75 iudices, si soli equites illi quinquaginta sunt, 150. Mihi, etsi cum principibus etiam equestris ordinis tribunos numerari mirum videri potest, tamen prior ille numerus iudicum longe probabilior videtur altero. Scaurus, qui lege Iulia repetun-

causam tribunos omittendi habuerunt, quod neutrius eorum ætate ullum eorum vestigium supererat, nec erroris et oblivionis culpa liberari possunt, Velleius, quod æqualiter inter utrumque ordinem iudicandi munus distributum dicit, quum, si tribuni equitibus adnumerantur, hi duas partes acceperint, Plutarchus, quod ita loquitur, tamquam senatores prorsus iudiciis cesserint.

Atque hoc, quod dixi, fieri eo facilius poterat, ut equitum nomine ab oratore tribuni comprehenderentur, quod novum tum et ex antiquitate repetitum erat hoc tribunorum ærariorum nomen et a Cotta ad census gradum illum, quem iudicibus præfiniebat, hominesque, qui eum habebant, significandos similitudine accommodatum. [1]) Traductum autem erat ab antiquissimis illis, quorum operam in ære militari versatam esse Cato, Varro, Festus scribunt. Eos autem non solum Varro suo tempore non fuisse orationis forma significat *(quibus attributa erat pecunia)*, ut hac quoque ex parte reprehendendi ii sint, qui eius descriptionem ad Aurelianos tribunos, qui Varroni æquales erant, traduxerunt, sed Cato perspicue et ipsos pridem sublatos fuisse et ius illud, quod ad eos attineret, ostendit *(accipere debebat*, non

darum accusatus est, 70 aut potius 69 iudices habuit (Ascon. in orat. pro Scauro extr.). Pisoni Cicero (in Pis. 40, 96) 75 tabellas minatur; sed in Gabinii causa sententias tulerunt iudices 70 (Cic. ad Q. Fr. III, 4, ad Att. IV, 16, 9). Servilia lege centum sedisse videntur (cap. 8). Flaccus lege Cornelia causam dixit.

[1]) Ne quis ex orat. pro C. Rabirio ad Quir. 9, 27 efficiat, quo tempore L. Saturninus oppressus est (a. 100 a. Ch. n.), id est, triginta annis ante legem Aureliam, tribunos ærarios in republica fuisse, animadvertendum est, Ciceronem dicere, multos, qui *nunc* sint tribuni ærarii et honestissimi cives, tum arma cepisse.

debet). Sed ne illi quidem publici quidam ministri aut magistratus fuerunt; sed quales fuerint, ut in tam antiqua re et tam exiliter tradita, intelligi potest quum ex Catonis verbis, tum ex forma institutorum antiquissimorum, quæ ad stipendium et æs militare spectabant, postremo ex illa ipsa nominis imitatione in lege Cottæ.

Cato pignoriscapionem propter æs militare, quod miles a tribuno ærario accipere debebat, militi concessam commemorat. Eandem rem, omisso tribuni nomine, commemorat Gaius iurisconsultus. [1]) Iam contra magistratum, qui publice ex ærario id æs militare numeraret, quis credat militi gregario pignoriscapionem datam, id est, contra ærarium et rempublicam? aut qualia ea pignora putamus fuisse, quæ sic ab his caperentur, ut postea pecunia luerentur? Publicasne possessiones? At quæ tales erant, ut a milite pro pignore capi auferrique possent? an privatam illorum hominum supellectilem? Apparet ex ipsa hac pignoriscapione, alio quodam modo eos, quos contra data esset, pecuniam solvisse, ut eius privati debitores essent. Itaque percommode ad rem intelligendam accidit, ut Gaius simul pignoriscapionem propter æs equestre et hordearium datam scribat. Nam æs hordearium novimus antiquissimo tempore non ex ærario per publicos ministros numeratum, sed privatos homines, qui id onus rei publicæ deberent, attributos, a quibus illud

---

[1]) Institut. lib. IV, 27: *Introducta est* (pignoriscapio) *moribus rei militaris. Nam propter stipendium licebat militi a b e o, q u i d i s t r i b u e b a t, nisi daret, pignus capere; dicebatur autem ea pecunia, quæ stipendii nomine dabatur, æs militare. Item propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua equus emendus erat, quæ pecunia dicebatur æs equestre, item propter eam pecuniam, ex qua hordeum equis erat comparandum, quæ pecunia dicebatur æs hordearium.*

equites acciperent, viduas, orbos orbasque. [1]) Hi igitur si non solverant, quod debebant, pignus ab iis capere equiti licebat. Atque eodem modo solutum æs equestre, quod Livius ex publico datum dicit, nunc perspicitur; tantum fortasse, quod maior summa erat, plures attribuebantur uni equiti. Transferamus hæc ad æs militare peditum antiquissimi temporis. Non ex ærario nec per quæstores singulis militibus gregariis stipendium numerabatur, sed attribuebantur iis privati homines, a quibus acciperent, qui si non solvissent, pignora ab eis capere liceret. Ipsi autem hi homines aut numeratam pecuniam ex ærario accepisse putari possunt aut tributum, quod stipendii causa civibus impositum erat, ipsi a certo numero civium coegisse et deinde militibus numerasse. Atque hoc ego multo verius puto. Nam sic ipsa causa huius totius instituti intelligitur, quod respublica molestiam tributi singulatim a civibus per publicos ministros colligendi et rationum minutatim conficiendarum vitabat (quæ eadem causa fuit vectigalium locandorum), et servatur similitudo æris equestris; nam ne id quidem respublica cogebat et erogabat. Deinde hanc sententiam confirmare aliquo modo videtur Varronis verbum, quod *attributam* pecuniam tribunis ærariis scribit, non *numeratam*; magis etiam confirmaret Festus, modo satis confidere liceret, brevia et obscura epitomæ verba, quibus primanum tribunum primæ legioni *tributum scripsisse* tradit, ad tribunum ærarium pertinere, quo ducit tributi mentio. Nam *primanus* etiam primæ legionis tribunus militum recte appellari poterat; et singulæ legiones mul-

---

[1]) Liv. I, 43; cfr. Cic. de rep. II, 20, qui Corinthiorum institutum comparando idem de Romanis significat. Livius solas viduas nominat in hac re.

tos sine dubio habuerunt tribunus ærarios. [1]) Sed quidquid hoc est, illud apparet, hanc pecuniam, quæ militibus redderetur, credi non potuisse nisi iis, quorum certa fides esset in re pecuniaria. Itaque census huic generi præstitutus erat; atque hi sunt antiqui illi tribuni ærarii, privati homines certo censu, quibus æs militare creditum erat, ut id aut colligerent et numerarent aut tantum numerarent. Is census quia equestri minor erat, L. Cotta, quum partem plebis infra equestrem censum, sed tamen ex censu ad iudicia vocaret, illo nomine usus est, vetustatis specie id, quod instituebat, exornans. [2]) Ipse census quantus fuerit, nullo indicio ne ad coniectandum quidem ducimur.

Revertor ad hos Aurelianos tribunos, ut pauca addam de eorum cum duobus aliis iudicum generibus coniunctione. Iam tum, quum soli senatores lege Cornelia iudicabant, in duas decurias eos descriptos fuisse, intelligitur ex Cic. oratt. Verr. lib. II, 32, 79, [3]) nullo, puto,

---

[1]) [Fieri potest, ut ad hanc vetustam stipendii solvendi rationem referendum sit, quod apud Festum *vectigal* exponitur *æs, quod ob tributum et stipendium, et equestre et ordinarium, populo debetur.* Nam vulgari ratione nihil separatum a tributo debetur populo ob stipendium, sed e tributo in ærarium illato et stipendium et cetera dissolvuntur. *Stipendium ordinarium* Festus dicere videtur peditum. *Æs hordearium* ordo verborum et iunctura excludere videtur.]

[2]) Explicata nunc tota re, non est uberius declarandum, quam inepte interpres ille Verrinarum, quem Asconium dicebant, id, quod in grammatici alicuius interpretatione veterum nominum, quale ipsum Festi opus est, legisset, ad Lib. I in Verr. 13 adhibuerit et quanto opere cum aliis confuderit. Est hoc simile ceterorum eius peccatorum, quæ a me exposita sunt.

[3]) *Hic alteram decuriam senatoriam iudex obtinebit?* cfr. Verr. I extr. *ex hac decuria vestra*; (erat igitur altera). In priore loco notandum, quod *obtinere decuriam* (ut III in Verr. 79.

discrimine, sed ut faciliorem rationem sortitio haberet, quum eodem tempore plura iudicia exercerentur. Aurelia lege tres factæ sunt decuriæ, singulæ ex singulis ordinibus, ita ut, sublatis a Cæsare tribunis ærariis, duæ relictæ sint, quod intelligitur ex iis locis, ubi Cicero M. Antonii legem iudicialem commemorat. (Vid. p. 256 not.) Ex his in publicis causis æqualis iudicum numerus sumi debebat. Sed in M. Scauri causa sententias tulisse senatores 22, equites 23, tribunos ærarios (ut editur) 25, Asconius scribit (comm. extremo); in Milonis autem causa senatores 18, equites 17, tribunos 16, eodemque numero in M. Saufeii, qui eodem tempore, quo Milo, eadem lege accusatus est. Opinor, in commentario Scaurianæ ipsum Asconium 24 tribunos scripsisse; universus enim iudicum numerus ternario dividi potuisse videtur, sed ob causam aliquam ignotam (superstitionem aliquam fuisse puto), observatum esse, ut uno differrent singulorum ordinum numeri. [1]) [Saltem legis Pompeiæ hæc ratio

184 *emere decuriam*) dicitur pro eo, quod est, *locum in decuria*, comparandumque hoc cum eo, quod de Off. II, 12, 43 dicitur: *numerum obtinent iure cæsorum*, hoc est, *locum in numero*. De decuriis iudicum quam video cum laude commemorari dissertationem J. T. Krebsii (in opusculis eius, Lips. 1778), ea vero exiguam laudem meretur, multis erroribus implicata. Decepit hominem diligentem, sed institutorum reip. Rom. parum peritum maxime Plinii locus in H. N. libro XXXIII, 7, ubi is suo more declamatorie neque res neque nomina neque tempora distinguens nonnulla de iudicibus congessit, inter quæ hoc quoque narrat, decurias "pluribus discretas fuisse nominibus, tribunorum æris et selectorum et iudicum." Decuriæ erant iudicum selectorum, et in earum una erant tribuni.

[1]) Quod Baiterus ad comment. Scaurianæ utitur verbis scholiastæ Ambrosiani in orat. in Clod. et Cur. p. 339, ea pertinent ad senatores tertiam partem sententiarum tenentes, quum equites et tribuni duas tertias haberent; cfr. p. 229. Scor-

fuit. Nam ut de Scauri iudicio dubitari possit, facit, quod in Gabinii causa 70 sententiæ latæ dicuntur (ad Qu. Fr. III, 4, ad Att. IV, 16, 9). Id dubitari nequit, quin certa ratione cautum sit, ut omnis iudicum consessus æquabilitate quadam ex tribus ordinibus misceretur.] [1]) Initio omnes iudices tabellas in unam cistam coniiciebant, ut, cuius maxime ordinis sententiis reus aliquis absolutus damnatusve esset, sciri non posset. Id mutavit lex Fufia, quam Q. Fufius Calenus prætor a. 59 tulit, ut seorsum singuli ordines sententias ferrent. [2]) Itaque et Cicero (ad Qu. Fr. II, 6, 6, et 13, 3) et Asconius (in orat. pro Scauro et pro Mil.) sciunt et dinumerant, quot in quaque cista damnatoriæ, quot absolutoriæ sententiæ fuerint. [3])

---

sum reiectos esse diversorum ordinum iudices, sine quo servari numeri constantia non poterat, supra intellectum est e Pompeii lege de vi.

[1]) [De Clodio incesti accusato sententiæ 56 latæ narrantur apud Cic. ad Att. 1, 16, 5, schol. Ambros. p. 330 et 338. Frustra Goettlingius p. 476 numerum 70 iudicum post legem Aurelii Cottæ in omnibus iudiciis fuisse efficere conatur, oblitus etiam orationis pro Flacco. Nec probari possunt, quæ de Clodii causa excogitavit.

[2]) Dio Cass. XXXVIII, 8, quem locum recte Baiterus intellexit (in ind. leg. v. *Fufia*), quum superiores de comitiis eam legem latam putassent, quod et verba prohibent (φιλονεικίαι et γένη) et res. Nihil enim ex iis, quæ ibi dicuntur, ad comitia accommodari recte potest. [Eadem tamen sententiarum trium ordinum distinctio apud Asconium significatur iam in Catilinæ iudicio, quod a. 65 factum est, in orat. in Tog. Cand. p. 115 Hot.]

[3]) [Quæ Niebuhrius in Hist. Rom. I p. 464, II p. 454 de tribunis ærariis posuit, nullo neque argumento neque testimonio confirmata, ne nunc quidem attingenda puto, etsi fuit, qui eorum mentionem in hac disputatione desideraret.]

VII.

Præfatio Ciceronis Catoni et Lælio, quum Hauniæ 1835 editi sunt, præposita.

Quod feci ante aliquot annos, quum Ciceronis orationes eas, quæ in scholis legi solent, a me emendatas edebam, ut, quum adnotationem criticam perpetuam editionis consilio excludi iudicarem, tamen, maxime scilicet magistrorum causa, sed etiam aliorum hominum doctorum, qui in hoc studiorum genere versarentur, universam recognitionis meæ rationem in præfatione explicarem exemplisque patefacerem, id in Catone et Lælio eo mihi magis faciendum esse puto, quod in priore libello novo insignique emendationis subsidio usus sum.

Ab Orelliano exemplo, in quo post superiorum curas diligenter recognitus uterque dialogus est, adhibitusque ad Catonem emendandum codex omnium antiquissimus Parisiensis, quibus in locis hoc meum discrepet, ex inferiore margine perspici potest. Sed post Orellium Reinholdus Klotzius, qui Catonem Lipsiæ a. 1831, Lælium a. 1833, auctis etiam codicum subsidiis, edidit, optimorum librorum auctoritatem pressius etiam secutus est scripturarumque ex iis receptarum rationem copiose reddidit. Nam F. V. Ottonis editio Catonis (Lips. 1830) nihil fere

proprii boni habet, inanes verbi substantivi damnationes aliaque eius generis multa, utilis tamen ad cognoscendum apparatum criticum, quem et plenius quam ceteri præter Gernhardum exposuit et auxit codicum Dresdensium scripturis. Ceterum neque grammaticorum veterum testimonia omnia collegit et de aliorum codicibus interdum falsa tradidit, Orellium etiam errantem sequens, nonnulla neglexit [1]). (Duorum codicum Vindobonensium scripturæ varietatem Klotzius in supplementis Annalium Philologicorum vol. II. fasc. 1 typis describendam curavit.) Itaque quæ iam Klotzius recte mutavit et aut argumentando aut ponderandis auctoritatum momentis confirmavit, ea ab hoc loco excludam, quamquam sunt, quæ accuratius paulo certiusque demonstrari possint. Velut (nam exemplo uno et altero defungi nihil vetat) in Catone §. 4 e codicibus optimis restituit: *Qui enim citius adolescentiæ senectus quam pueritiæ adolescentia obrepit?* quum Gernhardus et Orellius scripsissent: *Quid enim? citius* etc., loquendi genus non satis confirmavit, quod fieri poterat comparatis duobus Tusculanarum locis, in libro V § 89: *Qui tandem isti grandiloqui contra hæc duo melius se habent* etc.? et §. 109: *Qui enim beatior Epicurus quam Metrodorus* [2])? Ad hos accedit Horatii versus ep. II, 2,

---

[1]) In uno huiusmodi loco temerariæ mutationis reprehensionem a mea editione avertendam puto. Quod enim § 84 edidi: *Commorandi enim natura deversorium dedit, non habitandi,* ubi ab Orellio, Ottone, Klotzio editum est: *nobis, non hab. dedit,* id feci quum aliorum librorum vestigia sequens, tum auctoritatem codicis Erfurtensis, de quo Orellius et Otto errant; habet enim voces *non habitandi.*

[2]) Etiam de nat. deor. II § 5 vere Lambinus, offensus eadem insolentia orationis, quam in hunc Catonis locum intulerant, quum post *quid enim?* interrogandi particulam desideraret, scribendum putavit: *Qui enim est hoc illo evidentius?*

90, ubi Plauti et Terentii duos locos Schmidius adscripsit. Rursus in Cat. § 29 recte a Klotzio ob codicum auctoritatem repositum est *relinquimus* pro *relinquemus*; de ipso usu præsentis temporis minus commode disputavit; sed de hoc genere per primam personam præsentis temporis interrogandi, quod in refellendo et deliberando usitatum est, satis dixi in partic. II disputationis de emendandis Ciceronis orationibus de provv. conss. et pro L. Balbo [p. 40 huius edit.].

Ne ea quidem attingam hoc loco, quæ ita recepta a Klotzio probavi, ut tamen magis testimoniorum gravitati quam editoris disputationi eum assensum tribuerem; velut in ipso Catonis initio (§ 2) hoc dandum fuit consensui Charisii et codicum bonorum omnium, ut scriberetur *certe scio;* aliam autem esse huius loquendi generis significationem atque eius, quo paulo supra Cicero usus est, *certo scio,* hoc quidem loco et qui ei sunt similes, contortulis Klotzii circumlocutionibus non adducor, ut credam. Neque enim Cicero certum esse dicit, se scire, sed scientiam suam certam esse nec dubitatione implicatam. Itaque eo devenitur, ut, ubi adverbio usus magis definiti locus esset *(certo scio)*, ibi etiam communius *(certe)* poni potuisse et prope sæpius positum esse, non contra, codicum auctoritate moti statuamus, (quemadmodum dicimus et: *jeg veed vist* et: *jeg veed for vist*, nullo discrimine). [1]) Qui autem omnem huiusmodi inconstantiam a lingua Latina excludere conantur, tanquam aliquam maculam, næ illi, quæ sit communis sermonis natura, ignorant. Sed hæc, ut dixi, prætermittam; de illis exponam, quæ huius editionis aut prorsus aut inter recentissimas sunt propria, nec tamen de omnibus; nam minutiora neque per se digna disputatione hoc loco sunt

---

[1]) [Cfr. Hand. Tursell. II, 14 sqq., Zumptius ad Verr. Lib. 1 § 1.]

et magnam partem demonstratione communis auctoritatis defendentur.

Catonis codicem omnium, qui quidem noti sint, et antiquissimum et optimum constat esse regium Parisiensem, quem Orellius cum edita scriptura conferendum curavit. Sed qui id negotium susceperat, Iulius Bergerus, valde indiligentur eo functus est, ut plurimis locis Orellius et, qui eum secuti sunt, deciperentur. Id perspexi ex diligenti eius codicis collatione, quam vir doctissimus mihique amicissimus, Nic. B. Krarupius, a se Parisiis confectam, mihi eximia liberalitate, ut alia egregia Ciceronis librorum emendandorum subsidia, utendam concessit. Neque res dubia ullo modo erat, quum raro Krarupii silentium Bergero repugnaret, sed fere huic tacenti opponeretur a Krarupio enotata scriptura ab eo exemplo, quo utebatur, discrepans. Itaque nunc demum prorsus confirmatur illud de huius codicis præstantia iudicium; antea enim poterat videri, quamvis esset antiquus, non paucas habere vulgarium codicum et editionum pravas et interpolatas scripturas, quas reliqui meliores codices non haberent; nunc (ut his utar) constat, neque initio libelli abhorrens illud ab Ennii versu *pretii* in illo codice esse, neque § 48 *prope*, sed, ut apud Nonium et in cod. Erf., *propter*; nec § 21 verae scripturæ (*quemquam senem*) contra perversam partitionem (*quemquam senum*) hic testis deest. Quum igitur, brevitatis studio, non omnem varietatem scripturæ iterandam putarem (nemo enim, qui critica tractat, Orelliano exemplo caret), huic præfationi supplementum et correctionem eorum, quæ apud Orellium de codice regio traduntur, subieci, paucis quoque locis adnotatis, in quibus amicus meus aliquid, ut fit, non animadvertisse videri possit; quamquam fieri potest, ut scripturæ a Bergero excerptæ secundæ sint manus, quas

Krarupius exclusit omnes; certe huiusmodi est, quod §. 74 extr. adnotatur [1].

Ad præstantissimam igitur huius codicis auctoritatem, ad quem alii cognatione adiunguntur, velut multo et recentior et depravatior Hænelianus, multo iam accuratius hunc libellum exegi, nec pauca ex eo restitui, partim accedente aliorum diversæ originis codicum testimonio, maxime Erfurtensis et Trevirensis, aut utriusque aut alterius eorum (velut §. 15 in voce *complector* pro vulgato *contemplor* Erfurtensis, in omittenda, quam Klotzius reduxerat, præpositione ante voc. *iuventute* Trevirensis); nonnulla autem, quæ nuper a Klotzio ex alteris illis codicibus in ordinem recepta erant, rursus expuli ob auctoritatem codicis regii aut aliis testimoniis (velut in §. 46 in omittenda voce *iam* Nonii p. 236 Merc.) aut ratione confirmatam, cuius generis est, quod §. 65 servavi *sed eam*, ubi Klotzius mendum codd. Trevirensis et Erfurtensis et aliorum nonnullorum, *et eam*, ortum ex *set eam*, recepit, sententiamque apertissimam argutando pervertit. Multa in hoc genere scripturæ Orellianæ conservatæ pono, quæ ad ordinem verborum pertinent (v. c. §. 5, 15, 55 etc.), in quo quum Klotzius alios codices secutus esset, uno etiam et altero loco regii nomen falso positum (ut §. 16), interdum ratiunculas quasdam excogitavit et exornavit eiusmodi, quæ nullam prorsus habent persuadendi vim aut necessitatem. Ut §. 15 quum in cod. regio et Erf. scriptum sit eo ordine, qui apud Ciceronem frequentior

[1]) Dicam in transcursu, non melius rem gestam esse a Bergero in Tusculanis, in quibus idem ille codex regnat. Nam eas quoque Krarupius contulit, cuius testimonia mirifice consentiunt cum illa collatione, quam Fabricius Davisio utendam dedit, quæ nunc in bibliotheca universitatis Hauniensis servatur. [Vid. *Tregderi* præfatio editionis Tusculanarum, Hauн. 1841.]

est (vid. Stuerenburgius ad orat. pro Arch. p. 20 sq.) *quanta quamque sit iusta unaquæque*, is ex aliis codd. edidit: *quamque iusta sit*, et de eo valde asseverat (in adn. ad Læl. p. 90), quod multum situm sit in adiectivo *iusta*. Equidem scire velim, in quem locum id non cadat, ubi ea particula illo modo adiectivo præponatur, ut ista quidem ratione ubique sic scribendum sit; sed hunc animadverto multorum errorem, a Goerenzio, si non ortum, at propagatum, ut, ubi de loco verbi substantivi controversia sit, id, quo sit initio propius, eo gravius proferri putent; quod est longe secus. Subiecta enim hæc unius syllabæ vox interrogativo tanquam enclitica delitescit, extolliturque id, quod tertio loco est.[1]) Dubito, num tantum Krarupii mei silentio tribuam, ut in hoc genere scripturarum ob codicem regium retentarum ponam, quod §. 25 est: *nec vero dubitet agricola.* Sed sive id in codice illo scriptum est sive, ut fere in ceteris, *dubitat*, retinendus coniunctivus est; neque enim, quid respondeant agricolæ, Cato dicit, sed quid possint, si quis quærat, respondere. Ita autem codicem regium primo loco habui, ut ei me ne manciparem, a quo retrahere vel Nonii auctoritas poterat, plerumque sane (velut §. 52 *acini vinaceo*) cum codice regio, sed tamen interdum cum aliis contra eum consentiens, ut §. 45 in omittendo *nostri*. Itaque non sum veritus §. 41 ex Erf. et Trevir. aliisque retinere *longinquior* pro *longior*, nec §. 3 Aristonis patriæ nomen delevi, sed cum Klotzio e codd. Dresdensium trium et Hæneliani aliorumque vestigiis *(Aristocheus, Aristoteus* etc.) *Ceus* scripsi; Peripateticum enim intelligi, qui Ceus fuit, non est longæ disputationis. Nam non solum Panætius et Sosicrates apud

---

[1]) [Cfr. quæ adnotavi ad Cic. de Fin. I § 43 p. 91 sq.]

Diogenem Laertium Chii, Stoici, negant quidquam extare præter epistolas, cetera Cei esse, sed ipse Cicero libr. V de Fin. § 13 Aristoni Peripatetico, non Stoico, ut miro errore Grævius scripsit, alii repetunt, scripta multa et polita, sed gravitate et auctoritate carentia tribuit, quale hoc fuit de senectute; estque omnino hoc genus dialogi de loco communi Peripateticum magis quam Stoicum. [1])

Ne grammaticis quidem veteribus tantum tribui, quantum nonnulli tribuunt, ut iis omnium aut optimorum codicum consensum ratione confirmatum posthaberem. Itaque §. 56 *fuit* non delevi, casu apud Nonium p. 488 et in cod. Hæneliano omissum; multo autem minus §. 51 Charisii auctoritate, qui plura corrupte ex hoc libello citat, v. c. §. 8 et 46, pravum adverbium *proximo* recepi, quod Klotzius, quum hoc loco probaret, inconstanter sprevit ab eodem Charisio oblatum §. 12. (Novi duos locos, qui ad defendendam formam citantur.) Verum hæc universe dicta sufficere opinor; ideo autem minutas res attigi, ne quis in his se iactaret, easque quum verbis amplificasset, neglectas a me quereretur, se Ciceroni salutem reddidisse. Deinceps de singulis quibusdam locis dicam, qui notabiliorem mutationem aut coniectura repertam habebunt; nec ea attingam, quorum diiudicatio posita est in controversia grammatica latiore, quale est §. 27 *Ne nunc quidem* pro *Nec nunc quidem*, quod Ciceronianum non puto [2]), et § 56 *haud scio an nulla*, in Lælio autem §. 20 *haud scio an nihil*, ubi, si Cicero scripsisset *quidquam*, librarii non mutassent.

---

[1]) [Idem nuperrime confirmavit meæ sententiæ ignarus vir doctissimus Fr. Ritschlius in Museo Rhenano novo anni I fasc. 2 p. 192, scite adhibito Plutarchi loco ex initio libelli de aud. poetis. 1842.]

[2]) [Vid. excursus tertius editioni nostræ librorum de Finibus adiectus.]

Cap. 2, 5 editum erat ab omnibus sine ulla discrepantia: *tanquam in arborum bacis terræque frugibus;* ego scripsi *fructibus;* magis enim me codicum regii, Erfurtensis, Pithoeani, Oxoniensis unius movebat auctoritas quam Beieri (ad Offic. II, 3, 12) disputatio non satis cauta; nam non solum fruges communi fructuum nomine comprehenduntur, ut ex illo ipso loco intelligitur, et ipsæ solæ hoc nomine significantur in Catone §. 24 *(non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus)*, sed addito genitivo necessario sic dicendum erat; terræ enim fructus fruges appellantur, ut arborum fructus contrarii ponantur.

Cap. 3, 8 in Themistoclis responso, quod sic scribebatur: *Nec hercule, si ego Seriphius essem, nobilis, nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses,* notavi vocem *nobilis,* ac vellem delevisse, probata Caroli Langii certissima suspicione. Prorsus enim perverse duo adiectiva ad suam utrumque condicionem referuntur, tanquam alia sit nobilitas, alia claritas, ad illam Seriphius, ad hanc homo iners nequeat pervenire, quum hæc sit sententia, eidem rei utrumque obstare, patriæ nimiam parvitatem et ingenii inopiam. Itaque nemo ex Græcis scriptoribus, qui hoc responsum tradiderunt, non una notione eodemque verbo id comprehendit, quod neque Seriphio industrio neque Atheniensi inerti posset contingere; (Herod. VIII, 125 ἐτιμήθην, Plat. Rep. I. p. 329 ὀνομαστὸς ἐγένετο, Plut. Themist. 18 et in apophthegm. ἐγενόμην ἔνδοξος). Manifesta per se res indicio non caret; nam in codd. Erf., Trevirensi, ceterisque fere melioribus (C. Langii, Pithoeano etc.) *ignobilis* est, pravum glossema, non *nobilis,* quod corrigendo effectum est [1]).

---

[1]) De cod. regio dubitatur, Bergero *ignobilis* ibi legi affirmante (nisi is cum Lallemandi editione cod. contulit, ut silentio

C. 7, 23 edidi: *Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, Simonidem, Stesichorum — coegit in suis studiis obmutescere senectus?* Vulgo *num* ante duo extrema nomina repetitur contra codices paulo meliores omnes; non recte Klotzius etiam ante *Hesiodum* particulam sustulit. In huiusmodi coacervatione particula aliave vox communis in primis membris repetitur, in extremis omittitur cum quadam eiusmodi æqualitate, qualis hic efficitur in codicum scriptura; cfr. Verr. V, 51, 133 (quemadmodum a me et Zumptio e codd. locus emendatus est): *Hoc Amestratini, hoc Herbitenses, Agyrinenses, Tyndaritani publice dicunt;* pro Cael. 14, 33: *non patruum, non avum, proavum, atavum audieras consulem fusse?* pro Mil. 7, 20: *qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos* etc. [1]).

Cap. 8, 26 edebatur ab omnibus: *ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem dicit senem fieri*; *ut ego feci, qui* etc. Sed optimi codices (reg., Trev., Erf., præterea duo Dresdenses, alii) habent: *ut et Solonem;* itaque non *et* tollendum, sed, altero *ut* in *et* mutato, vincienda oratio erat (*ut et Solonem versibus gloriantem videmus — — et ego feci)*; neque enim in hac brevitate et sedato cursu anaphora placere poterat.

Cap. 10, 31 hactenus scriptum fuit: *nusquam optat, ut Aiacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si*

Orellius confisus sit), Krarupio tacente. In Hænliano est sane *ignobilis*.

[1]) Paulo ante 6, 20 qui ad codices attenderit, non requiret, cur mendi notam apposuerim; aliud enim latet poematis nomen; et tamen in huiusmodi editione fortasse satis erat illud signum iis adscribere, quæ sententiæ aut orationis pravitate offendunt.

acciderit, non dubitat, quin brevi sit Troia peritura. Ex optimis codicibus Klotzius edidit: *si sibi acciderit;* residet vitium in *at*, pro quo, præcedente negatione, cui contraria subiicitur affirmatio, constans Ciceronis usus postulat *sed.* Iam in codice regio scribitur: *sed sex Nestoris, quod si sibi acciderit, Aiacis similem habeat ducem, at ut Nestoris, non* etc. Facilis igitur veri inventio est; nam SED VI NESTORIS (quod etiam in Pithoeano et Hæneliano est) scriptum est pro: SED UT NESTORIS, confusis I et T; tum VI acceptum pro numero; accessit corrector, qui *at ut* supposuit, quod in regio cum alia interpolatione ex margine in orationem receptum est loco non suo. Hinc reliquæ codicum turbæ ortæ sunt. [1])

Cap. 12, 42 olim edebatur: *Quorsus hæc? Ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione et sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret.* Gernhardus edidit *effecerit*, quod Orellius nescio quo errore in editionibus et codicibus esse putavit, quum in uno codice Oxoniensi, uno Vindob., et fortasse uno et altero Dresdensi (apud Ottonem) repertum sit. Itaque Klotzius *efficeret* restituit, sed hærens, opinor, in temporum coniunctione, e codice regio, Pithoeano, duobusque aliis (et margine Hæneliani) pro *intelligatis* scripsit *intelligeretis*; quod tamen ipse quomodo defenderet, non invenit, quum præcedenti interrogationi subiiciendum præsens tempus esset; nam quod sequenti sententiæ condicionali vim

---

[1]) Ad Famil. XV, 4, 8 legitur: *Eranam autem — itemque Sepyram et Commorim — cepimus castellaque sex capta, complura incendimus.* Pessime coniunguntur *cepimus — captaque (sunt) — incendimus;* ridicule autem ita narratur, tanquam alia castella ceperint, alia non capta combusserint. Scribi debet: *castellaque UI capta complura incendimus.*

tribuit primarii verbi mutandi, nihil est, nec exemplo veteris scriptoris, sed a se conficto utitur. Itaque dubium non videtur, quin hoc imperfectum interpolationi debeatur, qua damnata non minus rectum est *efficeret;* hoc enim Cato dicit, effecturam id senectutem, si aliter fieri non posset; nunc ratione id et sapientia effici. In proximis verbis quum ederetur: *Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est ac mentis — præstringit oculos,* non Ciceroniana membrorum coniunctione (vid. Opusc. nostra priora p. 334 sqq.), ego *ac* sustuli auctoritate Nonii et codicis regii duorumque præterea codicum [1]. [Ad Cic. de Fin. IV § 56 p. 570.]

Cap. 14, 46 restitui, quod præstantior codicum auctoritas (reg., Erf., Hænel., cett.) commendabat, sententia requirebat: *voluptati, cuius est fortasse quidam naturalis modus;* nam Cato quendam modum voluptatis (quod idem est ac si dicas, voluptatem usque ad quendam modum) concedit fortasse naturaliter appeti, ut tantum id, quod hunc modum excedat, reprehendi debeat. Necessaria hæc certorum finium significatio prorsus deest in altera scriptura *motus*, quæ nescio quam formam et proprietatem movendi significare videtur. Sed fefellit editores recentiores, quod in his verbis: *est quidam naturalis modus* tantum modi significationem animadverterunt, quasi hoc diceretur: *cui fortasse modus adhibendus est*, ineptissime sane, concedendi vim, qua voluptas usque ad hunc modum recipitur, non viderunt.

Cap. 14, 49 edunt inde ab Ernestio, probata Grævii coniectura: *Mori pæne videbamus in studio dimetiendi cœli atque terræ C. Gallum* etc., Klotzius autem *pæne*

---

[1]) In Lælio §. 95 ob eandem causam ex uno cod. Vindob. edidi: *constantem et severum et gravem.*

delevit, quod vocabulum et in omnibus est codicibus, excepto uno Oxon., et certo loco positum inter *dimetiendi* et *cæli*; contra *moriendi* verbo nemo controversiam movit, quod in codice regio omittitur, in codice Erfurtensi in rasura est, in aliis codicibus transponitur non uno modo. Sententiam hoc verbum, transposito *pæne*, ut cum eo coniungi possit, eam efficit, quæ etsi ferri possit, tamen nec ipsa aptissima sit (neque enim de studiis ad ultimum vitæ tempus retentis hoc loco agitur, sed universius de senectute in studiis occupata) nec cum iis, quæ sequuntur, optime coniungatur; nam minora graviori subiiciuntur; omisso autem *pæne* aut ibi posito, ubi codices id habent, sententia perversa efficitur; incipit enim Cicero de morte Sulpicii dicere, deinde de delectatione senectutis loquitur. Deleto autem vocabulo *mori*, omnia aptissima fiunt; primum enim, cuius studii in Gallo testes fuerint, Cato dicit, deinde, quantum id fuerit, exponit. Prima illa sententia quum per se accepta nimis videretur ieiuna, librarii graviorem reddere studuerunt. At *pæne* male altero loco poni aiunt. Nescio, cur. Nam nec cælum vere quisquam dimensus est, et Romano homini parumque subtiliter loquenti de rebus mathematicis vix terram prorsus dimetiri quisquam posse videbatur. Itaque Cato Gallum *pæne* cælum et terram dimetiri voluisse dicit.

Cap. 17, 50 edebatur: *Conditiora facit hæc supervacanei etiam operis aucupium atque venatio;* quod ego vereor, ut recte dicatur; nam *aucupium supervacanei operis* non intelligitur universe omne aucupium, quod semper supervacaneum opus habeat, sed id aucupium (id eius genus), quod supervacaneum opus habeat; nec id ipsum rectum est, adiungi hanc tanquam descriptionem aucupii, quum hæc potius sententia sit, ceteris operibus

necessariis adiungi tanquam supervacanea et tamen aliquid afferre aucupium et venationem. Rectius igitur in codice regio, Palatino primo, optimo Grævii scribitur ablativo casu: *supervacaneis operis* (in Hænel. *supervacantis)*, quod Lambinus quoque in suis libris repperit et probavit et, si Grævius verum dicit, C. Langius, fortasse in altera editione.

Cap. 18, 65 vulgo edebatur: *ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit*; in quo mirum est, neminem e recentioribus pravitatem sententiæ animadvertisse; nam omnis ætas omnes sunt ætatis gradus, pueritia, adolescentia, iuventus, ceteri, qui non vetustate coacescere ineptissime dicuntur; id agitur, in omnibusne hominibus hanc habeat vim senectus, ut difficiles fiant, an in aliquot propter eorum naturam. Klotzius tamen, recepta codicis regii et Erfurtensis et aliorum scriptura: *non omnis ætas naturæ vetustate coacescit*, novum addidit vulnus; nam quum *vetustas* optime diceretur absolute de tempore senes efficiente, inauditam quandam *naturæ vetustatem* (ætatum, quasi, si sit aliqua singularum ætatum, ut pueritiæ, natura, ea veterascere possit,) in Ciceronis orationem induxit, quam pro natura consenescente dici voluisse videtur; vertit enim: *das Aelterwerden*. Verum viderant Manutius et Lambinus, qui, excluso glossemate, scripserunt: *sic non omnis natura*, id est, omnis naturæ homines; eamque lectionem præstant duo perboni codices, Trevirensis et Pithoeanus, aliique minoris præstantiæ.

Cap. 19, 68 legebatur: *Sensi ego tum* (*quum*) *in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, mortem omni ætati esse communem*. In hac sententia minus rectum videri poterat, sensum doloris in morte Æmiliorum puerorum ad

Catonem, tanquam domesticæ calamitatis, referri, non ad fratrem Scipionem. Iam *quum* sive *tum* omittitur in cod. regio, Vindobon. secundo, Hæneliano, Basileensi, duobus Dresdensibus (apud. Ott.), uno Oxoniensi, *meo*, quod in illa conformatione sententiæ necessarium est, in regio, Hænel., Trevir., Erfurt., Vindob. sec., Basileensi, uno Dresdensi, *in* post *tum* in regio et Cizensium antiquissimo (apud Gernhardum), *tuis*, quod non minus quam *meo* necessarium est, in regio, Erfurt., Lipsiensi, Vindob. sec., tribus Oxon., editionibusque vetustissimis. In codicis regii scriptura ubi ex *tum* fecerimus *tu in*, mutatione pæne nulla, hanc habebimus, quam secutus sum, elegantissimam et verissimam loci formam: *Sensi ego in optimo filio, tu in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus*, etc.

Nullam insigniorem feci mutationem quam initio c. 20. Scriptum ibi sic erat: *Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est (est cert.) terminus; recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi et tueri possis et tamen mortem contemnere.* Prima quinque verba in nullo codice fide digno inventa credo; certe absunt a regio, Trev., Erf,, Bas., Hæn., Vindob. sec., Manutii codd. plerisque, Gulielmi et Gruteri omnibus, Pithoeano cod. Græviique libris, Oxoniensibus et Dresdensibus item omnibus; recteque Manutius ea eiecit. Addita sunt ab aliquo, cui idem, quod Gernhardo, visum est, necessario requiri aliquid, ad quod contrarie referretur *senectutis* nomen. Verum quum tota superior fuerit disputatio de senectute proximaque de mortis propinquitate, eo Cato devenit, ut terminum nullum esse senectutis dicat. Itaque in hoc transitu caput est sententiæ nec quidquam contrarii requiritur. Minus manifesta testimonia veritas habet in extrema parte sententiæ, in qua

codices mirifice variant. Vulgatam scripturam ex codicibus nuper collatis habent Trevirensis et Vindob. sec. et Hænelianus, tum plerique alii, sed regius: *possit, mortemque contemnere*, quod Klotzius recepit, Erfurtensis: *possis et tamen mortem non timere*, Bas.: *possit tandem valet mortem contemnere.* Quamcnmque ex his scripturis elegeris, non solum prava erit sententia, sed ita a re et cohærentia orationis abhorrens, ut Ciceroni excidere non potuerit. Nam quum tamdiu recte vivi statuitur, quamdiu quis munera exsequi et mortem contemnere possit, sequitur, ut, quum quis mortem iam nequeat contemnere summoque eius timore angatur, tum sit tempus e vita excedendi; quo quid est perversius? Nec melius est, quod mortis contemptio eadem proportione atque vires minui dicitur, quum contra tædium vitæ contemptum mortis afferre consentaneum sit. Ex ipsa codicum discrepantia manifestum fit, adiecta hæc esse, quod non appareret, ea, quæ sequuntur: *Ex quo fit* etc., quo referrentur. Verum ea cum superioribus sic connectuntur, ut, quum nullus sit certus senectutis terminus, nunquam in ea prænatura mors esse possit. Iure igitur Schuetzius, Ursinum secutus, interpolationem notavit; ego sustuli, sic scribens: *quoad munus officii exsequi et tueri possis; ex quo fit*, cett.

Cap. 20, 76 erunt fortasse, qui mirentur, cur, spreto codice regio eiusque secta, cum Trevirensi et Erfurtensi reliquisque *rerum omnium satietas* scribere maluerim, quum prasertim *studiorum omnium* iis, quæ sequuntur, aperte confirmari videatur. Verum ego ex his ipsis ortum priore loco *studiorum* nomen putavi; rectiusque rerum satietas effici dicitur, quum studia rerum occidunt, quam studiorum.

Cap. 22, 80 necessariam iudicavi Manutii et Lambini correctionem, qui scripserunt: *ceterarum rerum, per-*

spicuum est, quo quæque discedat, quum esset *discedant;* neque enim in hac distributione genitivo partitivo feminini generis ullo modo subiici neutrum *quæque* potuit: erratum est ob proximum *abeunt,* quod ad ceteras res refertur.

De Catone satis dictum est. Id Laelio nihil habui novi subsidii, itaque minus sæpe ibi a Klotzii editione discessum est, (in qua incommodum est, quod optimi codicis, Gudiani, scripturam non integram cognoscimus,) et tamen quum omnia ad codices, de quorum scriptura constabat, de integro exacta, etiam minima (velut §. 4 *diutissime senex* retentum est ob testimonium codd. Guelff. in præf. edit. Beierianæ p. VII), tum quædam etiam coniectura emendata. Illius generis præcipua, hæc omnia persequar, si prius dixero, vel optimos, qui nuper adhibiti sunt, codices, integritate cedere iis, quos viderat Car. Langius. Neque enim quisquam postea in codice vidit, quod is c. 2 §. 9 ex Iacobi Susii libro edidit omnesque tenemus: *sed hi in pueris, Cato* etc. Itaque valde expetenda est plenior cognitio codicis antiquissimi Weingartensis, ab Orellio in epistola ad me (ante Cic. Orat.) p. XV commemorati, si forte is ad Langianos illos accedat, qui quo devenerint, non constat.

Cap. 7, 23 videtur in omnibus codicibus legi, quod edebatur: *ex dissensionibus atque discordiis percipi potest.* Nec tamen dubitavi huic loco eandem adhibere correctionem *(perspici),* quam aliis locis viri docti ex codicibus adhibuerunt, velut de Legg. 1 §. 51; nihil est enim frequentius confusione horum verborum. Perceptio hic nulla significatur sententiæ reive ad discendum propositæ, sed ex comparatione contrarii animadversio.

Cap. 7, 25 ex uno, de quo constet, codice Erfurtensi veram scripturam restitui: *Nos vero a te potius;* quod

enim legebatur: *Nos autem a te potius*, id nunquam ponitur in huiusmodi responsis, quæ alterius orationi cum assentiendi aut dissentiendi significatione adiunguntur.

Cap. 10, 35 omnes inde a Grævio ediderunt: *Eorum querela inveteratas non modo familiaritates extingui solere, sed odia etiam (etiam odia) gigni sempiterna*, codicum auctoritate perexigua. Nam et Erf. et uterque Orellii codex et tres Klotzii et omnes Beieri et ex Oxx. saltem sex habent, ut olim edebatur, *inveterata*, quod verum esse, facile perspici potest. Nusquam enim isto modo Cicero voces distraxit, ut *non modo* inter adiectivum et substantivum interponeret, nisi adiectivum commune esset duobus substantivis, ad quæ particulæ pertinerent. Recte autem dicitur *inveterata querela*, in quo Grævius hæsit; neque enim subito dissolvitur familiaritas, sed quum querela insedit et inveteravit factaque est eadem subinde refricando acerbior, tum sequitur amicitiæ interitus.

Cap. 11, 38 Schuetzius, quod ei accidit interdum festinanti et totam rem levissime gerenti, sed tamen ad naturalem sententiarum elocutionem attendenti, vidit, quod ceteros fugit præter Canterum, quum de eo, quod ex aliqua re secuturum esset, disputaretur, prave dici: *perfecta quidem sapientia simus, si nihil habeat res vitii; sed* etc.; nam quum concederetur, nihil esse vitii, si res certo modo comparata esset, negaretur autem, esse ita comparatam, dicendum necessario esse: *perfecta quidem sapientia si simus, nihil* etc. Ceteri editores, si modo ad sententiam attenderunt, vulgatam scripturam in hanc fere sententiam videntur intellexisse: perfecta sapientia opus est, ne vitii quid inde oriatur. Verum id nec particula *quidem* patitur nec hypothetica sententiæ forma, nec isto modo Latine significatur condicio rei cuiusdam assequen-

dæ, sed hoc: Perfecta sapientia esse debemus, si nihil *habitura est* res vitii. (Vid. de Nat. Deor. I §. 103, de Legg. I §. 56, Tusc. V § 13, Academic. II §. 25, pro Rosc. Am. § 68. Græcorum est *εἰ μέλλει τὸ πρᾶγμα ἕξειν*, vid. Matth. Gr. Græc. § 498 d, p. 942 ed. 2.) Excidit *si* ante *simus*; deinde, quum ad sententias coniungendas desideraretur, loco non suo suppletum est [1]).

In c. 15, 53 primum scripsi: *Quod si forte, ut fit, ceciderunt, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum.* Erat *ceciderint*, quasi res futura exspectaretur;

---

[1]) In transcursu attingam interpretationem extremorum huius capitis verborum: *At vero Ti Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus*, in quibus Klotzius ad *minime* intelligit *sequebatur*, deinde *est*, putatque, quum enumerentur sectatores Ti. Gracchi, optime adiungi: *et minime sequebatur Caius*; tum vero verba sic structa: *Carbo et minime tunc quidem Caius, nunc idem acerrimus,* divelli et assumi *est*, licere credit; quæ quum mihi nullo modo probentur, cogor eam interpretationem tenere, quam is "et historiæ fidei et rationi grammaticæ et omni sensui humano vehementer repugnare" ait, ut ex *acerrimus* in priore membro intelligatur *acer*. Sensus humanus quid hic agat, nescio; ad historiam quod attinet, nego, ullis machinis effici posse, ut non *sequebatur* ad Caium quoque affirmativo modo pertineat, ut hoc quidem Ciceroni eripi nequeat; nec quisquam veterum negavit Caium Tiberii partes secutum esse. Plutarchus scripsit, *Ti. mortuo*, quum Caius admodum adolescens esset, eum inimicos timentem (eosdem igitur habebat, quos frater) relicto foro quiete vixisse; de Plutarchi autem verbis in vita Tiberii c. 8 C. Langius valde fallitur, in quibus *τὴν μυρίων κακῶν ἄρξασαν αὐτοῖς πολιτείαν* ex Plutarchi persona dici patet. Restat ratio grammatica. Citavi olim Liv. XXXVII, 41: *Quæ nihil admodum Romanis* [incommoda], *eadem perincommoda regiis erant.* Addam nunc Cic. de rep. I § 71: *quem si habemus, etsi ne nunc quidem* [quisquam est florentior], *tum vero quis te possit esse florentior?* Nam Tacito non utor.

agitur autem de effectu rei præteritæ fieri solitæ, in quo illud est rectum dicendi genus; nam coniunctivus perfecti prorsus ab hac loquendi ratione excluditur, quæ non hypothetica est, sed simpliciter condicionalis. Librarii autem et editores certatim aberrant. Itaque recte scribitur de Offic. I §. 151: *si satiata quæstu — se in agros possessionesque contulit, videtur iure optimo posse laudari*; paucissimi tantum et mali codices *contulerit* habent. Contra in eodem libro §. 123 editur ab omnibus: *Sin autem etiam libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est* etc.; codices tamen optimi, velut quinque Orellii, ex quibus duo antiquissimi sunt, habent *accessit*. In Tuscul. libr. II §. 58 in editionibus est: *cuius si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod — non parati simus ferre*. Verum codex regius et quinque Oxonienses (addo codicem Pithoeanum ab eo, quo Gulielmus usus est, diversum et ab initio mutilum, cuius scripturæ enotatæ servantur in bibliotheca universitatis nostræ) habent: *adspeximus*. In Laelio idem error infra §. 74 a Klotzio libris admonentibus correctus est, ubi edebatur: *si qui ineunte ætate venandi aut pilæ studiosi fuerint*. In Acad. II §. 127 huic perfecto, quod ita vim præsentis habet, ut præsens ei subiiciatur, suppositum est futurum: *Si vero aliquid occurret, quod veri simile videatur, humanissima completur animi voluptate*. Debebat tum esse *complebitur*. Sed recte codex unus et vet. editio *occurrit*. Paulo est diversum *nisi* adiunctum sententiæ negativæ aut per interrogationem neganti. Tamen in Tusc. IV §. 48 e codice regio et Pithoeano illo reponendum est: *An vero vir fortis, nisi stomachari coepit, non potest fortis esse?* ubi editur *coeperit*, et §. 50 ex iisdem codd. (regii testimonium, quod Davisius in secunda editione secutus est, a Krarupio confirmatum, Orellius ne-

glexit) et vett. edd.: *nisi insanire coepit*, pro *coeperit*. Idem est, frequentior etiam, error editorumque inconstantia in perfecto indicativo subiecto particulæ *quum*, de qua re dicam ad Ciceronis libr. V de Fin. §. 42, ubi e codicibus reponendnm erit: *quum autem paullum firmitatis accessit*, pro eo, quod editum ab omnibus est: *accesserit*. [1]) Deinde in eo Laelii loco, a quo digressus sum, legebatur: *Quod Tarquinium dixisse ferunt, tum exulantem se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quum iam neutris gratiam referre posset.* Miratur Klotzius, quod Orellius participium *exulantem* notaverit tanquam spurium, quum Gernhardus aliique id explicationis causa particulæ *tum* additum esse ostenderint. Sensit, opinor, Orellius, non solum admodum superfluam eam esse explicationem et illepidam, sed nullo modo ferendam. Tollitur enim dicti vis, quicquid ad *tum* additur temporis notæ, quod definiri debet sententia relativa; ne grammatica quidem ratio patitur in vulgata scriptura *tum*, ut debet, cum *intellexisse* coniungi, sed cum *exulantem*, ut definiatur non intelligentiæ acceptæ tempus, sed exilii, quod ridiculum est. Quum igitur non satis probabile videretur, eam vocem additiciam esse, quod eius addendæ causa vix fuisset, transpositione locum emendandum putavi, ut esset: *ferunt exulantem, tum* etc.; nec tamen valde refragabor, si quis iudicaverit, vim huius circumlocutionis: *tum, quum — posset* hoc uno vocabulo ab interprete aliquo comprehensam esse.

---

[1]) [Dixi de hac re ad libr. V de Fin. § 41 p. 690 et in Add. p. 880. Quos in illa nota extrema commemoravi locos, in iis coniunctivus perfecti ponitur propter secundam personam hypotheticam in subiecto fingendo.]

Cap. 17, 63 edendum putavi coniectura: *quam etiam si neglecta amicitia consecuti sint, obscuratum iri arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia.* Erat *consecuti sunt;* mutavi autem non ob particulas *etiam si* (quod pæne volebat Ochsnerus in Eclogis Cicer. p. 187), sed quod, si indicativus retinetur, hæc verba ex Laelii persona dicuntur hac sententia: *tum quum iam potentiam consecuti sunt, etiam si — sunt, tamen arbitrantur;* videtur autem necessario significari debere hominum nondum potentiam adeptorum, sed de ea comparanda cogitantium ratiocinatio; itaque hæc ex illorum persona dicuntur, estque *consecuti sint* pro futuro exacto coniunctivi.

Cap. 18, 67 eam recepi scripturam, quam a Beiero propositam Klotzius perineptam iudicavit; ego ipsius vulgatæ scripturæ (*Veterrima quæque, ut ea vina, quæ vetustatem ferunt, esse debent suavissima*) explicationem illo nomine digniorem puto. Nam quum multi intellexissent, *veterrima quæque* neutro genere generaliter dici, ut neque ipsa sententia apta esset, neque comparatio vinorum, quæ ipsa ea appellatione veterrimorum quorumque continerentur, ferenda, Klotzius ad *veterrima quæque* audiri vult *amicitiarum*, ut sint *veterrima quæque, quæ sunt in amicitiis.* Loquendi genus ut Latinum esse evinceret, non laboravit, quod magnopere faciendum erat; deinde non de iis, quæ sint in amicitiis, sed de ipsarum amicitiarum ordine et dignitate quæritur. Relinquitur igitur (nam attractionis color, quem Orellius induxit, facile evanescit), ut aut cum Erasmo legamus: *veterrimæ — suavissimæ*, aut cum Beiero *debet;* quorum posterius esse præferendum, non solum erroris, qui librariis in hac correctione imputatur, proclivitas ostendit, sed Ciceronis et antiquorum consuetudo in pronomine *quisque* cum

superlativis coniungendo, in quo in masculino et feminino genere singularem numerum servant. Atqui et præcessit pluralis et in comparatione vinorum is est numerus. Quasi non in hoc dicendi genere pluralis numeri notio sit, aut cum veterrima *quaque* amicitia unum vini genus, ac non veterrimum quodque contendi debuerit, id est, *ea vina, quæ vetustatem ferunt.*

Cap. 23, 86 edebatur: *Una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt; quamquam a multis ipsa virtus (virtus ipsa) contemnitur et venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur.* Patet attendenti, non recte hæc coniungi particula *quamquam;* neque enim contraria sunt et repugnantia; magis patebit, rectius oratione interpuncta; sequitur enim: *Multi divitias despiciunt —; honores vero — quam multi ita contemnunt* etc.! Hæc, in quibus etiam anaphoræ figura inest, male puncto ab illis, quæ de virtute dicuntur, disiuncta sunt. Apparet, his confirmari id, quod erat propositum: *Una est amicitia* etc. Itaque sic concluditur oratio: *De amicitia omnes ad unum idem sentiunt* etc. Non dubitavi igitur, quin *quamquam* ab aliquo orationis vinciendæ studio insertum esset. Nec retraxit me ab hoc iudicio, sed confirmavit prorsus idem mendum in oratione Philippica IV §. 13 hærens, in eadem orationis forma. Quid sententia ibi postularet, Ernestius vidit, *quamquam* in *nam* mutans; sed particula tollenda est.

Cap. 24, 88 secutus sum coniecturam Facciolati, quæ mihi ab eo inde tempore, quum primum hunc librum legi, necessaria visa est. Is locus in ceteris exemplis sic scriptus est: *Est enim varius et multiplex usus amicitiæ multæque causæ suspicionum offensionumque dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut et utilitas* (al. *veri-*

tas) in amicitia et fides retineatur: nam et monendi amici sæpe sunt et obiurgandi et hæc accipienda amice, quum benevole fiunt. *Sublevare offensionem* idem, opinor, erit atque *elevare*, efficere, ut minus gravis sit minusque appareat, in quo ipsa verbi mutatio mira est; illud autem longe mirabilius, quod, quum universe offensiones elevandas dixisset, subiicit unam quandam sublevandam esse. Nam quod Beierus *sublevare* vult esse *caute subire*, id qui e verbo efficiatur, ignoro, et cautionis certe, quæ ad omnes offensiones pertinet, præcipua erit significatio, non subeundi. Nec *una illa* in hac coniunctione ullo modo potest esse *illa præter ceteras*, quod idem putat. Quæ est autem una illa? Ceteri quid putarint, nescio; Klotzius graviter errat, qui his verbis: *ut et utilitas in amicitia et fides retineatur*, definiri eam credit; (sic enim accepisse debet, qui hic sententiam plenam esse iudicet, deinde cetera uberioris explicationis causa adiecta;) quæ enim iis verbis significatur offensio? aut quæ hæc est oratio: *una illa sublevanda offensio est, ut — retineatur?* Hæc quidem verba causam continent, cur sit offensio sublevanda, si quidem *sublevanda* verum est; ipsa autem offensionis definitio continetur illis verbis: *nam et monendi amici sæpe sunt* etc., Latino loquendi usu, ad pronomen demonstrativum, cui ipsi in nostris linguis sententia explicativà adnectenda erat, relata particula *nam* sive *enim*. (Vid. Handii Tursell. vol. II p. 379, cuius exempla si cui rem latissime patentem apud Ciceronem non satis copiose illustrare visa fuerint, addi hæc poterunt: De Nat. D. II §. 138, ubi Heindorfius attigit, Acad. II §. 107, Fin. III § 59, Tusc. IV § 45, de Divinat. I §. 80, Orat. §. 58, Verr. IV §. 58.) Hoc qui tenebit, facile intelliget, hanc offensionem non unam elevandam dici, sed, quum ceteræ omnes fugiendæ et elevandæ sint, hanc unam

non vitandam, si opus sit, sed veritatis causa suscipiendam. Recte igitur Facciolatus tale verbum requisivit; proximum est autem *subeunda.*

Unum præterea addam; quæretur enim fortasse, cur §. 77 interpolationis notam posuerim. Feci autem, quod neque quid esset *agere aliquid auctoritate* (nisi forte *efficere*) neque, si alio modo verba iungerentur, quid esset auctoritas non acerba, intelligebam; nec, quod Schuetzio placuit, *gravi auctoritate agere,* huiusmodi quidem rem, qualis hic commemoratur, recte dici puto, nec ex eo oriri potuit *graviter.*

Scripturæ codicis regii Parisiensis in Catone Maiore ab exemplo Orelliano discrepantes præter eas, quæ iam ab Orellio adnotatæ sunt, aut cum eo exemplo contra, atque ab Orellio traditur, consentientes.

C. I. § 1. Ecquid erit præmi) om.
non cognomen) *cogn. non*
eisdem) *iisdem.*
2. igitur laudari satis) *laudari igitur satis*
3. de senectute ad te) *ad te de senectute*
Chius) om.
auctoritatis) *auctoritas*
(*suis libris* Grævii edit. Neapol., tacet Kr.)
II. 4. tum ceterarum) *cum cet.*
(*sapientiam* G. t. Kr.)
(*nihil est in ipsis opis* Kr.)
putavissent) *putassent*
(*quam octogesimum* G. t. Kr.)
consolatione) *consolatio*
5. frugibus) *fructibus*
(*Quid est enim* Kr.)
6. (*ut dicis, gratum* G. t. Kr.)
Laelius. Volumus) *Scipio. Vol.* G. t. Kr.
III. 7. meorum æqualium) *æqu. meor.*
venirent) *evenirent*
8. (*nobilis* G. t. Kr.)
9. efferunt) *ecfecerunt*
(*ne extremo* Kr.)
id) *id quidem*

IV. 10. recepit) *recipit*
adolescens ita dilexi senem) *sen. ad. ita dil.*
consul) *consulatum*
ego) *eo*
11. pro rei publicæ) *rei publ.*
(*ferrentur-ferri* G. t. Kr.)
V. 13. Quorsum) *quorsus*
et eleganter) *atque el.*
se dicit) *se dicitur.*
14. Sicut) *sicuti*
Flamininus) *Flaminius* G. t. Kr.
quidem V et LX) *V et LX*
16. contemplor) *conplector*
faciat) *facit*
(*quæ iuventute* Kr.)
VI. seniles) *similes*
(*ad pac. c. Pyrrho foed. fac.* Kr.)
16. viai) *via* G. t. Kr.
hæc) *hanc*
superiorem consulatum) *cons. sup.* G. t. Kr.
17. nihil agere) *agere nihil* G. t. Kr.
dicant) *dicunt*
18. (*iam* pro *iam diu* Kr. non adnotavit.)
19. (*annus est* Kr.)
20. externa) *externas*
labefactas) *labefactatas*
Proveniebant) *provenientur*
VII. 21. aut si) *aut etiam si*
in memoriam redeo) *redeo in mem.* G. t. Kr.
senum) *senem*
22. (*dummodo* pro *modo* non adn. Kr.)
iudicum) *iudicium*
23. obmutescere) *obmutiscere*
omnibus his) *omnibus iis* G. t. Kr.
24. (*mirum sit* pro *mirum* non adn. Kr.)
prosient) *prosint* G. t. Kr.
25. (*dubitat* pro *dubitet* non adn. Kr.)
VIII. Melius) *Et melius*
26. eorum senectus) *senectus eorum*
ut Solonem) *ut et Solonem*
nota essent) *essent nota*
IX. 27. is enim) *his enim*
28. decorus est) *est decorus* G. t. Kr.
29. adolescentulos) *adulescentes*
ista ipsa) *ipsa ista*
(*enim* pro *etenim* Kr.)
X. 31. Tertiam enim iam) *Tertiam iam enim*
Quam ad) *ad quam*
at ut — non) *sed sex Nestoris quod si sibi acciderit aiacis similem habeat ducem at ut Nestoris non*
32. annum ago) *ago annum*
Acilio) *om.*
(*non afflixit* pro *nec aff.* non adn. Kr.)
cui) *qui*
34. avitus) *habitus*
XI. (*quoniam* pro *quæ non* Kr. non adn.)
35. ita multi) *multi ita*
vitium est) *est vitium* G. t. Kr.
infirmi sunt) *inf. sint.*
36. exercitatione) *exercitationum defetigatione*
37. illa domo mos patrius et) *illo animus patrius*
38. nemini) *menti*
(*pontificium* Kr.)
obrepat) *obreptat*

XII. 39. corporis voluptatem) *volupt. corp.*

40. esse tam) *tam esse*

41. intelligi posset) *intellegi possit*

tamque pestiferum) *om.*

42. habendam) *habendam esse*

effecerit) *efficeret* G. t. Kr.

Flaminini) *Flaminii*

L.) *C.*

exoratus) *exortatus* (sic).

XIII. 43. ex eius) *eius*

P. Decii) *Decii*

44. hamo) *om.*

potest delectari) *delectari potest* G. t. Kr.

45. (*fiunt* Kr.)

XIV. 46. est etiam) *est* G. t. K.

voluptatibus ipsis) *ipsis vol.*

(*Xenophontis est* Kr.)

47. molestum) *est molestum*

sicut) *tanquam* G. t. Kr.

48. (*propter* Kr.)

49. contentionis) *contentionum*

C.) *om.*

nobis ante) *ante nobis* G. t. Kr.

XV. 51. diffindit) *diffundit*

52. noscatis) *pernoscatis* G. t. Kr.

e terra) *terra*

ex fici) *effici*

fulta sit) *fulta est*

53. (*dein* pro *deinde* Kr. non adnotavit.)

tum fructu) *cum fr.* G. t. Kr.

(*sarmentorum* pro *sarmentorumque* non adn. Kr.)

54. ut mihi) *et mihi*

Laertem) *Laertam*

etiam hortis) *hortis etiam*

apium) *et apium*

XVI. 55. fuisse sentio) *sentio fuisse*

et studio) *a studio*

sum) *om.*

natura) *om.*

in hac vita) *in hanc vitam*

56. eis) *iis* G. t. Kr.

(*sed delectatione* pro *sed et del.* Kr. non adn.)

57. dicam) *plura dicam*

aut calescere) *æque cal.*

refrigerari) *refrigerare*

58. sine his) *sine iis*

XVII. 59. Atque ut) *Atque etiam ut*

(*libro quo loquitur* pro *libro loqu.* Kr. non adn.)

regem Persarum) *Persarum regem*

e floribus) *et flor.*

sed etiam) *sed eam*

et ei) *et*

omnia ista sum) *ista sum omnia*

Rite) *recte* G. t. Kr.

coniuncta) *convincta*

60. Ita) *Itaque* G. t. Kr.

eius) *huius*

61. sententia) *tentia*

(*ipsa extremos* pro *extremos* Kr. non adn.)

XVIII. 63. ipsa) *om.*

morata) *morata sunt*

Lacedaemonem) *Lacedaemonum*

ludis) *ludos*

consessu) *consensu* (et infra iterum.

consederant) *considerant*

omnes) *omnes illi dicuntur*

illum) *om.*

64. ex iis) *ex his*

nostro) *vostro*

66. minus viæ restat) *viæ minus restet*

XIX. inveniri) *invenire*
67. melius) *et melius*
illud est) *est istius*
illud) *id ei*
68. ego tum) *ego*
meo) *om.*
tum in) *tum*
ad) *om.*
tuis) *om.*
Senex) *At senex*
[iam]) *om.*
69. Arganthonius) *Argatanius*
70. fabula est) *est fabula* G. t. Kr.
est longum) *longum*
reliqua) *reliqua autem*
71. ante partorum) *peractorum*
mori sic mihi) *mihi mori sic*
vis flammæ) *flammæ vis*
sicut) *sicut eum*
avelluntur) *evelluntur*
XX. 73. elogium est) *elogium*
credo) *credere*
scio an melius) *nemilius*
(*fletum* pro *fletu* non adn. Kr.)
74. isque) *usque*
id incertum) *incertum*
animo) *anima*
(*subintellige solum* Kr. non adn.)
75. Cannensi) *Cannesi*
sæpe locum) *locum esse*
76 ut mihi) *mihi*
XXI. 77. audeam) *adeam*
C.) *om.*
78. Pythagoram) *om.*

Epimetrum

de versibus Ennii, quos Cicero in initio Catonis Maioris posuit. [1])

Disiectas antiquorum scriptorum, quæ longa ætas nobis eripuit, reliquias sic ordinare, ut etiam exigua fragmenta in qua operis parte olim posita et quomodo cum toto argumento coniuncta fuerint, appareat, præter utilitatem, etiam suavitatem habet tantam, ut non mirer

---

[1]) [Nunc primum editum. Non facile aptiorem locum nacturus mihi videbar huius rei exponendæ, quam inter familiares meos commemoravi aliquot annis antequam Catonem edidi.]

quosdam et olim ea ita captos et nostris temporibus ita capi, ut interdum temerarias et leves in ea re coniecturas sequantur. In ea suavitate, si modo recte et caute res agitur, inest etiam admiratio quædam benignæ fortunæ, quæ in tanto, ut ita dicam, veterum operum naufragio tamen non raro quasi de industria indicia parva illa quidem, sed tamen certa servaverit, quibus in illo genere uteremur. Sed ad hanc benignitatem alia quædam accedere debet casus opportunitas, ut ea, quæ longissime interdum separata sint, uno se tempore menti memoriæque sic offerant, ut animadvertatur, quid ex iis coniunctis comparatisque efficiatur. Ex his duobus superius illud etiam in Ennii versibus, quos Cicero in initio Catonis posuit, contigisse videbimus; in altero genere minus feliciter res cecidit hominibus doctis, qui complures de iis quæsiverunt. Ennii hos esse versus (ne hoc initium totius disputationis sine confirmatione relinquam), etsi Cicero non ipse dicit, tamen recte omnes iudicaverunt. Neque enim hoc modo Cicero sine poetæ poematisve nomine aut significatione tanquam notissimos prolaturus erat versus hexametros de homine Romano claro et nobili nisi aut Lucilii aut Ennii. Lucilium autem et versuum orationisque color et res excludit; neque enim in eius satiram quisquam includi poterat T. Flamininum, hominem Luciliano tempore multo superiorem, ita, ut in his versibus fit, compellans. Erat igitur apud Ennium in annalibus alicubi

ille vir haud magna cum re, sed plenu' fidei,

T. Quinctium Flamininum, celeberrimum hominem, qui Philippum Macedona vicit Græcisque libertatis nomen reddidit, quum gravi cura dies noctesque sollicitaretur, alloquens et auxilium ei curæque levationem promittens, si præmium sibi ostenderetur. *(Ecquid erit præmi?)* Eos versus Ci-

cero prænomine *Titi* admonitus accommodat ad T. Atticum, quem et aliis curis ad temporum miserias spectantibus gravius interdum commoveri putat et cogitatione appropinquantis senectutis subinde tangi, quamvis eam modice ferat et sapienter. Sed quis ita apud Ennium T. Flamininum allocutus sit et quo tempore et quibus curis anxium, diversæ sunt sententiæ, nulla, si propius aspexeris, probabilis. Nam H. Columna hæc ex ipsius Ennii persona in annalibus prolata putabat, eumque et alii secuti sunt et nuper Fr. Ritterus in commentatione de Ennii rebus (Zeitschrift für die Alterthumwissenschaft, a. 1840, n. 46, p. 379 et 380), qui plura addit ad omnem rem certa quadam forma complectendam. Opinatur enim, tum, quum T. Flamininus graviter et moleste ferret fratrem suum, L. Flamininum a M. Catone et L. Valerio censoribus a. 184 a. Chr. n. cum ignominia senatu motum, Ennium in ea annalium parte componenda occupatum fuisse, quæ bellum Quinctii Macedonicum contineret; itaque eum Quinctium, fautorem suum, amico animo ad memoriam rerum præclare gestarum et ad consolationem curæque levationem ex earum gloria et laude capiendam vocasse. Hanc opinionem, in quam antea num alii, nescio, sed certe Iac. Facciolatus inciderat (in scholiis ad Ciceronis locum) multa redarguunt et prorsus evertunt. Primum Cicero sic versu illo posito: *ille vir haud magna cum re, sed plenu' fidei* hominem aliquem a poeta inductum et commemoratum demonstrat, ut ipse poeta intelligi nequeat; deinde perquam mire Ennius semetipsum sic significasset, ac potius istis verbis *(ille vir)* semetipsum demonstrare nullo modo potuit. Tum T. Quinctium Flamininum Ennio aut omnino poetis favisse, nemo veterum tradidit, nec aut Cicero, qui studiosissime ex veteribus illis Romanis litterarum et artium in honore

habendarum auctores excitat, aut quisquam alius eum in hoc genere nominavit. Iam ipsa hæc προσφώνησις quam insolita fingitur nulloque exemplo confirmata, ut in medio opere Ennius T. Quinctium, cuius res bellicas canere aggrediatur, alloquatur et curam eius molestiamque privatam consoletur! Sed augetur perversitas, quod præmium sibi ante promitti vult, si curam levarit. Itaque reliqua persequi omitto, quæ dici contra hanc opinionem poterant, neque T. Flamininum, etiamsi fratris ignominia doluerit, tam mollis animi fuisse videri, ut *noctes diesque* sese afflictans poetæ consolatione egeret, neque Ennium sic cecinisse horrida bella, ut molles tenerosque suos familiariumque sensus interponeret. Sed nihilo melior Merulæ sententia est, probata Drakenborchio (apud Gernhardum) aliisque, significari Sex. Ælium Pætum, T. Flaminini in consulatu collegam; hunc apud Ennium T. Flamininum, in provinciam Macedoniam iturum et magnitudine belli prodigiisque sollicitum, consolatum esse et his versibus allocutum. Hi T. Flamininum nobis ex magni animi ferventisque ingenii juvene et belli cupido (talem enim accepimus, consulatum ex quæstura adeptum) timidum anxiumque faciunt, quem Sex. Ælius confirmandum sibi verbis putarit, Ælium autem et pauperem inducunt *(haud magna cum re)* et præmium auxilii consolationisque a collega petentem. Itaque hæc quoque omittamus circumspiciamusque, ecquando T. Flamininum in re eiusmodi gerenda, quæ in Ennii annalibus inter bella Romana cani potuerit, hoc est, in imperio belli Macedonici traditum sit in magnas difficultates curasque incidisse, quumque in iis per aliquod tempus hæsisset, ab homine paupere et ignobili, quem præmii spes illicere posset, auxilium ei oblatum. Eam rem perscriptam expositamque habemus diligenter apud Livium in libro XXXII

cap. IX, X, XI, XII, tum minus accurate apud Plutarchum in vita Flaminini c. 4, significatam autem ita, ut et claram illustremque fuisse appareat et Livii narratio confirmetur, in fragmentis Polybii, Diodori Siculi, fortasse etiam Appiani. Nam quum Flamininus exercitum accepisset a P. Villio, superioris anni consule et in Macedoniam penetrare vellet, castra hostium ad flumen Aoum tam difficilibus aditu locis et tam natura munitis opposita erant, ut hostes aggredi et vim per castra facere *magis placeret, quam, quomodo fieret, satis expediretur* (Liv. c. 9). Itaque quum dies quadraginta sine ullo conatu ibi Romani sedissent, deinde pax colloquiis frustra tentata esset, pugnabatur ante stationes Macedonum sine ullo effectu (c. 10). Tum a Charopo, Epirotarum principe, pastor quidam locorum gnarus ad Flamininum deductus promisit se partem copiarum Romanarum occultis et arduis callibus super caput hostium educturum. Flamininus quum nonnihil dubitasset, crederetne homini, delectorum militum numerum misit, qui a pastore in cacumina Macedonum castris imminentia circumducerentur; pastorem ipsum tribuno militum, qui copias ducebat, tradidit et *promissis ingentibus*, si fides exstaret, *oneratum* et catenis. Ipse interea hostem a fronte lacessebat, ne quid animadverteretur. Tribunus militesque quum tertio demum die pastore duce in verticem, quem petierant, pervenissent, signoque ab iis dato, Flamininus castra omnibus copiis oppugnare vehementer coepisset, subito in Macedonas in Flamininum versos impetum a tergo fecerunt et terrore et fuga omnia impleverunt. Ita patefacta in Macedoniam via est. Tenemus iam, quis sit *ille vir, haud magna cum re, sed plenu' fidei*, pastor Epirotes, qui Flamininum multorum dierum cura et sollicitudine liberavit. Plutarchus ex uno pastore plures facit (ἄνθρωποι

τῶν αὐτόθι νεμόντων); sed Diodorus Siculus (in excerptis Peirescianis II p. 578 Wess.) Charopa Epirotam commemorat, qui in bello contra Philippum Flaminino miserit *τόν ἡγησόμενον τῆς ἀνελπίστου διὰ τῶν ὀρῶν ἀτραποῦ, δι' ὧν οἱ Ῥωμαῖοι παραδόξως πορευθέντες τῶν στενῶν ἐκράτησαν.* Apud Polybium (XXVII, 13) Charops (sic enim apud Græcos appellatur) dicitur *αἴτιος γεγονέναι τοῦ Φίλιππον μὲν ἐκπεσεῖν ἐκ τῆς Ἠπείρου, Τίτον δὲ καὶ τῆς Ηπείρου κρατῆσαι καὶ τῶν Μακεδόνων.* Appiani denique fragmentum IV Macedonicorum admodum probabiliter ad hanc rem referunt: *Ποιμὴν ὑπέσχετο στρατὸν εὔζωνον ἄξειν ὁδὸν ἀτριβῆ τρισὶν ἡμέραις.* Nam et pastor milites expeditos per calles non tritos ducens et dierum numerus convenit cum Livii narratione.

Perfecto, quod quærebamus, restat, ut Livio, qui præter ceteros hæc nobis expedivit, gratiam exiguam referamus, mendum ex eius verbis in hac narratione tollentes. Nam quum plura in his capitibus, maxime in initio cap. XI, nuper e codice Bambergensi egregie restituta sint, unum in illo capite extremo relictum est mendum, cuius tollendi idem ille codex viam paullo obscurius monstrat. Editur enim, ut in omnibus codicibus reliquis esse videtur: *His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capi stationes* (Macedonum). In his primum orationis insolentia offendimur; nam ut *Romanus* intelligatur, quemadmodum Gronovius et Drakenborchius iubent, consul Quinctius, tamen neque Livius neque eiusdem quisquam ætatis in prosa oratione dixit: *insto hoc fieri*, ut esset: *insto aliis, ut eorum opera hoc fiat*, non magis quam: *impello hoc fieri;* longissimeque disiunctum est, quod Plautus et Terentius *insto factum* dixerunt, ut *instare* esset *vehementer* (affirmando) *contendere.* Verum etsi *Romanus* apud Livium interdum intelligitur

unus imperator, ubi is contrarius ponitur hostium imperatori (nam in non paucis ex iis locis, qui ad IV, 10, 6 ascripti sunt, non ipse imperator verbo significatur, sed universe, quod actum est, ad Romanos refertur), hoc tamen loco ita intelligi nullo modo potest, ubi, expositis consulis imperiis mandatisque, oratio aperte in illo nomine ad aliud subiectum transfertur (— *iubet* — *tradit. His copiis dimissis eo intentius Romanus).* Itaque universus exercitus significatur, ut, si vera scriptura est, Livius eum, qui sua ipse opera aliquid efficere conatur, *instare id fieri* dixisse putandus sit, quod etiam perversius est. Sed non solum oratio, verum etiam res prava est. Nondum enim reapse stationes Macedonum se capturos Quinctius et Romani sperabant aut capere vere nitebantur, sed hostes lacessebant a fronte (ubi stationes erant) detinebantque acris proelii specie, ne circumeuntes illos, quos pastor ducebat, animadverterent; veram oppugnationem tum coepisse, quum illi in verticem montis pervenissent, Livius proximis verbis dicit (c. 12): *tum vero, trifariam divisis copiis, consul cett.* His, quæ exposui, latentis mendi indiciis accedit præclari illius codicis Bambergensis testimonium, in quo scriptum est: *instat capit stationes.* Livius scripserat: *Romanus undique instat aput stationes.* Ex hac scriptura *(aput)* mendi origo apparet.

VIII.

Præfatio editioni repetitæ Ciceronis orationum selectarum præposita.

Quæ ante hos undecim annos, quum has Ciceronis orationes primum edebam, de opera a me in iis recognoscendis et emendandis sumpta breviter magistrorum, et si qui alii Ciceronis studiosi librum aspexissent, admonendorum causa præfatus sum, ea quum postea cum duabus disputationibus de multis harum orationum locis coniuncta inter opuscula mea academica posuerim, nulla causa videtur esse, cur nunc typis describi velim, ab illis præsertim disputationibus separata. Sed quoniam hoc, quod nunc evulgatur, exemplum a superiore illo propter novorum ad hæc Ciceronis scripta emendanda præsidiorum accessionem veterumque pleniorem etiam, quam antea, usum notabiliter aliquot locis et partibus discrepat et tamen propter iudicii mei de universa re constantiam ab eorum, qui easdem orationes nuper tractarunt, sententiis sæpe multumque discedit, faciendum videtur, ut, quum semel huic libro scholastico criticarum quæstionum appendicem adiunxerim, de huius utriusque discrepantiæ causis nonnihil dicam, ad eum scilicet finem, quem antea quoque mihi constitueram, ut appareat peritis, diligenter me negotio functum esse elaborasseque, ut quam emendatissima Ciceronis verba legerentur, habeantque, qui minus ipsi sibi confidunt,

in quo adversus contrarias auctoritates muniti paululum acquiescant. Neque spernendum erit, si simul unius alteriusve loci sententiam declarare et de quibusdam Ciceronis orationibus cautius æstimandis admonitionem non inutilem adiungere potuero. Quamquam hilarior omnino superioris præfationis materia erat, quæ fere tota in locorum depravatorum nova emendatione versaretur; nunc tristior errorum notatio magnam partem habebit.

Post superiorem igitur nostram editionem in Ciceronis orationibus aut omnibus aut compluribus aut singulis ex iis, quæ hoc libro continentur, emendandis et ad veram formam revocandis elaborarunt, quorum quidem aliqua mihi ratio habenda visa sit, Klotzius, Steinmetzius, Beneckius (in oratt. de imp. Pomp., pro Ligario, pro Deiotaro, pro Archia), Orellius (in oratt. selectis XV, inter quas sunt de imp. Pomp., Catilinariæ, pro Ligario, pro Deiotaro, pro Archia, Philippicæ duæ, tum separatim in Rosciana), Buechnerus (in orat. pro S. Roscio), Stuerenburgius (in orat. pro Archia, cuius tamen altera editione usus non sum), Soldanus (in oratt. pro Ligario et pro Deiotaro). Nam Freundius in oratione Miloniana tantum imaginem codicis Erfurtensis exhibere voluit. Ex his Orellius et Klotzius mea editione usi sunt, ut, nisi huius consuetudinem nossem, miraturus fuerim, si nihil aliud, qui ei in mentem venisset tam gloriose illa (in præfatione primi voluminis p. LXXV) de oratione Ligariana a se primo ex misera depravatione ad meliorem formam revocata scribere, in quo etiam Wunderi oblitus est. Beneckius meum exemplum nancisci se potuisse negat, neque ceteri habuerunt; nam redemptor parum curaverat, ut liber ad exteros perveniret. Sed criticum apparatum, prolatis novis codi-

cum scripturis, præter Freundium, qui nonnulla, quæ Wunderi diligentiam in codice Erfurtensi conferendo fefellerant, supplevit ac correxit, auxerunt Steinmetzius, qui tamen parum perite et diligenter codicibus usus est (vid. opusc. mea acad. p. 176), Orellius, qui præterquam quod in orationibus pro Ligario et Deiotaro codicis Leidensis inter meliores numerandi scripturas attulit, magnam meruit Ciceronis studiosorum gratiam, quum in Catilinariis duorum codicum vetustorum et perbonorum, Tegernseensis et Rhenaugiensis, scripturas plene et accurate adnotavit, Soldanus, qui in orationibus pro Ligario et Deiotaro compluribus codicibus Guelferbytanis et Monacensibus usus est, postremo Beneckius, qui in oratione de imperio Pompeii, adhibitis codicibus Monacensibus, effecit, ut de deteriorum codicum familiæ testimonio constaret. Momenti autem hæ accessiones faciunt illæ quidem etiam in ceteris orationibus aliquid, velut in Deiotariana, ubi summa est codicum etiam non prorsus spernendorum discrepantia et quasi testimoniorum confusio, sed plurimum tamen in Catilinariis, in quibus nunc demum ducum bonorum notam et perspectam auctoritatem sequi et certiore via incedere licet et quædam, quæ antea probabilia videri debebant, omittere. Itaque in his orationibus maior quam in reliquis huius et superioris recognitionis discrepantia est, de quo dicam paulo post plura. In reliquis orationibus, maxime iis, in quibus diversæ codicum familiæ eminent, paulo etiam pressius, quam antea feceram, in ordine verborum aliisque minutioribus rebus sequenda meliorum codicum auctoritas fuit, velut in Pompeiana post Beneckium, nonnullæ etiam paulo maioris momenti scripturæ asciscendæ, quas aut alii inde protractas recte defenderant aut ipse postea demum veras esse animadverteram. Sed in hoc

studio meliores codices sequendi et communi professione non parva tamen inter me et eorum, quos enumeravi, editorum plerosque nascitur dissensio, quod ego, codicum testimoniis ratione ponderatis (eo modo, quo in præfatione Ciceronis librorum de finibus a me editorum exposui), verum libere exquirendum puto, illi non religiose, sed superstitiose codices sequi mihi videntur, alius scilicet alio magis. Nam quum intellectum esset, superiores Ciceronis librorum quum ceterorum tum orationum editores neque satis diligenter codicibus usos esse neque meliores a deterioribus separasse, coniecturas etiam nonnullos temere secutos esse, quumque apparere coepisset, quanto verior meliorque forma Ciceronis verbis optimorum codicum usu restitui posset, nunc quidam sibi non adhibitis testibus et historicæ quæstionis arte veri investigationem proponere videntur, sed ipsorum per se codicum defensionem aut omnium aut certorum usquequaque et omni artificio pæne ad causidicorum modum peragendam sumere. Ita, dum clientibus suis nimis favent, quos tamen sæpe tacite deserere coguntur, neque sententiarum necessarias formas progressionesque admodum curant et de verborum usu rebusque grammaticis tum subita decreta et incertissima proferunt, tum nota et certissima negligunt, nec id ita faciunt, ut naturalis negligentiæ et licentiæ fines caute regant, sed ut scriptori sermonem nescio quarum significationum causa, quas nemo intellecturus erat, omnibus modis torquere licuisse statuant. Atque in hac omnia intelligendi defendendique arte non ita difficili nonnulli etiam iactant se insolentius. Itaque his annis orationes Ciceronis ut multis bonis verisque codicum scripturis expolitæ sunt (quod tamen in his duodecim orationibus, si Catilinarias aliqua ex parte excipio, iam ante a me fa-

etum erat), ita non paucis, nonnunquam pluribus manifestorum et foedorum errorum sordibus oblitæ sunt. Atque hanc rationem si refellere prorsus et coarguere coner, longa opus sit oratione et ab hoc loco aliena; genera quædam et formas errandi exemplis notabo.

Merito summa in aliquot orationibus habetur codicis Erfurtensis auctoritas. Sed eam quidam ita amplectuntur, ut, obliti, et totius eius familiæ, ad quam pertinet, in communi laude etiam communia nonnulla esse menda et proprios subinde, ut fit, in illo scribendi errores deprehendi, ea ex illo uno arripiant et exornent, in quibus impressa est negligentiæ nota. Velut pro Archia § 11, ubi Antiochiæ adiunguntur *ceteræ* præter ipsam *Asiæ partes*, his autem *cuncta Græcia* (non partes Græciæ neque ceteræ partes), quum librarius huius unius codicis notissimo erroris genere ad *Asiæ* alterum genitivum accommodasset *(cunctæque Græciæ)*, id Klotzius probavit. Itaque propter hunc nimium Erfurtensis codicis amorem negligitur etiam aliorum eiusdem familiæ codicum non minus bonorum, sed minus plene notorum incorruptius testimonium, ut in Miloniana aliquoties codicis Coloniensis. Hunc in § 51 omnes sequuntur in verbis *ad se*, solum veri testem, et in § 92 in pronomine *ipsos;* sed § 88 contra huius et codicis palimpsesti auctoritatem a Klotzio revocatum est apertissimæ originis additamentum, ut scriberetur: *Cæsaris potentiam suam potentiam esse dicebat*, qua scriptura frangitur pondus orationis in *suam* incumbens eaque efficitur forma, quæ apta esset, si contraria substantiva inter se referrentur. Nec meliore iudicio in § 81 restitutum est in simillima orationis forma *(sui se capitis quam vestri)*, quod ille codex unus omittit, *ordinis*, quasi iudicum, hoc est senatorum, equitum, tri-

bunorum ærariorum unus fuerit ordo, quem Milo in cæde Clodii præcipue defendisse putari posset, ac non omnium bonorum, quorum numero iudices comprehendantur, vita ac salus intelligatur. [1]) Similiter veritas hoc teste stabilita *(Quid igitur erat? Mora et tergiversatio)* a Klotzio spreta est § 54, in § 49 autem ab uno intellecta est Ernestio et lineolæ adiectione *(causam* pro *causa)* adiuta. *(Quid afferebat causam festinationis?* Quærit enim Cicero, quid fuerit, cur festinaretur; an, quod Clodius heres esset.) Omnino, si codicem Coloniensem eo modo, quo nunc Erfurtensem, collatum haberemus, non dubito, quin ille hunc etiam superaturus fuerit, etsi ne is quidem suis et propriis mendis caret (ut § 79: *ut ea cernamus, quæ non videmus*). Atque hunc locum codex Coloniensis etiam in Ligariana tuetur; sed in hac oratione omnino melior codicum familia, e qua nunc præter Erfurtensem diligenter collati sunt Leidensis apud Orellium, Gudianus secundus et Salisburgensis (Ma) apud Soldanum, iam nonnihil deflectere incipit a præstantia sua, credo quod et in eo codice, e quo ducta est, hic iam deficere librarii diligentia coeperat et frequens lectio effecerat, ut interpretamenta ascripta superscriptaque essent, quod genus etiamnunc in codice Erf. perspici potest. Sed tamen sæpius quam ceteri Coloniensis corruptelam effugisse videtur. Omnes ea pervasit in § 11, ubi quod nunc, expulsa graviore interpolatione, editur a Klotzio, Soldano, Beneckio: *Externi isti mores usque ad sanguinem incitari solent odio, aut levium Græcorum aut immanium bar-*

---

[1]) Potest aliquis dici quodam modo iudicum ordo, homines communione muneris continens (in Pis. § 94); verum is ciusmodi non est, ut eius iura a Milone defensa cogitari possint.

barorum, dupliciter deprehenditur et convincitur, primum in pronomine *isti*, quo externos mores nondum commemorati demonstrari non possunt, deinde in ipsa orationis et sententiæ forma, quod *mores* incitari ad sanguinem dicuntur, præsertim adiuncto hominum nomine (*Græcorum*), qui recte incitari dicuntur. Itaque recte iam Modius, deinde Wunderus, quum loci interpolationem animadvertissent, scribendum viderunt et ego edideram: *Externi isti mores, usque ad sanguinem incitari odio, aut levium Græcorum* etc. (Externi isti sunt mores, quos tu inducere conaris, etc.) Nec præstringere aciem in hoc loco codicum auctoritatis splendor debebat. Nam paucis ante versibus hi editores scribunt recte: *Hæc admirabilia, sed prodigii simile est, quod dicam*, ut ceteri recentiores (nisi quod ante me erat: *admirabilia sunt*). Verum ea scriptura auctorem habet unum codicem Coloniensem; in reliquis et bonis et malis sententia evertitur hac scriptura: *Hæc non modo mirabilia* [*sunt*], *sed* etc. Voluerat enim aliquis gradationem et ascensum orationis notare nec intellexerat, tum sic hæc dilatanda esse: *Hæc admirabilia* (*tantum*); *illud, quod dicam, non modo admirabile, sed prodigii simile est.* Idem codex in § 24 solus veram scripturam servavit. Nam postquam Cicero ex adversariis quæsivit, quid facturi fuerint, corrigens se negat interrogando, opus fuisse quærere: *Quamquam, quid facturi fueritis, dubitem, quum videam, quid feceritis?* Quum librarii non intelligerent, coniunctivo modo sic interrogari, ut ei rei locum non esse significaretur (quod ne Grævius quidem nec, qui ei credidit, Beneckius intellexisse videntur, etsi sibi repugnant; concedunt enim recte dici: *sed, quid facturi fueritis, dubitem?* quasi in hac corrigendi figura non eandem rationem *quamquam* habeat) —, sed

quum id non intelligerent, particulam negativam addiderunt *(non dubitem)*, qua ascita non solum frangitur oratio, sed modus verbi summam pravitatem habet; nam dubitativa forma, quam Beneckius fingit, ab hac in corrigendo asseveratione alienissima est. Neque minus certum est, § 25 in hoc solo noto codice (nam in margine Lambiniani exempli duo codices appellantur) recte scriptum esse: *Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si velitis, gloriemini, per me licet*, ubi in ceteris, non animadversa hac structura: *gloriemini licet*, verbum accommodatum est ad *velitis*, ut esset: *si velitis gloriari*, ex qua scriptura alteram illam (*gloriemini*) nasci non potuisse apparet. Idem unus e melioribus codex, sed cum deterioribus aliquot coniunctus § 17 veram habet orationis formam in simplici condicionis significatione: *Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quæritur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur*, ubi in reliquis est *quæratur*, quasi Cicero significet, non quæri, (ut sequi etiam debuerit *videatur*). Nam cum *videtur*, non cum infinita sententia condicio connectitur. Atque duobus superioribus locis quum veritatem iam priores secuti essent, Klotzius, Beneckius, Soldanus a frugibus ad glandes redierunt. [1]) Retinuit etiam Coloniensis cum Victorii et Lambini codicibus et plerisque deterioris familiæ in § 31 hanc veram scripturam: *causas apud te rogantium gratiosiores esse quam vultus*, in qua apta et necessaria est personarum notarum significatio *(quam tuus esset necessarius is, qui te oraret)*;

---

[1]) Soldanus singulari errore propter Grævii (in varietate selecta vel potius temere et negligenter excerpta) silentium complures malas scripturas falso tribuit Coloniensi, ut § 32 *optime*, § 33 *quodvis* pro *Nam quodvis*, *hosce*, alia.

in Erf., Gud. 2, Leidensi, Salisburgensi, Paris. 11, deteriorumque aliquot ex loco paulo inferiore pro *vultus* subiectum est *preces* (quod ibi, re iam exposita nec addito genitivo, aptum est). Atque hic quidem unus e recentissimis Soldanus falsa auctoritatis specie deceptus est; sed § 24 et is et Klotzius pro vera scriptura (*non tam*, *ne offendam*), quam cum deterioris familiæ longe pluribus servant e meliore Gud. 2 et Salisburgensis, substituerunt ex Erfurtensi, Leidensi, Parisiensi 11, quibus hic Coloniensis adiungitur, manifesto interpolatam: *non tam propter id*, *ne offendam*, nec tamen huius coniunctionis *propter id*, *ne (ut)* exemplum ascripserunt aliud. Apparet, in hac oratione interpolationem etiam meliorem familiam non ita leviter attigisse, sed eius alios codices aliis in locis expertes mansisse partim propter ipsam seriem et propaginem codicum, sed magis quod librarii interpretamenta in eo, quem ob oculos haberent, codice ascripta superscriptaque spreverint. (Cfr. § 14, ubi in Erf., Salisb. multisque deteriorum est *misereat*, quod Klotzius ascivit, in Gud. 2, Leid., aliis deterioribus recte, quod Priscianus confirmat, *misereatur.)* Quo patefacto, perspicitur, quam prave recentissimi editores specie auctoritatis abusi sint, ac ne omnium quidem codicum consensum obstare debuisse correctioni huiusmodi soloecismorum, qualem Lambinus et ego e § 23 sustulimus: *Quid si essetis? Cæsarine eam tradituri fuissetis an contra Cæsarem retenturi?* pro *fuistis.* (Vid. nunc, præter opusc. mea acad. p. 199, admonitiones meæ de locis quibusdam grammaticæ Latinæ p. 17 [hic p. 227 sqq.]). At Klotzius et Beneckius ne in pendenti quidem sententia in § 34 meminerant, quod § 24 *(quid facturi fueritis)* legerant, quumque ederetur recte: *An potest quisquam dubitare, quin Q. Ligarius in eadem*

sententia futurus fuerit (quam scripturam num Coloniensis confirmet, quod Soldanus scribit, incertum est), melioris familiæ (Erf., Leid., Gud. 2, Salisburg., Par. 11) interpolationem sequentes substituerunt: *fuisset futurus.* [1])

---

[1]) In § 8 veram scripturam servat codex Erfurtensis a prima manu: *Vide, quæso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligarii non audeam confiteri,* eamque præter me Beneckius tenuit, sed male enarravit. Animadverti enim Cicero vult, quum de suo facto (se sua voluntate cum Cæsaris adversariis fuisse) non dubitet confiteri, de Ligarii dubitet nec audeat, id non ideo fieri, quod confessio apud Cæsarem exitiosa futura sit et sine venia (tum enim ne de se quidem confessurum se fuisse), sed quod salva fide id de Ligario confiteri non possit, qui nullam voluntatem nec consilium habuerit belli contra Cæsarem gerendi. Atque contraria hic componi (*non dubitem* ɔ: *audeam* et *non audeam*), ex tota orationis forma manifestissimum est. Sed primum, quum dura videretur infinitivi in priore membro omissio, ad *non dubitem* additum est *dicere,* quod in Leidensi et Erfurtensi supra scribitur, a Coloniensi, ut a Quinctiliani codicibus prorsus abest, oratioque vitiata. Nam sic pondus, quod totum est in his oppositis: *de meo facto, de Ligarii, non dubitem, non audeam,* videtur etiam aliquod esse in variatis verbis *dicere, confiteri.* Sed quum non animadverteretur, quomodo contraria essent *non dubitem* (ɔ: *audeam*) et *non audeam,* alterum membrum depravatum est, omisso *non,* eaque depravatio iam in eo codice, quo Quinctilianus usus est, fuisse videtur; ac fefellit fortasse etiam sententia; putabant enim Ciceronem etiam de Ligario confiteri, quem in Africa fuisse non negaret et in eo culpam nullam esse disputaret. Verum confessio ea intelligitur, qua de se usus est Cicero: *Suscepto bello — iudicio ac voluntate* etc., quam a Ligarii causa diligentissime removet. Itaque prave Soldanus et Klotzius codicum maiorem numerum et Quinctilianum sequuntur nec sententiam ullam relinquunt. (Quod Soldanus putat hæc verba: *vide, ut non audeam* verti posse: *Siehe doch, wie sollte ich mich scheuen,* aberrat longissime a vero; nihil enim aliud significare possunt, nisi hoc: *Siehe wie ich es nicht wage;* estque is sermo eius, qui animadverti iubet, quæ fiant.)

Sed quod de codicum meliorum laude temperanda in oratione Ligariana dixi, id multo latius patet in ea, quæ pro Deiotaro habita est. Nam hic ii codices, quibus illa e superioribus orationibus bonitatis opinio adhæret, ita sunt manifestis erroribus interpolationibusque depravati, ut exiguam habeant præstantiam, neque raro a deteriore familia aut a mediis quibusdam (in quo genere est maxime Gudianus prior, minime fere omnium inquinatus) vincantur; [1]) etsi omnino familiarum discrimina persæpe confunduntur, eadem interpolatione per utramque aut utriusque partem serpente. Recentissimi editores, tota re non animadversa, dum eodem modo hic, quo in Maniliana aut in Miloniana fieri potest ac debet, meliores codices sequi conantur, difficile dictu est, quam male hanc orationem tractaverint. Cuius rei exempla quædam ad persuadendum, ut opinor, apta hic ponam. (Orellius in plerisque locis me secutus est.)

Iam in ipso exordio orationis § 2 Klotzius, Beneckius, Soldanus, Orellius (Steinmetzium omitto) ediderunt: *Eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu* SOLEBAMUS, *— nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere*, cum codd. Erf., Gud. 2, Leid., Salisburg., Par. 11, aliis pluribus. Novi, quam facile et subito Cicero primæ personæ verbi numerum mutet. Numquam tamen id fecit, quod orationis natura repugnabat, in eiusmodi notatione rerum in sua ipsius persona contrariarum in sententia relativa et demonstrativa copulatis. (Quod Orellius ex

[1]) Codicem Gud. I Soldanus, qui ipse contulit, falso cum illa Erfurtensis, Gudiani secundi, Salisburgensis, Parisiensis XI familia coniungit, a qua in iis locis, ubi maxime discrimen familiarum eminet, prorsus discedit (§ 1 *solebam*, § 2 *crudelem Castorem*, § 3 *cum verba audiebam*, § 8 *adfectum*, § 9 *exorari*, § 12 *tanto — quanto*, etc.)

lib. 1 de rep. § 10 exemplum profert, simile esset, si ibi legeretur: *quid facere potuissemus, nisi consul fuissem.)* Neque minus pluralem numerum respuit Ciceronis ipsius et unius ab senatu eius sententias sequente separatio. Itaque vere Coloniensis (si modo verius hunc Grævius appellavit quam Erfurtensem) et Gud. 1 et duo St. Victoris codices (apud Gruterum) aliique et a Grutero [inde editiones priores habent *solebam*, idque Marcianus Capella V p. 162 Grot. confirmat.

§ 2 iidem editores e codicibus, qui meliores dicuntur, et paucis aliis hanc scripturam posuerunt: *Crudelis Castor, ne dicam sceleratum et impium, qui etc.* pro ea, quam Coloniensis et Gud. 1 et deteriorum plerique habent superioresque secuti erant: *Crudelem Castorem, qui etc.* Quod quam prave fecerint, ipse Beneckius dicit, nullum se confessus exemplum habere, in quo his verbis *ne dicam* non idem, qui præcesserit, casus subiiciatur. Addam, neminem ex nominativo accusativum effecturum fuisse, contra, quum accusativus in exclamando positus non intelligeretur, proclive fuisse nominativum subiicere. (In Salisburgensi et aliis quibusdam scribitur etiam: *Crudelis Castor est.*)

§ 3 in his verbis: *quum os videbam, quum verba audiebam*, quam apte utriusque sensus offensio commemoretur quamque numerose membra orationis cadant, nemo non videt; sed in codd. Erf., Gud. 2, Salisb. Par. XI (Leidensis Orellius tantum selectas scripturas ponit) propter similem terminationem *(ebam)* excidit alterum membrum: *quum verba audiebam;* nec defuerunt, qui probarent, Beneckius et Soldanus.

§ 8 Klotzius, Beneckius, Soldanus scripserunt: *Afflictum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant;* et est ita

in codicibus et laudatis et multis, tum etiam in scholiis a Gronovio et a Maio (non e codicibus palimpsestis) editis. Recte tamen Gud. 1 et codices alii pauci omnesque editiones *affectum* habent. Elevat enim Cicero, quantum potest, verbis ea, quæ Deiotaro acciderant, significatque, nullas gravis odii causas fuisse; itaque *afflictus* neque per se Deiotarus dici poterat neque id verbum ullo modo coniungi potest cum leni appellatione *incommodorum quorundam*.

§ 10, ubi Cicero primum universe Deiotarum dicit, qui senatus auctoritatem maximi facere consuevisset, perturbatum esse iisdem rebus, quibus eos, qui minus perturbari debuerint, deinde has res et hanc perturbationem singulatim describit (§ 11: *Quum audiret* etc.), pro verbis *quique illum ordinem* in Erf. et Salisburg. (Oxx. tribus) scribitur: *quique eum illum ordinem*, in Gud. 2, Par. XI: *quique cum illum ord.* Hinc Klotzius hanc effecit periodum: *Is rex, quem senatus hoc nomine sæpe honorificentissimis decretis appellavisset quique, quum illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media republica nati semperque versati, quum audiret, senatus consentientis auctoritate arma sumpta esse, — movebatur animo* etc., in qua dubito, quid maxime mirer, modorumne et temporum in duabus sententiis relativis eiusdem causalis significationis coniunctis hanc varietatem: *qui — appellavisset quique — perturbatus est*, an in iisdem sententiis argumenti dissimilitudinem, an rerum coniunctissimarum *(quem senatus — appellavisset — illum ordinem — duxisset)* distractionem, an pravitatem huius sententiæ progressionis: *qui perturbatus est — movebatur animo*, an protasis omnem eventus

causam complexæ cum apodosi primum quasi eventus initium significante (*movebatur*) coniunctionem, an denique impeditissimum, non cursum, sed tamen motum qualemcunque orationis: *quem — appellavisset*, *quique*, *cum — duxisset*, *perturbatus est*, — *cum audiret*. Et tamen Orellius in præfatione hoc inventum sibi placere significavit. Adeo non firme veritas intelligitur nec tenetur.

§ 12 Klotzius, Beneckius, Soldanus ediderunt: *Quanto ille* (Pompeius) *superiores vicerat gloria*, *tanto tu* (Cæsar) *omnibus præstitisti*, quemadmodum scriptum est in Erf., Gud. 2, Salisb., Par. XI, aliis. Verum qui sic loquitur, is, quanta Cæsaris gloria sit, ostendit Pompeii comparatione: Cicero, Deiotari excusandi causa, quanta Pompeii gloria fuerit, commemorat; itaque omnia breviter comprehendens, tantam ait fuisse Pompeii gloriæ præter ceteros præstantiam, quanta nunc Cæsaris sit. Necessario igitur superiores editores secuti erant scripturam aliorum codicum (Gud. 1, Pithoeani, cett.): *Tanto — quanto*; atque ita scriptum habet Servius ad Æn. XI, 438.

§ 16 editur ab omnibus etiam superioribus (præter me): *Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset propter metum præsentis exitii etc.*, nec discedunt ii, quibus maxime creditur, codices. Sed Gud. 1, Pith., alii habent *caderet*, quod si quis non ipse sua sponte intelliget a librario dissolutum et dilatatum perspicuitatis causa esse, velim animadvertat, in oratione pro Quintio § 68, quod Cicero scripserat *quicum experiretur* (ut est in cod. palimpsesto Taurinensi), a librariis factum esse *experiri posset*.

§ 21 Cicero scripserat: *in cubiculo malle dixisti*, ut ex superioribus intelligeretur *vomere*, eamque scripturam servaverunt Gud. 1 et deteriores plures, Hauniensis, Bernensis, Monacenses duo. Librarii, aut

quod casu ex *cubiculo malle* factum erat *cubiculum malle,* geminata littera *m* (ut est in Coloniensi), aut potius quod infinitivum desiderabant nec *te* omissum ferebant, fecerunt: *in cubiculum te ire malle dixisti,* idque editores tenuerunt et superiores et recentiores, nisi quod Orellius me secutus est. Sed in eadem paragrapho plura commissa sunt. Nam primum Klotzius et Beneckius ediderunt: *Quid tum? Ita ille demens erat, ut eum, quem tanti sceleris conscium habebat, a se dimitteret,* secuti in indicativo *habebat* codices Erf., Leid., Gud. 2, Salisb., qui indicativus, si Cicero vere Deiotarum Phidippum conscium sceleris habuisse significaret, tamen esset durus, quum in sententia relativa a certa persona ad generalem notionem traducta (*eum, quem*) inesset significatio causæ et oppositionis (cfr., quæ adnotavi ad libr. II de Finib. § 15), eaque sententia relativa implicaretur etiam cum oratione coniunctivi modi; sed quum omnem huiusmodi suspicionem Cicero a Deiotaro longissime arceat, ut hoc totum: *eum, quem tanti sceleris etc.* hypothetice ex aliena adversariorum sententia in Ciceronis orationem includatur, nihil potest esse perversius. (*Haberet,* quod ego restitueram, Gud. 1 cum altera codicum familia tota tuetur.) Sequitur paucis post versibus: *præsertim quum is* (Phidippus) *unus esset, qui posset de se absente indicare.* Sic enim in Gud. 1 et uno Ox. scribitur, a quibus reapse non discedunt alii ex inferiore familia, qui habent *iudicare;* et est sententia recta et necessaria; ostenditur enim, quam stulte Deiotarus, si quid commisisset, indicem contra se Romam missurus fuerit, et quidem eum, qui unus index esse posset (ut, si hunc retinuisset, alii timendi non essent), [1]) augetur autem indicii

[1]) Hæc addo propter Soldanum.

eius periculum adiecta absentiæ Deiotari commemoratione (in qua nonnulli hæserunt), ut ipse se defendere non posset. Sed in codicibus pluribus et iis, quos editores recentissimi serviliter sequuntur, scriptum est *vindicare*; itaque id illi arripiunt (Klotzius, Beneckius, Soldanus) et mire se in sententia declaranda torquent, Beneckius sic enarrans, quasi verba significare possint, Phidippum iratum Deiotaro et ultionis cupidum fuisse (in qua enarratione mirum est *unus esset*, mirum *posset*, mirum *de absente*, mira omnia), Soldanus autem *is* pronomen et hæc omnia ad Cæsarem traducens, quasi id separatim commemorandum fuerit, Cæsarem Deiotaro nocere et absenti nocere posse (in quo quæras, quinam alii significentur de præsente ultionem sumere posse). Nihil dico de ipsa coniunctione verborum (*vindicare se de aliquo*) a Plinio Minore ad Ciceronem secure translata, qui neque *se vindicare* neque *alterum* dixit. Non satis usus ero hac una paragrapho et ad eorum codicum, qui alibi recte laudantur, depravationem et ad editorum recentissimorum iudicii pravitatem declarandam, nisi addidero, paucis supra versibus, ubi est: *non modo nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es*, accurate relatis inter se adiectivorum paribus (quam scripturam confirmant præter alios Coloniensis et Gudianus I, nisi quod *etiam* omittunt, quod potest abesse), in cod. Erf., Gud. 2, Salisb. scriptum esse: *non modo nequam et improbus et fatuus, sed etiam amens es*, eamque fatuitatis ab amentia abiunctionem, ad improbitatem autem adiunctionem placuisse Beneckio.

§ 23 iisdem, quos sæpe nomino, codicibus (Erf., Gud. 2, Salisb., Par. XI) et perpaucis aliis parentes Klotzius et Soldanus Ciceronem novo loquendi genere auxerunt, quum scripserunt: *qui dicto obedientes in tanta re non*

fuissent. Nam antea Plautum uno loco versus explendi causa sic dixisse putabamus. (Beneckius tamen etiam Livii auctoritatem adiungit ex V, 3, ubi est: *ne plebs nobis dicto audiens atque obediens sit*, miro errore). [1]) Manifestum est, si quid unquam, aliquem aut vim verborum *dicto audientes* (quæ sunt in Gud. I et tota prope familia altera) declarasse ascripto *obedientes*, idque pro *audientes* subiectum esse, aut, quum prorsus ignoraret, dici *dicto audiens*, corrigendo effecisse *dicto obedientes*. (Erf. *edicto obedientes;* Oxx. duo *obsequentes;* apparet et doctrina librariorum et mos.)

§ 24 ante me scribebatur: *Addit (Addidit) etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo; nihil ad tuum equitatum; sed misit ex iis, quos habuit, electos;* atque etiam nunc sic scribitur, nisi apud Orellium. Exposui olim (Opusc. p. 201), in hac Ciceronis confessione et simul mitigatione non posse id vocabulum poni, quod in milite laudem magnam haberet, *veteres;* quodque Manutius (cuius verba Beneckius Germanice reddidit) interpretatus esset: *eosdem, quos habuerat ante*, neque dici sic nude *veteres* neque in eo ullam esse confessionem rei deinde mitigandæ. Itaque tum unum codicem Hauniensem et veterem editionem secutus vocem sustuli; nunc video eam vocem abesse a Gud. 1 et quattuor Monacensibus et Helmstadiensi, in quo supra scripta est, ut appareat, de Oxoniensibus codicibus non

---

[1]) Soldanus quomodo *dicto obediens* commendaverit, operæ pretium est videre. Primum enim nos, Festo et Vossio adhibitis, docet, quod pueros lexica, *obedio* esse ex *audio*; deinde *obedio* dativo iungi. *Obedio* suam et certam significationem parendi habet nec quidquam ad eam efficiendam asciscit. In *audio* ea per se non est, sed efficitur ipsa hac coniunctione *dicto audiens* in solo participio. Itaque ex æquo componuntur apud Livium *dicto audiens* et *obediens*.

recte taceri, et esse hanc quoque prioris familiæ propriam interpolationem. (Apud Soldanum in varietate scripturæ pro Gud. 1 appellatur Gud. 2, sed error apparet p. 83).

§ 27 editum est ab omnibus usque ad nostrum tempus: *Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempub icam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen* etc., et confirmat eam scripturam Gud. I cum tota familia altera. Ecce Klotzius, Beneckius, Soldanus nobis ex Erf., Gud. 2, Salisb., Par. XI substituunt: *Multis quidem ille*; rationem etiam ascribunt, Soldanus quidem his verbis: "Verba enim *multis gradibus — ascendit* opponuntur iis, quæ subsequuntur: *sed tamen* etc., eiusque rei causa ad *multis* retrahendus est accentus, nec *quidem* pronomine *ille* interiecto ab illo ipso *multis* seiungendum", eodemque modo Beneckius. Itaque notam legem Latini sermonis (Ciceroniani et Augustei temporis) aut ignorasse videntur aut, ut codicibus illis gratificarentur, obliti esse, ubi concedatur aliquid (prædicatum aliquod, ut nunc loquimur) in aliquo subiecto, deinde contrarium subiungatur, ibi oppositionem semper illam quidem in re concessa esse, sed ad eam notandam interponi pronomen ad subiectum, de quo concedatur, pertinens eique particulam adhærere nullo singulari pronominis pondere, sed quod hoc ipsum pronominis munus sit (ex quo dicitur *nolo equidem*, non *nolo quidem ego*, nec, quomodo nunc fere scribunt, *nolo quidem*). Nam si legem tenuissent, aliam excusationem quæsissent, non illam, quæ a Latina proprietate prorsus aberrat. Rarissima reperiri exempla pronominis particulæ subiecti, dixi ad Fin. libr. IV § 43, ubi non recte scripsi de melioribus codicibus Tusculanarum in libr. 1 § 22; nam codex regius, ut eum decebat, verum ordinem habet. Neque in hoc De-

iotarianæ loco dubitabimus, quin in codicibus prioris familiæ librarii ordinem a nostro sensu nonnihil abhorrentem inverterint. De Philipp. autem VI, I et ad Famil. XVI, 21, 6 indicium sustinebumus.[1] Sed omnino hanc orationis concessivæ formam hi editores non tenuerunt; qui potuissent enim aliter in § 18, ab Ernestio præsertim admoniti, hanc scripturam servare atque ita servare, ut ne verbo quidem excusarent? *Si veneno, Iovis illius quidem hospitalis numen nunquam celare potuisset, homines fortasse celasset.* Nam hic quidem pronomen ad Iovem adiectum eique addita particula hoc unum significare potest, in Iove concedi hospitalitatis notionem, sed ei contrarii aliquid subiici. Vere igitur Ernestius iudicavit, quum Cicero scripsisset: *Iovis ille quidem* etc., librarium codicis archetypi pronomen ad nomen præcedens accommodasse. Beneckius et Soldanus ne in Ligarianæ quidem § 31 hunc scopulum vitarunt. Nam quum Cicero scripsisset, quemadmodum editum ab ceteris omnibus est: *tribuis tu quidem tuis ita multa etc. — sed video tamen apud te etc.*, ea scriptura in deteriore codicum familia servata est, nisi quod ex *tribuis tu* in nonnullis codicibus ortum est *tribuisti*, in melioribus et paucis deteriorum excidit *tu*; itaque etiam illi, quos dixi, editores omiserunt; Klotzius hic cautior fuit.[2]

---

[1]) Soldanus, etsi quid quæreretur, non animadvertit, tamen præter locum illum ex initio Philippicæ sextæ hos etiam numeros ascripsit: Divin. in Cæc. cap. 18, pro Marc c. 9, ad Att. II, 9, pro Quint. c. I, quibus locis quid legatur, quod minima ex parte hanc rem attingat, nescio.

[2]) Omissi in hac forma pronominis exemplum est in Philipp. II § 6, sed excusationem habet ex eo, quod pronomen eidem substantivo cum demonstratione adiunctum præcedit, ut iterari commode non potuerit: *in illa querela, misera quidem*

His locis, ne plures, quam opus est, persequar, unum illum adiungi velim, in quo iam antea ostendi e codice Coloniensi veritatem in ceteris obrutam emergere. Nam § 36 Cicero scripsit, ut in illo est: *Ille enim furoris multam sustulerat, hic erroris,* quo genere loquendi (ut poenam sustulisse dicatur, cui sit imposita) etiam III de N. D. § 82 usus est. Sed quum id non intelligeretur, a librariis in priore codicum familia et parte alterius substitutum est *sustinuerat*, pravum (in hoc verbo) tempus, quasi Antiochus tum, quum illud dixit, quod narratur, poenam sustinuisset ac non quummaxime sustinuerit; in ceteris autem alterius familiæ codicibus *subierat*, quod rectum interpretamentum est. Et tamen ne hæc quidem tam manifesta interpolatio aut ipsa animadversa est aut viam ad reliqua investiganda monstravit. Verum in iis, quos commemoravi, locis decepit editores recentissimos coniuncta plurium codicum auctoritas. Quum autem clarissima esset Erfurtensis codicis fama, qui nihilo hic ceteris eiusdem generis melior, interdum etiam inquinatior est, etiam huius proprios errores arripuerunt, ut in § 9 ex uno illo Klotzius, Beneckius, Soldanus scripserunt: *Cui tamen ipsi rei veniam te daturum esse* (pro *fuisse) dicebas, si — ipse ætatis excusatione usus esset,* prorsus ad eundem modum ac si Cæsarem ipsum dicentem faciamus: *Veniam dabo, si ætatis excusatione usus esses.* Nisi forte belli initio Cæsarem hanc condicionem Deiotaro tulisse putabimus *(dabo, si — usus fueris);* ita enim oratio

---

et luctuosa, sed mihi necessaria, et alterum ibd. § 39: *Erant quidem illa castra plena curæ,* quod similem excusationem habet; nam *illa castra* necessario dicendum erat cum demonstratione.

salva erit, res absurda. Exponitur enim, quid Cæsar post bellum de facto Deiotari iudicaverit. Sed piget tædetque de huiusmodi rebus verba facere. Neque minus prave § 22 in his verbis: *quibus inferre bellum populo Romano posset*, Beneckius et Soldanus Erfurtensem unum secuti sunt, in quo, omissa hac nota *P. R.*, sententia pessumdata est; neque enim Cicero negat aliis minus potentibus hostibus, regulo alicui aut oppido, bellum Deiotarum inferre potuisse.

Fui fortasse in hac oratione commemoranda longior; sed necesse esse putavi uno exemplo demonstrare, hoc totum criticæ genus, quod his annis a R. Klotzio ad omnes Ciceronis orationes adhibitum esset, vario scilicet eventu, ut in quaque oratione melioribus aut minus bonis codicibus se mancipasset, quam esset per se inane et superstitionis plenum. Non paucos enim et religionis professione et quodam verborum promissorumque strepitu nimis facile capi video, ut tacito mihi rectiorem viam tenere non licuerit. In eius, quam reprehendi, superstitionis parte hoc quoque ponendum est, quod, sicubi ad codices nostros accessit præclarum sane testimonium scholiorum e codicibus palimpsestis a Maio erutorum, illud sine ullo omnino discrimine sequuntur. Velut in oratione pro Archia § 3 Klotzius pro *agatur* illinc ascivit *agitatur*, et inauditum verbi usum subiiciens pro legitimo, ut res in iudicio non agi, sed agitari diceretur, et indicativum in eam sententiam inducens, quæ eum propter totam cum infinita oratione implicationem vehementissime respuit. Eodem loco Stuerenburgius, Klotzius, Beneckius, Orellius pro *lectissimi viri* appellatione, qua Cicero, si ceteris codicibus credimus, in fratre suo prætore usus est, *rectissimi* ex illis scholiis substituerunt, quod vocabulum laudem habet in-

genii non contorti nec pravi (ut quum *auditor rectus* dicitur apud Plinium aut quum L. Cæsar *firmus et rectus* a Cicerone appellatur, ad Fam. XII, 5), ab hoc loco et ab re atque sententia alienam. Nam quum hoc Cicero dicat, iudicum consessui parum convenire videri leviorum, ut Romanis antiquis videbantur, artium tam longam commemorationem, quoniam severitatis laus, quæ levitati contraria est, iudicibus, quorum muneris severitas propria est, reservari debet, prætorem, ne sine adiectione nominet, communi aliqua laude et quæ magis ad dignitatem pertineat, cohonestat; modeste tamen lectissimum dicit, fratrem verens *amplissimum* appellare. [1]) Pravius tamen multo, quam in hoc loco, scholiis illis Klotzius usus est in oratione pro Mil. § 12, ubi quum

---

[1]) Nihilo melius hoc adiectivum *rectus* a codicibus et recentissimis editoribus obtrudi videtur Ciceroni in oratione pro Deiotaro § 16, ubi sic scribunt: *Quis consideratior illo? quis rectior? quis prudentior?* Nam *rectus homo* neque, ut Stuerenburgius vult, constans et gravis intelligitur, *temerario* contrarius (*firmus et rectus* quum dicitur, significatur, a recta via aliquem pravis consiliis non demoveri), neque, ut Beneckius putat, qui recte iudicat. Neque hæc tam late patens laus recte iudicandi ad hunc locum apta est. Quod autem a *tecti hominis* appellatione honestæ cautionis notionem excludere conantur, ut fraudulenti animi relinquatur (quod OCCULTUS *et tectus* in deteriorem partem dicitur), frustra prorsus nituntur. Nam neque Philipp. XIII, 6 nisi vi eripient, locum et Vaticani codicis a prima manu scriptura et ipsa ceterorum interpolatione (*protectior*) munitum et sententia, a qua et constantiæ et recti iudicii significatio abhorret, neque II de Orat. 296 efficient, ut Antonius, cuius genus III, 32 *præmunitum et ex omni parte sæptum* appellatur, hic potius *rectissimus* in dicendo (id esset *non affectatus*, ut Cæsaris commentarii a Cicerone *recti* vocantur), quam *tectissimus* dicatur. Nam *tectus* est, qui, ut ait Horatius (Sat. I, 3, 59), nulli malo latus obdit apertum.

scholiastes, ne nimis multa verba describeret, ab his verbis orsus esset: *appelletur ita sane*, ac tamen, quo spectaret vox *ita*, significasset addito *potentia (ita sane potentia)*, hoc ille editor in Ciceronis orationem recipere non dubitavit: *Quæ si potentia est appellanda — appelletur ita sane potentia.*

Iam quos de codicum dissensionibus discrepantiisque neque satis libero animo neque prudenter et subtiliter iudicasse existimo, eosdem non mirum est, si quando consentienti codicum scripturæ aut in dissensione omnibus scripturis ratio adversari videatur et coniecturæ opem postulare, eius causæ æquos aut bonos iudices mihi non videri. Nam neque ea argumenta signaque, quibus coniecturæ necessitas demonstratur, libere examinant, probata firme comprehendunt, potiusque quævis effugia ita sectantur, quasi summum sit coniecturam evitare, non verum invenire, interdum adeo incredibilia fingunt, ut ludere putes, neque in emendatione persequenda vestigia ea, quibus ad veritatem perveniri potest, aut notas eas, quibus ea impressa agnoscitur, tenent. Ac Buechnerum quidem hic insectandum non puto, qui adeo non exercitatus præparatusve, ut eum tralaticia codicum menda fallerent (velut illud in § 96 *quid quasi* pro *quid quæso)*, malorum orationis Roscianæ codicum errores longis plerumque verborum ambagibus defendendos suscepit, adeo fortiter, ut neque § 104 dubitaret revocare *nihil opus fuit te isti credere* (pro *istic sedere*), neque § 109 "vetustam formam" *eiusce* reformidaret (quæ non exemplorum inopia refellitur, sed quod fingi nullo modo potuit, quum vis particulæ *ce* a pronomine *is* longissime distet), interpretandi autem tantam, artem dicam an audaciam? attulit, ut § 104 his verbis: *ut ea dedita opera a vobis* (sic enim scribit) *contra*

vosmet ipsos facere videamini "anacoluthon contineri" statueret, quum Cicero primum scribere in animo habuisset: *fieri videantur.* [1]) Verum nihilo melioribus artificiis Klotzius sæpissime utitur in codicum mendis defendendis, cuius rei duo triave exempla ex magno numero non delecta, sed quæ proxima se offerunt, commemorasse hic satis erit. In oratione pro Milone § 32 sic in codicibus scriptum est: *cuius illi* (consules) *conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si cuperent, reprimere possent, quum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam iam vetustate audaciam.* Facile intellectum est ab editoribus (apertissima est enim et necessaria sententiæ forma), hoc Ciceronem dicere, illos consules neque voluntatem Clodii coërcendi neque potestatem habituros fuisse; iis tamen verbis, quæ in codicibus essent, non hoc contineri, sed ineptissime bis idem dici, eos, etiamsi id vellent, potestatem non fuisse habituros. Itaque inde a Manutio ita scribebatur: *nec, si possent, reprimere cuperent.* Quid Klotzius? Narrat (vol. I præf. p. XLIV), *si cuperent* esse: *wenn sie es wünschenswerth fänden, si vellent, wenn sie es wirklich unternähmen*, mire a cupientis animo voluntatem distinguens, ut hæc contraria ponantur, et voluntati substituens actionem; sed tamen effecit,

---

[1]) Orellio "tres critici egregii huic orationi ad pristinam integritatem restituendæ his annis operam impendisse" videntur, "Madvig, Buechner, Klotz". O æquum in omnes et laudis non parcum iudicium, cui hi tres simul egregii videantur! Sed quod Orellius Klotzium mea editione caruisse scribit et § 118 in eandem, atque me, incidisse coniecturam, in eo errat. Buechnero tamen non subtraham unius bonæ emendationis laudem in § 124 (*statuit*), quamquam eam ego anno ante et inveneram et in opusculis meis p. 184 posueram.

ut hoc diceretur: weder wenn sie es wünschten, würden sie es können, noch, wenn sie es unternähmen, würden sie es können! Quod quum ipse sentiret ineptum esse, potestatis duo genera fecit, morale et physicum, eaque a Cicerone significari vult. Belle vero ea significantur hac geminatione eiusdem unius verbi: *neque possent — et — vix possent.* [1]) Quid putamus aliarum artium homines, verba aliorum et sententias legere et intelligere simpliciter solitos, iudicaturos esse, si huc evadere philologicam enarrandi artem scirent? Sed illuc prævertamur. Manutius, ut huius loci mendum vidit, non item prorsus recte sustulit. Neque enim intelligitur, quo errore verba *possent — cuperent* locum permutare potuerint. Sed quum Cicero scripsisset, ut nunc demum edidi: *nec cuperent reprimere, si possent,* librarius dormitans nec ad sententiam attendens, propter alterius membri formam *(et, si vellent, vix possent)* hic etiam condicionalem particulam in initium et ad prius verbum retraxit. In eiusdem orationis exordio § 2 Klotzius scripturam meliorum codicum: *Non illa præsidia — non afferunt tamen oratori aliquid* sic defendit, ut duplicem negationem pro una esse velit, rhetorice repetitam, quæ cuiusmodi sit figura, ut negatio initio ante subiectum posita deinde in sententia leniter decurrente ante verbum rhetorice geminetur, prorsus nescio. Id scio, si pro una negatione hæc accipiantur, barbarum esse *aliquid;* deinde ita adiunctam esse illam sententiam:

---

[1]) Postquam hæc nugatus est, non veretur, tanquam si quid ex interiore scientia deprompserit, addere: Wäre die Synonymik der lateinischen Sprache in ihren Grundzügen genauer und sicherer aufgefasst, so würde man nicht mehr an solchen Stellen bey der Handhabung der kritischen Kunst aufgehalten werden!

ut ne non timere quidem etc., ut necessario præcedat significatio timoris allati (non animi sublevati). Postremo prorsus huius periodi cum superiore nexus et transitus desideratur et post illa: *non corona — non usitata* sic hoc continuatur: *Non illa præsidia*, quasi tertium aliquid Cicero addat, quod desideret. Sed ex illa ipsa in superiore sententia particulæ *non* geminatione hoc tertium *non* ortum est, quod iure Garatonius correxit. Leniter Cicero et pedetentim ad rem accedens non simpliciter affirmat: *Atque etiam ipsa illa præsidia afferunt oratori aliquid et animum eius perturbant*, sed affirmatione ex sublatis negationibus utitur: *Nec — non tamen.* [1])

In oratione Philippica secunda § 50 quum sic scriptum esset: *Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter — fecerit*, idque sic intelligeretur, ut esset: *contra se atque cum dedecore domestico*, demonstravi (Opusc. p. 166), neque sic in duobus coniunctis substantivis præpositionem prorsus contraria significatione poni potuisse neque Ciceronis tempore dictum esse *in dedecus* hoc modo *(ut inde dedecus nascatur)*; itaque scribendum esse: *in se atque in domesticum decus.* Ecce Klotzius me docet (vol. III p. 829), *dedecus domesticum* esse *rem familiarem perditam*; ita, quæ Antonius contra rem suam familiarem fecerit, ea in (contra) dedecus eius facta esse; meam vero coniecturam prorsus

---

[1]) Duobus versibus ante in § 1 sustuli, quod iam Wunderus fieri voluerat, vocabulum *veterem*, parens coniunctæ auctoritati codicum Erf. et Bavarici et Quinctiliani (XI, 3, 50). Isidorus, quo teste Steinmetzius vocabulum defendit, hæc tantum habet: *veterem morem iudiciorum requirunt*, pro *pristinum* id substituens. Diomedes interpolatus est ex deterioribus Ciceronis codicibus (*minime vident*).

aberrare a recto, quoniam Antonius, cuius res familiaris perdita et dissipata fuerit, non potuerit domestico decori nocere. Itane vero? Quia res familiaris *perdita* dedecori est, ideo ipsa res familiaris sic potest dedecus appellari, ut, quod contra eam (ↄ: ad eam, quatenus ulla est, perdendam) fiat, id contra dedecus alicuius fieri dicatur? Itaque quod mores depravati dignitati obsunt, qui inhoneste agit, posthac non dignitatem, sed ignominiam suam lædere dicetur. Et cuius hominis res nunc perditæ turpesque sunt, is nihil poterit dici, dum hunc statum efficeret, contra rem et decus suum fecisse. Scilicet hoc interpretandi genus in illa arte locum tenet, quæ subita et occulta rerum permutatione oculos decipit (*escamoter* Galli dicunt). Nam Klotzius *in dedecus suum* vertit: gegen sich und gegen seine ohnedies (!) schlechten oder vielmehr schimpflichen häuslichen Angelegenheiten; at, o bone, in Latinis nihil est nisi: *gegen seine Schande.* Itaque hac arte etiam in oratione prima Catilinaria § 13 defenditur: *quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ?*

In oratione pro Roscio Amerino § 30 in codicibus scribitur: *qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa est satis, quoniam quidem suscepi, non deest profecto, iudices. Et forsitam in suscipienda causa temere impulsus adolescentia fecerim; quoniam quidem semel suscepi, licet hercules undique omnes in me terrores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo.* Verba hæc *quoniam quidem suscepi* priore loco Heusingerus primus intellexit male ex inferiore loco addita esse; neque quidquam certius esse potest. Nam hoc *quoniam quidem suscepi*, ipsa particula *quidem* (sive additur *semel* sive non additur) flexum sententiæ et orationis significante cum aliquo pondere,

refertur ad contrariam cogitationem non suscipiendi ac declinandi. Itaque inferiore loco recte ponitur, superiore non solum nihil agit, sed primum hæc duo graviter inter se relata: *patroni desunt, qui libere defendat, non deest* obscurat inutili et ignavo additamento, deinde ipsam affirmationem ridicula adiectione onerat, quasi dicas: *quoniam adest, non deest,* postremo significationem alienissimam habet in particula *quidem,* quæ nusquam referri potest. [1]) Sed horum nihil Klotzium movit, qui hæc de hoc loco scripsit (præf. vol. I p. LXIV): "Wir mussten natürlich (!) die Lesart der Handschriften ohne Verdächtigung beibehalten. Denn, weit gefehlt, das die folgenden Worte: *quoniam quidem semel suscepi,* die ersten verdächtigen, können sie ja (!) der früheren Worte: *quoniam quidem suscepi,* als ihres eigentlichen Stützpunctes gar nicht entbehren." (Bene hic intellexit, quo referretur hoc: *quoniam quidem semel suscepi.)* "Wir würden unseren Lesern zu wenig zumuthen, wollten wir die Sache noch ausführlicher aus-einander setzen." Ipsa verba posui, ut, qui legissent, ignoscerent mihi totum hoc genus acerbioribus verbis exagitanti. Eodem enim modo omnia tractantur, ut, quum in locis difficilibus aut nota et vulgaria, quæ rem non attingant, tradantur aut perversa, nihil sit, quod non expediat ceterosque gloriose doceat. Atque hæc confidentia cum illa, quam commemoravi, religionis specie coniuncta, animos non paucorum movit atque cepit. [2]) Non multum ab hac ra-

---

[1]) Itaque Orellius saltem scribi debuisse ait: *quoniam quidem ego suscepi.* Verum id quoque aliam significationem non minus perversam haberet, quasi præcederet huiusmodi aliquid: *deesset fortasse, si alii suscepissent; quoniam ego suscepi, non deest.*

[2]) Pro Rosc. Am. § 150 Klotzius retinuit hanc scripturam: *nisi etiam crudelitate sanguinis perlitus sit*, quæ quam esset per-

tione Soldanum discedere, cognoscetur ex Ligarianæ § 30, ubi hanc scripturam: *bello oppressus, in eo ipso non acerbus fuit, tametsi totus animo ac studio tuus,* quam etiam Klotzius habet, ita defendit vertendo: "gerade in diesem kein erbitterter Feind; wiewohl (*scil. quid loquor?* acerbus? ein erbitterter Feind?) (vielmehr) von ganzem Herzen Dir zugethan." Scite, mehercules, parenthesium artificio ex *tametsi* fecit *ac potius,* et ex notissimo usu, quo per *tametsi* adiungitur nova sententia ad superiora corrigenda et intra veros fines coërcenda pertinens, augendi significationem nobis elicuit. Ea autem, quæ addit, narrat etiam Germanorum consuetudine posse omitti, ut iam nesciam, cur non sic verterit: *kein erbitterter Feind, wiewohl von ganzem Herzen Dir zugethan.* Scilicet etsi multa in his interpretationibus patitur sermo Germanicus, tamen non prorsus tam patiens est, quam Latinum esse volunt. Quid ex codicum scriptura (sublato tamen *fuit,* quod in Leid. et aliis prorsus abest, in Erf. supra scriptum est) efficiatur, apparet. Modeste Cicero et pudenter Ligarium defendens, in bello non acerbum fuisse dicit, nunc totum Cæsaris factum. In eiusdem orationis § 28 eadem ars nihil non enarrandi in Beneckio perspici potest; nam et is et Soldanus *enim,* ut ego, e codicibus addiderunt; sed verba tanquam integra et sana sic continuant: *an, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis? omnes enim vincendi studio tenebamur.* Ubi si quis quæsiverit, quod verbum subiiciatur particulæ *an,*

---

versa quoque modo emendanda, dixeram in superiore editione (Opusc. p. 127). In præfatione vol. I p. XCVI meam emendationem probat, ascripto loco Ciceronis ex III de N. D. § 80.

et ad quam sententiam referatur hæc comparatio: *ut fit* etc., respondebitur hac interpretatione: "Oder, was bey Bürgerkriegen der Fall zu seyn pflegt, war dies nicht auch bey euch noch mehr der Fall, als bey den übrigen?" Itaque pro hac interrogatione: *an*, QUOD *fit in civilibus bellis*, ID ETIAM *in vobis* FIEBAT? hæc erit iam Latina: *an*, UT *fit in civilibus bellis*, *in vobis?* et pro hoc: *fit etiam in vobis*, *nec in vobis magis* dicetur brevius: *fit nec in vobis magis;* postremo pro hoc: *nec in vobis* MINUS *quam in reliquis* aut pro hoc: ET *in vobis* MAGIS *quam in reliquis* substituemus: NEC *in vobis* MAGIS *q. i. reliquis.* (Nam hactenus putavimus, qui sic diceret: *non in vobis magis quam in reliquis*, significare, eos, quos alloqueretur, non præstare reliquis; nunc significabit, eos non cedere reliquis.) Et quum sic enarramus scriptorum verba et talia fingimus, cum notissimarum rerum confusione et eorum, quæ alias tenemus et inculcamus, voluntaria oblivione, ingenia a nobis ad subtilitatem exerceri dicimus! Soldanus etiam ascribit (nam apud Orellium me commemoratum reppererat), me quoque vidisse, "ea hic excidisse, quæ proprie de Tuberonum studio dicta essent." Ita vero. Excidisse dixeram, non stultissima illa ellipsi usus eram. Scripta autem fuerant sic, ut, quum Cicero Tuberones vehementes et victoriæ cupidissimos fuisse dixisset, tum, ne eos proprie et præter ceteros accusare videretur, hoc adderet: *nec in vobis magis etc.*, reliquos et se quoque eodem comprehendens genere. [1])

---

[1]) Klotzius sic scripsit: *an, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis: omnes enim vincendi studio tenebamur?* Nec dubito, quin hanc interrogationem declarare possit, suo quidem more.

Non puto peritos et, quod summum est, recti et sani iudicii homines plura exempla huius generis requisituros gratiamque eos mihi facturos spero emendationum sive alienarum sive mearum, quæ olim a me explicatæ stabilitæque sunt, contra huiusmodi codicum scripturæ defensiones tuendarum. Nonnullis etiam, quas antea in margine posueram, nunc in contexta oratione locum dedi, quum præsertim incommode disciputi ad marginem ablegentur, ut ibi habeant, quod recte intelligere possint. Paucis quibusdam locis in hac demum editione correctio coniecturæ ope adhibita est, quorum qui primus est, pro Rosc. Am. § 11, eius ipse emendationem dubiam videri intelligo et tamen ob eam, quam modo dixi, causam in ipsa oratione posui. Nam etsi sententia recta est, quæstionem homines sperare ea severitate exercitum iri, quæ digna sit maleficiis, tamen et superlativus fortasse non aptissimus in tali sententia videri potest et dubitari, qui potuerit tam notum vocabulum sic depravari. Certius est et necessarium, quod in eiusdem orationis § 38 pronomen *te* ante C. *Eruci* sustuli. Neque enim Cicero ex Erucio, cuius accusatio iam peracta est, quærit, quomodo illum ipsum accusare oporteat, sed universe, quibus argumentis huius generis accusatio niti debeat, ostendit et ipsum Erucium confiteri interrogando cogit; deinde horum nihil ab Erucio in hac causa prolatum esse dicit. De Erucio ipso sic dicendum erat: *censes uti oportuisse? Nonne et audaciam eius, qui in crimen vocaretur* etc. Sed omnino tum hæc cum Erucio quasi deliberatio inepta est. Vellem in eadem oratione § 149 scripsissem, quod sententia postulat: *hæc acta res est, ut ii* (pro *uti) nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent* etc. In antiquissima codicum scriptura hæc nihil differebant;

itaque IV in Catil. § 5 in Orellii codicibus pro *ut ii, qui* scribitur *uti qui.* (In § 106 latet aliquid in hac scriptura codicum: *Hic nihil est quod suspicionem* hoc *putetis.* Nam ipse Cicero sic scribere non potuit, hoc præsertim verborum ordine, præcedente substantivo.)

In oratione pro Milone nihil dicam de prænomine necessario in § 26 ex præcedenti littera eruto. Sed § 65 secutus nunc sum coniecturam olim silentio pressam. Nam quod in codicibus scribitur: *Quin etiam fuerit audiendus popa Licinius* etc., id nullum alium recipit coniunctivi modi intellectum nisi hunc: *Quin concedamus, Pompeio Licinium audiendum fuisse* (exspectatur: *Illud tamen concedi nequit* etc.); quæ sententia pravissima est. Nec *quin etiam* recte ponitur, quoniam hæc non proxime superadduntur cum ascensu aliis minoribus rebus (in § 64), sed ad eam, quæ interposita est, sententiam generalem adiunguntur exempli et confirmationis loco. Itaque causalem orationis formam restitui: *cui etiam fuerit audiendus.* Sed paullo durius Cicero in pronomine ad unum Pompeium rediit, a quo proxime ante appellato sententiam, quod lenem reprehensionem habebat, ad totum genus deflexerat.

In eadem oratione § 67 sic scriptum erat: *Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, — suspiciones perhorrescimus.* Neque ea continuatio superioris sententiæ et orationis hic est, quam particulæ *quod si* indicant, et subinepti aliquid habet hæc timoris longe diversi in protasi et apodosi coniunctio: *Si Milo metuitur, — timemus,* in qua saltem conversio ad contrariam partem notari debuit *(nos vero,* aut similiter). Sed mendum subesse codices declarant. Nam *quod si tamen,*

quod primum in exemplo Lambiniano repetito positum videtur, in nullo codice repertum est, sed in Erfurtensi, duobus Oxon., quibusdam editionibus: *cum tamen si*, in reliquis (Oxx. 4, Parisiensibus Steinmetzii, cett.) *cur tamen si.* (De ceteris optimis præter Erf. nihil notatum est.) Ad sententiæ progressum attendenti apparebit, Ciceronem necessario narrationem sic concludere, ut iniquæ suspicionis obstinationem, ne sic quidem conquiescentis, significet, deinde hinc vehementer orationem ad Pompeium cum querela convertere *(Non iam etc.)*. Itaque mihi e codicum vestigiis hæc effici visa sunt: *Omnia falsa — comperta sunt, quum tamen metuitur etiam nunc Milo*, ut id, quod poterat separatim adiici *(Et tamen)*, adiungatur superiori sententiæ (imens dog, während Milo gleichwohl). Indicativo autem modo Cicero potius quam coniunctivo, qui proprius est rei contrariæ significandæ, usus est, ut emineret rei (postea) nihilominus manentis laxior adiunctio, ut pro Ligar. § 3: *quum Ligarius — nullo se implicari negotio passus est.* Cfr. Virg. Æn. X, 508: *Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert, Quum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.* [1]) Non puto hanc emendationem prorsus certam esse; illud tamen certum est, novam periodum incipere a verbis *Non iam*.

In oratione Philipp. II § 106 nemo dubitat, quin corrupta hæc sint: *Incredibile dictu: sed tum nimis*

[1]) Klotzius codices (non tamen Erfurt.) simpliciter secutus sic scripsit: *Cur tamen si* (voluit, opinor: *Cur tamen, si) metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed — perhorrescimus?* In qua scriptura ut cetera prætermittam, perverse et ridicule Cicero quærit, cur tandem Pompeii suspiciones perhorrescat, ipse nimirum nihil esse dicens, cur has tragoedias excitet.

inter omnes constabat, neminem esse resalutatum. In codice Vaticano est: *sed cum vinus.* Puto Ciceronem his verbis: *sed sum vicinus* significasse, se, quum villam in illa vicinia haberet, ex ipsis Anagninis recentem rem audivisse, quum sine ulla varietate narraretur. Eiusdem orationis locus in § 82 de Antonii in comitiis consularibus obnuntiatione quoniam propter rei obscuritatem et hominum dissensiones disputando et argumentando explicari breviter non potest, dicam nude, quid mihi de eo videatur et quo correctio mea iam ante in margine significata spectet. Iis enim prorsus assentior, qui, quum illo tempore singulæ tribus binas centurias haberent, in ipsis centuriis classium discrimen fuisse statuunt; itaque Cicero narrat primum prærogativæ centuriæ sortitionem factam eventumque sortitionis renuntiatum esse; deinde prærogativæ centuriæ primam classem intro vocatam suffragia consueto more tulisse, tum secundam classem; hic demum Antonium obnuntiasse. Prima classe vocata necdum suffragiis latis nulla renuntiatio intelligi potest; vox *renuntiatur* ex superiore versu errore in hunc locum irrepsit. (Quam exigua pars suffragiorum et comitiorum peracta fuerit, declarant verba: *omnia citius facta, quam dixi.)*

De ceteris orationibus tantum dixi, quantum huic loco satis esse puto; venio ad Catilinarias, quas seposui seorsum commemorandas. Eas Orellius, quum iam Steinmetzius aliquot insignes scripturas e codicibus egregiis Tegernseensi et Salisburgensi (non eo, qui in Ligariana et Deiotariana commemoratus est, sed alio antiquiore) protulisset, totas ad eundem codicem Tegernseensem et ad Rhenaugiensem exegit, cui Klotzius successit. Sed parum animadversum videtur, quæ esset hic cautio adhibenda. Nam hæ orationes, quæ inde ab antiquorum rhetorum et grammaticorum ætate in scholis regnarunt, adeo sæpe

transcriptæ sunt, ut codices etiam perantiqui tamen multo pluribus gradibus ab origine remoti sint, quam in aliis multis orationibus eiusdem ætatis codices, pluresque iam susceperint errores. Deinde harum orationum codices iam illo tempore interpretamentis correctionibusque menda occultantibus aliquantum depravati erant, quo ceteros ea labes non ita multum attigerat. Postremo hæc interpolatio codices ætate et bonitate coniunctos ita alios aliis locis invasit, ut in magna similitudine tamen non leviter interdum discrepent nec uni aut duobus fidem addicere liceat, sed omnium, qui recentissimam depravationem ætate excludunt, testimonia conquiri et comparari debeant; in qua re molestum est, quod codicis præstantissimi Coloniensis, quo Modius et Gulielmus usi sunt, et Salisburgensis tot locis scripturæ ignorantur. Nam etsi codices Tegernseensis et Rhenaugiensis præstantissimi sunt, Tegernseensis etiam singulari interdum integritate excellit (maxime II, 27, ubi is unus cum Valerio Probo veram scripturam servavit, in reliquis prorsus oblitteratam; quamquam de Coloniensi id non constat), tamen et communem habent aliquot locis interpolationem et aliis suam uterque, eamque in Tegernseensi aliquoties etiam longius progressam; ut in orat. I § 4 pro vera scriptura: *patre*, *avo*, *maioribus* (quam servant Salisburgensis, Colon., Gemblacensis Carrionis) Rhenaugiensis habet: *patre a maioribus*, Tegernseensis hoc mendum eodem modo occultat, quo pessimi et recentissimi codices: *patre natus a maioribus*. Idem in eadem oratione § 15 tenet foedum additamentum: *quod mihi latere valeat in tempore*, quod abest a Salisb., Rhenaug., aliis etiam non optimis. Contra paucis versibus ante hæc: *quoties tu me designatum*, *quoties consulem interficere conatus es?* codex Rhenaugiensis ita

contrahit et mutat: *quoties tu designatum consulem interficere voluisti?* In oratione autem II § 22 pro rariore voce *talaribus* (quam Salisb. servat; de Colon. nihil constat) uterque cum uno et altero præterea substitutum habet ineptissime *tritis* (alii *tritis talaribus*, aperta origine); eodemque modo III § 3 pro *restitissent* (quod Salisburgensis cum paucis minoris auctoritatis servat) illi duo cum cetera turba habent usitatius in ea significatione verbum *remansissent.* (Par. unus *remansissent et restitissent).* [1]) In orat. III § 10 Tegernseensis cum uno Duisburgensi servat, quod Muretus coniectura reppererat: *recepissent* (hoc est, *promisissent)*, pro quo et in Rhenaugiensi et in ceteris (etiam Salisburgensi) est *præcepissent.* [2]) Sed, ne nimis in comparatione prematur Rhenaugiensis, ecce in proxima § 11 Tegernseensis solus pro *infitiari* habet ex absurda interpretatione: *vel infitiari infirmarique.* Paullo post § 16 pro *P. Lentuli somnum* in Rhenaugiensi (ut in duobus Oxoniensibus) scriptum est *somnium*; hinc nata est hæc in Tegernseensi interpolatio: *P. Lentuli, qui dicebat imperatorem se esse anno illo cum interitu urbis futurum, somnium.* Communiter autem et hic uterque codex et reliquorum longe

---

[1]) Hoc loco Klotzius interpolatam scripturam secutus est.

[2]) Klotzius revocavit *præcepissent*, opinor, ut *sibi* referretur ad Allobroges. Sed ne quid dicam de contrariis membris diligenter inter se relatis (*quæ ipse legatis confirmasset* et: *quæ sibi legati recepissent*), soloecum tum fit *eorum* pro *sui*; nec legati *præcipiunt* populo. Mirabilius est, quod Klotzius paullo ante contra codices Tegernseensem et Rhenaugiensem aliosque revocavit, quod Orellius eiecerat: *Cethego nimium id longum videri*, quasi non manifesto hoc verbum referatur ad (*hanc controversiam*) *quod* (*Lentulo placeret — Cethego videretur*). (Nec Galli dicebant Cethego id *videri*, sed *visum esse.*)

plurimi interpolati sunt in orat. III § 18, ubi, quod recte inde a Naugerio editum est, confirmat codex Salisburgensis cum tribus Parisiensibus apud Steinmetzium: *quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse.* Sed quum verba non recte ordinarentur nec intelligeretur hæc coniunctio: *humani consilii esse*, hoc est, in humanum consilium et prudentiam cadere, locus interpretantium et interpolantium sedulitatem excitavit, quorum primus conatus apparet in codice Erf., Par. 5, Franciano: *quod vix videtur humani consilii tantarum* (Par. 5, Franc. *tantam) molem rerum gubernatio consequi potuisse*, ut coniungatur *humani consilii gubernatio;* deinde longius progressi sic scripserunt (in Tegernseensi, Rhenaugiensi, ceteris plerisque): *quod vix videtur* (*videretur* Teg. et fortasse alii quidam) *humanis consiliis tantam molem rerum gubernatio consequi potuisse.* Postremo codicis Parcensis (apud Orellium) librarius *molem* illam vitavit, sed alio modo sic verba corrupit: *humanis consiliis tantarum rerum gubernationem quis consequi potuisse.*[1]) Eadem interpolationis aut communis aut seiunctæ et in Tegernseensi longius progressæ ratio perspici potest (ne omnia pluribus verbis persequar) in his locis: III, 17 (Teg. et multi *testes denique*, quasi non signum et litteræ testes appellentur; recte Colon., Rhen., alii)[2]); III, 18 (Rhen. *ut terræ motus relinquam, ut omittam cetera, quæ);* III, 20 (pro *locaverunt*, quod

---

[1]) Klotzius codices interpolatos (Teg., Rhenaug.) ita secutus est, ut etiam e Teg. *videretur* scriberet. Sufficere puto ad refutationem interpolationis historiam supra expositam; addo tamen, magnam perversitatem habere gubernationis nomen sic nude positum, ut nec cuius personæ nec quarum rerum sit, dicatur: *gubernatio non potest molem rerum consequi.*

[2]) Klotzius pravam scripturam tenuit.

cum "potioribus" Gruteri codicibus et Cuiacii libro Rhenaugiensis tuetur, plures *collocaverunt;* hinc Teg. et alii *statuerunt,* alii *censuerunt*, alii denique *voluerunt*); III, 21 *(et ea a perditis civibus* uterque codex, similia alii; veram scripturam: *et ea per cives* tuentur codices Mureti, Colon., Fabric., Salisb., alii quidam; nonnulli: *ea per cives vel civibus perditis)*; IV, 4 (Teg. et alii *sed tenentur ii, qui*, Rhen. et Par. unus *tenentur enim, qui* pro *tenentur ii*, *qui*; in aliis est: *tenentur vero ii, qui*); IV, 13 (Teg. *ille avus Lentuli etiam* pro: *ille etiam* et idem paullo post: *hic Lentulus* pro *hic)*. Hæc qui consideraverit, ne illud quidem dubitabit, quin in orat. I § 5 Cicero scripserit, ut est in Salisb. et Coloniensi duobusque præterea (Græv. 2, cod. S. Emmerani apud Steinmetzium): *Tum denique interficiere*, quod autem in ceteris legitur, crudeliter et inhumaniter dictum tanquam a carnifice: *interficiam te*, a librario substitutum sit, cui post superiora illa: *ego — nondum adducor, ut faciam* aperta et directa oratio magis placuerit quam cautus Ciceronis flexus. Omninoque intelligetur, principatum in his orationibus potius ad Salisburgensem et Coloniensem videri deferendum esse quam ad illos duos. Sed qui rursus animadverterit, in orat. IV § 15 insulsissimum interpretamentum *ab amore debitæ pecuniæ* ante verba *ab exspectatione sortis* in codice Coloniensi (ut in paucis præterea) interpositum esse (quamquam, in ipsone ordine verborum perscriptum fuerit, non prorsus constat), is de omnibus codicibus id, quod supra dixi, verum esse confitebitur; idemque iudicium confirmabitur in orat. I § 19, ubi pro *ad M'. Lepidum*, quod trium grammaticorum testimonio servatum est, illi habent *apud M'. Lepidum* (nam de Mureti codicibus incerta res est); tum magis etiam II § 20, ubi

his verbis: *ex iis coloniis, quas Sulla constituit* in omnibus codicibus ascribitur perversissimum interpretamentum *Fesulas (quas Fesulas Sulla)*, nisi quod in paucis quibusdam nullius auctoritatis codicibus substitutum est *Fesulis.* [1]) Itaque his locis admonitus non dubitavi in orat. IV § 12 codicum omnium mendum posthabere veræ scripturæ apud Lactantium servatæ, quod post Lambinum et alios etiam Orellius in priore exemplo fecerat; nunc is, codicibus obsequens, quod ne Klotzius quidem hic fecit, sic scripsit: *Etenim quæro, si quis paterfamilias — supplicium de servo quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus* etc. Verum de eo, qui iustum supplicium *non* sumpserit, quæri, primum ostendit ipsa interrogationis forma, in qua affirmatio aperte inclinat in alterum membrum (*an potius*), deinde apertissime superlativus in hoc altero membro ad augendam asseverationem positus (*inhumanissimus et crudelissimus*), postremo adiectum responsum: *Mihi vero etc.*, in quo si de con-

---

[1]) Tenuit mendum Klotzius. Quicquid de orat. III § 14 statuitur, id quidem manifestum est, hoc loco in tertio genere coniuratorum Catilinæ non Fesulanos colonos, sed Sullanos omnino commemorari, nec, etiamsi Latine dicatur: *duas colonias Fesulas constitutas esse*, item dici: *ex iis coloniis, quas Fesulas Sulla constituerit.* Orellii in talibus locis suspiciunculas de Tirone piget commemorare, etsi attingam postea. De illo autem tertiæ orationis loco sic habendum est, etiamsi Sulla bis coloniam Fesulas deduxisset (quod parum omnino probabiliter in oppido non magno fingitur), tamen necessario utramque in unam coalituram fuisse, nec hominem ex duabus coloniis esse dici potuisse. Itaque quod in codicibus scribitur: ex *iis coloniis, quas*, recte prorsus factum est: *ex iis colonis, quos.*

traria persona ac non de eadem responderetur, saltem pronomen adderetur: *mihi vero is etc.* [1])

Hac igitur perspecta codicum natura, auctoritatem eorum quam potui religiosissime secutus sum, sed ita ut meminissem, manifesta menda contra vim rationum et veritatis convicium nulla auctoritate satis defendi. Itaque (ut ex brevi particula orationis quartæ exempla sumam, quæ ibi plura concurrunt) § 7 non scripsi (cum Orellio et Klotzio) *pro sui dignitate* (quod codices sane tuentur, Ciceronis et huius ætatis usus prorsus respuit, cfr. ad Fin. p. 871), neque aliquot versibus post *appetiverunt* (ut fecit Klotzius ex Teg., Rhen., Oxx. et fortasse multo pluribus), quia, etiamsi diceretur *mortem appetere*, pravum tamen esset *libenter appetere*, pravissimum vero *non invitum appetere*; neque § 8 scripturam unius verbi *(dolores)* propter manifestam causam omissione fractam et perturbatam tenui (cum Klotzio): *multas uno dolore animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset* (in qua non solum ridicule coniunguntur *multæ et omnes poenæ*, sed prave etiam ablativo *(uno dolore)* additur *animi et corporis*, quo res augetur, quum Cicero mortis dolorem elevet, eam, quam vivi perpessuri sint, poenam exaggeret); neque § 9 revocavi (cum eodem Klotzio), quod codices habent (sed præter sanam rationem etiam scholiastæ testimonio convicti): *meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vindicat* (nisi forte hoc sic intelligi posse putabimus: *vitam meam sic utilitas reip. sibi vindicat, ut eam quibusvis periculis obiicere debeam)*;

---

[1]) Paullo ante necessario scribitur *præbeo*, etsi omnis testimoniorum auctoritas *præbebo* tuetur; non minatur Cicero, sed eam, qua utitur, severitatem defendit.

sed in eadem § 9 nihil cunctatus cum Klotzio ex omnibus tribus Orellii codicibus, duobus Oxx. restitui, quod fuit sine dubio etiam in plerisque reliquorum, sed silentio prætermissum est: *intellectum est*, *quid interesset*, pro quo ad nostri sermonis morem substitutum erat *intersit*.

Satis dictum esse puto, ut periti intelligere possint, Catilinariarum quoque orationum nostram recensionem non temere neque negligentia, sed firmo et constanti iudicio ab eorum, qui nuper easdem orationes e codicibus emendandas susceperunt, recensionibus discrepare maximeque totam Klotzii rationem et hic et in ceteris Ciceronis orationibus non immerito a me vehementer improbari. Itaque de singulis locis plura dicere omitto eosque prudentium iudicio relinquo, nisi quod de eo, qui est in oratione IV § 11 breviter rationem reddendam puto. Nam quum hic olim ederetur: *sive Silani sententiam sequi malueritis*, *facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis*; *atque obtinebo*, *eam multo leniorem fuisse*, nunc e codicibus Salisburgensi et Coloniensi (quorum hic quoque bonitas agnoscitur) editur ab Orellio et Klotzio: *facile me atque vos crudelitatis vituperatione populo Romano exsolvetis;* sed in codicibus scribitur tantum *P. R. exsolvetis*. Iam primum dativus hic pro eo, quod est: *apud populum Romanum*, nullo exemplo ponitur; deinde non senatores sententiam ad populum præstare seque et consulem defendere debebant, sed consul et suam et illorum causam defendere (cfr. verba superiora: *dederitis mihi comitem ad contionem).* Recta hæc demum sententia erit: *populus Romanus* (iudex) *exsolvet*. Sed quum in litteris *P. R.* subiectum contineri non intelligeretur, persona verbi ad superiora accommodata est. Postremo, quod in orat. I

§ 31 vulgari mendo coniectura sublato scripsi: *si aquam gelidam biberunt*, *primo relevari videntur* (ubi erat *biberint*, quasi diceretur: *relevatum iri videntur)*, de ea re dixi in præfatione Lælii et Catonis p. XX [p. 281 sq. huius edit.] et de particula *quum* ad Fin. V § 41 p. 690. [1])

Verum non possum Catilinarias orationes relinquere, nisi rem his proximis annis agitatam attigero, suspiciones dico iudiciaque eorum, qui primum unam ex iis, deinde duas, postremo etiam tres non a Cicerone scriptas sed ei falso subditas putaverunt. Quæ res, ut verum dicam, a tali initio ducta est, ita crevit, iis argumentis tractata est, ut magnam iis, qui omnes huiusmodi dubitationes in invidiam vocant inanitatisque arguunt, suæ sententiæ commendandæ facultatem præbeat eorumque vanitatis ridendæ, qui, ne auctoritati servire tardive esse videantur, quidquid sit prolatum novi commenti, arripiant et augeant. Mirum profecto est, quidam, qui alibi in scriptis veterum enarrandis pæne nimis sunt faciles ac patientes, quam fiant, si in huiusmodi suspicionem inducti sunt, difficiles ac morosi et ad res apertas minimeque insolitas ita adhærescant, quasi numquam antea quidquam animadverterint, et tamen iidem quantas, ut opiniones suas persequantur, commentorum incredibilium moles exstruant. Sed primum rei historiam narremus. Nam quum F. A. Wolfius notam illam quattuor orationum accu-

---

[1]) In pusilla re, sed quæ in prima libri pagina posita sit, diligentiæ mihi testimonium quæram. Nam Orellio hæc distinctio displicet, qua etiam antea usus sum: *Omnes hi, quos videtis adesse, in hac causa iniuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi* (vulg. *adesse in hac causa, iniuriam* etc.). Verum in demonstratione advocatorum præsentium his verbis: *quos videtis adesse* nihil languide adhærere debet; quod Cicero dicit, sic dilatari potest: *in hac causa iniuriam inesse putant novo scelere conflatam eamque oportere defendi.*

sationem ita peregisset, ut nunc quidem, quidquid de ipsa re statuitur, cautionem in causa præparanda et ab omni parte consideranda et mehercule etiam subtilitatem, sed maxime in ipsa libertatis specie libertatem de eloquentia Ciceroniana orationibusque post exsilium habitis deque motu antiqui sermonis recte iudicandi valde desideremus, Eichstædtius (a. 1802) in censura libri Wolfiani, si non alias Ciceronis orationes, saltem unam ex Catilinariis sibi simili damnatione dignam videri significavit; cui facile Wolfius obsecutus statim tertiam damnavit, eamque rem postea in scholis sermonibusque ita significabat, ut aut omnino, quæ esset, incertum relinqueret, aut alteram e duabus mediis esse diceret. Atque hoc tenens Cludius (a. 1826) Wolfiique se sententiam persequi credens, *secundam* spuriam esse sibi visus est demonstrare, visus etiam uni et alteri præterea. Sed paulo post (a. 1827) Beneckius ostendit, Wolfii ipsius verbis ex epistola quadam prolatis, *tertiam* ab illo significatam esse. Interea quibusdam *quarta* displicuerat, Zimmermanno, Blochio, eamque miseram Ahrensius (a. 1832) capitis damnavit, tertiam simul damnatione in transcursu complexus. Postremo Orellius (a. 1836), opinor, ne foeda ridiculaque esset illa iudiciorum inconstantia, omnes tres spurias esse iudicavit. Obstabat huic iudicio præter alia vetera testimonia, quæ facile reiiciebantur, ipsius Ciceronis auctoritas, qui in epist. ad Attic. libr. II, 1 septem suas consulares orationes commemorat multis verbis quattuorque Catilinarias singulatim enumerat. Itaque nihil aliud relinqui videbatur, nisi ut id statuerent, quod credere nemo posset, veras Ciceronis orationes in celeberrima causa habitas iam Augusti tempore (adeo enim antiquas esse has, quas habemus, Ahrensius confitetur) ita evanuisse, ut falsæ subiici et probari, nullo

coarguente, possent, quum præsertim una ex quattuor vera maneret et cum falsis coniungeretur. [1]) Sed forti remedio Orellius rem expedit; nam totum illum locum ex media epistola exsecat, ut iam nihil constet de pluribus orationibus ab ipso Cicerone de re Catilinaria editis; fabulamque lepidam excogitat, falsarium primum tres orationes Ciceroni subiecisse, deinde, ut iis locum et fidem pararet, in epistolam Ciceronis narrationem a se fictam de iisdem orationibus inclusisse. [2]) Verum, inquies, quum illæ epistolæ in manibus hominum iam essent, quomodo falsarius ille non suum epistolarum codicem, sed

---

[1]) Ahrensius totam hanc difficultatem, ut Orellio (p. 177) videtur, "accuratius pertractare noluit." Itaque in longa disputatione de testimoniis historicis hanc epistolam omnino non attigit (nisi p. 66 in alia re, ut appareat, cum illum locum non ignorasse, quæ ignoratio excusatior esset quam hæc prætermissio).

[2]) Quæ Orellius sibi videtur in hoc loco deprehendisse indicia orationis non Ciceronianæ, eiusmodi sunt, ut refutari vix debeant, velut quod in deminutiva forma *refractariolus* semel hic in familiari sermone posita hæret, quasi non quarta saltem pars omnium deminutivorum Latinorum uno tantum loco legatur, quia in scribendo extra epistolas familiares rara eorum ponendorum occasio erat, aut quod hanc locutionem: *ab iudiciali dicendi genere se abiungere* miratur nec meminit, ad Fam. I, 9 § 23 prorsus eodem modo dici: *ab orationibus diiungo me fere,* aut quod Græca verba ter in hoc loco posita non fert, in epistola tertia altero tanto fere longiore (si hæc metienda sunt) undecies posita (præter versum Græcum) non miratur, aut quod Ciceroni in familiari epistola præscribit diligentissime ad syllogismi formam factam causarum expositionem. Scilicet talia occurrunt argumenta circumspicientibus. Illud tamen miror in mentem non venisse, Tironem, Ciceronis per multos annos in epistolis scribendis adiutorem, saltem decem versus sic scribere posse debuisse Ciceroniano more, ut a nobis non deprehenderetur. Non putaram Orellium de suo ad orationis Ciceronianæ proprietatem animadvertendam sensu tam bene existimare.

aliorum omnium, quos decipere volebat, interpolavit, effecitque, ut nusquam aliter epistola scripta exstaret? Expediet iterum hærentes eadem sagacitas. Falsarius enim is ipse est, qui volumen illud epistolarum post Ciceronis mortem edidit, M. Tullius Tiro. Quid ais? Libertus fidelissimus, cui Cicero epistolas suas commiserat, qui patroni mortui vitam cum diligentia et pietate narravit, in quem nulla unquam turpis suspicio iacta est, falsarius fuit? Imo vero, inquit, bono animo fecit. "Summopere a se honoratum iri optimum patronum opinatus est, si eius res gesta tam illustris non una duntaxat, sed quattuor orationibus celebraretur (p. 179)." O miram fingendi licentiam et in dubitando credulitatem! Ergo Tiro non narrando sibi illam rem celebrandam putavit, sed, qui nunquam verbum in conventu hominum fecisset nec oratiunculam scripsisset, patroni sui, summi oratoris, laudem suis orationibus eius nomini subiiciendis augendam existimavit.' Quidni? Idem, qui nunc ubique miseras Tironis ineptias deprehendit, tamen antea propter has quoque orationes Ciceronem admiratus est. Sed hanc Tironianam fabulam (sine qua tamen res non procedit) paulisper dimittamus, videamusque, quomodo Ahrensius testimonio, quod apud Ciceronem de Catilinaria quarta reperiri videbatur, ad illam ipsam oppugnandam usus sit (p. 40 sqq.). Nam quod Cicero in orat. Philipp. II extrema (§ 119) dicit· *Abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni!* significare putatur eandem sententiam in oratione quarta Catilinaria § 3 positam; Dio etiam Cassius (p. 449 Reim.) Ciceronem dicentem facit, se hoc consulem dixisse. Sed Ahrensius primum docet, Romanos in annorum intervallis computandis primum et postremum annum pro plenis

numero comprehendere; ita, quod Cicero a. 63 a. Ch. dixisset, id eum a. 44 non potuisse commemorare *prope* viginti annis ante dictum, sed prorsus viginti; nec a. 63 Ciceronem consularem, sed consulem fuisse: apparere igitur, illud a Cicerone a. demum 62, Silano et Murena coss., in nescio quo senatus conventu dictum esse, a falsario autem inscite in hanc declamationem inclusum. In utroque argumento graviter errat. Nam quod Romani in numeris ordinalibus illam sæpe rationem sequuntur, ut tertium ab aliquo eum dicant, ante quem unus interiectus sit (quia hic ipse, qui interponitur, secundus ordine est), diesque in fastis semper sic notant [1]), id ad numeros cardinales et ad annos iis notatos nullo modo transferri pro lege posse, quum in iis et inconstantia maior sit et altera ratio etiam frequentior, disci potest ex iis, quæ Livii (apud quem fere solum copia aliqua exemplorum est) enarratores adnotarunt ad IV, 20, 8, X, 31, 10, XXX, 44, 1 et 2, XXXIII, 44, 2, XLII, 10, 5. *Abhinc* quidem ita plane tempus exactum significat, ut numquam id Romani, nisi forte errore numerandi, aliter posuisse videantur atque nos; certe eodem modo Cicero in Verr. lib. I § 34 dixit: *Quæstor fuisti abhinc annos quattuordecim;* nam Verres quæstor fuerat a. 84, accusatus est a. 70. [2]) Deinde Cicero satis aperte et illo et aliis tertiæ et quartæ Catilinariæ locis illa pericula significat, quæ sibi post consulatum (cuius viginti aliquot dies supererant) proposita sint; rectissime igitur consularis viri mortem commemorat.

Atque his initiis similis reliqua accusatio est; quæ quoniam in sola quarta oratione aliquo modo explicata ab Ah-

[1]) [Alibi id minime semper fieri, ostendit Savignius in Institutionum Iuris Rom. vol. IV append. XI.]

[2]) Etiam Zumptius in hoc loco falsa opinione turbatur et artificio non recto se expedit.

rensio est, cui Orellius simpliciter assentiri solet, plurimumque operæ et verborum in argumentis historicis consumptum, breviter præcipua quædam eorum capita videamus. Primum igitur negant omnino Ciceronem ullam huiusmodi orationem, quum de supplicio coniuratorum ageretur, post Silani et Cæsaris sententias habuisse, quum nec Sallustius eam commemoraverit neque consul post relationem potuerit in media sententiarum perrogatione suam ipse orationem interponere. In quo Sallustii testimonio minime recte utuntur. Nam quum Cicero neque novam sententiam dixisset neque aut Silani aut Cæsaris vehementer alteram alteri prætulisset commendassetve, nulla causa erat, cur Sallustius hanc orationem inter eas sententias orationesque, quibus certatum esset, commemoraret, quum præsertim, quidquid de Sallustio statuitur, hoc saltem fatendum sit, non illo animo eum scripsisse, ut Ciceronis quam sæpissime nominandi laudibusque tollendi occasionem captaret. Alterum autem prorsus sine ullo minimo argumento ponunt contraque veri similitudinem. Nihil enim erat, quod consulem, qui totam senatus deliberationem moderaretur, ipsum ea interponere vetaret, quæ opus esse iudicaret. Idque ipsi ita concedunt, ut tantum "iustæ orationis" mensuram excludant; in quo prorsus obliviscuntur, hanc iustæ orationis mensuram sæpe postea demum accessisse, quum, quæ subito dicta essent, amplificata et ornata ederentur. [1]) Atqui, inquiunt, obstat, quominus huiusmodi quidquam Cicero-

---

[1]) "Itaque id tantummodo consul providit (*voluit:* providebat), ut insequentem iuberet dicere, bene et sapienter iudicantem, si vellet, laudaret, altercantibus non deesset, errantem in viam reduceret, adversantem senatus deliberationi cogeret." (Ahr. p. 72). Hic quidem nimis consuli præceptoris et admonitoris partes dantur.

nem dixisse putemus, ipse Cicero, qui ad Att. XII, 21 a Bruto se maligne laudatum sic queritur: *Me autem hic* (Brutus) *laudat, quod rettulerim, non quod patefecerim, quod cohortatus sim, quod denique ante, quam consulerem, ipse iudicaverim. Quæ omnia, quia Cato laudibus extulerat in cœlum perscribendaque censuerat, idcirco in eius sententiam est facta discessio.* His enim verbis Ahrensius (p. 59 sqq.) ostendi putat, Ciceronem initio, quum ad senatum referret, orationem habuisse ad senatores cohortandos, postea nihil dixisse. Quod totum argumentum miro errore natum est, quod hæc verba *antequam consulerem*, quæ in tertio membro inclusa sunt, ad *cohortatus sim* transtulit. Quod autem Cicero postremum ponit, se omnino non exspectasse sententias, quæ de poena dicerentur, sed ipsum ante iudicasse, non tam orationem a se in referendo habitam significat (tum enim et rei natura et Sallustii ceterorumque narrationes et ipse hic locus ostendit, nullum certum poenæ genus nominatum fuisse, sed universe senatum consultum, quid fieri vellet,) quam animi sententiam ipso relationis genere declaratam, quo aperte præsens remedium flagitaretur. [1]) Iam illud qualis est inscitiæ, quartæ orationi locum relinqui negare (ut facit Ahrensius p. 97), quod Quintilianus (XII, 10, 61, qui locus depravatus est) et Asconius (ad orat. in Pis. § 4 p. 122 Hot.) unam videantur significare orationem a Cicerone in senatu in Catilinam habitam? Quis enim non videt, quamquam hæ ora-

---

[1]) Orellius etiam verba *quod patefecerim* refert ad illam orationem relationi præmissam. Sed patefacta omnia pridem erant, nunc tantum de poena actum. Manifestum est, Ciceronem, quod in ipso senatu hoc die nullæ eius nisi relationis et cohortationis (quæ est in orat. IV) partes fuissent, aliarum simul rerum Bruto rationem habendam fuisse dicere.

tiones communiter *in Catilinam* inscribantur, tamen hanc quartam per se nullo modo posse dici *in Catilinam habitam*, in qua, Catilinæ persona prorsus remota, de coniuratis, qui in vinculis sint, agatur?

Sed in ipsa quoque oratione Ahrensius non exiguum numerum "errorum historicorum" sibi deprehendere visus est, quum partim, si quid ita ab oratore positum est, ut eius in republica adversarii contra aliquid dicere potuerint, errorem historicum putat nec a Cicerone committi potuisse, etiamsi tale est, ut id et Cicero et senatus in tota hac coniurationis oppressione et iudicarit et agendo secutus sit, partim aliis modis in verbis rebusque ipse se implicat. Ex priore illo genere est, incredibiliter perversum, quod, quum orator (§ 10) senatum lege Sempronia non impediri dicat, quominus de his patriæ hostibus iudicet, Ahrensius (p. 109 sqq.) graviter exponit, Ciceronem "in iudicio, ubi legibus esset obtemperandum, non debuisse tanquam de hostibus sententiam ferre," et, quum eadem prorsus Ciceronem in prima oratione (§ 28) patriam dicentem facere videat, Ciceroni permittit (p. 109), ut patriæ se alloquenti falsas huiusmodi sententias subiiciat, ipsum quidem abstinere iubet. Atque addit etiam (p. 111), non potuisse Ciceronem coniuratos hostium loco habere et ita appellare, quod Metellus et Clodius postea ei obiecerint, cives ab eo necatos. Nimirum is error historicus est, quum accusator aliter dicit atque is, quem accusat. [1])

---

[1]) P. 115 eo etiam progreditur, ut, quoniam apud Sallustium lex Porcia, non Sempronia nominatur, "si ulla legis utriusque cognitio animum intraverit suum, pro certo affirmet," legem Semproniam ne potuisse quidem hic nominari a Cæsare et Cicerone. Leges Porciæ (nam Sallustius parum diligenter unam nominat) veteres erant et provocationem maxime tue-

Ex reliquis errorum notationibus eam deligam, quam omnium prope maxime probare Orellius videtur. Nam illam, quæ § 15 huius orationis in scribis commemoratur, sortem Ahrensius (p. 127) prorsus contra instituta Romana fictam esse disputat, quoniam locus in decuriis scribarum emi consueverit et scribæ certa distributione alii aliorum magistratuum fuerint. Verum hæc omnes pridem noveramus, scribas locum in decuriis emisse (lectos tamen quodam modo a magistratibus, quibus eius rei cura mandata esset, ne indignissimus quisque irrumperet), et alios quæstorios fuisse scribas, alios ædilicios, et eodem modo reliquos; sed simul intelligebatur, quum verbi causa quæstores viginti crearentur, inter hos sorte distributos esse scribas quæstorios, Romano prorsus more, quo inter ipsos magistratus eiusdem gradus munera sorte dividebantur; idque præter hunc huius orationis locum apertissime significari a Plinio Min. ep. IV, 12. Neque ad hanc sortitionem tollendam quidquam Ahrensius, quod umbram argumenti haberet, attulit. Sed operæ pretium est videre, quam inconsiderate hæc fingantur. Nam eiusmodi sortitionem nescio quo somnio excogitare sine ulla causa et ad ærarium fieri solitam narrare, lectoribus patienter accipientibus, certe is demum posset, qui longo tempore post sublata vetera scribarum instituta viveret. Et tamen hanc orationem alter criticorum ab Augusteæ ætatis declamatore scriptam esse vult, hoc est, ab eo, cui tota huius rei forma quotidie ob oculos esset, alter etiam a Tirone,

---

bantur imperiaque magistratuum virgarumque vim coercebant. Propior illi tempori Sempronia lex ipsam iudiciorum legitimam formam sanciebat (pro Rabir. perduell. § 12); itaque ea flagitare videbatur, ut coniurati ad iudices quæstionemque legibus constitutam reiicerentur.

consularis hominis in libera republica studiorum et scribendi ministro. Nam quidam, quum declamatoris personam inducunt, eam ex Ciceroniani temporis docto homine atque scito rhetore et ex ætatis multis seculis diiunctæ insulso nugatore miscent, sane ad quasvis partes sustinendas fabulasque peragendas aptam. Sed addunt Ahrensius et Orellius, omnino fieri non potuisse, ut illo die scribæ ad ærarium convenirent, quum scirent, omnes magistratus in senatu esse. Facile tamen intelligitur, quum senatus, ut illo tempore, subito convocaretur, non omnes scribas certiores factos esse. Itaque illi nihilo minus, quum status is deis sortitioni esset (paullo antequam novi magistratus inirent), ad ærarium convenerunt.

Neque opus esse ullo modo puto, neque hic locus fert, neque mehercules ab animo meo impetrare possum, ut plures huiusmodi reprehensiones singulatim persequar. Ne hæc quidem exempla tam multis verbis commemorassem, nisi Orellius (ad Catil. IV init. p. 242) questus esset, quod ego antea "argumenta historica, quæ dilucide ac subtiliter Ahrensius proposuisset, non attigissem." Subtilitas illa quæ sit, iam apparere opinor. De iis argumentis, quæ ex arte et facultate oratoris desiderata aut ex verborum usu ducta sunt, nihil muto ex iis, quæ in opusculis [prioribus] p. 192 dixi. Exemplum unum ponam eiusmodi, quod levitatis et inscitiæ foeditate aliquam deterrendi vim habere possit. P. 209 Ahrensius scribit, "se nulla *contumelia* (voluit *calumnia!*) impulsum iudicasse, declarari alio loco, in quo, si lenissime statuas, quattuor minimum vitia reperiantur." Is locus est in § 13 in his verbis: *Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando nimis aliquid severius* (sic enim scribit) *statuisse videamini.* Primum

vereamini reprehendit, deindo *censeo*, etsi *misereamini censeo* Sallustium dixisse concedit; "satis valere ad damnandum, si quod sit eiusmodi, ut M. Tullii testimonio non *servetur (!)*". Sed ex iis, quæ subiicit, apparet, Ahrensium gravi errore neque Sallustii neque Ciceronis formam ironice suadentium intellexisse, sed *vereamini, censeo* putasse dici pro *veremini, credo*. Deinde *nefandus* (quod debui e cod. in marg. Lamb. et ex Tegerns. et Rhen. revocare, ut Orellius et Klotzius fecerunt) negat Ciceronianum esse adiectivum, idque ut possit, expellit ex oratione Miloniana § 72 contra consentientem bonorum codicum auctoritatem. Quartum denique vitium residere putat in *nefando nimis* pro *nimis nefando*, nec animadvertit sic multo etiam incredibiliorem formam effici: *tam nefando nimis*. Apparet, *nimis* interpretamenti loco ad *severius* ascriptum esse. Miror omnino, non diffidere sibi in tali disputatione homines adeo non Latinæ orationis idonea scientia instructos, ut *prætermisisse* et *prætermissurum fuisse* permutent (p. 50) aliaque similia minime raro committant.

Sed præstat, omissa refutandi et reprehendendi acerbitate, duas res breviter attingere, quæ ad totam hanc rem prudenter iudicandam valde pertinent. Primum enim Sallustii auctoritate sic quidam utuntur, quasi is minimas etiam rerum particulas incomparabili studio examinatas non minore diligentia narraverit, ut etiam orationes, quas habitas exponit, ad veritatem expressas putent. Qui valde errant. Nam Sallustii laus totius rerum imaginis explicandæ arte, iudicii subtilitate, sententiarum pondere, orationis gravitate censetur; (quamquam his omnibus affectatio admixta est;) illam singularum rerum summam diligentiam homo prætorius, eloquentiæ et prudentis gravitatis gloriam petens, non primo loco habuit. Id, si

quis libere attenderit, in bello Iugurthino multis indiciis deprehendere poterit. [1]) Sed in ipsa Catilinariæ coniurationis historia in non exigua ordinis temporisque confusione manifestus tenetur. Nam Sallustius primum notissimum in domo M. Lææcæ conventum et consilium Ciceronis inter matutinam salutationem interficiendi narrat (c. 27, 28); deinde scribit, interea Manlium in Etruria plebem sollicitasse et alia molitum esse; iis nuntiatis, factum esse senatusconsultum, ut viderent consules, ne quid respublica detrimenti caperet (29); tum post paucos dies in senatu recitatas litteras Manlii aliosque nuntios auditos, decretumque, ut exercitus compararentur, et alia (c. 30); his rebus quum in magno motu et timore civitas esset, Catilinam nihilo minus consilia sua persecutum esse: "postremo" etiam in senatum dissimulandi causa venisse; ibi Ciceronem orationem in eum habuisse (c. 31). Et tamen non solum aliorum, sed ipsius Ciceronis testimoniis (in orat. Cat. I et II, pro Sull. § 52) constat, senatusconsultum illud factum esse viginti diebus ante orationem in Catilinam; conventum autem in domo Lææcæ habitum esse aut illa ipsa nocte, quæ orationem præcessit, aut superiore. Iam videat mihi aliquis, quomodo Ahrensius huius confusionis crimen a Sallustio alia confusione amoliatur (p. 152 not.). *Interea* (in c. 28) sic accipit, ut et Manlii turbas et senatusconsultum retrahat ante rem in c. 27 narratam. Sed capitis

---

[1]) Frustra quæras, quid Metellus initio belli ab Iugurtha postularit, frustra, quid Metellus toto altero anno egerit. Cap. 54 legimus, ipsum Metellum statuisse non proelio neque acie bellum gerere; c. 56 idem dolis fatigatus ab Iugurtha dicitur, qui pugnandi copiam non fecerit cupienti. C. 9 Iugurtha materno genere impar dicitur; at macula ei a patre inhærebat; hic matrem inferioris generis habuerat.

30, 31, 32 obliviscitur nec animadvertit, non modo senatusconsultum ante conventum illum retrahendum, sed hunc etiam ad Catilinæ in senatum ingressum et Ciceronis orationem admovendum fuisse. Nisi forte hæc quoque omnia illi vocabulo *interea* adnectit, ut in voce *postremo* (in c. 31) redeamus ad c. 28 medium. Apparet, inter Sallustium et orationem primam Ciceronis propter Sallustii errorem tantam esse, quanta maxima esse potest, dissensionem. Et hoc homines non movet; quartam propter Sallustii silentium damnant.

Alterum, quod dicere institueram, hoc est. Sic omnia ab Ahrensio, Orellio, aliis in hoc genere disputantur, quasi hæ Ciceronis orationes iisdem omnibus verbis dictæ sint; itaque si quid tum minima ex parte improbabile videtur, a Cicerone scribi potuisse negant. Verum Cicero omnes has orationes Catilinarias prorsus ex tempore habuit; ac ne paulo quidem post eas perscripsit deve iis edendis cogitavit. Tribus annis post (a. 60 a. Ch.) eas Attico recentes misit (ad Att. II, 1, 3). Iam quis dubitat, quin, etsi ea, quæ sic notabiliter dixisset, ut et in ipsius et aliorum memoria infixa essent, retineret et sequeretur, tamen ea, quæ brevius multo dixisset, auxerit, amplificaverit, ornatum iis splendoremque addiderit? Atque in hac opera fieri non poterat, quin uno et altero loco colores quidam intercurrerent, qui fortasse magis ad eum rerum animique ipsius habitum apti essent, qui tum esset, quam ad orationis vere habitæ tempus; interdum quidem etiam de industria præmunire quasi defensionem aliquam adversus ea, quæ nunc ab adversariis obiicerentur, voluisse videri potest. Sentiebantur enim iam quasi quidam flatus prænuntii eius procellæ, quæ paulo post subsecuta est. Itaque nunc intelligitur, unde illa sit pæne nimia in

tertia et quarta oratione invidiæ deprecatio et periculorum futurorum commemoratio, unde etiam illa, in qua Ahrensius hæsit, in IV, 15 de senatus et equitum consensu *hodierno die* stabilito et permansuro prædictio; (etsi etiam in vera oratione poterat Cicero ad confirmandos animos paulo fidentius dicere). Quin etiam potuit Cicero, quum unam tantum iustam orationem eius diei, quo de supplicio coniuratorum actum esset, conficeret, in eam aliquid, partim sciens et prudens partim fortasse pæne imprudens, admiscere, quod in eodem senatus conventu alio tempore dixisset. Ita nihil offensionis habent, si de veritate ipsius orationis quæritur, quæ IV § 6 sic dicuntur, ut ad primam relationem accommodatiora videantur quam ad eum locum, quo hæc oratio post sententias aliquot iam dictas interposita est. Postremo nunc intelligitur, qui fieri potuerit, ut Cicero in prima et secunda oratione noctem illam inconstanter notaret. Nam ipse sine dubio tantæ rei a se gestæ ordinem tenebat; sed quum animum et orationem ad præteriti temporis et ad duorum dierum coniunctorum (eius, quo prima, et quo secunda oratio habita esset) habitum reflecteret, facillime accidere poterat, ut noctis illius significationem non recte distingueret in prioris et posterioris diei oratione. [1])

Cal. Octobr. A. MDCCCXLI.

---

[1]) [Legi postea alia de orationibus Catilinariis disputata non minus inconsiderate; sed totum hoc criticæ genus satis notatum qualeque sit, demonstratum puto. A. 1842.]

IX.

Miscellanea Critica.

A. Quintiliani loci duo emendati. [1])

Quintilianus X, 1, 130.

Quintilianus in præclaro de Seneca iudicio ita scribit, si codicibus et recentissimis editionibus fides habenda est: *Velles eum suo ingenio dixisse, iudicio alieno. Nam si aliqua contempsisset, si parum non concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum quam puerorum amore comprobaretur.* Sed quantas turbas excitaverint illa: *si parum non concupisset*, non est, cur multis exponam; nam ex quo Spaldingius negandi particulam ex codicibus adiecit docuitque, eam scripturam, in qua superiores acquievissent, ineptam esse, non minor exorta est difficultas in ea interpretanda, quæ nunc tenetur. In quo conatu homines docti adeo non consentiunt, ut vix duos reperias, qui idem probent; neque id mirum cuiquam videri debet. Neque enim pronuntiare dubito, neque ullam ex iis interpretationibus, quæ propositæ sunt, veram esse neque veriorem reperiri posse; ipsa enim verba corrupta sunt; quod argumentis confirmarem, si aut Spaldingium aut Frotscherum aut quemquam alium sententiæ

---

[1]) [Ex Seebodii Bibliotheca Crit. a. 1828 p. 630. Scripta a. 1827.]

suæ confidere viderem ac non, quum meliora non haberent, id, quod ipsi parum probarent, secutos esse. Nam quid opus est exponere, neque *concupiscere* absolute intelligi posse, ut sit *ambitiosum esse*, neque *parum* ullo modo in tali quidem coniunctione substantivi vim habere posse aut id significare, *quod non sit satis*, *quod sit exile* (genere) *et minutum*, quæ significatio ne ipsa quidem apta esset. Sed interpretes, in his solis verbis occupati, ad totius loci formam attendisse non videntur, nisi quod Buttmannus ex aliqua parte de hac re lectores admonuit. Proxime enim præcedit ingenii et iudicii mentio, quorum illud in reperiendis rebus et elocutionis ornamentis cernitur, hoc in delectu habendo; et ad hanc sententiam referuntur, quæ subiiciuntur; in his autem ipsis apertum est, cum delectu et gradatione posita esse verba: *contempsisset — non concupisset — amasset;* neque minus idem orationis artificium ostendunt inter se relata *aliqua* et *non omnia.* Apparet, inter hæc duo interiectum tertium fuisse, quod ad eandem orationis formam accommodatum esset. Hoc invento facilis iam emendatio est et lenissima mutatione perficitur: *Nam si aliqua contempsisset*, *si partim non concupisset*, *si non omnia sua amasset*, *etc.* Desiderat Quintilianus in Seneca severitatem iudicii; omnia enim eum, quæcunque subministrasset nimia pæne ingenii foecunditas, arripuisse, acumina, sententiolas, huiusmodi alia; recte scripturum fuisse, si ex his aliqua plane contempsisset, ut inania et futilia, *partim* (hoc est paulo plus quam *aliqua*) saltem non concupisset et studiose quæsivisset, denique non omnia sua amasset. Illud addo, sic demum intelligi, cur scriptum sit *si aliqua*, non *si qua.* [1])

---

[1]) [Secutus est Zumptius hanc emendationem.]

Quintilianus XII, 10, 62.

Hic iram, hic misericordiam inspirabit: hic 'dicet, Te vidit et appellavit et flevit: et per omnes affectus tractatus hic itaque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.

Exponit Quintilianus inde a § 61 (*Hic orator etc.*), quanta sit vis grandis et vehementis oratoris. Sed in his, quæ transcripsimus, verbis multa sunt, in quibus hæreas; neque id interpretes fefellit, qui primum quæsiverunt, unde sumpta sint illa: *Te—flevit;* illud, præter Buttmannum, non admodum curasse videntur, quamnam admirabilem sententiæ et elocutionis vim verba illa haberent; quod autem maxime offendere debebat, a nullo video adnotatum; quæ est enim hæc scribendi forma et figura, ut, quum Quintilianus vim grandis oratoris universe significet, certa quædam certi oratoris verba ab eo dictum iri narret? Nam in superioribus ea usus erat ratione, ut primum universe diceret, quid hic orator ausurus esset, deinde exempla certa adderet, ut proxime: *hic — deducet*, tum exemplum ponit Ciceronianum. Postremo in iis, quæ huic loco proxime subiiciuntur, recte interpretes desiderant subiectum verbi *sequetur;* itaque Obrechtus addidit *auditor;* Burmannus, quid sententia postularet, assecutus, *iudicis* nomen interponi volebat. Criticorum interpretumque dubitationem non vanam esse, codicum ostendit dissensus, qui tamen ita discrepant, ut vetustissimos sequendo ad veram scripturam perveniri possit. Ceteros igitur omittamus. Turicensem et Florentinum videamus. Turicensis hæc habet: *h.* (sic, una littera) *dicit te iudet appellavit et flevit et per omnes affectus tractatus hic itaque illuc sequetur neque doceri desiderabit;* Florentini autem hæc est scriptura: *hic dicunt te videt appellavit et flevit et per omnes affectus*

tractatur hic itaque illuc sequetur etc. Ex his hæc efficitur optima scriptura, nisi quod de uno vocabulo dubitatio manet: *Hoc dicente iudex* (hoc vocabulum hic latere etiam Buttmannus sensit in nota exegetica) [*deos*] *appellabit et flebit et per omnes affectus tractus huc atque illuc sequetur.* (Hæc extrema vocabula eadem ratione a Burmanno restituta Buttmannus probavit.) Omnia iam recta et ex perspicuis depravatæ scripturæ vestigiis eruta. Grandis illius oratoris vi Quintilianus iudicis animum in omnem habitum fingi ait. Error ortus est partim ex eo, quod, quum *hic* quinquies initio sententiarum positum esset, eundem pronominis casum hoc loco librarius scripsit, ita tamen ut ablativi vestigia manerent in *dicunt te* et *dicit te*, partim ex commutatione litterarum *b* et *v*, quemadmodum et in Florentino et in Turicensi pro *inspirabit* scriptum est *inspiravit.* Quod *deos* addidi, etsi non admodum affirmo, verum tamen me vidisse puto; aut enim *appellabit* mutari in aliud verbum debet, in quo codices consentiunt (nisi quod *appellavit* scribitur) nec ulla mendi origo aut causa intelligi potest, aut addendum illud vocabulum est, sententia etiam postulante tum post *videt* (ut est in Florentino et duobus aliis codicibus) aut *iudet* (ut est in Turicensi) facile excidere potuit. Deos iudex appellat, quum sceleris aut calamitatis alicuius grandi et vehementi descriptione commotus nomen eorum exclamando usurpat fidemque obtestatur. Rapitur autem vi dicentis iudex et per omnes affectus illo moderante mox huc mox illuc *trahitur* trahentemque sequitur. [1])

---

[1]) [Iniuria Zumptius *hic* necessario retinendum putat nec animadvertit, repetito illi *hic* aptissime subiici *hoc dicente*, ut ab oratore ipso ad iudicem eius orationem animi motu subse-

B. De locis nonnullis Ciceronis et Quintiliani melius interpungendis. [1])

Malam verborum interpunctionem in veterum scriptorum libris sæpe sententiam pervertisse et corrumpendæ scripturæ causam fuisse, omnes norunt, neque pauci etiam nunc vel in iis libris, qui frequenter et leguntur et eduntur, loci sunt, qui propter huiusmodi menda minus recte intelliguntur. Huiusmodi locis meliore interpunctione subvenire non prorsus exigua criticæ pars est: quamquam non ignoro, multos esse, qui et signis illis orationis distinguendæ mirum in modum abutantur et hoc interpunctionis auxilium ad eiusmodi difficultates tollendas adhibeant, quæ aliam medicinam requirant. Multo enim et accurato studio opus est, ut teneas, quibus locis per loquendi usum et periodi struendæ rationem et numerorum leges insistere orationi liceat, ubi fluere debeat, quæ cohæreant, quæ disiungenda sunt; in qua re multa errandi materia est. Libet hoc loco uno et altero exemplo ostendere, quam late hæc pateat ratio et quam utilis sit.

In Ciceronis oratione pro Cluentio c. 47, 131 sic scribitur: *Quod si hanc apud eosdem ipsos censores mihi aut*

---

quentem transeatur. Itaque neglecta vera emendandi via ipse et vestigia codicum prorsus deserit (nam *dicit te* tollit et ex *iudet* facit *iudicem*) et incredibilem subiecti mutationem efficit, ne alia reprehendam. Præter hos duos Quintiliani locos Ciceronis locum ex oratione pro Cluentio c. 34, 92 tractaveram ostenderamque pro eo, quod edebatur: *infestus tum prætor Iunio fuit,* scribendum esse *populus Romanus* (*P. R.* pro *PR.*). Eam disputationem nunc omitto, quoniam sic nunc editur et res perspicua est. A. 1842.]

[1]) [Ex Seebodii Tabulario Novo Philologiæ a. 1829 n. 34. Scripta a. 1827.]

alii causam agere licuisset, hominibus tali prudentia certe probavissem (res enim indicat) nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti; ex tota ista subscriptione rumorem quendam et plausum popularem esse quæsitum. Inepte hæc dicuntur. Quid enim? Hocine opus erat censoribus a Cicerone probari, nihil ipsos comperti habuisse? Id vero optime ipsi norant; nec a Cicerone docendi erant, utrum rumorem captassent necne. Scribendum etiam erat: *certe probassem -- nihil ipsos* (illo ipso tempore, quum res a me ageretur) *habere cogniti.* Recta et apta omnia erunt, si sic interpunxerimus: *certe probavissem* (causam); *res enim indicat, nihil etc.* Facile se Cicero censores meliora edocturum fuisse, si licuisset, dicit, quoniam perspicuum sit, eos id, quod iudicarint, nulla certa ratione iudicasse.

In eadem oratione c. 26, 70 Staienus ita secum loqui fingitur: *Ego dem iudicibus? Mihi ipsi igitur, præter periculum et infamiam, quid quæretur? Nihil excogitem, quamobrem Oppianicum damnari necesse sit? quid tandem? nihil enim est, quod fieri non possit? Si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est?* Neque *quid tandem* excogitandum sit, hoc loco apte quæritur, neque, quo spectent ista: *nihil enim est etc.*, apparet; neque enim tam improbabile erat, Oppianicum damnatum iri, ut de eo tanta cum dubitatione Staienus loqueretur, nec rursus (si quis eam putat sententiam esse) omne Oppianici opprimendi consilium, quale demum cunque esset, successurum esse dici poterat. Tum nimis abrupte illa adiecta sunt: *Si quis etc.* Scribendum est: *Quid tandem (nihil enim est, quod fieri non possit), si quis eum forte casus etc.* Iam verba interiecta ad liberationem Oppianici referuntur et magna arte a Cicerone posita sunt. Quum enim is per totam orationem Oppia-

nicum nocentissimum fuisse contendat et iure damnatum, non pecunia oppressum, potest obiici, nullam causam fuisse Staieno, cur, quod Cicero factum dicit, pecunia interversa iudicum animos in Oppianicum inflammaret, cuius de damnatione nulla fuerit dubitatio. Itaque Cicero ipsum Staienum respondentem inducit: "Nihil est, quod fieri non possit; itaque etiam Oppianicus liberari potest; plane igitur hominem perdamus."

Persæpe mala hac sententiarum distinctione obscuratur earum particularum ratio, quæ bis positæ inter se connectuntur, maximeque hoc fit, ubi paulo liberius vagatur oratio, mutata nonnihil in altero membro structura. [1]) Quam facile in his minutiis erretur, perspici potest in Quintiliani libro X c. 1, 24, ubi in his verbis: *Et Pollio et Messala defenderunt eosdem*, Spaldingius *et — et* pro *tam — quam* dictum suspicatur, nec Frotscherus dissentit. At quid apertius quam prius *et* referri ad ea, quæ præcedunt et sequuntur, orationemque sic esse continuandam: *Nam de domo Ciceronis dixit Calidius, et pro Milone —, et Pollio et Messala defenderunt eosdem, et nobis pueris etc.* In eiusdem scriptoris libro XI, 3, 7 Spaldingius scribendum suspicatur: *etiam Cicero;* sed *et* refertur ad ea, quæ præcedunt: *et Demosthenes.* In libro XII, 10, 27 in his verbis: *quando et iucundissimas* particulam *et* Buttmannus ἀναντapόδοτον esse putat; adest tamen, quæ ad hanc referatur, altera in § 28: *et velut in locum earum succedent tristes;* illa autem: *quod quum contingit* usque ad *efficient* interiecta sunt et parenthesis notis concludenda; certe ne, quod vulgo fit, coniungamus *efficient et succedent*, ipsa sen-

[1]) [Dixi postea de hac re in excursu primo Ciceronis libris de finibus bonorum adiecto; itaque hic plura sustuli. A. 1842.]

tentia prohibet; unde etiam illud apparet, pro *succedent* aut ex nonnullis codicibus et veteribus editionibus revocandum esse *succedunt* aut, quod multo præstat, ex *succedere*, quod tres antiquissimi libri habent, faciendum esse *successere*. Ante multa enim secula litteræ *f*, *v*, *q* a Latinis receptæ erant et in locum Græcarum dulciorum successerant.

Maiores turbas neglecta distinctio movit in Quintiliani libro XI, 3, 40, quem locum quum priores interpretes secure transisssent, Spaldingium sententiæ pravitas non fefellit; sed quæ is disputavit, iis facile carebimus, si ita interpunxerimus: *Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra et auribus sedens (est enim quædam ad auditum accommodata non magnitudine, sed proprietate), ad hoc velut tractabilis etc.* Verbis illis, quæ a ceteris separavimus, Quintilianus indicat, cur a magna et beata voce seiunxerit claram, puram, aëra secantem et auribus sedentem; esse enim genus quoddam vocis, quod non tam magnitudine quam proprietate excellens auribus se insinuet et hæreat; deinde ceteras vocis virtutes enumerare pergit. Tam ad speciem parva res obstitit, ne vir egregius verum videret. Apud Rutilium Lupum p. 112 Ruhnk. hæc e Lysiæ oratione aliqua translata leguntur: *Quæres a me, quo iure obtinere possim, quo iure mihi Polyænus reliquit, prætor dedit possessionem.* In his Ruhnkenius notari iubet coniunctivi et indicativi coniunctionem in interrogatione pendenti eodemque exemplo usus est Huschkius ad Tibull. I, 7, 22 p. 195 [postea alii]. Vellem, certius exemplum posuissent, si modo id reperiri poterat; Rutilii locus sic interpungendus est: *Quæres a me, quo iure obtinere pos-*

sim. Quo iure mihi Polyænus reliquit, prætor dedit possessionem. Respondetur cum refutatione.

C. Coniecturæ de locis aliquot Livii [1]).

Lib. XXI, 10. In oratione, qua Hanno Carthaginiensium senatum a bello deterruisse et ad Hannibalem Romanis dedendum exhortatus esse traditur, hæc de priore bello cum Romanis gesto posita sunt: *Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt; sed tunc Tarento atque Italia non abstinueramus ex foedere, sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo dii hominesque, et, id de quo verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli, velut æquus iudex, unde ius stabat, ei victoriam dedit.* In his, præterquam quod obiectum verbi *vicerunt* dure omissum est, non assequor, quid illa *dii hominesque* significent; alibi enim hæc coniuncta indicant magno consensu ab omnibus aliquid actum esse, cui significationi hic locus non est. Argutius aliquid hic a Livio scriptum esse, plane mihi persuadeo, et frequentatam Livio illorum vocabulorum copulationem a librario in locum non suum illatam. Significat enim orator, Poenos foedifragos non tam contra Romanos bellum illud gessisse quam contra deos foederum ultores; itaque scribendum videtur: *Vicerunt ergo dii homines, et* etc.

Lib. XXII, 38. *Nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat, et, ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, etc.* Substantiva ista *de-*

---

[1]) Ex Seebodii Tabul. Novo Philologiæ a. 1829 n. 32. Scriptæ a. 1827 aut 1828.]

curiatus et *centuriatus* inepta esse, quum alii, tum Dukerus et Walchius viderunt; alterum hoc uno loco legitur; utrumque quum propter analogiam tum propter usum (in *centuriatus* nomine) remotum est ab ea significatione, quam recentiores, velut Schellerus, subiiciunt, ut Dukeri reprehensionem vitent; quid, quod ne sic quidem recte diceretur *convenire ad decuriatum?* Itaque Walchius (Emendatt. Livv. p. 179) delendam esse præpositionem statuit, ut supina passive intelligerentur, eamque sententiam Baumgarten-Crusius probavit. Sed hic supini usus uno, quod quidem recte advocatum sit, Martialis exemplo defenditur, qui post eundi verbum hoc sibi permisit versus facile efficiendi causa; Livium ita scribere potuisse, multum abest, ut illa auctoritate evincatur; neque negligendus est consensus codicum in præpositione retinenda. Mendum ortum esse videtur e scribendi compendio, de quo Drakenborchius egit ad Liv. XXXV, 33 § 8 et post eum Ruhnkenius ad Vell. Paterc. II, 29. Scriptum enim sine dubio fuit *ad decuriūdum aut centuriūdum* idque facillimo errore in eam scripturam transiit, quæ nunc est in libris. Recte autem Livius ita dixit pro eo, quod est: *ut decuriarentur aut conturiarentur*, quem gerundii usum idoneis exemplis Ruddimannus confirmavit Institt. II p. 255 ed. Lips. (Add. Cic. Verr. 1, 18, 54, Corn. Nep. Att. 9.) [1]) Idem scribendi error, vereor, ne alterum Livii locum, qui est in libro XXVI c. 2, corruperit, ubi verius videtur: *sollenne auspicandorum comitiorum* quam quod vulgo legitur, *auspicatorum.*

---

[1]) [Add. Liv. XLV, 15, Lucret. II, 552, cett., in quibus locis genitivus est; nam in hoc casu facillime ea efficitur figura, qua gerundium, natura activum, passive significet. Cfr. quæ dixi ad Cic. Fin. 1 § 69 p. 130. A. 1842.]

Lib. XXV, 4. Exposita oratione consulum de vi atque audacia publicanorum, qui concilium plebis disiecerant, hæc Livius subiicit: *Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent vimque eam contra rempublicam et pernicioso exemplo factam senatus decresset, confestim Carvilii tribuni plebis — rei capitalis diem Postumio dixerunt.* In his verbis solos video Ursinum et I. Fr. Gronovium difficultatis aliquid sensisse, quamquam ne hi quidem exposuerunt, cur pro eo, quod est *acta*, reponendum censerent *iacta;* ceteri nihil adnotant. Est autem certe aliquid hic vitiosi. Pronomen enim *hæc* nulla ratione referri alio potest nisi ad consulum orationem proxime præcedentem; ea autem quomodo ab aliis *agi* potuit? Neque optimus quisque videtur eam rem orando peregisse, de qua Livius non significat controversiam fuisse. Maxime autem vulgatam scripturam evertit, quod in ea sententiarum ordo et nexus non constat. Nam et ipsum pronomen *hæc* subiectum orationi consulum et quæ adiecta sunt: *vimque eam — senatus decresset,* satis declarant, Livium non exponere, quid senatores dixerint, sed quæ fuerit vis orationis et relationis consulum, quis effectus. Facile iam reperietur corrupti vocabuli emendatio; nihil non aptissimum erit, si reposueris: *pro atrocitate rei* *a c c e p t a* *essent.* Commoti sunt senatorum animi, ut in tam indigna re fieri necesse erat. *Acceptus* et *actus* non raro permutantur; ut Liv. XXX, 33, 1 multi codices pro *accepti* habent *acti.*

Lib. XXV, 30. *Neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum quam transfugis fuit.* Ad huius loci veram scripturam ipsorum codicum vestigia ducunt; eam enim, quæ nunc est in editionibus, mendosam esse, usus loquendi ostendit. Quum enim dicitur *nullis minus*

præsidii esse quam transfugis, aut nihil significatur aut hoc, transfugas omnium maxime periculis obiectos esse neque ullo præsidio defendi; quod quid sit hoc loco et quomodo ceteris, quæ adiuncta sunt, conveniat, nemo facile dixerit. Si id significari debet, parum præsidii transfugas urbi attulisse, necessario dicendum est *in transfugis*, ut III, 45 scriptum est: *ita in ea firmum libertati fore præsidium.* Iam quum Drakenborchius decem codices enumeret, in quibus scriptum sit: *quam in transfugis,* inter quos est optimus ille Florentinus, unus etiam *in ullis* præbeat, quid est, cur restituere dubitemus: *neque in ullis minus præsidii — quam in transfugis fuit.* In codicibus præpositionem non a librariis additam esse, res ipsa demonstrat; illi enim utroque loco eam addidissent; sed quum casu priore loco excidisset, posteriore tamen in multis codicibus servata est.

Lib. XXXII, 5. *Et cum Achæis quidem per hæc societatem* (Philippus rex) *firmabat; Macedonum animos quum Heracliden amicum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula coniecit ingenti popularium gaudio.* Hæc est codicis Bambergensis scriptura, ad quam ceteri codices proxime accedunt; habent enim: *cum Heraclide nam quum maximæ* etc. Locum mutilatum qnomodo priores editores interpolaverint, non referam, quoniam verba spuria a Baumgarten-Crusio [et Bekkero] recte eiecta neminem revocaturum esse arbitror. Unus Iacobsius viderat, in corruptis istis *nam quum* latere *amicum*, quam coniecturam codex Bambergensis confirmavit. Ipse autem Baumgarten-Crusius ad orationem explendam et coniungendam ante *amicum* interposuit *quem*, ita ut ad *animos* repetatur *firmabat;* in nota autem mavult pro *amicum* scribi *ut quem* (deleto altero *quem*, quod in textu posuit). Multa tamen obstant,

quominus hac coniectura locum restitutum putem. Nam primum *amicum* mutari nullo modo potest, neque quidquam ante hanc vocem inseri, quum et ipsi Heraclidis nomini hoc vocabulum subiiciendum fuerit, ut significaretur, qualis homo fuisset, et mendi origo in his verbis apertissima sit. Librarii enim *cum* ante *Heracliden* præpositionem esse rati, scripserunt *cum Heraclide;* sic littera *n* ad proxima tracta ex *amicum* effecit *nam cum*, deinde *nam quum*. Sed his missis, videamus, quid statuendum sit de illa repetitione verbi *firmabat*. Id primum alio tempore repetendum erit; nam de hac una actione dicendum erat: *firmavit*, *quum* — *coniecit;* deinde paulo alio significatu; aliter enim *societas firmari* dicitur, aliter *animi;* ipsa præterea hæc brevitas loquendi: *Macedonum animos*, *quum* etc. nec auribus grata nec Liviana esse videtur; adiecisset certe *autem*. Unum addam, non abesse tautologiæ vitium, si initium sententiæ sit: *firmavit animos*, finis autem hic: *ingenti popularium gaudio*. Quid igitur? Ut vera scriptura et simul erroris origo reperiatur, propius accedendum est ad codicum vestigia. Equidem Livium scripsisse puto: *Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat; ad Macedonum animos quum Heracliden amicum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula coniecit, i. p. g.* Ad codicum scripturam addidi *ad*, quod quam facile post *at (firmabat)* excidere potuerit, apparet. Usus quidem præpositionis plane et Latinus et Livianus est. XXIV, 32: *Ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum*; III, 31: *Invidiæ tamen res ad exercitum fuit.* Cicero ad Att. VIII, 3: *Invidiosum ad bonos.* [1])

---

[1]) [Aliorum conatus huius loci emendandi exposuit Kreyssigius (a. 1839) in editione libri XXXIII p. 160 sqq. Verum nemo

Lib. XXXIII, 47. Narrat Livius, Hannibalem, quum magnam partem vectigalium a reipublicæ usu ad privatorum commoda averti videret, peculatum sustulisse residuasque pecunias a nobilibus acerbe exegisse. Tum addit: *Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi et irati Romanos in Hannibalem, et ipsos causam odii quærentes, instigabant.* Ad hæc verba nihil adnotari a recentissimis editoribus, valde miror. Nam et per se improbanda quædam hic sunt et librorum duorum, quos hic solos habemus, scriptura ostendit, non recte hæc edi. Pronomen *eorum* quum languet admodum, tum, si pronomen addere Livio placuisset, ponendum certe erat *suo.* Sed et editio Moguntina et codex Bambergensis habent: *non furtorum manibus extortis;* vulgatæ scripturæ Frobenius auctor est. Facile autem ad illa codicum vestigia attendenti persuadebo, scribendum esse pæne nulla mutatione facta: *velut bonis ereptis, non furtorum manubiis extortis.* Furtorum *manubiæ* dicuntur ut alibi præda; satis erit ipsum Livium auctorem laudasse, qui XXIX, 8 scripsit: *qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias rettulit.* Non addito genitivo id vocabulum eodem significatu positum legitur apud Ciceronem in Verr. I, 59, 154: *qui manubias sibi tantas ex L. Metelli manubiis fecerit,* et paulo post 60, 157: *spolia domum suam referre et manubias detrahere.* Add. pro Sext. Rosc. Am. 37, 108. In codicibus antiquissimis sæpe *manibiæ, manibiis* legitur. [1])

---

attigit; vero propinquam viam unus instituit I. Bekkerus, cui utinam Kreyssigius, ipse optime de Livio meritus, in illo volumine minus obtrectasset. Remota enim interpolatione lacunam indicavit, nec tamen recto loco.]

[1]) [Kreyssigius, huius emendationis ignarus, interpolationem tenuit et probavit.]

Lib. XXXII, 48. *Quantum res et tempus patiebantur, adparatæ celebratæque eius diei epulæ sunt.* Cod. Bamberg. *Quanto res et tempus patiebantur adparatu celebratæque.* Deleto *que*, veram scripturam habebimus: *Quanto res et tempus patiebantur, apparatu celebratæ eius d. ep. sunt.* [1])

Lib. XXXIII, 15. [2]) Describitur Androsthenis, ducis Macedonis, qui ad Nemeam amnem inter Corinthum et Sicyonem castra habebat, magnamque militum partem prædatum dimiserat, trepidatio, quum castris appropinquaret Nicostratus, Achæorum prætor: *Trepidare dux, ut qui hostes nusquam nisi raro in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset, ad Cleonas quidem accessuros numquam credidisset.* Atqui ne nunc quidem ad Cleonas accedebant, sed ad Nemeam, ubi Androsthenes sedebat. Cleonis Nicostratus fuerat quumque eo nuntius de militibus Androsthenis palatis per agros allatus esset, inde Nemeam versus profectus est. In codice Bambergensi scriptum est: *ad Cleonis.* Quis non videt, scribendum fuisse: *a Cleonis?* Ceterum ut hoc certissimum est, ita non multo minus certum est, cum Dukero scribendum esse *raros.* Quam sæpe Androsthenes hostes vidisset, nihil ad rem erat.

---

[1]) [Ita Kreyssigius edidit.]

[2]) [Hæc et proxima nunc demum addidi, ne exiguas has symbolas ante multos annos propositas, sed ita propositas, ut paucis innotuisse videantur, nunc sine adiectione repeterem. Sed ne infinita materia esset (ex qua tamen non pauca delibavi quum in prioribus opusculis et in his alibi tum in editione Ciceronis librorum de finibus), ex eodem libro, cuius duorum locorum emendationes proxime præcedebant, tres alios adiunxi, quum præsertim is nuper a Kreyssigio diligentissime pertractatus esset.

Lib. XXXIII, 31: *Identidem Quinctius, liberandam omnem Græciam, si Ætolorum linguas retundere, si veram caritatem, maiestatem apud omnes nominis Romani vellent esse.* Incommodissimam esse et intolerabilem asyndeti figuram in verbis *caritatem, maiestatem* omnes, opinor, sentient, nisi qui nullam omnino euis figuræ adhibendæ condicionem esse credent. Itaque Kreyssigius (in editione huius libri) e codice Bambergensi scripsit: *caritatem et maiestatem.* Sed aliam pravitatem non animadvertit, quæ vel sic in his verbis hæret. Nam caritas Romani nominis, si Græciam Romani non liberarent, nulla vera futura erat, sed tantum simulata eius species; maiestas nihil inde detrimenti captura erat neque eius veritas in hac re ullo modo agebatur. Itaque a codice Bambergensi, qui mendum particulæ adiectione occultat, redeundum est hoc loco ad Moguntinam scripturam exque ea hæc efficienda: *si vera caritate maiestatem apud omnes nominis Romani vellent esse*, hoc est, si vero amore maiestatem Romanam coli vellent. Livius I, 54: *Apud milites vero* (Sex. Tarquinius) *tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ quam filius Gabiis esset.* Quam facile ablativus in accusativum propter proximum *maiestatem* transire potuerit, apparet.

Lib. XXXIII, 32. Commemoratur habitus animorum et exspectatio ante ludos Isthmios, quibus T. Quinctius Græciam liberam pronuntiavit. Hic locus ante nostram ætatem fractus et mancus edebatur hoc modo: *Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant. Romani ad spectaculum consederunt.* Explevit orationem et sententiam codex Bambergensis; sed quum in eo verba, ut fit in codicibus, prave distincta essent, nemo ex iis, qui post Goellerum

hunc librum tractarunt, vera interpunctione reperta locum expedivit. Facile enim et legitime decurret oratio sic ordinata, nulla littera mutata in codicis scriptura: *alii alia, non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam ferebant, Romanos facturos. Vix cuiquam persuadebatur, Græcia omni cessuros.* (Alii alia Romanos facturos partim opinabantur, partim etiam loquebantur; in hac tamen opinionum et sermonum de consiliis Romanorum varietate vix quisquam credebat, omni eos Græcia cessuros.) Bekkerus ipsa verba male distincta retinuit; Jacobsius et Kreyssigius eosque secuti alii sic mutarunt: *alii alia —ferebant. Romanos victores vix cuiquam* etc. Apparet (ne quid dubitationis relinquatur, quin coniectura aberrarint), verba *vix cuiquam*, quæ referuntur ad illa *alii alia*, primum sententiæ locum tenere debere.

D. Ciceronis oratio pro Murena aliquot locis evidenter emendata. [1])

Ciceronis pro L. Murena orationem ad nos pertulerunt codices non ita antiqui quique communem originem mendorum multorum notabiliumque communione ostendunt. Eorum mendorum magna pars ex eo genere est, quæ librario indocto, ceterum propositum exemplar satis diligenter persequenti antiquioris scripturæ ductus obscuriores, vocum scribendarum ratio ipsi inusitata verbaque parum intellecta ita obiiciunt, ut, modo nulla accesserit interpolatio, ex litteris fragmentisque verborum ad speciem mire distractis tamen omnia diligenter rimando et simul ad formam orationis attendendo verum certissima ratione eruatur. Sed ea vestigia, quæ persequenda sunt, sæpe

[1]) [Hæc quoque nunc addidi, ut tenuitatem iuvenilium copiolarum aliquo modo redimerem. A. 1842.]

aut in uno iam et altero codice aut ab ipsis primis editoribus inconsiderate occultata sunt, inducta aliqua tolerabilis sententiæ et orationis specie, ut ea prius removenda sit quam in veri investigatione progredi possis, in quo genere insignes et præclaræ sunt eæ, quas Niebuhrius locorum aliquot fecit emendationes, velut illa in c. 11, 35, ubi pro eo, quod male interpolatum erat, *notas quasdam*, e codicum vestigiis (*ueroacædam* et similibus) restituit *verba quædam*. Interdum tamen in illo codice, ex quo nostri orti sunt, depravatio longius progressa est, litteris non solum divulsis et singulatim perturbatis sed etiam propter similitudinem omissis, quas tamen, hac ipsa similitudine animadversa, retrahere possis; tum in ipso illo codice quidam corrupta corrigendi et explendi conatus non valde artificiosi apparent. Illi loci desperandi (nisi quod forma universa indicari potest) et infelici signo notandi, in quibus plura verba librarius propter similitudinem aliasve causas omisit, ut c. 4, 8: *Nam quum præmia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini,* † *sic et si ceperis eos, quum adeptus sis deponere esset hominis et astuti et ingrati* (editur: *labores, per quos ea ceperis*, omisso *eos*) et c. 39, 85. Nunc locos aliquot, quorum menda illis, quæ diximus, vestigiis persequendis et reperiri et tolli possunt, ad veram formam revocabimus.

C. 2, 4: *Ac si — patronus huic causæ publice constitueretur, is potissime honore affecto defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis.* Primum *potissime* pro *potissimum* neque Cicero alibi usquam dixit neque quisquam huius ætatis scriptor; unus Celsus Ciceroni eius auctor adiungitur. Deinde *honore affectus* nimis infinite dicitur neque ad Murenam, consulem designatum, apte

neque ad id, quod sequitur: *eodem honore præditus;* et huic quidem satisfacere poterat *aliquo honore;* sed *hæc causa* et Murenæ persona amplissimi honoris significationem postulat, isque unus *auctoritatem* eam affert, quæ nominatur. Iam in codicibus, (Oxoniensibus quinque ex sex et Steinmetzii quattuor, edit. Veneta a. 1472) scriptum est *potissimo.* (In silentio Gruteri nihil esse contrariæ auctoritatis, puto aliquando omnes didicisse.) Apparet, Ciceronem scripsisse: *is potissumum summo honore affecto* etc., librarium ex *POTISSUMUMSUMMO* effecisse *POTISSUMO.* (Klotzius codices secutus et adverbium, quo carere non possumus, eripuit et novam prorsus consulatus appellationem nobis creavit.)

C. 11, 25 in notissimo loco de C. Flavio sic editur: *et ab ipsis cautis iureconsultis eorum sapientiam compilarit.* In his verbis tria offendunt, ad speciem parva, sed quæ ei, qui diligenter orationis et sententiæ formam naturalemque legem considerabit, certissimi documenti vim habere videantur; primum hoc totum *ab ipsis cautis iureconsultis* sic dicitur, tanquam, aliis generibus hominum significatis, oratio comparatione ascendat ad iureconsultos nondum nominatos; verum omnis hic locus de solis iurisconsultis est; deinde hæc coniunctio pronominis *ipse* cum adiectivo communem aliquam laudem reprehensionemve continenti Latina non est (ut pro eo, quod est: (*etiam Plato, sapientissimus homo*, dicatur: *ipse sapientissimus Plato)*; [1]) postremo genitivus *eorum* prave vocabulo *sapientiam* præpositus est. Videamus iam codices. In iis non *cautis* scribitur, sed *causis* (Oxx. quinque ex sex, Bavv. et Pariss. Steinmetzii); hæc igitur prima mendi

---

[1]) Aliter longe *ipse* pronomen adiungitur adiectivo, quod genus aliquod certum definit (*ipsi primi editores*).

sedes est, cui deinde iam in ipso codice archetypo aliud adiunctum erat; nam Cicero scripserat: *ab ipsis capsis iureconsultorum sapientiam compilarit.* In capsis iureconsulti causarumque patroni libellos, tabulas, instrumenta negotiorum et causarum condita servabant; ab his ipsis iurisconsultorum capsis non satis custoditis astutum hominem sapientiam eorum compilasse, Cicero dicit, lepida utens imagine. (Cic. Divin. in Cæc. 16, 51: *Mihi quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero!)* [1])

C. 14, 31. Asiatica bella non contemnenda esse, Cicero maiorum iudiciis comprobat, maxime exemplo belli Antiochici: *cuius belli victor L. Scipio, parta cum Publio fratre gloria, quam laudem ille, Africa oppressa, cognomine ipso præ se ferebat, eandem hic sibi ex Asiæ nomine sumpsit.* Neque partam esse gloriam opus erat dicere neque, quocum eam L. Scipio peperisset, quicquam ad rem sententiamque pertinebat. Sed hic quoque codices aliud subesse monstrant; nam in omnibus (Palatinis, Oxx., Parr. Steinmetzii) scriptum est: *L. Scipio, si qua parta cum P. fratre gloria.* Scribendum est: *L. Scipio, æquiparata cum P. fratre gloria, quam laudem ille* etc. Iam omnia apta sunt sententiaque cohæret. L. Scipio suam ex bello Asiatico gloriam fratris ex Africano gloria non inferiorem putans eodem cognominis splendore ornari voluit. Æquiparandi verbum eodem modo Cicero hic posuit, quo in Verr. lib. 1, 8, 22 æquandi: *vix cum*

[1]) Paulo ante scribendum esse cum parte codicum *singulis diebus ediscendis,* manifestissimum est. Flavius non semel descripsisse fastos dicitur, sed singulos dies fastos nefastosque, qui ederentur, sensim notasse edidicisseque; sic quum omnes notasset, fastos proposuisse, non ediscendos populo, sed e quibus, quoties quis vellet, dierum discrimina cognosceret.

huius parva parte æquari conferrique posse. Brevitas illa orationis in comparandi verbis *(æquiparare gloriam cum P. fratre* pro eo, quod est: *cum P. fratris gloria)* notior est quam ut commemorari debeat. (Klotzius hic quoque ipsum codicum mendum probavit.)

C. 40, 86. *Quæ quum ita sint, iudices, primum reipublicæ causa — vos — moneo — hortor — obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ vestræ et ceterorum civium consulatis; deinde ego fidem vestram, vel defensoris et amici officio adductus, oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri — recentem gratulationem nova lamentatione obtruatis.* In his vitiosum primum illud est: *fidem vestram oro atque obsecro*; nam *fidem alicuius obsecrare* Plautus dixit, *fidem alicuius orare* (pro eo, quod est *implorare)* nemo dixit; homines ipsos oramus obsecramusque. Deinde pronomen *ego* in altero membro *(deinde ego)*, quod in priore non est, prorsus putide et vitiose ita ponitur, quasi oppositio aliqua personarum sit. De particula ineptissima *vel* nihil dico, quæ tolli potest ceteris servatis. Sed si quis his mendi indiciis restiterit, codicum testimonio non resistet, si modo in his rebus aliquid intelliget; eorum alii (Pall., Ox. unus, Manutianus item unus) habent: *fide in vos* (Ox. unus: *fides in vos*), alii (Oxx. tres, Parisiensis unus): *fidem vel* (Par. unus: *fidem ul'*, Guelf. *fidem ve)*; paucissimi (Ox. unus, Par. unus, Manutii unus), retento *vel*, addunt *vestram (fidem vestram vel*). Cicero scripserat: *deinde ego i d e m v o s, defensoris et amici officio adductus, oro etc.* Aptissimum iam est pronomen *ego*, addito altero *idem*, ut in eadem persona transitus ad aliam rem significetur, a republica ad Murenæ ipsius personam.

Dixi alibi sæpius, artis esse in hoc genere scire, quid certo emendare possis, quid mendi convincere nec

tamen corrigere, nisi quod interpolationis sublatio emendationis initium est. Itaque his, quos emendare potui, locis quintum addam ex hoc minus læto genere. Nam c. **24, 49** editur nunc ab omnibus, ne varietate quidem ulla apud Orellium aut Steinmetzium adnotata: *Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, maestos amicos; observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertebant; quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent.* Vultus candidatorum his rebus, quæ enumerantur, neque tristes fiunt neque *videntur;* sed et ex his rebus et ex vultus tristitia, quæ ipsa per se animadvertitur, non aliunde coniectatur, suspicio capitur spei imminutæ. Itaque sententia perversa est, neque minus oratio; nam *obscurus* vultus pro tristi ac demisso neque dicitur neque dici potest; si diceretur, significaretur is vultus, qui animi consilia non proderet. Verum horum vultuum in codicibus nullum minimum vestigium est, sed ita verba scribuntur: *certe ipsi candidatorum obscurior ei* (sic 5 Oxx., e sexto ad *obscuriores* nihil est notatum) *videri solet* (4, e duobus nihil notatum ad *solent).* Idem quin in Gruteri Steinmetziique codicibus fuerit, nulla est dubitatio.

Index Rerum Et Verborum.

Index Scriptorum.

[1]) Ciceronis librorum tantum minores sectiones indicavi, non capita, ne nimia esset notarum numeralium multitudo.